

ISSN 2415-881X

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

POLITOLOGY BULLETIN
ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

Issue 96
Випуск 96

2025

Політологічний вісник, Випуск 96 (2025)

Веб-сайт журналу: <https://zpv.knu.ua/>

«Політологічний вісник» — фахове наукове видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Журнал публікує оригінальні, закінчені роботи за результатами досліджень у галузі політології, соціальної теорії, філософії політики, геополітики та глобальних систем сучасного розвитку. Також журнал друкує рецензії на книги у галузях політичної науки, що вийшли друком впродовж останніх двох років.

Аудиторія журналу включає науковців, викладачів, аспірантів, студентів, професіоналів, а також широке коло читачів, які цікавляться сучасними тенденціями розвитку політичних наук.

Формат журналу відповідає міжнародним стандартам. Усі статті проходять обов'язкову процедуру рецензування. До складу міжнародної редколегії видання входять відомі науковці в галузі політичних наук. Наукове видання затверджено як фахове з політичних та філософських наук наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. Політологічний вісник ISSN (Print) 2415–881X категорія «Б» індексується в міжнародній науково-метричній базі даних Index Copernicus, Google Scholar, Наукова періодика України (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського).

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 22690–12590 ПР від 24.04.2017 р., Ідентифікатор медіа: R30-04576.

Адреса редакції: «Політологічний вісник», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, аудиторія 308-А (Кафедра політології), м. Київ, 01601, Україна.

Тел.: (+38044) 239 3383 Web: <https://zpv.knu.ua/>

E-mail: editorial_pb@knu.ua

Рекомендовано до друку вченою радою Філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 2 від 23 червня 2025 р.).

Усі права застережено. Посилання на матеріали видання під час їх цитування обов'язкові.

Політологічний вісник: збірник наукових праць / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К.: ТОВ «Вадекс», 2025. Вип. 96. 290 с.

Політика рецензування

Усі статті проходять процедуру «сліпого» рецензування незалежними експертами, яких призначає Редколегія з числа фахівців у відповідній науковій галузі. Остаточне рішення щодо публікації чи відхилення статті приймає головний редактор, який керується у своїх діях висновками рецензентів. Подаючи статтю, автори можуть попросити виключити із списку можливих рецензентів не більше двох вчених або двох вищих навчальних закладів. Процедура рецензування може тривати до 4 тижнів, залежно від завантаженості експертів.

Редакція інформує автора про зауваження експертів та рішення про прийняття матеріалу до друку або відмову в публікації. У разі позитивного рішення Редколегії, автор вносить відповідні правки та надсилає до редакції остаточний варіант матеріалу. виправлений варіант рукопису підписується автором і рецензентами «До друку», і змінам не підлягає. При затвердженні змісту номеру журналу редколегія керується датою надходження останнього варіанту статті.

Науковці, які бажають долучитися до числа рецензентів журналу «Політологічний вісник», повинні мати науковий ступінь у відповідних галузях наук, належний досвід роботи та високу репутацію в академічному світі. Свої резюме можна надсилати на адресу редакції журналу.

Етика публікацій

Журнал «Політологічний вісник» керується етичними нормами, рекомендованими «Комітетом з етики публікацій» / Committee on Publication Ethics (COPE). Ознайомитися із правилами можна на сайті COPE: <http://publicationethics.org>. Окрім того, рекомендуємо ознайомитися із правилами етики публікацій, рекомендованими видавництвом «Elsevier» — Publishing Ethics Resource Kit: <http://www.elsevier.com/editors/perk>.

Автори відповідають за оригінальність поданих ними рукописів, які не повинні містити плагіату і не повинні бути опубліковані раніше в інших виданнях. Редакція журналу гарантує, що кожен рукопис розглядається неупереджено, незалежно від статі автора, його раси, національності, віросповідання, громадянства тощо.

Politology Bulletin, Issue 96 (2025)

Journal homepage: <https://zpv.knu.ua/>

“Politology Bulletin” is a monthly academic peer-reviewed journal, published by the Taras Shevchenko National University of Kyiv.

The Journal publishes original contributions based on studies in the field of political science, social theory, philosophy of politics, geopolitics and global systems of modern development. The Journal also publishes reviews of books in the fields of political science issued over the past two years.

Audience of the Journal includes academics, lecturers, postgraduates, students, professionals, as well as a wide circle of readers interested in modern trends in the development of political sciences.

The Journal’s format corresponds to the international standards. All the articles undergo a peerreview procedure. The International Editorial Board of the Journal includes prominent academics in the corresponding fields of science.

The Journal is approved as a professional academic journal in political and philosophical science by the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 decrete of 17.03. 2020. Politology Bulletin ISSN (Print) 2415–881X category «B» is indexed in an international scientific and methodological database Index Copernicus, Google Scoiar, Scientific periodicals of Ukraine (V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine). Certificate of registration: KB # 22690–12590 PIP of 24.04.2017. Media ID: R30-04576.

Editorial Address: “Politology Bulletin,” Taras Shevchenko National University of Kyiv, auditorium 308-A (Department of Political Science), 60 Volodymyrska str., 01601, Kyiv, Ukraine.

Phone: (+38044) 239 3383 Web: <https://zpv.knu.ua/>

E-mail: editorial_pb@knu.ua

It is recommended to print the Academic Council of Philosophical Faculty of Taras Shevchenko National University of Kyiv (N2 of June 23, 2025).

All rights reserved. Links to the publication materials during their citation are obligatory.

Political Bulletin: Collection of scientific works / Main. ed. Oleh Batrymenko; Kyiv National Taras Shevchenko University. K.: LLC “Vadex”, 2025. Issue 96. 290 p.

Peer Review Policy

All the articles are reviewed through a double-blind peer-review procedure by the independent experts, appointed by the Editorial Board from a number of the well-known experts in the relevant scientific field. The final decision to publish or to decline the paper is made by the Editor-in-Chief, who is guided in his actions by the conclusions of the experts. When submitting the article, the author can request to exclude two scientists or two institutes from the list of possible experts.

Peer review procedure may take up to 4 weeks, depending on the workload of experts. The Editorial Board informs the author of the reviewers' comments and of the decision to accept or to decline the paper.

If the decision is positive, the author makes the appropriate corrections and sends to the editorial board the final version of the paper. This amended version is signed by the author and by the experts to print, and no further changes are allowed. While approving the content of the issue, the Editorial Board takes into account the date of receipt of the final version of the paper.

Researchers, who want to take part in the peer review procedure of the Journal, should have a degree in the relevant scientific fields, the appropriate experience and high reputation in the academic world. Please send your resume to the Editorial Board.

Publication Ethics and Publication Malpractice Statement

"Politology Bulletin" Journal is guided by ethical standards, recommended by the Committee on Publication Ethics. We recommend reading the relevant rules at the COPE official website: [http:// publicationethics.org](http://publicationethics.org). We also recommend to get acquainted with the Publishing Ethics Resource Kit, recommended by the Elsevier: <http://www.elsevier.com/editors/perk>.

The Journal does not tolerate plagiarism; the authors submitting articles affirm that their manuscripts are original and have not been published previously. The Journal's Editorial Board ensures that each manuscript is reviewed impartially, without regard to gender, race, nationality, religion, citizenship, etc. of the author.

Редакція збірника:

Батрименко Олег Володимирович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (головний редактор)

Кирилюк Федір Михайлович, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (заступник головного редактора)

Моджевський Аркадій, доктор наук, професор (відділення політичних наук), Гданський університет, Польща (заступник головного редактора)

Хилько Микола Іванович, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (відповідальний редактор)

Товмаш Дмитро Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (відповідальний редактор)

Редакційна колегія:

Брусиловська Ольга Іллівна, доктор політичних наук, професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

Бйорк-Джеймс Карвіл, доктор філософії, Університет Вандербільта, Нашвілл, США

Девлен Балкан, доктор філософії, старший дослідник, Школа Нормана Патерсона, Оттава, Канада

Кабалуз Фабіан, доктор філософії, професор соціальних наук, Центральний університет наук про освіту, Сантьяго, Чилі

Карина Візіана Гануза, доктор політичних наук, професор, Національний університет Росаріо, Аргентина

Келлер Ольга Борисівна, доктор історичних наук, професор, Тюбінгенський університет ім. Ебергарда Карла, Тюбінген, ФРН

Луптак Мілан, доктор філософії, доцент Вищої школи економіки, Прага, Чехія

Ляшенко Тетяна Михайлівна, доктор політичних наук, старший науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Україна

Мацієвський Юрій Володимирович, доктор політичних наук, професор, Національний університет «Острозька академія», Україна

Неер Юрген, доктор політичних наук, професор, Університет Віадрина, Франфурт-на-Одері, ФРН

Неліпа Дмитро Васильович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університету імені Тараса Шевченка, Україна

Сторожук Світлана Володимирівна, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Тормахова Анастасія Миколаївна, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Тулиця Олег Леонідович, доктор політичних наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

Фезерстон Майкл, доктор філософії, професор соціальних наук, Центр теорії, культури та суспільства, Лондон, Великобританія

Шевченко Сергій Леонідович, доктор філософських наук, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Україна

Ярослав Філіп Чуб, доктор політичних наук, професор, Інститут європейських студій Варшавського університету, Варшава, Польща

Editorial:

Oleh Batrymenko, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Editor in Chief)

Kyryliuk Fedir, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Deputy Editor)

Modrzejewski Arkadiusz, Dr hab., Professor (Dept. of Political Science), University of Gdansk: Gdansk, Pomeranian, Poland (Deputy Editor)

Mykola Khylyk, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Executive Editor)

Dmytro Tovmash, PhD in Philosophy, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Executive Editor)

Editorial Board:

Carina Viviana Ganuza, D. Sc. in Politology, Professor, National University of Rosario, Argentina

Carwill Bjork-James, PhD in Philosophy, Vanderbilt University, Nashville, USA

Olga Brusylowska, D. Sc. in Politology, Professor, Odessa Mechnikov National University, Ukraine

Fabian Cabaluz, D. Sc. in Sociology, Professor, The Metropolitan University of Educational Sciences, Santiago, Chile

Balkan Devlen, PhD in Political Science, Adjunct Research Professor, Norman Paterson School, Ottawa, Canada

Olha Keller, D. Sc. in History, Professor, Eberhard Karls University of Tübingen, Germany

Milan Luptak, PhD in Philosophy, Associate Professor, University of Economics, Prague, Czech Republic

Tetiana Liashenko, D. Sc. in Politology, Senior Researcher, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, National Academy of Sciences of Ukraine

Yuriy Matsiyevsky D. Sc. in Politology, Professor, The National University of Ostroh Academy, Ukraine

Dmytro Nelipa, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Jurgen Neyer, D. Sc. in Politology, Professor, European University Viadrina, Frankfurt (Oder), Germany

Svitlana Storozhuk, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Oleh Tkach, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Anastasiia Tormakhova Ph.D, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Oleh Tupytsia, D. Sc. in Politology, Professor, Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

Mikle Featherstone, D. Sc. in Sociology, Professor, Culture and Society Center, London, United Kingdom

Serhii Shevchenko, D. Sc. in Philosophy, Institute of Philosophy named after H.S.Scovoroda of National Academy of Science of Ukraine

Jaroslav Filip Czub, Dr. Sc. in Politology, Professor, University of Warsaw, Poland

ЗМІСТ

ІСТОРІОСОФІЯ

- Соболевський П. А.* Вплив філософії повсякденної мови на ранній етап формування франкфуртської школи: сучасний погляд 12-22
- Григорак Ю. Д.* Історіософське осмислення толерантності в доробку Геродота, Фукідіда і Ксенофонта: порівняльний аналіз 23-32
- Деркач В. Л.* Переосмислення справедливості: критика теорії Дж. Роулза 33-46
- Чуйко Н. В.* Роль практики у гносеологічних студіях представників академічної філософської культури в Україні 1960-х років 47-59

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

- Панченко Л. М., Сливінський А. О.* Культурно-цивілізаційна ксенофобія: апостеріорні можливості подолання та апіорні обмеження на цьому шляху 60-74
- Бесіда В. О.* Основні концептуальні підходи в дослідженні ресентиментної свідомості у масовій культурі 75-86
- Шостак Н. Ю.* Соціальна значимість управлінської культури у розвитку інклюзивного суспільства 87-99
- Ярмоліцька Н. В., Товмаш С. І.* Відображення травматичного досвіду української культури в творчості Юрія Яновського (трансцендентально-феноменологічний аспект дослідження) 100-117

ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ

- Ставченко С. В., Кремена В. І.* Сучасний науковий дискурс політичної елітології: напрямки методичної трансформацій 118-128
- Хилько М. І., Товмаш Д. А.* Стратегічні комунікації: теоретико-методологічні засади та дослідницький інструментарій 129-144
- Ковальов А. В.* Військово-політична комунікація: вектори еволюції сучасного аналітичного дискурсу з урахуванням досвіду НАТО 145-156

- Бузаров А. І. Роль та структура допомоги ЄС Україні в умовах російської агресії 157-179

ВЛАДА І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

- Малкіна Г. М., Петренко І. І. Дилема безпеки та свободи: шлях української демократії крізь війну та виклики консолідації 180-191
- Матвійчук А. В. Самоврядування як корелят демократичності 192-204
- Євдокимова Л. І. Політико-психологічні механізми взаємодії державної влади та громадянського суспільства у концепції Гарольда Лассвела 205-221
- Крицкалюк Н. І., Науменко Д. В. Розвиток громадянського суспільства як фактор європейської інтеграції: досвід Польщі та виклики для України 222-237

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА

- Калініченко Б. М. Трансформація сучасної інформаційної парадигми глобальної цивілізації. 238-246
- Лешик С. В. Європейські стандарти інформаційної політики: адаптація та впровадження в Україні 247-262
- Білецький П. В. Інформаційна безпека як елемент національної стратегії у контексті протидії зовнішнім загрозам 263-271
- Пашковський В. Ф. Міжнародний досвід політико-правового забезпеченні інформаційної безпеки в умовах гібридної війни. 272-284

РЕЦЕНЗУВАННЯ

- Наумкіна С. М. Біфуркації «просвітницької одісеї розуму». Рецензія на науково-популярне видання: Андрущенко В. П. «Просвітницька одісея розуму». Київ: ТОВ «Видавництво «Знання України». 2025. 525 с. 285-288

Вимоги до публікацій: розташовані на сайті збірника (<https://zpv.knu.ua/>)

CONTENTS

HISTIRIOSOPHY

- Pavlo Sobolievskyi*. The influence of ordinary language philosophy on the early formation of the frankfur school: a contemporary view 12-22
- Yuriy Hryhorak*. Historiosophical comprehension of tolerance in the works of Herodotus, Thucydides and Xenophon: comparative analysis 23-32
- Vadym Derkach*. Rethinking justice: a critique of J. Rawls's theory 33-46
- Nastasiia Chuiko*. The role of practice in gnoseological researches of academic philosophical culture representatives of the 1960s in Ukraine 47-59

CULTURAL DISCOURSE

- Lesya Panchenko, Andriy Slivinskyi*. Cultural and civilizational xenophobia: aposterior possibilities of overcoming and a prior limitations on this path 60-74
- Victor Besida*. Main conceptual approaches to the study of ressentiment consciousness in mass culture 75-86
- Nazar Shostak*. Social significance of management culture in the development of an inclusive society 87-99
- Nataliia Yarmolitska, Svitlana Tovmash*. The representation of traumatic experience in Ukrainian culture in the works of Yuri Yanovskyi (a transcendental-phenomenological research aspect) 100-117

POLITICAL THEORY

- Serhii Stavchenko, Valerii Kremena*. The contemporary scientific discourse of political elitology: directions of methodical transformation 118-128
- Mykola Khylyko, Dmytro Tovmash*. Strategic communications: theoretical and methodological foundations and research tools 129-144
- Andriy Kovalev*. Military-political communication: vectors of evolution of modern analytical discourse taking into account nato experience 145-156

- Andrii Buzarov.* The role and structure of eu assistance to Ukraine in the context of russian aggression 157-179

GOVERNMENT FND CIVIL SOCIETY

- Ganna Malkina, Ihor Petrenko.* The security and freedom dilemma: Ukraine's democratic path through war and the challenges of consolidation 180-191
- Andrii Matviichuk.* Self-governance as a correlate of democracy 192-204
- Liudmyla Yevdokymova.* Political and psychological mechanisms of interaction between state power and civil society in Harold Lasswell's concept 205-221
- Nazar Krytskalyuk, Dmytro Naumenko.* Development of civil society as a factor of european integration: the experience of Poland and the challenges for Ukraine 222-237

INFORMATION SECURITY

- Bohdan Kalinichenko.* Transformation of the modern information paradigm of global civilization 238-246
- Svyatoslav Leshyk.* European standards of information policy: adaptation and implementation in Ukraine 247-262
- Pavlo Biletskyi.* Information security as an element of the national strategy in the context of countering external threats 263-271
- Viacheslav Pashkovskyi.* International experience of political and legal ensuring of information security under conditions of hybrid warfare 272-284

REVIEN

- Svitlana Naumkina.* Bifurcations of the “enlightenment odyssey of reason”. Review of the popular-scientific publication by *Andrushchenko V. P. Enlightenment Odyssey of Reason.* Kyiv: Knowledge of Ukraine Publishing House LLC, 2025. 525 p. 285-288

Autor Guidelines: located on the website of the collection

Соболевський Павло Андрійович

*Кандидат філософських наук, докторант кафедри історії філософії
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0009-0002-6894-7244>
e-mail: pavlo.sobolevsky@gmail.com*

**ВПЛИВ ФІЛОСОФІЇ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ НА РАННІЙ
ЕТАП ФОРМУВАННЯ ФРАНКФУРТСЬКОЇ ШКОЛИ:
СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД**

Резюме

У межах сучасних філософських розвідок було висунуто гіпотезу щодо доцільності інтерпретації першого покоління Франкфуртської школи, а насамперед праць Т. Адорно та М. Горкгаймера, як таких, що зазнали впливу своєрідного «лінгвістичного повороту», який за структурою та інтенціями може бути зіставлений із поглядами пізнього Л. Вітгенштайна. Аргумент полягає в тому, що у філософській практиці ранніх франкфуртців можна виявити елементи, які відповідають ключовим методологічним установкам філософії повсякденної мови, зокрема в її терапевтичному, аналітичному та антиметафізичному вимірах.

Водночас, ця теза потребує уточнень, оскільки вона не враховує напруження в стосунках між франкфуртською традицією та аналітичною філософією. Одним із найяскравіших прикладів критичної дистанції є розгорнута критика Г. Маркузе аналітичної філософії в «Одновимірній людині» (1964). У цій роботі Г. Маркузе різко заперечує дієвість підходів, що ґрунтуються на описі повсякденної мови, що характеризують філософію Л. Вітгенштайна, Г. Райла чи Дж. Л. Остіна, вважаючи їх симптоматичними щодо адаптації до репресивної логіки сучасної буржуазної культури. Проте, у тій самій роботі виявлено інтерес Г. Маркузе до іншої форми філософії мови, яку він ідентифікує в постаті К. Крауса. Через цю оптику можна помітити, що критика аналітичного напрямку не є запереченням самої ідеї філософського аналізу мови, а радше її конкретних форм і суспільного функціонування.

З'являється підстава для реконструкції філософської методології ранньої Франкфуртської школи як такої, що тяжіє до певного варіанту «неквієтистської» філософської терапії. Цей підхід не обмежується відмовою від філософських проблем через вказівку на мовне непорозуміння (як це іноді інтерпретується в контексті «терапії» Л. Вітгенштайнова), а передбачає радикальну діагностику та трансформацію мовних практик у межах соціальної критики. Така неквієтистська терапевтична модель дає змогу поєднувати філософський аналіз повсякденної мови з нормативно орієнтованою критикою культури.

Ключові слова: сучасна філософія, історія сучасної філософії, лінгвістичний поворот, Франкфуртська школа, М. Горкгаймер, Т. Адорно, Л. Вітгенштайн.

Вступ

У нещодавній статті Ф. Фрейєнхагена висунуто гіпотезу, згідно якої критичну теорію Франкфуртської школи першого покоління — передусім праці Т. Адорно та М. Горкгаймера — доцільно інтерпретувати як таку, що зазнала своєрідного «лінгвістичного повороту», співвідносного з трансформаціями, характерними для пізнього періоду творчості Л. Вітгенштайна. У межах цього підходу мовленнєві практики розглядаються як конститутивні для філософського аналізу соціальних структур і форм свідомості.

Водночас звернення до зазначеної гіпотези передбачає критичну перевірку її обґрунтованості через залучення концептуальних ресурсів, що містяться у праці Г. Маркузе «Одновимірна людина» (нім. *Der eindimensionale Mensch*, 1964). У цій праці здійснено розгорнуту критику аналітичної філософії мови, зокрема, позицій, пов'язаних із Л. Вітгенштайном і його послідовниками. Т. Вайман зазначає: «У 7-му розділі «Одновимірної людини» Маркузе розпочинає найстійкішу атаку на аналітичну філософію, яку я коли-небудь зустрічав у корпусі Франкфуртської школи, стверджуючи, що філософія лінгвістичного аналізу — як її найвиразніше представляють Г. Райл, Дж. Остін та Л. Вітгенштайн — радикально протистоїть емансипаційній, трансформаційній меті власне філософії» [1, р. 2]. Позитивно оцінюється інший, критичний тип лінгвістичного аналізу, який асоціюється з постаттю К. Крауса. Саме К. Краус трактується як представник «хорошої» філософії мови, здатної через сатиричну загостреність і мовну точність викривати соціальні суперечності та опиратися ідеологічній маніпуляції.

З огляду на це, постає можливість осмислення критичної теорії Франкфуртської школи як такої, що реалізує неквієтистську версію філософської терапії. У цьому сенсі, попри критичне ставлення Г. Маркузе до аналітичної традиції, у текстах Франкфуртської школи виявляється специфічне переосмислення терапевтичного потенціалу філософії, орієнтоване

не на зняття філософських непорозумінь, а на трансформацію соціальної дійсності.

Мета дослідження — визначити вплив філософії повсякденної на ранній етап розвитку Франкфуртської школи.

Методи дослідження. Зазначене дослідження здійснене в проблемному колі філософії мови, аналітичної філософії та соціальних наук. Методологічною основою є метод історико-філософської реконструкції, який спряв осмислення критичної теорії Франкфуртської школи як такої, що реалізує неквазіетистську версію філософської терапії.

Результати дослідження

Біографія Т. Адорно містить низку малодосліджених, але концептуально значущих епізодів, поміж яких особливої уваги заслуговує його перебування в Оксфорді в 1930-х роках. Тут він працює з одним із засновників філософії повсякденної мови Г. Райлом. С. Мюлер-Дум зазначає: «Зі свого боку, Г. Райл, який пізніше здобув славу завдяки роботі «Поняття розуму» (The Concept of Mind, 1949), зміг прочитати твори класичної німецької філософії в оригіналі, а отже, і критику Е. Гусерля з боку Т. Адорно» [2, р. 192]. Однак ця логіка співпраці не означала інтелектуальної злагоди. Свідченням цього є відомі нотатки самого Т. Адорно, у яких він висловлює глибоке розчарування оксфордським академічним середовищем, зазначаючи, що йому доводилося «спрощувати свої ідеї до дитячого рівня, щоби зробити їх зрозумілими» для місцевих колег [2, р. 193].

Під час перебування в Оксфорді Т. Адорно завершив працю над дослідженням феноменології, що втілилося в публікації під назвою «До метакритики епістемології» (1956). Хоча ця праця вирізняється методологічною суворістю та певною стилістичною сухістю, вона, без сумніву, стала фундаментом для формування основ Негативної діалектики [1, р. 2]. Тим не менш, сам період оксфордського життя залишився для Адорно радше маргіналізованим у подальшому наративі його біографії. Його прибуття до Оксфорда відбулося в той час, коли ще не розгорнулися в повній мірі філософія повсякденної мови Г. Райла й Дж. Остіна.

Проте, можливо, саме оксфордський період містить фундаментальний зсув, який згодом визначить траєкторію не лише думки самого Т. Адорно, а й ширше — теоретичної конструкції Франкфуртської школи. У статті Ф. Фрейєнхагена 2023 року «Лінгвістичний поворот у ранній Франкфуртській школі: Горкгаймер та Адорно» автор висуває тезу про те, що у Франкфуртській школі відбувся своєрідний «лінгвістичний поворот». Філософ зазначає: «Найголовніше, що я стверджую, що в роботах М. Горкхаймера та Т. Адорно вже існував своєрідний лінгвістичний поворот, що передував (пізнішому) повороту Ю. Габермаса та відрізнявся від

нього» [3, р. 128]. Цей поворот передував комунікативній трансформації, пов'язаний із Ю. Габермасом, і водночас суттєво від неї відрізнявся.

Ф. Фрейєнхаген демонструє, що саме у зв'язку із цим раннім лінгвістичним поворотом виникає концептуальна спорідненість між Т. Адорно та пізнім Л. Вітгенштайном — не через безпосередній вплив, а через паралельне занепокоєння питаннями значення, практик мови та критичної функції філософії. У цій інтерпретації Т. Адорно вже не виглядає чужим до британського контексту, а навпаки, постає як мислитель, що опинився на межі концептуальної зони зіткнення двох традицій — континентальної та аналітичної. С. Мюлер-Дум зазначає: «І насправді, соціальна критика Т. Адорно часто набувала форми мініатюрних роздумів, викликаних своєрідним лінгвістичним аналізом» [2, р. 344].

Водночас така реконструкція потребує уточнень і обережного аналізу. Наприклад, у «Одновимірній людині» Г. Маркузе здійснює нищівну критику аналітичної філософії. На перший погляд, це ставить під сумнів будь-яку можливість продуктивного зіставлення Франкфуртської школи з традицією філософії повсякденної мови. Однак саме через цю критику відкривається новий аналітичний горизонт. Г. Маркузе неусвідомлено вказує на те, яким чином філософський аналіз мовних практик може бути заново відкрито у дусі емансипативного проєкту. Т. Вайман зазначає: «Г. Маркузе неявно використовує «Одновимірну людину» для опису «хороших» та «поганих» версій філософії повсякденної мови, так і філософської терапії» [1, р. 3]. Отже, замість того, щоб сприймати аналітичну філософію як антагоністичну, ми можемо розглядати її як інструмент філософської терапії.

У такому контексті оксфордський період Т. Адорно набуває не маргіналізованого, а радше важливого значення — не як розрив або інтелектуальна пауза, а як прихований поворотний момент, через який філософія Т. Адорно отримала нові джерела натхнення.

Критика аналітичної філософії Г. Маркузе

Постає питання, наскільки виправданим є твердження про глибинну спорідненість філософської позиції Франкфуртської групи першого покоління із пізнім Л. Вітгенштайном. Згідно з Ф. Фрейєнхагеном, така спорідненість справді має місце. Ф. Фрейєнхаген зазначає: «Підсумовуючи, я не стверджую, що між (пізнішим) Л. Вітгенштайном, Т. Адорно та М. Горкгаймером був якийсь позитивний вплив, хоч у якомусь напрямі. Натомість паралель, яку я пропоную далі, полягає в схожих картинах мови, які вони, наскільки нам відомо, розвивали незалежно одне від одного» [4, р. 137]. У тих нечисленних випадках, коли Т. Адорно згадує Л. Вітгенштайна, ці згадки зазвичай мають критичний характер. Наприклад, у «Лекціях із негативної діалектики» (1965 — 1966) Т. Адорно називає знамениту тезу Л. Вітгенштайна «Про що не можна говорити, про

те варто мовчати» — «антифілософським твердженням *par excellence*» [5, р. 74]. Згідно Т. Адорно, саме філософія має прагнути висловити те, що не може бути прямо висловлене.

Зазначене твердження потребує уточнення з огляду на зміст праці Г. Маркузе «Одновимірна людина» (1964), особливо її сьомого розділу, у якому вміщено ґрунтовну критику аналітичної філософії мови, з акцентом на позиціях Г. Райла, Дж. Остіна та пізнього Л. Вітгенштайна. Хоча Г. Маркузе не був настільки тісно пов'язаний із Т. Адорно та М. Горькаймером, як вони між собою, він стабільно розглядається як одна з ключових фігур Франкфуртської школи. Його критика аналітичної філософії часто розглядається як змістовне доповнення до аналогічно негативного, хоч і менш розгорнутого, ставлення до неї з боку Т. Адорно.

Ця критика зосереджена на тому, що аналітична філософія постає як суто «позитивне» мислення, неспроможне до критики суспільства в його дійсному, історично обумовленому вигляді. На думку Г. Маркузе, справжнє філософське мислення повинно мати «негативний» характер — тобто бути здатним до радикального заперечення наявного стану речей. Г. Маркузе зазначає: «Наприклад, здається, що сенсуалізм і матеріалізм самі по собі негативно ставляться до суспільства, у якому життєво важливі інстинктивні та матеріальні потреби незадоволені. На противагу цьому, емпіризм лінгвістичного аналізу рухається в рамках, які не допускають такої суперечності — самонав'язане обмеження поширеним поведінковим універсумом створює внутрішньо позитивне ставлення. Незважаючи на жорстко нейтральний підхід філософа, заздалегідь визначений аналіз піддається силі позитивного мислення» [6, р. 176].

Аналітичний дискурс, згідно з Г. Маркузе, зводить філософію до техніки концептуального аналізу, що не зачіпає жодним чином усталену реальність. Вона не критикує, не трансформує, а лише констатує та нормалізує. Прикладом цього є, на думку Г. Маркузе, «зневажливе ставлення Дж. Остіна до альтернатив загальноновживаним словам та його наклеп на те, що ми їх «вигадуємо у своїх кріслах після обіду» [6, р. 177]. Вітгенштайнове твердження про те, що «філософія залишає все як є», також тлумачиться як вираз інтелектуального самозречення.

На цій підставі робиться висновок, що аналітична філософія мови, зокрема її оксфордський та кембриджський варіанти, функціонує як інтелектуальна підтримка статус-кво. Там, де філософія має прагнути до історичного перетворення реальності, аналітичний дискурс редукує її до вправи в логічній ясності та мовній відповідності, цим самим виключаючи можливість критичної рефлексії над соціальним цілим.

В «Одновимірній людині» Г. Маркузе імпліцитно вибудовує концептуальне розрізнення між продуктивними та репресивними формами

як філософії повсякденної мови, так і філософської терапії. Задля реконструкції цього латентного концептуального поля пропонується звернутися до фігури К. Крауса, на якого Г. Маркузе посилається як на символічного патрона або «святого покровителя» автентичної, критично орієнтованої філософії повсякденної мови — тієї, що протистоїть редукціонізму та позитивістському аналізу мовних практик.

Спираючись на інтерпретацію, запропоновану Г. Маркузе, можна висунути аргумент щодо можливості застосування його уявлень про «позитивну» версію філософії повсякденної мови та філософської терапії до аналізу проекту Т. Адорно, втіленого у *Minima Moralia* (1949) [7]. Цей текст, з огляду на власну фрагментарну форму та естетично забарвлену критику щоденного досвіду, можна осмислити як практичну реалізацію емансипативного потенціалу мови, який Г. Маркузе ідентифікує у творчості К. Крауса. У цьому сенсі *Minima Moralia* постає не лише як етична чи соціально-філософська рефлексія, а й як форма філософської терапії.

Такий підхід дає змогу не лише уточнити контекст і зміст мовної критики в межах франкфуртської традиції, а й суттєво поглибити та підсилити теоретичні положення, висунуті Ф. Фрейєнхагеном щодо існування своєрідного «лінгвістичного повороту» у рамках першого покоління Франкфуртської школи.

К. Краус як філософ повсякденної мови

В есе 1931 року подано характеристику К. Крауса як мислителя, для якого мовлення і мораль становлять єдине нерозривне ціле. Підкреслюється, що в його підході всі елементи — як мовні, так і фактичні — розглядаються виключно крізь призму справедливості. Основна увага в його публіцистиці зосереджена на критиці журналістського середовища, яке він сприймав як джерело моральної деградації. Таке ставлення зумовлене сприйняттям журналістики як практики, що поширює суб'єктивні думки замість обґрунтованих суджень, тим самим нівелюючи здатність мови до критичного спротиву. Саме така практика вбачалась як загроза для морального змісту публічного дискурсу, аналогічно до критики, яку пізніше висловлював Маркузе на адресу аналітичної філософії.

В. Беньямін зазначає: ««Чи преса є повідомленням? Ні: це подія. Чи це мова? Ні: життя. Преса не лише стверджує, що справжні події — це її новини про події, але і створює зловісну ідентифікацію, яка постійно створює ілюзію, що про вчинки повідомляється ще до того, як вони будуть здійснені» [8, р. 440].

Виявляється, що реконструкція критичного методу К. Крауса, здійснена В. Беньяміном, за своєю структурою є близькою до підходу, який Ф. Фрейєнхаген [9] приписує Т. Адорно [10] та М. Горкгаймеру [4]. Ключовою

в цьому контексті є формула з поезії К. Крауса 1929 року, у якій витoki проголошуються одночасно й початком, і метою. В. Бен'ямін інтерпретує цю тезу як амбівалентне повідомлення: з одного боку — невідворотність скінченності, з іншого — трансцендентне утішення, що передбачає можливість повернення до втраченого порядку. Саме така перспектива, згідно з Бен'яміном, лежить в основі судження Крауса про сучасний йому Відень [8, р. 451].

Цей підхід може бути концептуалізований як форма натуралізму, у якій апеляція до «походження» виконує функцію об'єктивного критерію або телеологічного орієнтиру. Походження постає не лише як історична точка, а як нормативний горизонт, до якого має бути спрямована критика. У цьому сенсі мова є єдиним доступним інструментом, що дає змогу хоча й опосередковано наблизитися до уявлення про «правильний» світ. Отже, критичне мислення має здійснюватися як пошук напрямку до етично значущої мети через рефлексію над мовними структурами, що формують наше розуміння дійсності.

Філософська терапія

В «Одновимірній людині» Г. Маркузе пропонує уявлення про «позитивну» форму філософії повсякденної мови, що безпосередньо пов'язується з можливістю здійснення філософії як терапії в інтересах емансипативної критики. Водночас його міркування щодо цього питання залишаються на програмному рівні та мають радше схематичний характер. Проте загальна інтенція Г. Маркузе в цьому контексті спирається на припущення, що практика «роз'яснення понять», притаманна філософії повсякденної мови, іноді може справді слугувати емансипативним цілям. Він зазначає, що ми живемо в «неоднозначному, розпливчастому, неясному всесвіті, і він, безумовно, потребує роз'яснення» (там само). Якщо таке роз'яснення здійснюється в межах філософії повсякденної мови, орієнтованої на емансипацію, то її завданням стає виявлення невідповідності між суб'єктивним значенням понять (як вони уявляються індивіду в межах «суб'єктивного розуму») та їхнім об'єктивним сенсом.

У цьому контексті доречно звернутися до критичної методології Т. Адорно, зокрема до його аналізу повсякденних уявлень у *Minima Moralia*. Наприклад, у фрагменті «Здоров'я до смерті» він демонструє, що домінантне уявлення про «здоров'я» функціонує як ідеологічна маска. Зовнішні атрибути «здоров'я» — фізична підтягнутість, стабільність психіки, «природна» врода — виступають критеріями «нормальності», яка виявляється адаптацією до хворого соціального порядку. Таким чином, «здоровими» визнаються саме ті, хто найуспішніше інтегрується в репресивну структуру реальності, що в глибинному сенсі є ірраціональною.

Т. Адорно зазначає, що «досягнення», необхідні для втілення ідеалу «здорової» людини, є наслідком глибокого психологічного каліцтва. Саме тому він пише: «Усі рухи за здоров'я нагадують рефлекторні рухи істот, чії серця перестали битися» [7, р. 59].

Цей аналіз демонструє фундаментальну напругу між «суб'єктивним» і «об'єктивним» розумом, яка, за Т. Адорно, є симптомом глибшої соціальної патології. «Єдиний об'єктивний спосіб діагностики хвороби здорових — це невідповідність між їхнім раціональним існуванням та можливим шляхом життя, який може бути заданий розумом» [7, р. 59].

Саме подібне критичне «уточнення» понять, на думку Г. Маркузе, може виконувати автентичну терапевтичну функцію. У такому разі філософія як терапія розкриває свою політичну сутність. Вона наближається до виконання своєї терапевтичної функції остільки, оскільки «звільняє думку від її поневолення встановленим універсумом дискурсу та поведінки, з'ясовує негативність Істеблішменту ... та проектує його альтернативи» [6, р. 203]. Хоча ефект такої філософії залишається «лише» ідеологічним — тобто має наслідки передусім у сфері думки — ця ідеологічність, як підкреслює Г. Маркузе, є не слабкістю, а долею філософії, яку жоден спієнтизм чи позитивізм неспроможні подолати. Саме в цьому сенсі терапевтичне завдання філософії як критики — «показати реальність такою, якою вона є, і вказати на те, що вона не дозволяє стати реальністю» [6, р. 203].

Висновки.

У цій статті було здійснено спробу переосмислення інтелектуального спадку Франкфуртської школи шляхом залучення методологічних підходів, характерних для традиції аналітичної філософії, зокрема філософії повсякденної мови. Основна теза полягала в тому, що цілком плідно інтерпретувати деякі ключові концепти критичної теорії — передусім у творчості Т. Адорно, М. Горкгаймера, Г. Маркузе та В. Беняміна — крізь призму методологічних інтуїцій, які були розвинуті в працях пізнього Л. Вітгенштейна, а також Дж. Л. Остіна та Г. Райла. За умови коректного тлумачення понять «філософії повсякденної мови» та «філософської терапії», таке порівняння дає змогу виявити несподівані точки перетину між двома на перший погляд розрізненими традиціями.

Разом з тим, завданням статті було не лише виявлення історико-філософських аналогій, а й формулювання потенційної моделі філософської терапії, яка не зводиться до сцієнтистських або редуктивних підходів. У цьому сенсі запропонована інтерпретація слугує спробою концептуалізувати філософську терапію як інструмент критичного мислення, що виходить за межі вузького академічного контексту.

Насамперед, у статті підкреслюється, що Франкфуртська школа становить не лише історичний інтерес, а й містить інтелектуальні ресурси, які залишаються актуальними для сучасної філософської рефлексії. Її представники здійснювали теоретичну роботу, яка має значний потенціал для розуміння природи філософської практики. Отже, запропонована в статті модель нескієнтистської філософської терапії, сформульована на підставі аналізу текстів ранньої Франкфуртської школи, може бути адаптована для ширшого кола філософських завдань у сучасному інтелектуальному полі.

Список посилань/References

1. Whyman, Tom. (2023). Two sorts of philosophical therapy: Ordinary language philosophy, social criticism and the Frankfurt school. *Philosophy and Social Criticism*, 1-20.
2. Müller-Doohm, S. (2005). *Adorno: A Biography*. Cambridge: Polity Press, 648 p.
3. Freyenhagen, F. (2023). The Linguistic Turn in the Early Frankfurt School: Horkheimer and Adorno. *Journal of the History of Philosophy*,. Vol. 61 (1), 127-148.
4. Horkheimer, M. (2013). *Eclipse of Reason*. London: Continuum, 139 p.
5. Adorno, T. (2008). *Lectures on Negative Dialectics*. Cambridge: Polity, 290 p.
6. Marcuse, Herbert. (1991). *One-Dimensional Man*. Oxford: Routledge, 325 p.
7. Adorno, T. (2005). *Minima Moralia*. (E.F.N. Jephcott, trans.). London: Verso, 255 p.
8. Benjamin, W. (2005). *Karl Kraus. Selected Writings*, Vol. 2, Part 2. Harvard University Press, 470 p.
9. Freyenhagen, F. (2023). Objective Reason, Ethical Naturalism, and Social Pathology: The Case of Horkheimer and Adorno. *Naturalism and Social Philosophy*, 245-266.
10. Adorno, T. W. (2001). *Problems of moral philosophy*. Blackwell, Polity Press, 234 p.

Pavlo Sobolevskyi

Candidate (PhD) of Science in Philosophy,

doctoral student of the Department of History of Philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0002-6894-7244>

e-mail: pavlo.sobolevsky@gmail.com

THE INFLUENCE OF ORDINARY LANGUAGE PHILOSOPHY ON THE EARLY FORMATION OF THE FRANKFURT SCHOOL: A CONTEMPORARY VIEW

Abstract

Recent discussions in modern philosophy suggest a new way of interpreting the early Frankfurt School — especially the works of T. Adorno and M. Horkheimer. The idea is that their approach shows signs of a «linguistic turn», similar in structure and intention to the later work of L. Wittgenstein. Specifically, elements of their thinking reflect core features of the philosophy of ordinary language — particularly its therapeutic, analytical, and anti-metaphysical tendencies.

That said, this view needs to be refined. It overlooks the significant tension between the Frankfurt School and the broader tradition of analytic philosophy of language. A clear example of this tension is found in H. Marcuse's *One-Dimensional Man* (1964), where he strongly criticizes analytic approaches — especially those associated with L. Wittgenstein, G. Ryle, and J. L. Austin — for focusing too narrowly on ordinary language. Marcuse saw this focus as a sign of conformity to the dominant values of modern capitalist society.

However, Marcuse also showed interest in another type of linguistic philosophy, one he associated with the writer and satirist K. Kraus. From this angle, Marcuse's critique is not a rejection of linguistic analysis as a whole, but of specific forms and how they operate socially.

This opens the door to rethinking the Frankfurt School's early methodology as a kind of «active» or «non-quietist» philosophical therapy. Rather than simply solving philosophical problems by identifying language confusion — as

some readings of Wittgenstein suggest — this approach seeks to challenge and reshape language use as part of broader social critique. In this way, ordinary language analysis becomes a tool for cultural criticism with clear ethical and political implications.

Keywords: modern philosophy, history of modern philosophy, linguistic turn, Frankfurt School, M. Horkheimer, T. Adorno, L. Wittgenstein.

Стаття надійшла до редакції 05.05.25

© Соболевський П. А., 2025

Yuriy Hryhorak

PhD Student, Department of Philosophy of Humanities

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0006-0591-9413>

e-mail: yuradovakino@gmail.com

HISTORIOSOPHICAL COMPREHENSION OF TOLERANCE IN THE WORKS OF HERODOTUS, THUCYDIDES AND XENOPHON: COMPARATIVE ANALYSIS

Abstract

The article is devoted to a historiosophical analysis of the concept of religious and cultural tolerance in ancient historiography, using the works of Herodotus, Thucydides, and Xenophon as case studies. It is demonstrated that the formation of notions of tolerance in the ancient world was closely linked to the transformation of political structures, the evolution of philosophical thought, and the development of historiographical tradition. Through the analysis of the aforementioned authors, it is shown that ancient historiography did not merely record events but also offered moral and political models for engaging with the «Other.» In the texts of Herodotus, one finds a profound respect for religious diversity and ritual specificity among different peoples, reflecting an early form of ethnocultural tolerance.

It is revealed that in Thucydides' work, the notion of tolerance acquires a rational dimension. His skeptical approach to religious beliefs and his focus on the logical analysis of historical causality provide a foundation for a critical understanding of political behavior and responsibility. Thucydides develops a new epistemology of historical science in which divine influence is replaced by human passions, fear, ambition, and the pursuit of profit.

It is highlighted that Xenophon imparts a distinct ethical significance to history. Through the image of the virtuous citizen and the wise ruler, he advances the idea that religiosity should be grounded not only in ritual but also in inner moral disposition. The concepts of piety, temperance, and communal usefulness

underpin his vision of tolerance as an element of civic self-cultivation and social harmony.

The interrelation between ancient models of thought and contemporary approaches to inclusivity and «cancel culture» is explored. It is emphasized that in ancient historiography, tolerance functioned as a mechanism of cultural memory that preserved alternative voices rather than erasing them. Such an approach fosters not unification but the deepening of moral dialogue between diverse traditions, underscoring the relevance of ancient experience in the context of modern challenges to intercultural coexistence.

Keywords: tolerance, ancient historiography, cancel culture, inclusivity, philosophy of history, history of philosophy, ancient Greek literature.

Introduction

In classical historiography, the problem of religious tolerance emerges as a separate plane for comprehending social order and cultural interaction. Through the description of rituals, analysis of political conflicts, and evaluation of moral motives, ancient authors lay the concept that will later define the European tradition of understanding freedom of religion. Studying these texts allows one to trace how, within the framework of the ancient political paradigm, principles of balancing state stability with the recognition of cultural diversity were formed.

Methodology

The research is grounded in a historiosophical analysis of the works of ancient thinkers, which makes it possible to trace the formation of religious tolerance in the political and cultic practices of the ancient world. The historical-comparative method is used to reconstruct the evolution of ideas about freedom of religion — from local polis cults to imperial systems of governance over multiconfessional communities. The argumentation is supported by a critical review of classical and contemporary literature, ensuring the verification of sources and the positions of leading scholars. The interpretation of key philosophical ideas is presented in the context of their influence on the development of concepts of tolerance, enabling an understanding of the mechanisms of their practical application. The work relies on an interdisciplinary approach that integrates philosophical, historical, and sociocultural aspects to provide a comprehensive elucidation of the issue.

Results

In the ancient era, between the 7th and 5th centuries BC, the intellectual landscape of Hellas underwent a notable evolution: from fascination with heroic poems to the gradual emergence of philosophical-historical reflection. In the early, “epic” stage, the main treasure of collective memory remained

the poetic cycles — above all Homer's Iliad and Odyssey — in which artistic imagery constructed ideas about the past, the moral code, and the pantheon of gods. However, already in the 6th — 5th centuries BC everything began to shift toward philosophy and history, developed by the logographers, authors of prose “descriptions” of lands and customs. And although philosophical influence was impossible to avoid, each philosopher presented had his own history and point of view on particular problems and events in the ancient world [1, p. 16]. Despite the common impact of sophistry and early natural philosophy, each of the named authors succeeded in producing an autonomous interpretation of pressing issues: from the nature of power and the right to wage war to the complex mechanisms of cultural exchange.

Herodotus of Halicarnassus begins his Histories as a traveler, displaying insight, without exception, toward all cultures and religions. Yet in his works he clearly formulates a critical and skeptical attitude toward popular beliefs.

Herodotus was a man of faith. The religious foundation we observe in his works truly serves as an irrevocable path that opens new horizons for understanding the culture, religion, and characteristics of other tribes and peoples of his time. The historian often and lovingly recalls various religious events that united people of different nationalities in a common sacred space. In particular, he describes in detail sacrifices [2, p. 57; 321-325], prayers, and other sacred actions.

At the same time there is also the “unspeakable,” about which the historian keeps a delicate silence, meaning relics that for centuries had been preserved as divine revelation: «...and I shall say about them what I am constrained to say by the course of my history.» (...τὰ δ' ἂν ἐπιμνησθῆω αὐτῶν, ὑπὸ τοῦ λόγου ἐξαναγκάζομενος ἐπιμνησθήσομαι.) [2, p. 276-278]. Ancient Greek (ἐξαναγκάζομενος) from (ἐξαναγκάζω) — to compel. Such restraint demonstrates the high moral principles and human qualities of the era which, despite their progressiveness, in some respects seem specific from the standpoint of modernity: «...but were I to declare the reason why they are dedicated, I should be brought to speak of matters of divinity, of which I am especially unwilling to treat; I have never touched upon such save where necessity has compelled me» [2, p. 351-352].

An analysis of these words makes it possible to see clearly how deeply Herodotus' thinking was permeated with moral and ethical ideas about human relationships. Having studied the culture, religion, and politics of his time, Herodotus set about writing the Histories, whose central theme became the struggle of Asia with Europe — that is, the barbarian Persian monarchy with the democratic poleis of Hellas: «So much I say of this matter; may no god or hero be displeased with me therefor!» [2, p. 331-332].

Thucydides, unlike Herodotus, is a true representative of rational skepticism and Herodotus' direct successor. If for Herodotus religiosity is the "supreme principle," Thucydides thinks differently: he fundamentally eliminates the divine from explanations of historical events and tests all accounts with strict logic. He is skeptical toward Homer and the poetic tradition and does not trust the early logographers (λογογράφοι) — early prose historians — without meticulous verification of facts: « And with reference to the narrative of events, far from permitting myself to derive it from the first source that came to hand, I did not even trust my own impressions» [3, p. 14].

Thucydides, destined to live through the Peloponnesian War, plunges the historical narrative even more deeply into the philosophical problematics of human choice and responsibility. In contrast to Herodotus, he consciously removes the divine factor, striving for "an accuracy equal to that of science," and thereby lays the foundations of the critical method that would become a benchmark for scholarship in the centuries to come.

Thucydides' work (The History of the Peloponnesian War) — focuses not on wonders or the will of the gods, but on human passions, political institutions, and rationally revealed causal connections. For the first time in Greek historiography, the author clearly separated facts obtained from personal experience or from eyewitnesses from inventions and rumors. He did not accept legends on faith but critically tested his sources. He was interested in the true motives of human actions, namely the three main drivers of human deeds: fear — φόβος (phobos), ambition — φιλοτιμία (philotimía), and the pursuit of profit — κέρδος (kérdos). He created his work not for momentary glory but as a useful legacy for future generations [4, p. 25-32].

Illustrative is his description of the plague in Athens: «τοσοῦτός γε λοιμός... οὐδαμοῦ ἐμνημονεύετο γενέσθαι» — such a devastating pestilence (plague) was nowhere remembered as having occurred [3, p. 31-36]. Thucydides rejects mythological explanations and presents clinical symptomatology, in effect creating an early example of an observant medical essay. For us this is a rational reconstruction of history, dominated by verified testimony, causal analysis, and limited trust in the traditional poetic narrative. Herein lies his greatest innovation: from now on, history becomes a science of human actions rather than a stage for the will of the gods.

Xenophon, in turn, adds a moralistic dimension; we see how ethical reflections emerge from the reality of ancient events. Like Herodotus, he was a man of faith, yet his view of the past is marked by a more pronounced ethical and pedagogical orientation. All his works display a deep conviction that history serves the moral improvement of the individual. For Xenophon, religiosity is not so much an external ritual as an inner attitude: the gods are to be revered, but the ultimate goal is the formation of a virtuous citizen: «For a person who trusts

in the gods and adheres to justice is capable of achieving success both in peace and in war» [5, p. 12, 13].

As already noted, the ethical component of Xenophon's oeuvre is evident throughout his writing. In the *Anabasis*, the story of the march of the Ten Thousand turns into a lesson in military morality, where everything is held together by mutual trust, discipline, and fear of god (φόβος θεοῦ). In the *Cyropaedia* the image of the ideal ruler is built not on divine charisma but on self-control, prudence, and justice — δικαιοσύνη. In the *Memorabilia* he conveys Socrates' principal moral maxim — “know thyself” (γνῶθι σαυτόν) — as the basis for inner growth. According to him, Socrates believed that anyone who does not know himself is unable either to rule others or to obey in a truly worthy manner [6, pp. 85-92].

Xenophon builds his ethical conception on several key notions. Temperance (σωφροσύνη) — appears as the primary condition for any virtue, for without inner control neither moral growth nor effective governance is possible. Usefulness to the community (χρηστότης) — is the measure of how truly virtuous an action is, because good is assessed not only by intentions but also by benefit to others. Fidelity (πίστεις) — is regarded as the foundation of relations between individuals and communities, and its reliability is ensured by religious consciousness, respect for the gods, and oaths. Thus Xenophon develops Herodotus' idea, yet transfers it into the realm of personal morality and practical political philosophy. For him, history is a school of character, in which religiosity, ethics, and self-knowledge form an indivisible whole capable of educating both ruler and citizen.

In the contemporary cultural space, two opposing tendencies appear ever more frequently: Cancel Culture and inclusivity. Cancel Culture is the practice of excluding from circulation books, names, works of art, or ideas that contradict present-day notions of morality, justice, or tolerance. It grows out of the desire to protect the community from harmful or degrading narratives. Inclusivity, on the contrary, seeks to expand the cultural space, to make it more open.

There is undoubtedly a difference between these approaches. Yet deeper reflection shows that there exists between them not only tension, but also the possibility of coexistence. At the center of both stands a common goal — namely, to rethink the past so that it does not inflict pain in the present. The problem that inevitably arises lies not in the essence of these approaches, but first and foremost in human will. What will a person choose: to follow cancellation, or to find a common language in the hope of engaging in dialogue? The ancient tradition offers examples of another approach. Historians of that time did not always share the beliefs or customs of those about whom they wrote, but they almost never erased a foreign voice from the narrative. They left room for

complex, often contradictory experience, understanding that to see oneself, one must look at the other [7].

Parrhesia (παρρησία) — meaning frank and responsible public truth-telling, when a person says what they believe to be true despite the risk of censure or loss and accepts responsibility for the consequences — is more than «freedom of speech,» because isegoria grants the right to speak, whereas parrhesia demands moral courage and an orientation toward the common good. In the Athenian politeia it operated together with isonomia (equal participation in power) and isegoria, and was realized in the agora as a political practice that tested decisions by the force of argument and the sincerity of intent, while simultaneously forming the citizen and cutting off demagoguery. The essence of parrhesia is to speak “upward” or against the majority, with an open appeal to the good of the polis and a readiness to accept reciprocal scrutiny; without it, procedural equality degenerates into empty ritual, and the public sphere into a line of those seeking mere effect. In contemporary terms, parrhesia makes inclusivity effective: it requires the stamina to hear what is unpleasant, to conduct honest dialogue, and to digest complexity without “cancellation,” relying on five unwritten criteria — truthfulness, real risk for the speaker, directedness toward power/norms, orientation to the common good, and a readiness to answer and to correct oneself in the light of counterarguments [8, p. 8-9].

Modern inclusivity requires not only the addition of new voices, but also the ability to endure those that are unpleasant or contradictory. This does not mean agreeing with everything, but it does mean not fearing to see everything — even that which provokes resistance or doubt. Instead of striking out parts of history that do not fit current ideas of what is right, we can make them a source for honest, attentive, and critical conversation. In this sense, the fundamentality of love as labor lies in its connection with such phenomena as memory and forgiveness [9, p. 35], for true tolerance, forbearance, and wisdom do not deny complexity, do not erase differences, but on the contrary allow us to live with them, to see in them a source of understanding and moral growth [10].

In this context, the historiosophical comprehension of tolerance in classical thought is especially important. A comparative analysis of these authors allows us to see different models of attitude toward the “other,” from moral trial to balanced dialogue. We can more deeply comprehend how tolerance in the historical dimension transforms from a gesture of permission into a mechanism of the internal resilience of culture.

Conclusion

As a result, the ancient philosophers mentioned in the study, using the example of the Greek polis, show us how culture constantly changed and developed thanks to interaction with other peoples. The Greek language and

culture did not exist in isolation; on the contrary, they were enriched through mixing with other ethnic groups, which made Greek civilization so powerful and influential. The analysis shows that tolerance in ancient culture functioned as a regulator of interstate and internal politics and was based on a combination of empirical observation of foreign customs and rational clarification of causal relationships. For modern societies, this reminds us of the need to critically reconsider historical heritage, combining legal mechanisms for protecting freedom of conscience with ethical responsibility for preserving cultural diversity. Further study of the legacy of Herodotus, Thucydides, and Xenophon opens up the prospect of rethinking models of intercultural dialogue, deepening both academic and public understanding of tolerance.

Список посилань

1. Mason, K. (2016). Puppets of the Barbarian: How Persia controlled Greek relations with the Persian Empire. Ph.D. Thesis. University of Kent, Canterbury. School of European Cultures and Languages, 290 p.
2. Herodotus. (1920). The Histories. Translated by A. D. Godley. Cambridge, Harvard University Press, 534 p.
3. Thucydides. (1950). The History of the Peloponnesian War. Translated by Richard Crawley. New York: E. P. Dutton & Co., Inc.; London: J. M. Dent & Sons, Ltd. 677 p.
4. Connor, W. Robert. (1984). Thucydides. Princeton, Princeton University Press; Chichester, Princeton University Press, 268 p.
5. Xenophon. (1880). The First Four Books of Xenophon's Anabasis. Literally translated with explanatory notes by J. S. Watson. New York: Hinds, Noble & Eldredge, 188 p.
6. Flower, M. A. (2016). Piety in Xenophon's Theory of Leadership. *Histos Supplement*, 5, 85-119.
7. Rathnam, L. M. (2023). The Marketplace of Ideas and the Agora: Herodotus on the Power of Isegoria. *American Political Science Review*, 117(1), 140-152.
8. Foucault, Michel. (1983). Discourse and Truth: The Problematization of Parrhesia. Six lectures delivered at the University of California, Berkeley. Transcript. Berkeley: University of California, 67 p.
9. Туренко, В. Е. Погляд на людську любов у світлі східної святоотецької думки: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет». 2016. 208 с.
10. Kelly, P. (2022). Thucydides — The naturalness of war. In P. Kelly, Conflict, War and Revolution: The problem of politics in international political thought London: LSE Press, 31-61.

References

1. Mason, K. (2016). Puppets of the Barbarian: How Persia controlled Greek relations with the Persian Empire. Ph.D. Thesis. University of Kent, Canterbury. School of European Cultures and Languages, 290 p.
2. Herodotus. (1920). The Histories. Translated by A. D. Godley. Cambridge, Harvard University Press. 534 p.
3. Thucydides. (1950). The History of the Peloponnesian War. Translated by Richard Crawley. New York: E. P. Dutton & Co., Inc.; London: J. M. Dent & Sons, Ltd. 677 p.
4. Connor, W. Robert. (1984). Thucydides. Princeton, Princeton University Press; Chichester, Princeton University Press, 268 p.
5. Xenophon. (1880). The First Four Books of Xenophon's Anabasis. Literally translated with explanatory notes by J. S. Watson. New York: Hinds, Noble & Eldredge, 188 p.
6. Flower, M. A. (2016). Piety in Xenophon's Theory of Leadership. *Histos Supplement*, 5, 85-119. P.
7. Rathnam, L. M. (2023). The Marketplace of Ideas and the Agora: Herodotus on the Power of Isegoria. *American Political Science Review*, 117(1), 140 – 152.
8. Foucault, Michel. (1983). Discourse and Truth: The Problematization of Parrhesia. Six lectures delivered at the University of California, Berkeley. Transcript. Berkeley: University of California, 67 p.
9. Turenko, V. E. (2016). A Perspective on Human Love in the Light of Eastern Patristic Thought: Monograph. Kyiv: Publishing & Printing Center «Kyiv University», 208 p.
10. Kelly, P. (2022). Thucydides — The naturalness of war. In P. Kelly, Conflict, War and Revolution: The problem of politics in international political thought London: LSE Press, 31-61.

Григорак Юрій Дмитрович

Аспірант кафедри філософії гуманітарних наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0006-0591-9413>

e-mail: yuradovakino@gmail.com

ІСТОРИОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДОРОБКУ ГЕРОДОТА, ФУКІДІДА, І КСЕНОФОНТА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Резюме

Стаття присвячена історіософському аналізу концепту релігійної та культурної толерантності в античній історіографії на прикладі творів Геродота, Фукідіда та Ксенофонта. Доведено, що формування уявлень про релігійну та культурну толерантність в античному світі було тісно пов'язане з трансформацією політичних структур, еволюцією філософського мислення та розвитком історіографічної традиції. Через аналіз творів Геродота, Фукідіда та Ксенофонта продемонстровано, що антична історіографія не лише фіксувала події, а й пропонувала моральні та політичні моделі ставлення до «іншого». У текстах Геродота простежується глибока пошана до релігійної різноманітності та ритуальної специфіки інших народів, що відображає ранню форму етнокультурної терпимості.

Розкрито, що у Фукідіда поняття толерантності набуває раціонального забарвлення. Його скептичний підхід до релігійних вірувань і зосередженість на логічному аналізі причинно-наслідкових зв'язків в історії створюють підґрунтя для критичного осмислення політичної поведінки та відповідальності. Фукідід формує нову епістемологію історичної науки, де місце божественного витісняється людськими пристрастями, страхом, честолюбством і прагненням до вигоди.

Висвітлено, що Ксенофонт надає історії виразного етичного змісту. Через образ доброчесного громадянина та мудрого правителя він розвиває ідею, що релігійність має ґрунтуватися не лише на ритуалі, а на внутрішній моральній поставі. Поняття благочестя, стриманості та корисності для

громади формують основу його візії толерантності як елемента громадянського самовиховання і соціальної гармонії.

Досліджено взаємозв'язок між античними моделями мислення й сучасними підходами до інклюзивності та «культури скасування». Підкреслено, що в античній історіографії толерантність функціонувала як інструмент культурної пам'яті, що зберігає інші голоси замість їхнього стирання. Такий підхід сприяє не уніфікації, а поглибленню морального діалогу між різними традиціями, підкреслюючи актуальність античного досвіду в контексті сучасних викликів міжкультурного співіснування.

Ключові слова: толерантність, антична історіографія, культура скасування, інклюзивність, філософія історії, історія філософії, давньогрецька література.

Стаття надійшла до редакції 24.05.25

© Григорак Ю. Д., 2025

Деркач Вадим Леонтійович

Кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії

Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-0123-3637>

e-mail: vadyim_derkach@kneu.edu.ua

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ: КРИТИКА ТЕОРІЇ ДЖ. РОУЛЗА

Резюме

Стаття є критичним переосмисленням теорії справедливості Дж. Роулза. Розібрані ключові положення Роулзової концепції, зокрема, ідеї "первинної позиції", "ширми непередбачуваності" та "принципу різниці", відзначаючи їхню відірваність від реальних соціальних почуттів і конфліктів. Використовуючи методологію концептуального аналізу та ігрового моделювання, показано, що процедурний підхід Роулза не може уникнути внутрішніх антиномій. У роботі пропонується альтернативна концепція, згідно з якою справедливість — це не вирівнювання, а виправдана нерівність. Вона базується на відповідності соціальних привілеїв внеску, компетенції та відповідальності індивіда, що, на думку автора, забезпечує еволюційну стійкість і продуктивність суспільних систем. Демонструється перевага такої моделі перед Роулзовою, яка, хоч і гарантує базовий захист, може послаблювати стимули до розвитку.

Ключові слова: справедливість, Джон Роулз, теорія справедливості, утилітаризм, раціональний вибір, соціальна нерівність, компенсація, ієрархія, інституційна справедливість, політична філософія.

Вступ

Вже понад п'ятдесят років тому Дж. Роулз [1; 2] виклав нормативну теорію, в якій він представив обґрунтування критерію справедливості суспільних установлень. В свою чергу розроблений в ній принцип справедливості він та широке коло його послідовників вважали наріжним каменем доктрини правового демократичного устрою, в якій поєднувалися давніші ідеї лібералізму з визнанням держави як ключового агента соціального

захисту. Свою теорію справедливості Дж. Роулз розробляв як альтернативу поширеному утилітаристському підходу, тобто логіці обґрунтування суспільних норм шляхом вироблення оптимального рішення, яке максимізує деяку функцію корисності (тобто закони мають приносити якомога більше користі якомога більшій кількості учасників соціального утворення, які керуватимуться цими законами й умотивовані вимагати їй дотримання усіма). Оскільки ця теорія добре відома, я не ставлю перед собою завдання в цій статті ще раз переповісти її зміст і предмет мого інтересу не становить історична рефлексія поширення і впливу цих поглядів. Я, як і значне число критиків теорії Роулза, вважаю її сумнівною; проте основна мета моєї роботи не у виявленні слабких місць цієї теорії, а переосмислення концепту соціальної справедливості в світлі пошуку кращої альтернативи. Більшість критиків, підважуючи положення теорії Роулза апелюють до деякого іншого інтуїтивного розуміння справедливості, але найчастіше в чому саме ця альтернатива полягає — залишається не ясным (і, поза всяким сумнівом, дискусійним питанням). Я пропоную експліцитну альтернативу.

Позаяк йдеться про критику нормативної теорії, в кореспонденційному сенсі вона не може бути хибною чи істинною. Тим не менш я відштовхуюся від того, що саме поняття справедливості відображає деякий аспект оцінки ставлення до особи з боку суспільної групи чи іншої особи, який включений в соціальні дії та реакції індивіда, він сам по собі є складовою механізму регуляції поведінки. Тому обґрунтування нормативних конструктів буде неприйнятним, якщо в ньому відсутнє реалістичне розуміння цього механізму дії та наслідків прийняття певної норми. Наявність суперечностей, непослідовності чи неясності окремих складових нормативної теорії, її некогерентність, є, звісно, її недоліком, однак саме по собі це не позбавляє сенсу деякої загальної ідеї, яка лежить в її основі. Скоріше це говорить про недосконале втілення, недорозробленість теорії. Критики Роулза, які акцентують увагу на суперечностях і неясностях його теорії, якщо вони не пропонують абдуктивної аргументації на користь іншої альтернативи, не спростовують цю теорію. Наявність же кращої альтернативи робить критиковану теорію безперспективною для подальшої розробки. Сам Роулз, пропонуючи свою теорію справедливості як альтернативу утилітаризму, по суті вдавався саме до такого підходу. Я значною мірою спирався на критичні огляди з окреслених питань в роботах [3-10]

Методи дослідження

Застосовано методологію концептуального аналізу, спрямовану на реконструкцію ключових положень теорії справедливості Дж. Роулза та виявлення їх внутрішньої логіки. Використовується порівняльний підхід: ідеї Роулза розглядаються у співвіднесенні з альтернативними моделями нормативної етики (утилітаризм, теорії раціонального вибору), а також у світлі

сучасних критичних інтерпретацій. Важливим є також елемент ігрового моделювання, завдяки якому абстрактна конструкція «первинної позиції» та «ширми непередбачуваності» інтерпретується як своєрідна соціальна гра, що дозволяє прояснити процедурний характер Роулзової концепції. Таким чином, дослідження спирається на поєднання текстуального аналізу і реконструктивно-моделювальної стратегії, що робить можливим не лише критику, але й формування позитивної альтернативи концепту соціальної справедливості.

Результати дослідження

Теорія справедливості Дж. Роулза — це набір обґрунтувань для оцінки соціального інституту як справедливого чи ні. При цьому соціальні інститути за замовчуванням трактуються як своєрідні ухвали — або вироблені стихійно, або цілеспрямованого з визначеним «авторством» і процедурою вироблення рішення. Далі для зручності розуміння я буду трактувати їх як «правила гри». Правда, на відміну від футболу чи шахів, участь в соціальних «іграх» здебільшого недобровільна для більшості їх учасників: мало хто приймає свідоме рішення і має можливість ухилитися від соціальної участі, бути вільним від правил соціального життя. Однак ця «інерційність» не означає, що самі ці правила не можна розглядати саме як конструкції, які культивують люди. Ці конструкції можуть бути змінені людьми. Однак в якому сенсі «правила гри» можуть бути справедливими чи ні? Я повернуся до цього питання пізніше, проте тут варто зауважити, що у формулюванні Роулза не зовсім зрозуміло, що саме він вкладає в це поняття, коли трактує справедливість як достоїнство соціального інституту. Роулз не надто бавить читача розбором прикладів, що ілюструють положення його підходу, залишаючись переважно в рамках суто словесних тлумачень.

В побудові бази своєї теорії Роулз виходить, як сам він трактує [1, р. 26] з «гіпотетичної» ситуації початкової домовленості про принципи справедливості, яка характеризується наступним: (1) всі учасники перебувають в рівних умовах щодо вироблення цього принципу (ніхто не диктує умови іншим); (2) справедливість суспільного установа передбачає невідчужувані базові свободи індивіда, обмеження в яких не можуть бути компенсовані ростом добробуту інших чи деякою сумарною колективною вигодою; жоден інститут не є справедливим, якщо він обмежує ці свободи і не гарантує «природних» прав; (3) учасники вироблення ухвали перебувають за «ширмою непередбачуваності» (*veil of ignorance*), тобто ніхто з них не відає, в якому становищі він опиниться в майбутньому в цьому суспільстві, якого успіху в житті чи соціального статусу він досягне; (4) однак всі зацікавлені у можливостях співпраці, проте конкретний характер її не визначений, не визначені навіть критерії того, хто що вважатиме за благо для себе;

(5) виробляючи критерій розподілу благ, досягнутих внаслідок кооперації, люди в цій первинній ситуації орієнтуються на деякі уявлення про потреби інших, на розуміння об'єктивно можливого і взаємозалежності в ході діяльності, які, тим не менш, не є сталими.

По суті Роулз апелює до деякої «третейської» процедури вироблення суджень про справедливість. Критерій справедливості визначається за домовленістю, в якій раціональний агент покладається не на просування власних інтересів, а ніби безсторонньо, однак тримаючи в умі, що домовленість стосується потенційно значущих для нього ситуацій і морально релевантних установлень. Але оскільки він не знає в якому саме становищі він опиниться, то ця ширма непередбачуваності неначе очищає критерій справедливості від суб'єктивного інтересу з позицій досягнення певного соціального становища.

Роулзу критики часто закидали, що ця ширма непередбачуваності — це умови, відірвані від реальності й вони ніколи не виконуються. Але оскільки в сучасному суспільстві індивід переважно опиняється поперемінно в різних ролях, з часто протилежними інтересами — водія і пішохода, продавця і покупця, платника податків і споживача суспільних благ тощо, — то цю завісу можна інтерпретувати не стільки як не знання того, ким ти будеш в тих чи тих взаєминах, скільки не фіксованість на якісь одній позиції.

Отож, якщо попередня домовленість щодо певних правил, які регулюють, що кому належить, хто на що має право, які обов'язки приймає, як розподіляються тягарі і блага в суспільній співпраці вироблена — то справедливою є законослухняність, але справедливість закону — це гарантія рівних умов для всіх, *justice as fairness*. Якщо ж вказані вище умови не виконуються, то соціальний інститут є несправедливим, і цілком виправдано буде діяти на свій розсуд, ігноруючи соціальні приписи.

В розумінні Роулза, в кожного є деяке початкове чуття «справедливості» та інтуїція моральної релевантності допустимих законодавчих установлень і суспільних практик. Однак не вони визначають зміст справедливого інституту, а саме процедурна чистота вироблення ухвали. В ході цього вироблення ці базові інтуїції шліфуються й переглядаються в ході рефлексивного балансування (*reflective equilibrium*), як сам він називає цей хід: деяка сукупність початкових переконань береться за основу вироблення пробного узагальненого правила, але після того, як це правило сформульоване, можливо деякі з початкових переконань потребуватимуть підгонки під уведене правило, і так далі, з наступною ревізією правила аж до досягнення отієї рівноваги. Роулз спеціально підкреслює, що критерій справедливості не виводиться як необхідно істинний з початкового загального

принципу, а є результатом взаємної підгонки уявлень про справедливість в рівних умовах для всіх учасників (див. додатково коментар в [3]).

Роулз визнає, що критерій моральної релевантності не визначений як константа і не має аргіоті універсального змісту. І оскільки сам цей критерій значною мірою впливає з уявлень про справедливість, які тримаються на моральній інтуїції, то виникає порочне коло. Щоб усунути його, в пізнішій роботі (Rawls, 1993), він апелює до деякого перехресного консенсусу (*overlapping consensus*), який виникає в ході рефлексивного балансування. Таким чином його розуміння справедливості є процедурним: якщо ми визначаємо, що процедура вироблення рішення коректна, то мусимо визнати й саме рішення як прийнятне. Якщо воно прийнятне, то воно — справедливе.

Виходячи з цих міркувань, Роулз висновує, що універсальним критерієм справедливості буде те, що з кількох можливих варіантів суспільних установлень для раціонального агента, який не знає, де він опиниться по ходу «гри», аргіоті вигідніше прийняти такі правила, які гарантують найкращий з найгірших можливих результатів. Все решта в його теорії, як і в численних її прихильних інтерпретаціях — це спроби конкретизувати цю логіку задля обґрунтування різного роду компенсаторних механізмів суспільного захисту найвразливіших груп населення. Певно одна з причин популярності його теорії є та, що її використовують як обґрунтування канонічної доктрини демократії з одночасним синтезом ліберальних та соціал-демократичних ідей. Формула соціальної справедливості, яка відтак виводиться: всім мають бути гарантовані рівні можливості з доступом до участі у виробленні й ухваленні рішень, а вирівнювання цих можливостей досягається постійною компенсацією нерівності в стартових умовах. Однак тут потрібно тримати в умі відмінність між власне теоретичними побудовами Роулза (доволі високоабстрактними) та імпліцитними висновками з неї, і популярні інтерпретації як складову ідеологічної політичної програми.

Роулз розрізняє наявні в суспільствах концепції справедливості — той зміст, який вкладають люди в слово «справедливість», коли його вживають (але мало що про це каже і власне аналіз цього змісту не грає ролі в його теорії) та деякий ідеалізований об'єкт, яким є розбудовуваний ним граничний універсальний критерій справедливості, який — зовсім у дусі І. Канта — личить, як той би сказав, практичному розуму і, певно що, приймався би раціональним агентом. Кажучи про справедливість як *fairness*, Роулз не ставить знак дорівнює між цими поняттями: отожд. справедливості — це прояв рівних умов в специфічному контексті. Але якому? З міркувань Роулза впливає, що достоїнство соціальних інститутів визначається відповідністю процедурі ухвалення законодавчих норм, які передбачають в своїй основі, що вони не тримаються на оцінці своєї вигоди

учасниками процесу, а на оцінці гарантій того, що ніхто заздалегідь не отримує умови кращі, ніж такі в інших. Роулз навіть згадує в цьому контексті Юмів вислів, що справедливість — це ревнива чеснота.

Треба сказати, що Роулз майже не вдається до розбору складних суспільних проблем, щодо яких виникає питання справедливості й до аналізу змісту й обставин виникнення тих почуттів людей, які виражають оцінку чогось як несправедливого до них ставлення. По суті, його теоретична конструкція відірвана від досвіду людських почуттів і соціальних конфліктів. Роулза більше цікавить епістемічна процедура, яка могла б бути належною підставою для усунення розбіжності в трактуванні чогось як справедливого чи ні. Роулз трактує справедливість як некомпенсовану чесноту соціальних інститутів, аналогічно до того, як істинність є первинним достоїнством наукової теорії [1]. При цьому його теорія, як він сам її позиціонує, стосується саме побудови нормативного критерію інституціональної справедливості, справедливості відтворюваних у суспільстві законів. Справедливість закону, — це не те саме, що його легітимність і не те саме, що «хороший» закон, який сприяє ефективності досягнення якоїсь суспільної мети. Роулз спеціально виводить питання справедливості за межі проблеми оптимізації раціонального вибору способу дії, максимізації певної цільової функції, яку можна було б трактувати як «благо». Інакше кажучи, справедливість є одним із критеріїв при такій багатокритеріальній оптимізації, взятим як необхідна умова. Тобто хороший соціальний інститут не може не бути справедливим, проте одна лиш справедливість не є достатньою умовою того, що цей інститут «хороший».

Отже, за Роулзом, справедливим є те соціальне усталення, яке міг би добровільно схвалити будь-хто з нас, не знаючи, ким саме він стане в цьому суспільстві.

Це по суті своїй ігрова модель, яку точніше в іншій формі (не відходячи від логіки Роулза) можна представити так, що учасники гри спочатку вигадують правила «справедливості» так, неначе вони їх пишуть «для когось», не зважаючи спочатку на власні шанси в цій грі та припускаючи суто випадковий розподіл результатів, де кожен може опинитися в будь-якому з можливих становищ з початково однаковою ймовірністю для кожного. Отож, якщо в цих умовах вироблені правила розподілу як спільна ухвала, то дотримання цих правил («чесність в грі») визначає суть справедливості, якщо попередньо було визнано, що ці правила прийнятні. Інакше кажучи, гравець, який буде не задоволений підсумком гри, не може виправдано висунути претензію в несправедливому до нього ставленні, якщо гра відбувалася чесно. Але що означає тут «чесно»? — Те, що ви як гравець, спочатку на рівних з іншими були розробником правил, щодо яких ви погодилися,

що вони «справедливі». Тоді на що опиратимуться розробники правил гри?

Теорію справедливості Роулз інтерпретує як складову теорії раціонального вибору, апелюючи, проте, не до конкретних ситуативних інтересів учасників вироблення ухвали, а до їх раціональності й справедливості як її складової. При цьому він не приписує учасникам якихось альтруїстичних мотивів: кожен прагне власної вигоди і, як зауважує Роулз, деяка сукупна вигода для спільноти не може втішити того, хто програв. Інакше кажучи, утилітаристське розуміння переваги кооперативного ефекту як різниці в сукупній кількості вироблених спільнотою благ там, де ця співпраця налагоджена, порівняно з тією, де її немає, не вигідна тим, хто при розподілі цих благ отримує мінімум, або й опиняється в ще гіршому становищі, ніж не беручи участі в співпраці. Звідси, раціональний агент висуватиме як попередню умову справедливого розподілу благ (і виправдання відповідних правил) те, що, по-перше, до всіх застосовується одне й те саме мірило значущості їхнього внеску, а, по-друге, — і в цьому своєрідність Роулзового підходу — сам принцип справедливості включає в себе виправдання нерівності тоді, і тільки тоді, коли найгірше становище (серед імовірних альтернатив) буде найліпшим в обраній раціонально альтернативі. Інакше кажучи, якщо є кілька гіпотетичних правил, то слід приймати те, за якого ті, хто опиняться в найгіршому становищі, матимуть в підсумку більше вигод. Цю ідею часто тлумачать як необхідність дбати про найзнедоленіших коштом більш успішних, компенсувати злиденність, нещасливий збіг обставин, суспільною турботою. Але, строго кажучи, це не зовсім те саме. За логікою Роулза, якби, скажімо ви, домовлялися про правила якоїсь гри, то розумно було передбачити можливість програшу. Тому, обираючи за якими правилами грати, ви воліли б грати за такими, де максимальний програш — мінімальний (якщо порівнювати варіанти правил гри). Тобто раціональний розробник правил гри волів би мінімізувати ризики, якщо в нього є вибір. І оскільки нерівність в підсумку трактується як зло, то справедливими є ті правила, які зменшують у випадку нерівності втрати тих, хто опинився в найгіршому становищі. Інакше кажучи, якщо вже нерівність виникає, то кращим є той випадок, коли соціальний інститут гарантує найліпший серед найгірших станів, в якому потенційно може опинитися будь-хто з учасників суспільної співпраці.

Варто також зазначити, що у своїй теорії Роулз не обмежується процедурними засадами первинної домовленості. Його модель передбачає чітку структурованість у вигляді двох принципів справедливості. Перший принцип встановлює непорушний пріоритет базових свобод індивіда — свободи слова, совісті, особистої автономії, політичної участі тощо. Ці свободи є невідчужуваними і не підлягають жодному компромісу

з міркувань підвищення сумарного добробуту чи навіть поліпшення становища соціально вразливих груп. Другий принцип, так званий «принцип різниці» (the difference principle), стосується допустимості соціальної нерівності. Нерівність у доходах, статусі чи доступі до ресурсів визнається виправданою лише тоді, коли вона водночас сприяє поліпшенню становища тих, хто перебуває у найгіршій позиції, і коли супроводжується забезпеченням формальної рівності можливостей для всіх. Таким чином, між двома принципами існує суворі ієрархія: фундаментальні свободи завжди мають пріоритет над розподільчими міркуваннями, і лише на другому щаблі розглядається допустимість нерівностей.

Ця ієрархічність безпосередньо пов'язана з питанням довгострокової стабільності суспільного устрою. Роулз підкреслює, що справедливий порядок повинен бути не тільки логічно обґрунтованим, а й життєздатним у тривалому історичному горизонті. Стабільність тут означає, що громадяни, виховані у справедливому суспільстві, набувають «почуття справедливості» й готові підтримувати інститути не лише з прагматичних, а й з «моральних» мотивів. У цьому сенсі теорія справедливості має амбіцію подолати потенційно руйнівну напругу між егоїстичними інтересами й колективною згодою: соціальний порядок буде стабільним тоді, коли громадяни визнаватимуть його принципи не як зовнішньо нав'язані, а як внутрішньо обґрунтовані й прийнятні для кожного з позицій справедливості.

Однак, зауважуючи тепер вже вузькі місця теорії Роулза, логічно задатися питанням, в якому сенсі правила гри можуть бути чесними (=справедливими)? Очевидно, що відносно правил гри дії «гравця» або узгоджуються з цими правилами, він їх не порушує (грає чесно), або ні. Але оцінюючи самі ці правила як справедливі чи несправедливі, критерій такої оцінки не може бути складовою цих правил, бо інакше будь-які правила апріорі справедливі, якщо вони прийняті. Тому теорія справедливості, яка опирається на деякі базові принципи, неодмінно буде антиномічною, бо залежно від того, застосовуємо ми чи ні до цих базових принципів критерій справедливості, ми матимемо суперечливі твердження про її спроможність як критерію. Наприклад, я можу спитати, а чи справедливо, що всі мають рівні можливості? Чи справедливо покладатися на вироблення рішення щодо справедливості соціального інституту, не маючи вичерпної інформації, як прийняття цих правил позначиться на особисто моїх перспективах?

Як видається, сам Роулз, як і багато прихильників його теорії, так і її критиків виходять із деякого імпліцитного почуття справедливості, яке є стриманою версією інфантильних ревнощів. Це та ревність дитини, яка бореться за свій привілейований статус, за виняткове ставлення до неї батьків, якщо бачить, що батьківська увага, турбота і любов дістаються ще комусь. Подібним чином почувається і жінка чи чоловік, які вимагають

виняткового до себе ставлення з боку того, хто виражає до них свою любов. Стриманість тут виражатиметься в тому, що змирившись з втратою своїх привілеїв, особа не може змиритися, що привілеї отримає хтось інший. Тому компромісним варіантом є вимога «рівності»: якщо я не маю цього, то й ніхто інший не вправі це мати. Якщо ж така нерівність виникає, то я маю право на «відкупну», деяку компенсацію, відсутність якої й породжує образу від «несправедливого» до себе ставлення. Тому, за логікою Роулза, нерівність в розподілі благ чи в початкових можливостях має бути виправданою, а от рівність такого виправдання не потребує.

Інфантильне почуття справедливості легко мириться з власними привілеями, але не з їх втратою. Тому ми знайдемо достатньо прикладів масових страйків, маніфестацій та заворушень, учасники яких вимагають збільшення зарплати (за одну й ту саму виконану роботу), якою вони раніше були задоволені, але вважають нестерпним, що тепер хтось отримує більше. Однак немає прикладів, коли з мотивів забезпечення справедливості люди масово протестували б проти власних привілеїв.

Вважається майже очевидним, що нерівність веде до зростання соціальної напруги, а компенсаційне згладжування різниці в доступності благ розряджає цю напругу. І тому ця розрядка сприяє соціальній стійкості. Проте очевидним фактом є те, що соціальні структури є стійко ієрархічними. Соціальна ж ієрархія й означає нерівність статусів, і вищий статус означає не що інше, як певні привілеї при розподілі благ.

Логічно тепер буде спитати: а що буде вважатися більш несправедливим — втрата статусного привілею, позбавлення цього статусу заради урівнювання, чи нерівність, яка закріплена в розподілі статусних позицій? З позицій Роулза відповідь тут очевидна: друге власне і є синонімом того, що він трактує інституційно закріпленою несправедливістю, яка є суспільною нормою там, де вона культивується. І такі інститути не мають права на існування. Але інституційне закріплення нерівності якраз і означає, що з погляду «правил гри» справедливим (=чесним) є нерівний розподіл: він «правильний», належний. З погляду Роулза раціональний агент, якби мав можливість обирати, не обирав би інституційно закріплену нерівність, бо він мусив би зважувати шанси того, чи опиниться він в привілейованому становищі, чи в найгіршому, з найнижчим статусом. І оскільки ширма непередбачуваності позбавляє його можливості спрогнозувати це надійно, то він і мусив би перестрахуватися й обрати варіант з мінімальною різницею, в ідеалі — цілковиту рівність всіх. Але Роулз упускає з виду, що критичним чинником тут стає не різниця в розподілі благ всередині спільноти, а різниця між найнижчим статусом в групі, яка досягає певного кооперативного ефекту, і елімінацією індивіда з цієї групи. Тому точкою відліку стає не відносне урівнювання, а оці базові гарантії в натуральному вираженні.

Роулз трактує їх як рівність можливостей (свободу для всіх), але з точки зору мінімізації ризиків логічніше було би орієнтуватися на гарантовану «синицю в руках», приймаючи «правила гри», які допускають значну відмінність в рівні доступних благ, якщо вдасться зірвати «джекпот».

Тоді що є мірилом справедливості в ієрархічно організовану суспільстві з очевидною нерівністю можливостей на різних її щаблях? Таким мірилом буде невідповідність ставлення до індивіда з певним статусом, в якому ці статусні привілеї зневажені. Але це тільки один бік. Іншим буде відповідність індивіда цьому статусу: хто і за яких обставин набуває статусних привілеїв? Незаслужені привілеї, як і незаслужене покарання, й визначатимуть зміст несправедливого ставлення.

(Порівняй з міркуваннями Дж. А. Коена [11] та А. Сена [12]. Для Коена проблема полягає в самій структурі принципів: він підозрілий до будь-якої «внутрішньої логіки справедливості», яка виправдовує вже наявні нерівності, і наголошує, що справедливість повинна залишатися незалежною від фактичних угод чи статусних розподілів. Сен же виводить дискусію на інший рівень: для нього питання не лише в тому, як розподілити статус чи привілеї, а які реальні можливості це дає людині — наскільки вона може жити життям, яке вважає вартісним. І в цьому ключі «більш несправедливим» може виявитися навіть не саме позбавлення статусу, а ситуація, коли людина формально його має, але не здатна реалізувати жодного змістовного блага.)

Тому альтернативна концепція справедливості соціальних установлень полягає в розумінні її як виправданих підстав набуття людиною вищого соціального статусу в групі (чи його втрати) з гарантією відповідних привілеїв. Це закріплення соціальної нерівності у формі вигідній для всіх, якщо порівняти її зі становищем де всі були би рівними. Справедливе ставлення не тільки не тотожне рівності, а навпаки, протилежне урівнюванню.

Для розуміння відмінності двох концепцій справедливості розберемо уявлюваний (але цілком реалістичний) приклад. Великій компанії, скажімо, в галузі ІТ, потрібно вирішити, в який спосіб розподіляти рівень доходів працівників. Прийmemo, що у працівників компанії інших джерел доходу немає, і всі вони зацікавлені в максимізації сукупного доходу. Тим самим, чим вищий кооперативний ефект досягається — тим привабливішою є робота в цій компанії за умови, що оплата праці — справедлива.

За логікою Роулза справедливою буде така нерівність в доходах, яка сприяє максимізації доходів тих, хто отримує найменше. Наприклад, вища зарплата програмістів-провідних спеціалістів може бути справедливою, якщо без їхнього досвіду компанія взагалі не функціонувала б, і тоді всі лишилися б роботи. Тобто різниця має сенс лише остільки, оскільки вона допомагає «нижчому щаблю».

Альтернативна концепція акцентує увагу на тому чи є виправдані підстави для більшої винагороди. Якщо провідний програміст має унікальну компетенцію, що дозволяє компанії реалізовувати складні проєкти, забезпечувати конкурентоздатність, то його вищий статус і відповідні привілеї є справедливими незалежно від того, чи відносно покращилося становище найнижче оплачуваного працівника. Однак цей найнижчий рівень оплати гарантує задоволення базових потреб. Інакше кажучи, справедливість тут не в тому, що різниця мінімізована, а в тому, що різниця соціально виправдана — корелює з внеском, компетенціями, відповідальністю.

Отож, якщо розглянути цю ситуацію з позицій раціонального агента, стає очевидним, що вибір між компаніями, які сповідують різні логіки справедливості, визначатиметься не тільки поточним доходом, а й оцінкою ризиків і потенційних вигод. Для ризик-аверсного агента привабливіша структура, де мінімальні потреби гарантуються, а висока винагорода прив'язана до реального внеску — він знає, що навіть у разі невдачі залишиться базовий захист. Для ризикофільного агента логіка виправданої нерівності відкриває шанси на «джекпот» за рахунок власної компетенції та активної участі, а не просто через випадковість чи колективну допомогу.

Логіка Роулза, навпаки, хоч і забезпечує формальну підтримку нижнього рівня, створює потенційний ризик паразитарного підходу: бонус отримується майже незалежно від активної участі, стимул до розвитку та відповідальності верхніх щаблів слабший. У структурі другого типу нижній рівень все одно захищений у натуральному вираженні, але гарантія привілеїв робить більш безпечною верхню ланку. Якщо просування по статусній драбині тісно корелює зі зростанням кооперативного ефекту, то структура за логікою виправданої нерівності стимулює максимально активну участь усіх членів групи, забезпечуючи її продуктивність і стійкість.

Звідси впливає еволюційна перевага другого типу: система, де соціальні привілеї й нерівність виправдані внеском і компетенцією, більш живуча, бо забезпечує стійку залученість учасників, мінімізує пасивність, зберігає базовий захист і водночас приваблює нових агентів, що прагнуть ефективно реалізувати свої ресурси. Виживання структури, її конкурентоспроможність і «розмножуваність» — тобто привабливість для участі і підтримки — у такій системі значно вища, ніж у моделі, де пріоритет належить мінімізації різниці на користь нижчого рівня.

Таким чином, мірилом справедливості в ієрархічно організованому суспільстві стає не рівність чи зведення всіх до одного рівня, а відповідність ставлення до індивіда його внеску, компетенції та відповідальності, при одночасній гарантії базового захисту. Справедливість проявляється у виправданості соціальних привілеїв, а не у формальному вирівнюванні, що робить систему максимально життєздатною та адаптивною.

Якщо провести тут пряму біологічну паралель, то така структура соціальних відносин нагадує ієрархію в групах тварин, де кожен індивід отримує доступ до ресурсів і статусу пропорційно своїм здібностям, силі чи внеску у виживання групи. Нижчі щаблі забезпечені базовими потребами — харчуванням, захистом — що гарантує їхню живучість на рівні вищому, якби вони були поза групою, а високий статус і привілеї тих, хто робить ключовий внесок у кооперативний ефект (полювання, охорона, будівництво укриттів), стимулюють активну участь та підвищують ефективність всієї системи.

Якщо перенести цю логіку на людське суспільство, то виправдана соціальна нерівність виконує ту саму функцію, що і природний відбір у групових тварин: вона сприяє виживанню та конкурентоздатності «структури» — організації, компанії чи спільноти — водночас зберігаючи базовий захист для всіх членів. Тобто, соціальна система, що стимулює вклад і винагороджує його відповідно до значущості, демонструє високу «еволюційну стійкість»: вона не просто підтримує існування, а й підвищує життєздатність та адаптивність групи в умовах зовнішніх викликів.

У цій паралелі стає зрозуміло, чому рівність «всіх» може виявитися менш стабільною: без мотивації верхніх щаблів кооперативний ефект слабшає, і група в цілому втрачає конкурентні переваги, тоді як система з виправданими привілеями підтримує як індивідуальну активність, так і колективний результат.

Висновки

Процедуралізм Роулза має внутрішні суперечності: Теорія Роулза, що базується на процедурі "первинної позиції" та "ширми непередбачуваності", є антиномічною. Вона не може відповісти на питання, чи є справедливими її власні базові принципи (наприклад, принцип рівних можливостей). Вона відірвана від реальних людських почуттів і соціальних конфліктів, що ставить під сумнів її практичну придатність.

Справедливість — це не рівність, а виправдана нерівність: На відміну від Роулза, який трактує нерівність як зло, що потребує компенсації, справедливість полягає не в урівнюванні, а у виправданому розподілі благ та привілеїв. Мірилом справедливості є відповідність ставлення до індивіда його внеску, компетенції та відповідальності.

Еволюційна перевага виправданої нерівності: Соціальна система, що базується на принципі виправданої нерівності, є більш життєздатною та стійкою. Вона стимулює активну участь, мінімізує пасивність, сприяє підвищенню загального кооперативного ефекту та залучає нових агентів, що прагнуть реалізувати свої ресурси. Це робить таку систему конкурентоспроможною, подібно до природних ієрархій у біологічних видах.

Справедливість і «інфантильні ревності»: Роулзове розуміння справедливості з глибинним психологічним механізмом «інфантильних ревностей». Це почуття, що мириться з втратою власних привілеїв, але не може прийняти привілеї інших, що призводить до вимоги урівнювання.

Роулз упускає ключовий фактор ризику: Логіка Роулза, що базується на мінімізації ризиків ("найкращий з найгірших результатів"), не враховує, що для раціонального агента ризик елімінації з групи може бути страшнішим, ніж нерівність всередині неї. Тому прийняття системи з виправданими привілеями, яка забезпечує базовий захист, стає раціональнішим вибором для учасників, що прагнуть "зірвати джекпот" завдяки своєму внеску.

Список посилань / References

1. Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Harvard University Press.
2. Rawls, J. (1993). *Political Liberalism*. Columbia University Press.
3. Daniels, N. (1996). *Justice and Justification: Reflective Equilibrium in Theory and Practice*. Cambridge University Press.
4. Freeman, S. (2007). *Rawls*. Routledge.
5. Pogge, T. (2007). *John Rawls: His Life and Theory of Justice*. Oxford University Press.
6. Barry, B. (1995). *Justice as Impartiality*. Oxford University Press.
7. Sandel, M. J. (1998). *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge University Press.
8. Sandel, M. J. (2009). *Justice: What's the Right Thing to Do?* Farrar, Straus and Giroux.
9. Kymlicka, W. (2002). *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. Oxford University Press.
10. Gaus, G. (2011). *The Order of Public Reason: A Theory of Freedom and Morality in a Diverse and Bounded World*. Cambridge University Press.
11. Cohen, G. A. (2008). *Rescuing Justice and Equality*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
12. Sen, A. (2009). *The Idea of Justice*. Harvard University Press.

Vadym Derkach

*PhD in Philosophy, Associate Professor Department of Philosophy
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0002-0123-3637>

e-mail: vadym_derkach@kneu.edu.ua

RETHINKING JUSTICE: A CRITIQUE OF J. RAWLS'S THEORY

Abstract

This article offers a critical re-evaluation of John Rawls's theory of justice. Key elements of Rawls's framework, including the notions of the "original position," the "veil of ignorance," and the "difference principle," are examined and highlighted for their detachment from actual social sentiments and conflicts. Employing conceptual analysis and game-theoretical modeling, the study demonstrates that Rawls's procedural approach cannot fully circumvent internal antinomies. The paper proposes an alternative conception according to which justice is not about leveling, but about justified inequality. This model grounds social privileges in the individual's contribution, competence, and responsibility, which, the author argues, ensures the evolutionary stability and productivity of social systems. The advantages of this approach are demonstrated in comparison to Rawls's framework, which, while guaranteeing basic protection, may inadvertently weaken incentives for personal and societal development.

Keywords: justice, John Rawls, theory of justice, utilitarianism, rational choice, social inequality, compensation, hierarchy, institutional justice, political philosophy

Стаття надійшла до редакції 17.05.25

© Деркач В. Л., 2025

Чуйко Настасія Вадимівна

Асистентка кафедри філософії та методології науки

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-6362-3211>

e-mail: chuiko1993@gmail.com

РОЛЬ ПРАКТИКИ У ГНОСЕОЛОГІЧНИХ СТУДІЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ АКАДЕМІЧНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ 1960-Х РОКІВ

Резюме

Здійснено історико-філософську реконструкцію ролі практики для гносеологічних студій представників академічної філософської культури в Україні 1960-х років, зокрема — у межах Київської школи філософії. Застосовуючи дескриптивний підхід, було виявлено, що практика в гносеології Київської школи виконує роль не лише мети та критерія істинності, але й обмежує множину властивостей досліджуваного об'єкта до адекватних практичним потребам людини ознак, чим спрямовує її мислення. Розуміння мислення як обумовленого практикою привело деяких київських дослідників до трактування його логічних форм як продуктів суспільно-історичної практичної діяльності, а не безпосереднього відображення дійсності. Простеження зв'язку між гносеологічними розробками 1960-х років і подальшими світоглядними студіями 1970-х дозволило зробити висновки, що положення про обмежуючу функцію практики для пізнання мало розвиток у специфічному тлумаченні поняття світу як пов'язаного з практичною діяльністю, а трактування пізнання як теоретичне освоєння дійсності, що необхідно передуює практичному та передбачає включення ставлення людини до світу у розгляд буття, мало наслідком виокремлення світоглядної функції філософії, підготувавши ґрунт для становлення світоглядно-антропологічного напрямку досліджень в академічній філософській культурі України у 1970-х роках.

Ключові слова: академічна філософська культура в Україні другої половини ХХ століття радянської доби; Київська школа філософії; гносеологія; практика; освоєння світу; світогляд.

Вступ

Актуальність дослідження академічної філософської культури України другої половини XX століття радянської доби визначається наявною потребою у критичному переосмисленні власної культурної спадщини, що набуває особливого значення у зв'язку зі спробою подолати залежність українського гуманітарного знання від нав'язаних ззовні наративів і чужих методологічних схем. Одним зі складових такого завдання є формування незаангажованого погляду на вітчизняну філософську культуру, що здійснюється у тому числі шляхом об'єктивної історико-філософської реконструкції різних періодів її розвитку. Очевидно, що це потребує дослідження не лише автентичних ідей, але й функціонування вітчизняної філософської культури в умовах обмеження зовнішніми ідеологічними настановами та домінуючими методологічними підходами. Період другої половини XX століття являє собою відомий приклад такого функціонування. Вибір же ролі практики у гносеологічних студіях представників академічної філософської культури в Україні 1960-х років у якості предмета дослідження пов'язаний з особливим значенням цього поняття для радянських дослідників.

Практика є одним з ключових понять у вченнях часто згадуваної у вітчизняній філософській літературі Київській школі філософії, проте, розвідки, присвячені її значенню, найчастіше стосуються її світоглядно-антропологічного напрямку 1970-1990-х років аніж гносеологічних досліджень 1960-х. Це має вагомі підстави: саме у студіях 1970-х, ґрунтуючись на ідеях Г. Гегеля та К. Маркса, київські дослідники-однодумці В. Шинкарука, розглядаючи практику як визначальну ознаку суто людського способу життя, діалектично трактують й саму людину як таку природну істоту, яка, будучи частиною природи, здатна перетворювати її своєю практичною діяльністю, створюючи штучні речі та самостійно змінюючи саму себе у процесі цього творення. Таке трактування людини отримало згодом розвиток у їх дослідженнях культури та її категоріального складу в кінці 1980-х років — початку 1990-х, та навіть після розпаду СРСР продовжувало бути одним з історико-методологічних підґрунть культурно-антропологічних та екологічних студій молодшого покоління її учнів. Натомість гносеологічні розвідки представників академічної культури в Україні 1960-х років здійснювались у суворих рамках системи марксизму-ленінізму, насамперед — під впливом «Філософських зошитів» В. Леніна, що визначав межі трактування ними процесу пізнання та його джерел, значно знижуючи евристичний потенціал їх студій та обмежуючи можливості для сучасного застосування (актуальність) їх здобутків. Проте, вказане не означає відсутність нестандартних ідей у гносеологічних студіях київських мислинників 1960-х років. Окрім того, їх трактування практики як такої основи пізнання, що, окрім

інших, виконує також й обмежуючу функцію для мислення, підготувало ґрунт для специфічного тлумачення поняття «світу» представниками Київської школи у 1970-х роках як «людського», а виокремлення власного предмету філософії — світогляду як специфічне знання про людину та її потреби, — лягло в основу подальших розвідок представників Київської школи, зосереджених на світоглядній проблематиці — на духовно-практичному освоєнні світу людиною.

Відповідно, важливим завданням даної історико-філософської реконструкції є не лише розкриття ролі практики для гносеологічних студій київських мислинників 1960-х років, але й демонстрація зв'язку між гносеологічними розвідками київських мислинників та світоглядними дослідженнями представників академічної філософської культури в Україні 1970-1990-х років.

Методи дослідження

Дослідження побудоване на застосуванні описового та реконструктивного підходів, що дозволили відтворити зміст, якого вкладали представники Київської школи філософії у поняття «процес пізнання», та осмислити роль практики у ньому. Компаративний аналіз дозволив зіставити інтерпретації трактування ролі практики для пізнання різними представниками академічної філософської культури в Україні 1960-х років, а герменевтичний метод дозволив врахувати контекст їх створення.

Результати дослідження

Як відомо, практика являє собою фундаментальний принцип марксистської філософії та ідеології. Зокрема, марксизм, визначаючи практику як цілеспрямовану предметну матеріальну діяльність, яка має суспільно-значимі результати та обумовлена певними суспільно-історичними умовами, розглядав практику і як рушій історичного процесу, і як спосіб суспільної боротьби; а згодом, з кінця 1960-х років, київські марксистки — представники Київської школи філософії, ґрунтуючись на працях «раннього К. Маркса», насамперед — «Паризьких рукописах» (1944), а також на спадку Г. Гегеля, Л. Фейєрбаха та І. Канта і деяких «буржуазних вчень» (наприклад, екзистенціалізму, що подавався у межах критики «буржуазних концептів» людини), почали надавати практиці значення способу освоєння людиною світу, при якому вона не лише прилаштовується до нього, як всі інші живі істоти, а прилаштовує його до себе і своїх потреб. При цьому, оскільки людина є частиною природи, що не може діяти всупереч її закономірностям, то даний процес освоєння трактується київськими мислинниками, наприклад, В. Івановим в його праці «Людська діяльність — пізнання — мистецтво» (1977), як «саморозвиток природи», при якому суб'єкт постає такою «самістю», що, виробляючи «для себе», вирізняє саму себе від зовнішнього

світу, але у цьому ж процесі «ставить себе у зв'язок з усім предметним світом» [1, с. 43]. А оскільки «трудові можливості» людини з часом змінюються, розвиваються, то й сама діяльна сутність людини «з часом уточняється» [1, с. 36].

Вищевказана ідея про взаємовплив людини та природи стала засадничою для представників академічної філософської культури ще з кінця 1960-х років. Так, наприклад, В. Босенко обґрунтовує, що свою «істинну сутність» розвиток світу розкриває у людській діяльності, в «логіці діяльності», у якій вона виступає як творчість, через яку людина, створюючи нові речі, не порушує «логіку розвитку» світу, а навпаки, «складає собою продовження розвитку взагалі»: «Діяльність людини... є такого типу розвиток, який виступає найнеобхіднішою умовою перетворення окремих конкретних розвитків у дійсності й розвиток взагалі у загальний розвиток» [2]. Тому творчість діяльності — це не лише спосіб існування людини, а й форма, через яку виявляється та розгортається розвиток світу, у якому людина-творець не «ламає» природу, а навпаки стає її продовжувачем — бере участь у її розвитку.

Так людина, згідно представникам Київської школи, у своїй діяльності не лише «виділяється зі світу причинно-наслідкових обставин і перестає бути “річчю серед речей”» [3, с. 6], але й впливає на навколишній світ своєю діяльністю, підлаштовує його під себе, що дозволило, наприклад І. Бичку у праці «Пізнання і свобода» (1969), йдучи за І. Кантом, поділяти наявну реальність та два «царства»: царство Свободи — освоєна суспільною практикою людини частина реальності, та царство Необхідності — світ природних закономірностей. Причому, між поглядами І. Канта та київськими марксистами наявна фундаментальна відмінність: якщо у І. Канта вказані царства існували паралельно одне до одного, то згідно І. В. Бичку царство Свободи «відвойовує» собі свій простір у царства Необхідності своєю практичною діяльністю, що робить його також «вільним». Однак, варто враховувати, що, згідно київським марксистам, практична діяльність стає освоєнням лише остільки, оскільки вона не намагається порушити закони природи, а використовує їх у своїх цілях; останнє уможливлюється пізнанням цих законів, через що І. Бичко трактує й саме пізнання як «ідеальне освоєння», що обов'язково передує діяльнісному [4].

М. Злотіна у своїй дисертації «Загальні закони розвитку і принципи відображення» 1969 року тлумачить значення мислення як освоєння таким чином: «...єдність природи, людини і форм пізнання обумовлена історичним процесом розвитку природи»; однак, «людина, як творець, з одного боку, не лише може підпорядкувати собі оточуючу її дійсність, коли вона підпорядковується їй, її логіці, ...але, з іншого боку, — згода з цією логікою є лише результатом “незгоди” з нею, з її наявним буттям, її заперечення

посередництвом практичної діяльності. Тобто, світ не задовольняє людину, і людина своїми діями вирішує змінити його» [5, с. 210, 211]. Адже, згідно М. Злотіній, не лише людина «виявляються генетично пов'язана з природою, але й сама природа у своїй конкретно-предметній формі виявляється актуалізованою діяльністю людини, і не тільки як частини природи, але і як суб'єкта пізнання» [5, с. 214]. Так пізнання як ідеальне освоєння світу «позначає шлях» для його «чуттєво-предметного перетворення», тобто, надає теоретичний базис для практичної діяльності, а через неї — стає шляхом реалізації людиною до самої себе, «своєї власної екзистенції», творчої сутності [4].

П. В. Копнін у своїй останній прижиттєвій праці «Філософські ідеї Леніна і логіка» (1969) також стверджує про те, що головною особливістю людини є її здатність «будь-який предмет природи перетворювати у предмет і умову своєї життєдіяльності», завдяки чому вона не прив'язана, подібно тварині, до біологічно обмежених умов свого виду» [6]. Відповідно до цього, й мислення він визначає як «розвинену здатність свідомо діяти з будь-яким предметом відповідно до його власної форми і міри, на основі образу, який об'єктивно і правильно відображає цей предмет» [6]. Це пов'язано із тим, що, як відомо, основою гносеологічної системи марксизму-ленінізму є марксистський принцип тотожності мислення і буття як відповідь на основне питання філософії — про пізнаваність світу. Згідно цього принципу, пізнати об'єкт означає «правильно» його відобразити — схопити мисленням його суттєві «боки» та властивості, які реально в ньому наявні. Окрім того, марксистське положення про мислення як відображення інтерпретують у Київській школі як процес, а не результат, відповідно чому П. Копнін трактує й саме мислення як діяльність, яка «визначається властивостями і закономірностями речі, взятими в їх розвитку». В результаті цієї діяльності в голові людини утворюється «ідеальний образ об'єкта», в якому зафіксовані його об'єктивні «боки» [6]. А оскільки в марксизмі до принципу відображення застосовується діалектичний метод, то відношення між мисленням та буттям розглядається як тотожність протилежностей, які, вважає П. Копнін, різняться за формою свого існування. Результатом вирішення даних протилежностей, як відомо, є суб'єктивний образ об'єктивного світу, відбиток, який, однак, є не застиглою копією об'єкта пізнання, а є його специфічним «освоєнням», перетворенням згідно властивостям та закономірностям мислення, що, як вважають київські марксист-леніністи 1960-х років, вказує на творчі властивості суб'єкта пізнання [6].

Підкреслюючи активність мислення щодо об'єкта пізнання, П. Копнін, слідуючи за Ф. Енгельсом, трактує його як вид діяльності, розмежовуючи теоретичну і практичну діяльність (практику). Адже, хоча в

мисленні «суб'єкт практично не змінює об'єкт, а лише... пізнає його закономірності», теоретичне відношення суб'єкта до об'єкта має за основу відношення практичне. Так П. Копнін, слідуючи за відомим марксистським положенням про єдність практики та пізнання, не ототожнює їх, але вказує, що як мислення виконує функції для практики, так і практика має важливу роль для мислення. Зокрема, вона визначає його мету, адже «мислення виростає з практичних потреб»; практика є «критерієм істинності», адже «саме посередництвом матеріального, практичного втілення відбувається процес перевірки об'єктивної істинності змісту мислення»; окрім того, практика є його «основою», — не лише початком та кінцем, але й проміжною ланкою у вигляді критерія абстрагування, оскільки «ставлячи перед собою певну мету, яка витікає з практичних потреб, людина виділяє одне в предметі та відволікається від іншого, яке не є суттєвим» [6]. Відповідно зазначеному, П. Копнін представив рух пізнання за наступною схемою: «об'єктивна реальність — практика — знання — практика — об'єктивна реальність» [7, с. 238].

Варто вказати, що дане положення про обмежуючу роль практики щодо досліджуваної реальності згодом отримало розвиток у трактуванні поняття «світ» В. Івановим. Зокрема він у своїй праці 1977 року стверджує, що сама «...суспільна історія включає у себе відношення людей до природи, завдяки чому природа вже не може виглядати як дещо принципово позалюдське» [1, с. 11]. Тобто, за В. Івановим, людина приймає активну участь у становленні природи як її активно-творча частина, причому, не лише своїми практичними діями, але й теоретичним відношенням, у зв'язку з чим він трактує й саме поняття світу як пов'язане із практикою: оскільки остання «обмежує взаємопов'язану цільність суцього» до певних його властивостей та закономірностей, необхідних їх, то вона у певному сенсі «виконує по відношенню до представленої у ній реальності впорядковуючу і систематизуючу роль... природа як система, як пов'язане органічне ціле виявляє в своїй структурі ознаку доцільної організації і розвитку» [1, с. 13]. На основі практики долається «глибока антитеза між природним та людським», адже саме поняття про світ тут постає елементом людського самоусвідомлення. Тобто: «Матеріальність і матеріальна єдність, — пояснює дослідник, — характеризує субстанціональну основу світу, але ще не його системну організацію», адже матерія як така, як «сукупність тілесно існуючого», не має жодної організації і «субординації», а є лише вічною «об'єктивністю». Коли ж «матеріальна дійсність отримує ...практичний центр», тоді вона перестає бути «просто матерією» і стає «світом» для людини [1, с. 50].

Солідаризуючись з вищезначеною думкою щодо значення практики для пізнання, М. Злотіна також розглядає мислення як «матеріально

обумовлене», зокрема, тим, що в ньому немає нічого, що відсутнє у практиці. Більше того, на думку М. Злотіної, мислення взагалі виступає як аспект не лише діяльності, як це було у П. Копніна, але й практики, та не зводиться до відображення наявного буття, а визначається історією розвитку практики [5, с. 264]. Наведена думка про мислення як аспект практики М. Злотіної демонструє наявну відмінність між його трактуванням як відображення об'єктивної діалектики П. Копніним та тлумаченням інших представників Київської школи. А саме: якщо П. Копнін, що сформувався як дослідник у кінці 1950-х — 1960-х передусім під впливом В. Леніна та Ф. Енгельса, акцентував увагу на відображувальній властивості мислення, результат якого, хоча й не є точною копією предмета, проте, відображає його об'єктивну діалектику, то М. Злотіна розглядає саме мислення як діалектичне. Тому діалектика у М. Злотіної, згідно вислову М. Поповича, стосується не «явищ», а «сутностей»: «На її думку, діалектичні суперечності, та й взагалі все, про що говорить гегелівсько-марксистська діалектика, стосується не речей матеріального, видимого світу, а сутностей. В речах і процесах, яких можна спостерігати, ніякої діалектики немає»; адже, хоча суперечність речі виявляється у її зміні, розвитку, який є реальним, об'єктивним, проте, постати одночасно й у своїй цілісності, як сутність предмета, етапи його розвитку здатні лише у мисленні, фіксуючись у логічних формах, що сформувались історією його розвитку [8, с. 186].

Отже, у М. Злотіної діалектична природа мислення пов'язується не з безпосереднім відображенням історичного розвитку предмета мисленням, але з історією розвитку його форм: історичною визнається сама логіка, яка, «відволікаючись» від пізнавальних відношень суб'єкта і об'єкта, досліджує «логічний устрій мислення, який забезпечує процес пізнання на основі вже добутих знань» [9, с. 246]. У цьому М. Злотіна солідаризується з відомим засновником світоглядно-антропологічного напрямку Київської школи В. Шинкаруком. Зокрема, В. Шинкарук у праці «Єдність діалектики, логіки і теорії пізнання» (1977), розвиваючи ідеї, викладені ще у роботі «Логіка, діалектика і теорія пізнання Гегеля» 1964 року під впливом філософії Г. Гегеля, доводив, що логічні форми мислення беруться не безпосередньо з дійсності, а опосередковано, — у їх утворенні важливу роль грає суспільно-історична практика та існуючі на її основі відношення: «Всі форми мислення — продукт суспільно-історичної практики, і склались вони в людському мисленні як відображення предметних відношень у процесі практичної діяльності людей. Але, виникнувши на цій матеріальній основі, форми мислення отримали відносну самостійність, почали виступати у процесі пізнання як логічні засоби осягнення ще не пізнаного, тобто, почали попереджувати і обумовлювати можливість подальшого процесу пізнання» [9, с. 79]. Їх пізнавальна роль полягає у тому, що вони «обумовлюють теоретичний розгляд предмету», посередництвом якого досягається

його сутність та пояснюються явища. Причому, стверджує В. Шинкарук, «у цьому процесі безпосереднє звернення до емпіричних, чуттєво даних об'єктів грає лише допоміжну роль, головну пізнавальну функцію тут виконують форми і принципи теоретичного мислення (форми і принципи синтезу емпіричних знань в наукові поняття і теорії)» [9, с. 79]; «кожне нове покоління засвоює цей логічний устрій разом із засвоєнням системи знання...» [9, с. 247]. Так форми мислення «представляють собою закономірний підсумок всієї природної і суспільної історії», зокрема — історії практичної діяльності людства, в якій «усвідомлюється природна діалектика матеріального світу крізь призму цієї діяльності» [5, с. 209].

Отже, основою людського мислення у Київській школі вважається практична «зміна природи людиною», оскільки сам «розум людини розвивався відповідно тому, як людина навчилася змінювати природу» [6]. Проте, мислення має властивість відображати предмет не лише таким, якими він є зараз, але й яким він може бути. У зв'язку із цим П. Копнін висуває концепцію «ідеї», яку він визначає як «образ, мірило, за яким людина з існуючих речей створює нові, тому в них відображені властивості і закономірності об'єктивної діяльності» [6]. А оскільки саме відображення буття у мисленні «як цілеспрямована діяльність» передбачає досягнення об'єкта «в усіх його потенціях, можливих формах зміни за допомогою практичної діяльності», тому П. Копнін, солідаризуючись з І. Бичком, приходить до думки, що «саме знання є духовним, людським способом освоєння дійсності», у якому «сущє досягається через належне» [6]. Останнє передбачає, що не можна виключити «мету людини із розгляду буття», а тому П. Копнін вважає неадекватним питання про те, «що є предметом нашої філософії — об'єктивний світ чи мислення?». Він не задовольняється відповіддю Ф.Енгельса, що предметом філософії є «найбільш загальні закони природи, суспільства й мислення», та намагається подолати дану догму всезагальності: у праці «*Вступ у марксистську гносеологію*» він доводить, що марксистська філософія «вирішує проблеми, які пов'язані зі світоглядом», а у якості предмета світогляду називає «ставлення людини до світу» [7, с. 13]. Він доводить, що філософія органічно поєднує в собі два моменти: науковий і світоглядний, та пов'язує перший зі знанням законів розвитку об'єкта, а другий — із «сукупністю людського досвіду взагалі: мистецтво, мораль і т.д.» [7, с. 13]. Так філософія у розвідках П. Копніна стає «такою формою свідомості, яка виконувала б у суспільстві функцію світогляду», тобто «усвідомлення людиною свого буття» [7, с. 13], що згодом отримало розвиток у студіях представників Київської школи філософії 1970-х років, присвячених світогляду як специфічно людському духовно-практичному способу освоєння світу. Вказане світоглядне освоєння розглядається крізь «призму суспільних відносин» і потреб та здійснюється,

як уточнює В. Шинкарук у доповіді «Категоріальна структура світогляду. Світогляд і культура» на монреальській конференції 1983 року, за допомогою таких «духовних елементів», як «віра, надія, мрія, духовні почуття (а позитивними проявом усіх ним є любов у найширшому значенні цього слова)» [10, с. 276].

Наостанок вбачаємо необхідним вказати наступне. Згідно вищевказаним положенням, у світогляді, а також у пізнанні, мова йде не окремого індивіда та його особисті цілі, а про суспільство, до якого він належить. Так, згідно М. Злотінй, суб'єктом пізнання та діяльності є «все суспільство», а П. Копнін, поглиблюючи цю тезу, стверджує таке: «Людські цілі — це цілі суспільства, а не окремого індивіда», адже окремий індивід, живучи в суспільстві, обумовлений рівнем його розвитку та можливостями [6]. Вказане підтверджується думкою про те, що результатом дослідження об'єкта є таке знання, яке є новим не лише для дослідника, але й усього людства: «Інакше це не буде дослідженням, а лише навчанням» [6]. Отже, суб'єкт пізнання в марксизмі-ленінізмі — це специфічна єдність суспільства та індивіда, у якій останній виявляється підпорядкованим елементом дійсного суб'єкта — суспільства; очевидно, що в такому історико-матеріалістичному контексті індивіди набувають соціально-класових характеристик, а саме слово «людина» отримує метафоричне значення.

Вищевказані положення демонструють відмінність між трактування суб'єкта у марксизмі-ленінізмі, який базується на спадку В. Леніна та Ф. Енгельса, та думкою, що ґрунтується на вченні К. Маркса та Г. Гегеля. А саме: В. Шинкарук ще у монографії «Логіка, діалектика і теорія пізнання Гегеля» (1964), досліджуючи спадок Г. Гегеля, висуває тезу про «єдність індивідуального й суспільного» у пізнанні, яку він деталізує у своїй праці 1977 року: суб'єктом пізнання є не суспільство саме по собі та не людина як така, а їх діалектична єдність. Причому у цій єдності акцент ставиться вже не на «суспільстві через людину», а на «людині у суспільстві»: «У дійсності реальним історичним суб'єктом пізнання є не система знання..., а людина через систему знання. Історичний суб'єкт пізнання — це суспільство в людині і людина в суспільстві. Суб'єкт — діалектична єдність загального і особливого, суспільного і індивідуального» [9, с. 187]. Так у Київській школі філософії суб'єкт пізнання проголошується вже не «все суспільство», а людина в ньому, що згодом стало відомою підставою для тверджень про заснування специфічного світоглядно-антропологічного напрямку досліджень в Україні у другій половині XX століття радянської доби.

Висновки

Проведена історико-філософська реконструкція дозволила обґрунтувати, що практика є одним з центральних понять академічної філософської культури в Україні другої половини XX століття радянської доби не

лише для її світоглядно-антропологічного напрямку 1970-1980-х, але й для гносеологічних студій 1960-х років. Зокрема, практиці надається роль мети, критерія істинності та абстрагування, надаючи їй обмежуючої функції. Розвиток останнього положення у 1970-х роках привів київських мислників до трактування самого поняття «світ» у відношенні до практики. Окрім того, представники академічної філософської культури України досліджуваного періоду розглядали людину як активно-творчого учасника становлення природи, не лише своїми практичними діями, але й теоретичним відношенням, надаючи мисленню роль теоретичного освоєння дійсності. Вказане уможлиблюється його здатністю відображати не лише наявне, але й належне, через що представники Київської школи вбачають необхідним включення «у розгляд буття» ставлення людей до світу. Так у кінці 1960-х років вони виокремлюють світоглядну функцію філософії, що підготувало ґрунт для становлення світоглядно-антропологічного напрямку їх досліджень у 1970-х роках.

Список посилань

1. Иванов В. П. Человеческая деятельность — познание — искусство. Київ: Наукова думка, 1977. 252 с.
2. Босенко В. А. Диалектика как теория развития. Київ: Изд-во Киевского университета, 1966. 248 с.
3. Попович М. В. Про Ігоря Бичка. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. 2011. № 105. С. 3-18.
4. Ярмоліцька Н., Москальчук М. Проблеми пізнання, свободи та гуманізму в дослідженнях І. В. Бичка в радянський період. Молодий вчений. 2019. № 10 (74). С. 292 — 296. DOI: 10.32839/2304-5809/2019-10-74-102
5. Злотина М. Л. Общие законы развития и принцип отражения. Мария Злотина. Диалектика / отв. ред. Ю. А. Мелков. Київ: Институт философии им. Г. С. Сковороды; Институт социологии, 2004. С. 47 — 264.
6. Копнин П. В. Философские идеи Ленина и логика. URL: <https://leninism.su/books/4181-filosofskie-idei-vilenina-i-logika.html>
7. Копнин П. В. Введение в марксистскую гносеологию. АН УССР, Ин-т философии. Київ: Наукова думка, 1966. 288 с.
8. Попович М. В. Памяти учителя. Социология: теория, методы, маркетинг. 2000. № 4. С. 184 — 187. <https://stmm.in.ua/archive/rus/2000-4/18.pdf>

9. Шинкарук В. И. Единство диалектики, логики и теории познания: введение в диалектическую логику. АН УССР, Ин-т философии. Киев: Наукова думка, 1977. 367 с.
10. Шинкарук В. І. Категоріальна структура світогляду. Світогляд і культура. Філософські діалоги. 2019. С. 270 — 277.

References:

1. Ivanov, V. P. (1977). Human activity — cognition — art. Kyiv: Naukova Dumka.
2. Bosenko, V. A. (1966). Dialectics as a theory of development. Kyiv: Publishing House of Kyiv University.
3. Popovych, M. V. (2011). About Ihor Bychko. Visnyk of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy. Political Science Series, (105).
4. Yarmolitska, N., & Moskaliuk, M. (2019). Problems of cognition, freedom, and humanism in the Soviet-period research of I. V. Bychko. Young Scientist, 10 (74), 292 — 296. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-102>
5. Zlotina, M. L. (2004). General laws of development and the principle of reflection. In M. Zlotina, Dialectics, 47 — 264. (Yu. A. Melkov, Ed.). Kyiv: H. S. Skovoroda Institute of Philosophy; Institute of Sophiology.
6. Kopnin, P. V. (n.d.). Lenin's philosophical ideas and logic. Retrieved from <https://leninism.su/books/4181-filosofskie-idei-vilenina-i-logika.html>
7. Kopnin, P. V. (1966). Introduction to Marxist gnoseology. Kyiv: Naukova Dumka, Institute of Philosophy, Academy of Sciences of the Ukrainian SSR.
8. Popovych, M. V. (2000). In memory of a teacher. Sociology: Theory, Methods, Marketing, 4, 184 — 187. Retrieved from <https://stmm.in.ua/archive/rus/2000-4/18.pdf>
9. Shynkaruk, V. I. (1977). Unity of dialectics, logic and theory of cognition: Introduction to dialectical logic. Kyiv: Naukova Dumka, Institute of Philosophy, Academy of Sciences of the Ukrainian SSR.
10. Shynkaruk, V. I. (2019). The categorical structure of worldview. In Worldview and culture. Philosophical Dialogues, 270 — 277.

Nastasiia Chuiko

*Assistant of the Department of Philosophy and Methodology of Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0001-6362-3211>

e-mail: chuiko1993@gmail.com

THE ROLE OF PRACTICE IN GNOSEOLOGICAL RESEARCHES OF ACADEMIC PHILOSOPHICAL CULTURE REPRESENTATIVES OF THE 1960S IN UKRAINE

Abstract

The paper presents a historical-philosophical reconstruction of the role of practice in the gnoseological studies of representatives of academic philosophical culture in Ukraine during the 1960s, with a particular emphasis on the Kyiv School of Philosophy. Employing a descriptive approach, it was revealed that in the gnoseological framework of the Kyiv School, practice functions not only as the purpose and criterion of truth but also as a factor that restricts the range of properties of the object under investigation taken into account to characteristics that adequate to the current practical needs, thereby directing human thinking. The conception of knowledge as conditioned by practice led some Kyiv scholars to interpret logical forms of thinking as products of socio-historical practical activity rather than direct reflections of reality. An examination of the continuity between the epistemological developments of the 1960s and the subsequent worldview-oriented studies of the 1970s suggests that the proposition of the limiting function of practice in cognition was further elaborated in a reinterpretation of the notion of the world as intrinsically linked to practice. Understanding cognition as a theoretical world mastery that precedes the practical and necessarily presupposes the inclusion of human attitude toward the world resulted in the identification of philosophy's worldview function, and laid the intellectual groundwork for establishing the worldview-anthropological research orientation in Ukraine's academic philosophical culture during the 1970s.

Keywords: academic philosophical culture in Ukraine during the second half of the 20th century in the Soviet era; Kyiv School of Philosophy; gnoseology; practice; world mastery; worldview.

Стаття надійшла до редакції 17.05.25

© Чуйко Н. В., 2025

Панченко Леся Миколаївна

Кандидат філософських наук, професор, учений секретар

Український державний університет

імені Михайла Драгоманова (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-8436-1206>

e-mail: rada@npu.edu.ua

Сливінський Андрій Олександрович

Аспірант кафедри соціальної філософії, філософії освіти

та освітньої політики

Український державний університет

імені Михайла Драгоманова (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0000-8998-5157>

e-mail: 698789@ukr.net

**КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНА КСЕНОФОБІЯ:
АПОСТЕРІОРНІ МОЖЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ ТА
АПРІОРНІ ОБМЕЖЕННЯ НА ЦЬОМУ ШЛЯХУ**

Резюме

Предметну сферу дослідження зосереджено на феномені ксенофобії, який справляє латентний вплив на абсолютну більшість комунікативних практик і соціокультурних взаємодій. Проілюстровано, що, попри свою артикулятивну невиразність і функціональну неістотність, детермінативна визначальність ксенофобії в багатьох випадках не підлягає сумніву, а це актуалізує потребу прискіпливої уваги до неї дослідницького середовища. Зазначено, що цілком об'єктивний і навіть закономірний статус ксенофобії, в основі якого знаходяться певні генеалогічні передумови і причинно-наслідкові зв'язки, істотно проблематизує перспективи подолання обмежень, які накладаються цим різновидом латентного дистанціювання на комунікативну взаємодію різних культурно-цивілізаційних середовищ.

Осмислено генеалогічну вкоріненість ксенофобії у культурно-цивілізаційній ментальності та її латентну присутність в багатьох стереотипах і автоматизмах світосприйняття. Доведено, що така онтологічна специфіка

ксенофобії надає їй статусу одного з основних факторів, які перешкоджають культурно-цивілізаційному синтезу, екуменізму і навіть комунікативним обмінам на принципах взаємоповаги. Акцентовано увагу на тому, що окреслена особливість актуалізує потребу активізації рефлексійних і аналітичних зусиль, спрямованих на нівелювання вад ксенофобії.

Позаяк основні труднощі предметного й верифікованого аналізу ксенофобії обумовлені нееквівалентністю смислів і значень, якими різні соціокультурні середовища оперують на рівні повсякденних практик, то концептуалізовано положення про нагальну потребу систематизації культурно-цивілізаційних еквівалентів за багатьма профільними напрямками: світоглядним, ментальним, смисловим, значеннєвим, аксіологічним, етичним. Обґрунтовано висновок, відповідно до якого консенсус щодо культурно-цивілізаційних еквівалентності можливий лише на основі транспарентного й рівноправного дискурсу репрезентантів різних соціокультурних середовищ.

Ключові слова: культурно-цивілізаційна ксенофобія, соціокультурний дослідницький підхід, причинно-наслідкова зумовленість, життєвий світ культури, ментальні особливості, смисли і значення.

Вступ

Безвідносно до того, як оцінювати рівень і успішність соціокультурних взаємодій і комунікацій в епоху глобалізації, ніхто не наважиться заперечувати, що соціокультурні обміни мають статус цілком позитивного явища, а прискорення динаміки таких обмінів є бажаним для всіх учасників цих процесів. Так само не підлягає сумніву, що фактори, які стоять на заваді соціокультурним комунікаціям і обміну досвідом, підлягають максимально можливому нівелюванню. А оскільки культурно-цивілізаційна ксенофобія є однією з основних перешкод на шляху міжкультурних діалогів і порозуміння, то вона автоматично набуває статусу актуальної предметної сфери, котра очікує на належну увагу дослідницького середовища.

Постановка проблеми. Однією з фундаментальних проблем теорії і практики суспільного буття і свідомості є фактор ксенофобії — недовіри, несприйняття й заперечення практично будь-чого чужого. Словосполучення «практично будь-чого» в даному разі слід сприймати в максимально розлоному феноменологічному діапазоні — соціокультурному, цивілізаційному, конфесійному, етнічному, ментальному, світоглядному, аксіологічному, етичному, естетичному, деонтологічному, стилістичному тощо. Така антипатична налаштованість до «Іншого» й загалом до будь-кого «не-Я» є латентною і глибоко вкоріненою в підсвідомості, тому ксенофобія практично неусувна.

Оскільки модальнісний статус ксенофобії в сучасному суспільстві є переважно негативно забарвленим, то більшість наших сучасників заперечують наявність у їхній життєдіяльності ксенофобських автоматизмів світосприйняття. Однак, як доводять численні експерименти в галузі соціальної психології, це не має жодного стосунку до практичних реалій, на рівні яких доводиться констатувати високі (в кращому разі — помірні) рівні ксенофобії, які *post factum* виправдовуються (раціоналізуються у форматі дериватів Вільфредо Парето) в різний спосіб, проте це не змінює суті справи: геном ксенофобії не підлягає викоріненню, а вся інтрига зводиться до того, чи цей геном не підлягає викоріненню в принципі, чи він не підлягає викоріненню конкретно-історично, з огляду на обмеженість інструментальних засобів для досягнення такої мети.

Зрештою, латентна присутність ксенофобії на рівні індивідуального та надіндивідуального буття й свідомості є лише верхівкою теоретичної та праксеологічної проблеми, а основна її частина стосується тих профільних надіндивідуальних сфер життєдіяльності, які функціонують в режимі парадигм, котрим притаманний критеріальний і цілепокладаючий герметизм, замкненість у собі. Парадигма може не наполягати на своїй винятковій коректності й необхідності підпорядкування собі інших парадигм (хоча здебільшого саме так і відбувається), однак її непорушним кредо є принцип самодостатності, а відтак — і доведеного до автоматизму дистанціювання від будь-якого іншої парадигми. Очевидно, не варто розлого пояснювати, що в основі такого автоматизму знаходиться виразний елемент ксенофобії.

Чи не найбільш виразними сферами такої надіндивідуальної життєдіяльності є соціокультурні та цивілізаційні кластери: їм повною мірою притаманне підсвідоме неприйняття та превентивне відторгнення, остракізм «Чужих» соціокультурних та цивілізаційних середовищ, способів їхнього функціонування, пріоритетів і преференцій тощо. Знову-таки, як і на індивідуальному рівні, тут також в абсолютній більшості випадків не вдасться натрапити на відверте визнання регламентно-нормативних функцій ксенофобії, проте це не змінює суті справи на практичному рівні, у сфері життєдіяльнісних автоматизмів.

Мета дослідження — проаналізувати феномен культурно-цивілізаційної ксенофобії крізь призму апостеріорних можливостей подолання її обмежень та апріорних труднощів, які виникають на цьому шляху.

Методи дослідження

Досягнення мети дослідження і потреби забезпечення об'єктивності, цілісності, обґрунтованості й достовірності наукових результатів спонукало до застосування низки методологічних інструментів. Так, системний метод сприяв осмисленню ксенофобії як системного об'єкта; компаративістський метод дозволив увиразнити концептуальні відмінності між теоретичними

підходами до феномена ксенофобії; метод каузального аналізу сприяв з'ясуванню причинно-наслідкових зв'язків, тенденцій і перспектив еволюціонування ксенофобії; метод єдності історичного та логічного дозволив окреслити закономірності становлення уявлень про предмет дослідження, зокрема онтологічного діапазону і можливих буттєвих форм ксенофобії.

Аналіз попередніх досліджень. На теоретико-концептуальному та загальнометодологічному рівні інструментальною основою для аналізу культурно-цивілізаційної ксенофобії слугує соціокультурний дослідницький підхід — зокрема, праці, присвячені соціокультурній специфіці світоглядних картин світу, а також формуванню смислових і значеннєвих ієрархій. Комунікативну складову репрезентують дослідницькі зусилля, започатковані Е. Гусерлем і поглиблені П. Бергером, М. Бубером, Т. Лукманом, М. Мерло-Понті, П. Рікером, К. Ясперсом. Еволюційні особливості кореляції культурно-цивілізаційної ксенофобії та соціокультурної динаміки проаналізовано К. Гірцем, Б. Латуром, К. Леві-Строссом та М. Моссом. В українському дослідницькому середовищі значний внесок в аналіз проблематики культурно-цивілізаційних взаємодій зроблено О. Калакурою, В. Левкуличем, Л. Нагорною, О. Рафальським, М. Рябчуком, З. Самчуком.

Результати дослідження.

У фаховому середовищі консенсусних ознак набув концептуальний підхід, відповідно до якого «кожна культура оперує власними патернами — тобто канонами, зразками, взірцями. При цьому змістовна й аксіологічна відмінність між патернами різних культур може бути настільки істотною, що базисні маркери кожної культури на кшталт добро/зло, прекрасне/потворне і т. ін. сприймаються з точністю до навпаки. Така несумісність є результатом тривалої соціокультурної еволюції, яка відбувалась за різними напрямками. Чим більше складових такої еволюції і чим довше вона тривала, тим вища вірогідність принципових культурних відмінностей. Під «культурними відмінностями» в даному разі слід розуміти широкий діапазон життєдіяльнісних факторів — світоглядних, аксіологічних, етичних, естетичних, деонтологічних тощо» [1, с. 36].

Саме про це йшлося в резонансній книзі Девіда Льюїса «Про множинність світів» [2]. Автор є фундатором концептуального підходу під назвою «модальний реалізм», відповідно до якого ми і наш світ є лише одним із одним із багатьох світів, кожен з яких еволюційно сформував принципово різні уявлення про фундаментальні екзистенціали на кшталт сенсу і значення життя, а також засобів, за рахунок яких досягнення мети вважається виправданим і прийнятним. Втім, планета Земля — це також Усесвіт в мініатюрі, а кожна з її культурних та цивілізаційних середовищ так само є не просто автономним, а й за багатьма критеріями унікальним і неповторним. Така унікальність і неповторність містить як позитивну, так і

негативну складову: з одного боку, вона формує ту сферу культурного розмаїття, яке генерує живильне середовище креативності й евристичності; з іншого боку, культурні відмінності інколи є настільки істотними, що їхні репрезентанти справляють враження мешканців різних планет.

Соціокультурні відмінності можуть призводити до їхньої антагоністичності й несумісності за багатьма смисловими й значеннєвими параметрами — світоглядним, аксіологічним, етичним і навіть логічним. Ментальні особливості зумовлюють появу специфічних причинно-наслідкових зв'язків і логіки. Саме цим обумовлене твердження Клода Леві-Стросса у його вже хрестоматійній «Структурній антропології» про те, що універсалізм логіки неприйнятно переоцінений, позаяк кожен соціокультурний ареал послуговується власними автоматизмами логіки, порівняно з якими канони «універсальної логіки» є чимось алогічним, репресивно нав'язаним ззовні [3].

З цим вердиктом видатного французького антрополога й культуролога солідаризується більшість вітчизняних дослідників: «Значним проблемним фактором є нееквівалентність менталітетів, внаслідок чого втрачають виразність і значущість смислова й аксіологічна ієрархія ментальної сфери іншого типу. А що стосується семантично-модальнісних нюансів і відтінків, то вони загалом опиняються на далекій периферії уваги істотно відмінного менталітету» [1, с. 33]. За такого фактичного статус-кво загострується й актуалізується потреба систематизації культурно-цивілізаційних еквівалентів за багатьма профільними напрямками: смисловим, значеннєвим, світоглядним, аксіологічним, етичним, цілепокладаючим тощо.

Якщо спробувати вийти на рівень причинно-наслідкових зв'язків, то доведеться визнати, що «культурні прескрипції вмонтовуються в менталітет людини чи не на генетичному рівні. Ментальна багатоманітність народів, культур і цивілізацій пояснюється відмінностями на рівні їх колективного несвідомого, яке істотно детермінує духовні особливості й цільові пріоритети спільноти. Архетипи як маніфестації колективного несвідомого слугують кореневою системою менталітету. Вони задають основні змістовні й цільові параметри світосприйняття. Це — статична складова менталітету. Динамічну ж складову віддзеркалює культура. З одного боку, менталітет постає результируючим ефектом культури, а з іншого — він сам є глибинним джерелом, резервуаром, яким потенціал культури живиться і набуває конкретно-історичних ознак» [1, с. 33]

У наш час стереотипізованого статусу набула теза про те, що культурно-цивілізаційний обмін є (і нібито завжди був) ефективним засобом подолання ксенофобії: «Існує універсальна детермінанта, яка визначає перспективи еволюціонування людства — це соціокультурна взаємодія: вона спроможна забезпечувати успіх еволюціонування на глобальному й

трансчасовому рівні» [4, с. 14]. Однак, чи не надто категоричним є такий усталений вердикт? І чи не гіпертрофіє він функціонально-інструментальні можливості (особливості, історичну місію) культурно-цивілізаційних обмінів, враховуючи, що різним соціокультурним кластерам притаманні істотні відмінності на рівні світоглядних автоматизмів, специфічних особливостей менталітетів і навіть ієрархій логіки?

Між іншим, доволі показово, що термін «культурно-цивілізаційний обмін» значно більш поширений, ніж його конкурент «культурно-цивілізаційна комунікація». Комусь ця відмінність може здатися неістотною і суто синонімічною, застосованою для потреб уникнення тавтології, однак насправді така понятійна диференціація зовсім не випадкова — вона віддзеркалює важливу змістовну специфіку, а саме: якщо культурно-цивілізаційна комунікація акцентує увагу на ефективності комунікативної складової такої взаємодії, то культурно-цивілізаційний обмін наполягає на цільовій і функціональній визначальності обміну, опосередковано заперечуючи істотність комунікативного впливу на сторін комунікативної взаємодії.

Іншими словами, не варто бути заручником ілюзій: в абсолютній більшості випадків квінтесенцією культурно-цивілізаційної взаємодії є прагматичний і навіть суто меркантильний обмін тим, у чому суб'єкти взаємодії відчують дефіцит. Предметну сферу такого дефіциту можуть утворювати товари, прикраси, технології і навіть навички, однак практично ніколи суб'єкт взаємодії не намагається покрити за рахунок такої взаємодії дефіцит у сфері світоглядних, аксіологічних і етичних автоматизмів, прогалин менталітету тощо. Чому? Ні, не тому, що такого дефіциту й таких прогалин не існує, а тому, що, по-перше, соціокультурні середовища вважають зазначені предметні сфери ледь не сакральними, а, по-друге, для покриття дефіциту в цих сферах життєдіяльності потрібні роки й десятиліття неквапливого компаративного аналізу, а черговий торговельний караван умовного Шовкового шляху керується чітким таймінгом: якщо він не вкладеться в кілька тижнів торгівлі, то це завдасть болісного удару по його рентабельності, тому венеціанські купці встигали скупити барвистий китайський шовк і фарфор, але принципово були неспроможними опанувати принциповими відмінностями філософських парадигм Конфуція та Лао Цзи.

Цей аспект виразно проілюстрував Марсель Мосс у резонансному дослідженні «Дар: форма та причина обміну в архаїчних суспільствах» [5]. На думку автора, дар є вдалим прикладом цілісного соціального явища, яке має правові, економічні, моральні, релігійні, естетичні та інші виміри та наслідки. Саме фактор дарування мав найбільше значення для культурно-цивілізаційної комунікації в історії людства: попри те, що дарування не давало безпосереднього прагматичного й меркантильного зиску, воно

забезпечувало прогресуючу капіталізацію взаємин на середню та віддалену перспективу, оскільки відкривало торгівельні та інші можливості ефективніше й заощадливіше, ніж переможні війни.

Слід враховувати, що «варіативність соціокультурних впливів і обмінів надзвичайно розлога, а чимало з них (висловлюючись коректніше — більшість) мають на меті не взаємовигідне еволюціонування всіх сторін соціокультурної взаємодії, а забезпечення конкурентних переваг і світоглядно-аксіологічного домінування певних культурно-цивілізаційних пріоритетів, яким решта людства має слухняно підкорятися» [4, с. 15]. Наочним підтвердженням цієї тези може слугувати всесвітньо-історичний досвід завоювань і латентного експансіонізму: в абсолютній більшості випадків завоювання насаджали свою соціокультурну нормативістику, і робили вони це не з шовіністичних, а з цілком «логічних» міркувань: мовляв, якщо сам факт перемоги доводить зверхність соціокультурної ієрархії переможців («силу наших богів») порівняно із соціокультурною ієрархією переможеного соціуму, то з якого дива переможці мають брати за взірць соціокультурні преференції підкорених країн і народів («слабкість чужих богів»)?

Винятків із цього загального правила у всесвітній історії було не так уже й багато. Один із них пов'язаний із Олександром Македонським, завоювання якого не звелися до автоматичного нав'язування своїх світоглядних лекал підкореним народам, а виходили з міркувань перспективного синтезу і взаємодоповнення спадкоємності античної Греції та місцевих соціокультурних надбань. Однак цей прикладний історичний кейс виявився винятком із загального правила не випадково: Олександр Македонський слідував рефлексійним настановам свого вчителя Аристотеля, а позаяк розкіш мати вчителя особистісного формату Аристотеля міг собі дозволити аж ніяк не кожен завоювання, то в абсолютній більшості інших випадків спрацьовував стереотипний автоматизм «сили наших богів» проти «слабкості чужих богів».

Ще один виняток (принаймні, частковий) стосується тих випадків, коли окремим соціокультурним сегментам завоювання були притаманні лакуни чи вони з тактичних міркувань не вважали за доцільне нав'язувати свої соціокультурні нормативи. Прикладом можуть слугувати монгольські завоювання XIII — XV століть: монголи не мали в своєму розпорядженні виразно ритуалізованої релігії, тому вони не насаджали свої релігійні канони на завойованих землях, а лише вимагали покори та своєчасної сплати податків. Що стосується церковної вертикалі поневолених народів, то в більшості випадків вона була відповідальною як за дотримання покори, так і за облік населення і регулярність сплати ним податків монголам.

Також треба розуміти, що сфера знань ледь не кожного народу містить незначний за обсягом, проте дуже значущий за критерієм респектабельності сегмент знань, які мають герметичний і сакральний статус, тому не лише не підлягають поширенню на завойовані народи, а й підпадають під принцип категоричного табу, заборони на поширення під загрозою суворих санкцій — аж до страти.

Диференціація культур на традиційні та інноваційні також має істотне значення на рівень ксенофобії та готовність її подолання. Зокрема, традиційним культурам з огляду на їхню функціональну самодостатність і в багатьох випадках зверхню налаштованість до інших культур і народів притаманний високий рівень ксенофобії і неготовність до її подолання чи хоча б засудження масовою свідомістю. Приміром, у XV столітті флот імператорського Китаю за кількісним та якісним форматами істотно перевищував сукупний потенціал усіх європейських країн, однак цей грандіозний ресурс було використано лише для «демонстрації прапора»: за декілька десятиліть до відкриття Колумбом Америки величезна китайська ескадра відвідала всі відомі на той час порти Індії, Перської затоки, Червоного моря та Африканського рогу з дуже приземленою метою — спонукати представників цих земель відвідати Китай з метою запевнення імператора в повазі та вічній дружбі. В різних випадках така спонuka була еквівалентною від 5 до 10 кілограмів золота.

Натомість представник інноваційної культури Христофор Колумб не мав у своєму розпорядженні ні вражаючої ескадри, ні сотень кілограмів золота для підкупу еліт — навпаки: він шукав нові землі як джерело золота і був готовий до будь-яких сценаріїв міжкультурної взаємодії з метою досягнення основної мети. Така інноваційна відкритість була доволі ризикованою, проте вона все ж принесла очікуваний результат — і не лише особисто для Колумба та членів його експедиції, а й для всієї Західної цивілізації: через півтора століття після подорожі Колумба геополітична й технологічна карта світу була вже зовсім іншою — колись маргінальна Європа стала провідною світовою силою, поширивши свій вплив на всі континенти, недвозначно натякаючи Китаю, що «опіумні війни» з метою «забезпечення відкритості» (а відтак — і подолання ксенофобії) є лише справою часу.

Також істотним фактором для рівня ксенофобії є маркер контактності культурного середовища — приміром, «у «неконтактних» культурах, до яких можуть бути зараховані скандинави, інші народи півночі Європи, а також японці, індійці та пакистанці, здавна роздивляння людини, особливо незнайомця, вважається зухвалістю, ознакою зневажливої чи навіть брутальної поведінки. Спрямований прямо в очі погляд росіян сприймається багатьма східними народами як нахабство, а відведення представниками цих народів очей убік сприймається росіянами як сором'язливість

чи небажання бути щирими. Хоча, як бачимо, це зовсім не так. Не завжди варто пильно дивитися не лише на незнайомих людей, але й на речі (особливо в країнах Сходу та півдня Європи), бо господар неодмінно захоче цю річ подарувати» [6, с. 247].

Слід зазначити, що історія культурно-цивілізаційного стереотипізму сповнена вишуканої і повчальної іронії — наприклад, «тривалий час римляни відкладали загарбання Британії насамперед із тієї причини, що там нібито мешкають «абсолютні дикуни», порівняно з якими навіть бедуїни Північної Африки вирізнялися очевидними перевагами. Відтоді минуло майже два тисячоліття і в багатьох аспектах світоглядні вердикти змінилися ледве не з точністю до навпаки: тепер уже британці (принаймні на побутовому рівні), споглядаючи по телевізору за купами сміття на вулицях Неаполя, не відмовляють собі в задоволенні звинуватити італійців у варварстві й дикунстві» [1, с. 151].

Ця ілюстрація актуалізує одразу два аспекти: по-перше, фактор культурно-цивілізаційної динаміки; по-друге, помилковість і програвність ксенофобії щонайменше в стратегічному форматі. Кількома словами деталізуємо ці аспекти: людська свідомість є мимовільним заручником історичної статичності у формі «тотальної сучасності», яка спонукає до вердиктів, котрі є цілком коректними в конкретно-історичному вимірі (в режимі тут-і-тепер), проте невдовзі можуть зазнати докорінних змін, на тлі яких донедавна коректні діагностування набувають курйозних і гротескних ознак. Звідси — пояснення недоречності ксенофобії: те, чого сьогодні ви остерігаєтесь як низького, недоречного чи небезпечного, завтра можна набутися загальноновизнаного статусу цивілізаційного канону, того взірця, який потрібно наслідувати в найдрібніших деталях.

До цієї думки підводив логіку свого пояснення Кліффорд Гірц у фундаментальній праці «Інтерпретація культур»: він концептуалізував культуру як символічний рельєф, який слугує орієнтиром для «успішної навігації в соціокультурних широтах», наполягаючи на необхідності опанування таким рельєфом (принаймні, на максимально можливому рівні) замість ксенофобського дистанціювання від нього [7].

Опанування таким рельєфом можна здійснювати в різний спосіб, проте «під час будь-якого теоретико-інтерпретаційного оперування чужою культурою необхідно перш за все реконструювати «життєвий світ» цієї культури, вжитися в нього, бо тільки таким чином можна досягнути смислу, призначення і цілепокладання її імперативів, пріоритетів, ритуалів тощо» [1, с. 374]. Для втілення на практиці таких потреб цілком слушними будуть концептуальні підказки Рут Бенедикт, яка «наполягала на двох імперативних вимогах: по-перше, кожна культура може бути зрозумілою лише у власному контексті, по-друге, її слід розглядати як єдину цілісність — тобто

по можливості максимально комплексно, системно, без вівісекцій. Така потреба зумовлена тією обставиною, що практично жодна цінність, ритуал і стереотип конкретно-історичної культури не можуть бути зрозумілі адекватно (тобто в єдності причинно-наслідкової зумовленості), якщо розглядати їх окремо» [1, с. 36].

Засіб міжкультурного й транскультурного порозуміння (сислової конвенційності та змістовного транзиту) Бруно Латур у книзі «Дослідження способів існування: антропологія сучасності» позначає терміном «інтероб'єктивність»: це спільний для різних соціокультурних та цивілізаційних кластерів простір смислів і значень, який є наслідком комунікативних обмінів і взаємовпливів [8]. Йдеться про концептуальне продовження й поглиблення тези, апробованої в попередньому резонансному дослідженні під назвою «Нового часу не було. Есе із симетричної антропології» [9], в якому автор аргументовано доводив, сислова й значеннева конвенційність досягається за рахунок напрацювання критеріальної симетрії, зведення до своєрідного спільного критичного знаменника світоглядних і ціннісних канонів (пріоритетів, преференцій тощо) різних соціокультурних та цивілізаційних середовищ.

Варто зазначити, що концепція інтероб'єктивності слугує спонукальним поштовхом до розуміння того, що «відмінності між людьми і народами визначають багатство світу, а егалітаризм це багатство нищить, пускає по вітру засобом уніфікації і стандартизації всього і вся. Власне, боротьба проти егалітаризму є боротьбою проти стандартизації в найрізноманітніших виявах – проти стандартизованого життя, стереотипного мислення, уніфікованого споживацтва» [1, с. 204].

Треба розуміти, що досягнення сислової і значенневої конвенційності, а також напрацювання критеріальної симетрії передбачає значні аналітичні й рефлексійні зусилля – включно з розшифруванням міфів як своєрідних закодованих квінтесенцій феноменів культури. Саме на цьому наполягав Клод Леві-Стросс у своїй уже хрестоматійній книзі «Міф і значення: розшифрування коду культури» [10]. Автор слушно наголошував на значущості інтерпретації міфів як універсальних засобів світоглядного маркування, до яких людство так чи інакше вдавалося скрізь і завжди. Така трансчасова інваріантність міфологічного інструментарію спонукає до висновку, що аналіз міфологічної специфіки соціокультурного середовища є одним із найбільш ефективних засобів досягнення мети проникнення в сислову й значенневу сутність культури, а також побудови коректних і евристичних аналогій між своєю та чужою культурами.

На думку Лариси Нагорної, значення й цивілізаційне покликання культури пов'язане передовсім із тим, що «культура пропонує адаптативні механізми, які проводять чітку грань між допустимим і неприпустимим,

чесним і безчесним. Вона забезпечує можливість комунікації, задає орієнтовні орієнтири, визначає аксіологічні пріоритети. Виступаючи найбільш надійним регулятором суспільних відносин, культура наповнює життя людини й соціуму смыслом, що базується на гуманістичних цінностях» [11, с. 5–6].

Однак з провідних українських дослідниць соціокультурної сфери має рацію і в сенсі адаптативних функцій інструментарію культури, і в позиціонуванні культури як ефективного комунікативного засобу, і як аксіологічного демаркатора, і як критерія смислів та значень, на підставі якого можна робити аргументовані *висновки* щодо буттєвих пріоритетів і переваг. А якщо здійснити функціональну ієрархію, то аспект смислотворення набуває першочергового значення: «Культура є простором смислів, системою всезагальних принципів смислотворення і феноменологічних продуктів цієї процедури» [12, с. 797].

І, звичайно ж, не варто випускати з поля зору той факт, що «культура – це основа менталітету, його еквівалент. Менталітет кожного соціуму є похідним від культури в її широкому розумінні – як сукупності філософії, історії, релігії, науки, освіти, мистецтва і т. ін.» [1, с. 28]. Вище нами вже було з'ясовано, що «соціокультурна навантаженість смислів і значень істотно обумовлена фактором менталітету як сукупності автоматизмів сфери свідомості й підсвідомості, котра формує способи бачення світу і уявлення людей, що належать до однієї соціокультурної спільноти. Оскільки в основі поняття «менталітет» знаходиться латинське слово «mens», що позначає водночас і мислення, і розум, і деякі інші споріднені, але нетотожні процеси, то цей фактор зумовив полісемантичність менталітету, труднощі його тлумачення» [4, с. 18].

Висновки

За великим рахунком, саме на менталітет припадає основна частка різнотлумачень і непорозумінь у процесі культурно-цивілізаційних комунікацій і взаємодій – наприклад, «у східній культурній традиції мовчазність є вираженням духовного, натомість у західній постає лише ознакою нездатності, неспроможності висловлювання» [13, с. 33]. Таких прикладів можна наводити безліч, і вони лежать в основі не лише «неточності смислових перекладів», а й визначають глибинні процеси підсвідомого відторгнення, ксенофобії та ідіосинкразії.

Цей стан речей є цілком об'єктивним наслідком так само об'єктивних передумов. Але чи означає це, що з таким статус-кво треба змиритися й визнати його як безальтернативну даність? Ні, в жодному разі: коректний «смысловий переклад» у процесі культурно-цивілізаційного комунікування цілком можливий за умови реконструювання «життєвого світу» чужої

культури, вживання в нього. Шлях до консенсусу в питанні культурно-цивілізаційної еквівалентності пролягає через транспарентний і рівноправний дискурс репрезентантів різних соціокультурних ойкумен.

Список посилань

1. Левкулич В. В. Справедливість як соціокультурний феномен: монографія. Ужгород Видавничий дім «Гельветика», 2018. 480 с.
2. Lewis, D. K. On the Plurality of Worlds. Wiley-Blackwell, 2001. 288 p.
3. Levi-Strauss C. Structural Anthropology. Hassell Street Press, 2021. 452 p.
4. Сливінський А. О. Соціокультурна взаємодія як фактор еволюціонування людства. Вища освіта України. 2024. № 2. С. 14 – 27.
5. Mauss M. The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies. W. W. Norton & Company, 2000. 184 p.
6. Махній М. М. Homo ethnikos : психологія і культура. Чернівці : Видавець Лозовий В. М., 2012. 400 с.
7. Geertz C. The Interpretation of Cultures. Basic Books, 2017. 576 p.
8. Latour B. Enquête sur les modes d'existence: Une anthropologie des Modernes. La Découverte, 2012. 504 p.
9. Latour B. Nous n'avons jamais été modernes: Essai d'anthropologie symétrique. La Découverte. 2006. 210 p.
10. Levi-Strauss C. Myth and Meaning: Cracking the Code of Culture, Schocken. 1995. 80 p.
11. Нагорна Л. П. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 382 с.
12. Самчук, З. Ф. Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору: монографія у 2 т. Д. : АРТ-ПРЕС. Т. 1, 2009. 920 с.
13. Гончаренко К. Механізм формування інтерпасивного мовчазного суб'єкта в освітньому просторі. Вища освіта України. 2023. №1 (88). С. 32 – 38.

References

1. Levkulych, V.V. (2018). Justice as a socio-cultural phenomenon. Uzhhorod: Helvetica Publishing House, 480 p.
2. Lewis, D. K. (2001). On the Plurality of Worlds. Wiley-Blackwell, 288 p.
3. Levi-Strauss, C. (2021). Structural Anthropology. Hassell Street Press, 452 p.

4. Slyvynskiy A. (2024). Sociocultural interaction as a factor in human evolution. *Vyshcha osvita Ukrayiny*, 2, 14 – 27.
5. Mauss, M. (2000). *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. W. W. Norton & Company, 184 p.
6. Makhniy, M.M. (2012). *Homo ethnikos: psychology and culture*. Chernihiv: Publisher Lozovyi V.M., 400 p.
7. Geertz, C. (2017). *The Interpretation of Cultures*. Basic Books, 576 p.
8. Latour, B. (2012). *An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns*. La Decuvert, 504 p.
9. Latour, B. (2006). *We Have Never Been Modern: An Essay in Symmetrical Anthropology*. La Decuvert, 210 p.
10. Levi-Strauss, C. (1995). *Myth and Meaning: Cracking the Code of Culture*. Schocken, 80 p.
11. Nahorna, L. P. (2014). *Historical culture: concept, information resource, reflexive potential*. K.: I. F. Kuras Institute of Physics and Technology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 382 p.
12. Samchuk, Z. F. (2009). *Worldview foundations of socio-philosophical research of ideology: the problem of criteria and priorities of choice* (Vol. 1). D.: ART-PRES, 920 p.
13. Honcharenko, K. (2023). The mechanism of formation of the interpassive silent subject in the educational space. *Vyshcha osvita Ukrayiny*, 1 (88), 32 – 38.

Lesya Panchenko

*PhD, Associate Professor, Head of the academic secretariat at the
Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0001-8436-1206>

e-mail: rada@npu.edu.ua

Andriy Slivinskyi

*PhD Student at the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education, and Educational Policy
Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0009-0000-8998-5157>

e-mail: 698789@ukr.net

**CULTURAL AND CIVILIZATIONAL XENOPHOBIA:
A POSTERIOR POSSIBILITIES OF OVERCOMING AND
A PRIOR LIMITATIONS ON THIS PATH**

Abstract

The subject area of the study is focused on the phenomenon of xenophobia, which has a latent impact on the absolute majority of communicative practices and socio-cultural interactions. It is illustrated that, despite its articulatory vagueness and functional insignificance, the determinative certainty of xenophobia in many cases is beyond doubt, and this actualizes the need for meticulous attention to it by the research community. It is noted that the completely objective and even natural status of xenophobia, which is based on certain genealogical prerequisites and cause-and-effect relationships, significantly problematizes the prospects for overcoming the limitations imposed by this type of latent distancing on the communicative interaction of different cultural and civilizational environments.

The genealogical rooting of xenophobia in the cultural and civilizational mentality and its latent presence in many stereotypes and automatisms of world perception are meaningfully explained. It is proved that such ontological specificity of xenophobia gives it the status of one of the main factors that hinder cultural and civilizational synthesis, ecumenism and even communicative

exchanges on the principles of mutual respect. Attention is emphasized that the outlined feature actualizes the need to intensify reflective and analytical efforts aimed at eliminating the shortcomings of xenophobia.

Since the main difficulties of the objective and verified analysis of xenophobia are due to the non-equivalence of meanings and values that different socio-cultural environment operate with at the level of everyday practices, the position on the urgent need to systematize cultural and civilizational equivalents in many profile areas is conceptualized: worldview, mental, semantic, axiological, ethical. The conclusion is substantiated, according to which a consensus on cultural and civilizational equivalences is possible only on the basis of a transparent and equal discourse of representatives of different socio-cultural environments.

Keywords: cultural and civilizational xenophobia, sociocultural research approach, causality, life world of culture, mental characteristics, meanings and significance.

Стаття надійшла до редакції 12.06.25

© Панченко Л. М., Сливінський А. О., 2025

Бесіда Віктор Олександрович

Аспірант кафедри філософії гуманітарних наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0002-6460-5941>

e-mail: viktorbesida@gmail.com

ОСНОВНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ РЕСЕНТИМЕНТНОЇ СВІДОМОСТІ У МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ

Резюме

У статті проведено комплексний аналіз поняття «ресентимент» у гуманітарному дискурсі в контексті масової культури. Досліджено філософські, психологічні та соціальні аспекти ресентименту на основі міждисциплінарного підходу, що поєднує філософський, психологічний та соціологічний аналіз.

Розглянуто класичні концепції ресентименту у працях Фрідріха Ніцше та Макса Шелера. Проаналізовано сучасні підходи до розуміння сутності ресентименту, зокрема концепцію Френсіса Фукуями, який розглядає ресентимент крізь призму політики ідентичності, а також інтерпретації провідних українських філософів. Особлива увага була приділена дослідженню взаємозв'язку між ресентиментною свідомістю та масовою культурою. Досліджено механізми формування ресентиментної свідомості в умовах масової культури, зокрема через міфологізацію свідомості, формування образу «ворога», стимулювання споживчої свідомості та створення квазіреальності.

Розкрито взаємозв'язок ресентиментної свідомості та масової культури, проаналізовано основні концептуальні підходи до вивчення ресентименту, зокрема класичні концепції Ф. Ніцше та М. Шелера, а також сучасні інтерпретації Ф. Фукуями та провідних українських філософів. Досліджено механізми формування ресентиментної свідомості в умовах масової культури, зокрема міфологізацію свідомості, формування образу «ворога», стимулювання споживчої свідомості та створення квазіреальності.

Констатовано, що масове суспільство та масова культура створюють особливі умови для формування і поширення ресентименту. З одного боку,

масова культура може посилювати ресентимент через систему образів і стереотипів, а з іншого — створювати механізми його нейтралізації. Вплив ресентименту на суспільство проявляється в різних сферах — політичній, соціальній, культурній, економічній. Особливо небезпечним є вплив ресентименту на формування авторитарних та тоталітарних режимів.

Доведено, що подолання ресентименту вимагає комплексного підходу, який включає політичні, соціальні, культурні та психологічні аспекти. Ресентимент визначено не просто як індивідуальне психічне явище, а як складний соціокультурний феномен, що потребує системного підходу до його подолання через ефективне функціонування соціальних інституцій, формування соціального капіталу, розвиток критичного мислення та відповідну культурну політику.

Ключові слова: ресентимент, ресентиментна свідомість, масове суспільство, масова культура, масова свідомість, соціальні інститути, політика ідентичності, цінності, соціальний капітал.

Вступ

Сучасний гуманітарний дискурс характеризується широким використанням філософського категоріально-понятійного апарату, серед якого особливе місце посідає концепт «ресентимент». Цей термін, що походить від французького «ressentiment» (обурення, злопам'ятність, мстивість), став одним із ключових для розуміння психологічних механізмів формування суспільних настроїв, політичних ідеологій та соціальних практик в умовах масового суспільства.

Актуальність дослідження ресентиментної свідомості у масовій культурі зумовлена тим, що в сучасних умовах вона часто стає підґрунтям для поширення радикальних ідеологій, формування авторитарних і тоталітарних режимів, загострення соціальних конфліктів. Крім того, масова культура створює специфічні умови для розвитку ресентиментної свідомості, впливаючи на ціннісні орієнтації та поведінкові стратегії великих груп людей. Вивчення ресентиментної свідомості у масовій культурі дозволяє краще зрозуміти механізми формування суспільних настроїв, причини популярності певних ідеологій та соціальних практик, а також визначити можливі шляхи подолання деструктивних тенденцій в суспільстві. Для цього важливо проаналізувати концептуальні підходи до вивчення ресентиментної свідомості у контексті її взаємозв'язку з феноменом масової культури.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Проблематика ресентименту та його впливу на суспільні процеси має міждисциплінарний характер і досліджується представниками різних галузей наукового знання — філософії, психології, соціології, культурології, політології.

Як відомо, фундаментальний внесок у розробку концепції ресентименту зробили класики філософської думки Фрідріх Ніцше та Макс Шелер. У праці «Генеалогія моралі» Ф. Ніцше трактує ресентимент як почуття ворожості до того, кого індивід вважає винним у своїх невдачах, а також як безсилу заздрість і тягар усвідомлення неможливості підвищити свій статус у суспільстві. Центральною тезою ніцшеанської концепції є ідея про те, що ресентимент породжує особливу форму моралі, яку філософ характеризує як «мораль рабів».

Макс Шелер у праці «Ресентимент у структурі моралей» доповнив вчення Ф. Ніцше, зосередившись на аналізі трансформацій свідомості ресентиментної людини. Так, М. Шелер вважає, що ресентимент не може слугувати основою моралі, а радше є джерелом змін у свідомості, що призводять до формування «хибної свідомості». Мислитель розглядає ресентимент як «повільнодіючу отруту душі», що потенційно може вийти за межі індивідуальної психології і перетворитися на загальносуспільне явище.

Серед сучасних дослідників проблематики ресентименту варто відзначити Френсіса Фукуяму, який у праці «Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості» розглядає ресентимент крізь призму концепту «ідентичність». Вчений аналізує роль ресентименту в сучасній політиці, протиставляючи «ідентичність гідності» (що ґрунтується на ізомії — визнанні на умовах рівності) та «ресентимент» (що ґрунтується на мегалотії — прагненні до визнання своєї вищості, винятковості).

Серед українських науковців проблематику ресентименту активно досліджують А. Єрмоленко, Т. Лютий, О. Горбачова та інші. Зокрема, А. Єрмоленко розглядає ресентимент як «прояв безсилля як «відкладеної реактивної відповіді на кривду» в умовах, коли немає можливості віддати належне, як надкомпенсація комплексу меншовартості. Ресентимент — це перетворена форма універсалізації взаємності, що позначається незреалізованою інтенцією пригнобленого, скривдженого та приниженого, який, не маючи змоги помститися (актуальна взаємність, за принципом: «як ви до мене, так і я до вас»), переносить можливість воздаяння з кривду в інший світ, чекаючи слушної нагоди реалізувати його. Ресентимент — це уявна відплата, граничною формою якої є помста, проте вона може позначатись і реальною дією як, скажімо, у ситуації тероризму, коли ресентимент перетворюється на гібрис» [1, с. 9–10].

Т. Лютий виділяє основні прояви ресентименту: мстивість людини, що супроводжується приписуванням негативних і підступних рис конкуренту; заздрість старших у стосунках із молодшим поколінням; недовірливі стосунки в родині; зваба дістати «перемогу» через муки й страждання, а не боротьбу; тривале виконання другорядних функцій як посідання хоч і невеликої, але влади; кардинальна зміна поглядів, аж до радикальних

крайнощів; романтична душа, що готова втекти від сьогодення й заховатися в невідомому, принизивши сучасність; пригнічена владою людина, в страху й нездатна до реалізації, часто позбавлена уявлення про самоврядність і свободу; класова ненависть [2].

Дослідження феномену масової культури представлені в працях таких мислителів, як Г. Лебон, Г. Тард, Х. Ортега-і-Гассет, К. Ясперс, Г. Арендт, Е. Тоффлер, С. Московічі та інші.

Незважаючи на значну кількість робіт, присвячених як проблематиці ресентименту, так і феномену масової культури, недостатньо дослідженими залишаються питання взаємозв'язку між ресентиментною свідомістю та масовою культурою, а також можливі шляхи подолання деструктивних аспектів ресентименту в сучасних соціокультурних умовах.

Методи дослідження

Мета статті полягає у здійсненні аналізу основних концептуальних підходів до розуміння ресентиментної свідомості у масовій культурі. Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, який об'єднує філософський, психологічний та соціологічний аналіз ресентиментної свідомості. Дослідження також містить елементи компаративістики та критичної теорії для оцінки внеску кожного мислителя у розуміння природи і впливу ресентименту на сучасні соціальні практики у масовій культурі. Також використовувалися загальнонаукові та філософські методи пізнання (аналіз, синтез, індукція, дедукція, діалектичний, трансцендентальний метод, герменевтичний тощо), що дало можливість здійснити комплексний соціально-філософський аналіз сутності і ролі ресентиментної свідомості у масовій культурі.

Результати дослідження

Як відомо, згідно з перекладом з французької мови «ressentiment» означає обурення, злопам'ятність і мстивість. У психології цей термін використовується для позначення специфічної форми незадоволеності, поєднаної з ворожістю до об'єкта, що сприймається як джерело завданої шкоди або розчарування. Відчуття слабкості, неповноцінності чи заздрості до цього об'єкта може спричинити його заперечення або агресивну реакцію. У філософії цілісну концепцію ресентименту одним із перших розробив Фрідріх Ніцше, який у праці «Генеалогія моралі» розглядає дане явище як почуття ворожості до того, кого індивід вважає винним у своїх невдачах, і визначає його як ментальне джерело «моралі рабів». Ніцше пише: «Повстання рабів у царині моралі починається з того, що саме озлоблення стає творчим і породжує вартості: озлобленість істот, які не здатні на справжню реакцію — реакцію вчинку — і які ховаються неушкоджені за уявною помстою. Тоді як уся шляхетна мораль проростає з тріумфального

самоствердження, рабська мораль від самого початку виголошує своє «ні» всьому «чужому», «інакшому», «не собі», і це «ні» якраз і є її творчою діяльністю. Такий ракурс оцінювання, ця доконечна потреба спрямовувати все назовні, замість на самого себе, якраз і є характерною рисою озлобленості: мораль рабів для свого виникнення потребує насамперед ворожого зовнішнього світу, потребує, кажучи мовою фізіології, зовнішніх подразників, щоб збуджуватися взагалі, тобто її активність може в принципі бути лише реакцією. В аристократичному способі оцінювання спостерігаєм» [3, с. 205].

Філософ підкреслює, що саме прагнення самовиправдання характеризує «рабську» свідомість, коли зовнішній ворог сприймається як причина безсилля, а той, хто страждає, починає приписувати собі уявну моральну вищість. Такий зсув в оцінюючому погляді, необхідна орієнтація назовні замість звернення до самого себе, і є сутністю ресентименту.

Інший німецький мислитель Макс Шелер у праці «Ресентимент у структурі моралей» значно розширив розуміння ресентименту, обґрунтовуючи, що ресентимент не може слугувати основою моралі, а радше є джерелом змін у свідомості, викликаючи сильні емоційні потрясіння та формуючи своєрідну «хибну свідомість», спрямовану проти самого себе. Носій ресентименту, заперечуючи цінності світу, відчуває ненависть до щастя, влади, краси, сили та добродішних людей. Філософ описує ресентимент як «повільнодіючу отруту душі», справжню причину змін у системі цінностей сучасної західної людини. Однак небезпека полягає в тому, що ресентимент може вийти за межі своєї вузької специфіки («мораль рабів» за Ніцше) і перетворитися на загальносупільне явище [4, с. 34].

Заслуговує на увагу аналіз ресентименту, здійснений Т. Лютим, який, аналізуючи погляди Ф. Ніцше та М. Шелера, зазначає: «Раб, який відчуває себе рабом, — ніколи не буде мститися, бо не бачить такої потреби. Втім, ресентимент виникає найчастіше в суспільстві з ідеологією рівних прав і поширюється, коли з'являється можливість порівнювати себе з кимось іншим» [2].

Сучасний американський філософ Френсіс Фукуяма розглядає ресентимент крізь призму концепту «ідентичність». На думку вченого, вимога визнання своєї ідентичності є базисом, який об'єднує багато з того, що відбувається в сучасній світовій політиці. Вчений розрізняє два напрями політики ідентичності: 1) ідентичність гідності, що ґрунтується на платонівській ізотимії — визнання на умовах рівності; 2) ресентимент, що ґрунтується на платонівській мегалотимії — прагненні до визнання себе вищим, винятковим [5, с. 234]. У такий спосіб ресентимент у концепції Ф. Фукуями постає технологією конструювання у масовій культурі ідентичності через опозиційну ворожість.

Масова культура — «поняття, яке характеризує особливості змісту виробництва і способів поширення культури індустріального суспільства. Поширюючись через засоби масової комунікації (пресу, радіо, телебачення, Інтернет), масова культура охоплює широку аудиторію споживачів майже в усіх країнах світу» [6, с. 365]. Концепція масової культури сформувалась як один із напрямів розвитку філософських і соціологічних підходів до аналізу масового суспільства, що розглядалися такими мислителями, як Хосе Ортега-і-Гассет, Гюстав Лебон, Серж Московічі, Еріх Фромм та іншими. Відповідно до цього підходу, звичайна людина в сучасному суспільстві постає ізольованою, відчуженою одиницею серед інших подібних індивідів з уніфікованою свідомістю та знеособленою ідентичністю; вона виконує функцію «деталі» у виробничій або адміністративній структурі індустріального світу.

Поява явища масової культури як соціокультурного феномену відбулася на зламі XIX і XX століть у США, а сам термін уперше застосував іспанський мислитель Ортега-і-Гассет. Останній, наприклад, у праці «Повстання мас» розглядає феномен масового суспільства як такого, де «Маса каже собі: «Держава — це я», що є абсолютною помилкою. Держава є масою лише в тому розумінні, в якому можна сказати, що дві особи ідентичні, бо жодна з них не зветься Іваном. Сучасна держава і маса збігаються лише в своїй анонімності. Але маса справді вірить, що вона є державою, і дедалі більше буде схильна пустити її в рух під будь-яким претекстом, щоб розчавити нею всяку творчу меншість, яка її дратує, і то в будь-якій галузі: в політиці, в науковій думці, в промисловості» [7, с. 88]. На думку мислителя, повстання мас може провіщати перехід до нової організації людства, але може призвести і до катастрофи, адже розпечені маси досить малокультурні, щоб вважати всю цю матеріальну та соціальну організацію, надану в їх користування, такою ж природною, як повітря.

Щодо сучасних концепцій масової культури, існують дві протилежні точки зору. Перша, представлена Е. Тоффлером, який стверджує, що настає століття демасовізації. У праці «Третя хвиля» він пише, що: «Кінцевою метою процесу дестандартизації є відірвати нас від суспільства Гакслі або Орвелла, суспільства безликих, деіндивідуалізованих гуманоїдів, яке утворилося б за простого розширення тенденції Другої Хвилі, й дарувати нам розмаїття стилів життя, де ми станемо високоіндивідуалізованими особистостями. Ми спостерігаємо виникнення «постстандартизованого розуму» і «постстандартизованої громадськості» [8, с. 228].

На протилежних позиціях стоїть С. Московічі, який стверджує, що в сучасному світі продовжується концентрація мас. «Зростання економіки, народження націй, прихід мас, можливо, більшою мірою, ніж прогрес Історії, відзначають агонію старих цивілізацій, поворот від попереднього

безладдя до зародження нових цивілізацій» [9, с. 372]. Ці люди, зібрані разом і «перемішані в своїх периферійних гетто», і складають, на його думку, авангард нових мас, передвісники «планетарного століття натовпу».

Таким чином, масова культура є одним із ключових елементів сучасного суспільства, що впливає на формування свідомості, в тому числі й ре-сентиментної. Остання формується через особливі механізми, серед яких можна виділити наступні:

- міфологізація свідомості. Масова культура міфологізує людську свідомість, містифікує реальні процеси, що відбуваються в природі та в суспільстві. У контексті сучасності потужними засобами маніпуляції суспільною свідомістю постають ЗМІ та новітні інформаційно-комунікативні технології. З цього приводу В. Андрущенко зазначає: «Серйозні міжнародні аналітики, дослідники світових процесів, політики та науковці у буквальному розумінні «б'ють у дзвони» з приводу обвального наступу на суспільство неконтрольованих інформаційних потоків, частина з яких безпосередньо використовується як засіб гібридної війни проти людини і людяності» [10, с. 64];

- формування образу «ворога». Ресентиментна свідомість потребує зовнішнього об'єкта, на який спрямовується незадоволення. Масова культура через систему образів і стереотипів формує уявлення про «ворога» або «винуватця» негараздів — це може бути інша соціальна група, національна спільнота, держава тощо;

- стимулювання споживацької свідомості. Масова культура формує особливий тип пасивного, некритичного сприйняття, що створює особистість, яка досить легко піддається маніпулюванню. Відбувається маніпулювання людською психікою і експлуатація емоцій та інстинктів підсвідомої сфери відчуттів людини, і, перш за все, відчуття самоти, провини, ворожості, страху, самозбереження;

- створення квазіреальності. Масова культура за допомогою ЗМІ та соціальних мереж конструює особливу віртуальну надбудову над реальністю, де ресентимент може проявлятися в найрізноманітніших формах, від розважального контенту до політичної пропаганди.

Таким чином, ресентиментна свідомість у масовій культурі проявляється на різних рівнях:

- ндивідуальний рівень — формування комплексу неповноцінності, заздрості, прагнення помсти, які не знаходять прямого виходу, а сублімуються в різних формах культурної діяльності;

- груповий рівень — формування групової ідентичності на основі протиставлення «своїх» і «чужих», розвиток колективної солідарності на ґрунті спільної образи або несправедливості;

- суспільний рівень — формування суспільних настроїв незадоволення, які можуть використовуватися різними політичними силами для управління масами. Особливо небезпечним є вплив ресентименту на формування авторитарних та тоталітарних режимів. На думку Г. Арендт, тоталітарні рухи можливі скрізь, де є маси, що з тієї або іншої причини набули смаку до політичної організації [11, с. 276].

Масова культура може як посилювати ресентимент через систему образів і стереотипів, так і створювати механізми його нейтралізації. Це залежить від конкретних соціокультурних умов та інтересів суб'єктів, які формують масову культуру. Можна виділити кілька можливих шляхів подолання ресентименту: ефективне функціонування соціальних інституцій може сприяти формуванню позитивної ідентичності, заснованої на гідності, а не на ресентименті. В ліберально-демократичних країнах соціальні інститути здебільшого слугують механізмами подолання ресентименту, тоді як в тоталітарних і авторитарних суспільствах вони часто стають інструментами його посилення; соціальний капітал, який включає систему соціальних зв'язків, довіру, громадянську активність, також може стати противагою ресентименту; критичне мислення так само допомагає протистояти маніпулятивним технологіям, які використовують ресентимент для мобілізації мас. Освіта, що розвиває критичне мислення, може стати важливим інструментом подолання ресентименту; на індивідуальному рівні важливим є розвиток психологічних служб, які допомагають людям долати комплекси неповноцінності, заздрості, образи, що є основою ресентименту.

Висновки

Враховуючи вищезазначене, можна констатувати, що масове суспільство та масова культура створюють особливі умови для формування та поширення ресентименту. З одного боку, масова культура може посилювати ресентимент через систему образів і стереотипів, а з іншого — створювати механізми його нейтралізації. Вплив ресентименту на суспільство проявляється в різних сферах — політичній, соціальній, культурній, економічній. Особливо небезпечним є вплив ресентименту на формування авторитарних та тоталітарних режимів. Подолання ресентименту вимагає комплексного підходу, який включає політичні, соціальні, культурні та психологічні аспекти. Важливо розуміти, що ресентимент є не просто індивідуальним психологічним феноменом, а складним соціокультурним явищем, що потребує системного підходу до його усунення.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку пов'язані з поглибленим вивченням механізмів формування ресентиментної свідомості в умовах інформаційного суспільства та цифрової культури, аналізом впливу соціальних мереж та нових медіа на поширення ресентименту, розробкою ефективних стратегій подолання ресентименту в контексті

сучасних соціокультурних трансформацій. Особливої уваги заслуговує дослідження взаємозв'язку між ресентиментом та феноменами постправди, інформаційних бульбашок та фейків, які є характерними для сучасного медіапростору.

Список посилань:

1. Єрмоленко А. Ресентимент і гібрис у контексті стратегії насильства та комунікації порозуміння. Філософська думка. 2019. Вип. 2. С. 6 – 69.
2. Лютий Т. Ресентимент: синдром прихованої помсти. Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/resentymment-syndrom-prykhovanoi-pomsty/>
3. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі (пер. з нім. А. Онішко). Львів: Літопис, 2002. 320 с.
4. Scheler, M. Ressentiment. Edited by Lewis A. Coser, translated by William W. Holdheim. New York: Schocken, 1972. 201 p.
5. Fukuyama, F. Identity: The demand for dignity and the politics of resentment. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018. 240 p.
6. Любимий Я. Масова культура. Філософський енциклопедичний словник: НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. С. 365.
7. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас. Вибрані твори (перекл. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко). К.: Основи, 1994. С. 15-39.
8. Тоффлер Е. Третя Хвиля (з англ. пер. А. Євса). К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
9. Moscowici, C. The age of the crowd: a historical treatise on mass psychology. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. 418 с.
10. Андрущенко В. Просвітницька одісея розуму. Київ: Знання України, 2025. 524 с.
11. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. Київ: Дух і Літера, 2005. 584 с.

References:

1. Ermolenko, A. (2019). Resentyment i hibris u konteksti stratehii nasylstva ta komunikatsii porozuminnia. Filosofska dumka, 2, 6 – 69.
2. Lyutyi, T. Resentyment: syndrom prykhovanoi pomsty. Ukrainskyi tyzhden. Retrieved from <https://tyzhden.ua/resentymment-syndrom-prykhovanoi-pomsty/>
3. Nietzsche, F. (2002). Po toi bik dobra i zla. Henealohiia morali (trans. A. Onyshko). Lviv: Lytopys, 320 p.

4. Scheler, M. (1972). *Ressentiment* (ed. L. A. Coser, trans. W. W. Holdheim). New York: Schocken, 201 p.
5. Fukuyama, F. (2018). *Identity: The demand for dignity and the politics of resentment*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 240 p.
6. Lyubyvyi, Ya. (2002). *Masova kultura. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk: NAN Ukrainy, Instytut filosofii im. H. S. Skovorody; [redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ta in.]*. Kyiv: Abrys, 365 p.
7. Ortega-y-Gasset, J. (1994). *Bunt mas. Vybrani tvory* (trans. V. Burghardta, V. Sakhna, O. Tovstenko). Kyiv: Osnovy, 15 – 39.
8. Toffler, E. (2000). *Tretia khvylya* (trans. A. Evsa). Kyiv: Vyd. dim «Vsesvit», 480 p.
9. Moscovici, C. (1985). *The age of the crowd: A historical treatise on mass psychology*. Cambridge: Cambridge University Press. 418 p.
10. Andruschenko, V. (2025). *Prosvitnytska odisseia rozumu*. Kyiv: Znannia Ukrainy, 524 p.
11. Arendt, H. (2005). *Dzherela totalitaryzmu*. Kyiv: Dukh i Litera, 584 p.

Victor Besida

*PhD-student of the Department of Philosophy of Humanities
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0009-0002-6460-5941>
e-mail: viktorbesida@gmail.com*

MAIN CONCEPTUAL APPROACHES TO THE STUDY OF RESSENTIMENT CONSCIOUSNESS IN MASS CULTURE

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the concept of «ressentiment» in the humanities discourse within the context of mass culture. The study explores the philosophical, psychological, and social dimensions of resentment through an interdisciplinary approach that combines philosophical, psychological, and sociological analysis.

Classical concepts of resentment are examined through the works of Friedrich Nietzsche and Max Scheler. The article also analyzes contemporary approaches to understanding the essence of resentment, particularly Francis Fukuyama's concept, which views resentment through the lens of identity politics, as well as interpretations by leading Ukrainian philosophers. Special attention is given to the exploration of the relationship between resentment consciousness and mass culture. The article investigates the mechanisms behind the formation of resentment consciousness in the context of mass culture, including the mythologization of consciousness, the construction of the "enemy" image, the stimulation of consumerist consciousness, and the creation of quasi-reality.

It is concluded that mass society and mass culture create specific conditions for the emergence and spread of resentment. On one hand, mass culture can intensify resentment through systems of imagery and stereotypes; on the other, it can provide mechanisms for its neutralization. The influence of resentment on society manifests in various spheres — political, social, cultural, and economic. Particularly dangerous is its impact on the formation of authoritarian and totalitarian regimes.

The study demonstrates that overcoming resentment requires a comprehensive approach that includes political, social, cultural, and psychological dimensions. Resentment is defined not merely as an individual psychological phenomenon, but as a complex sociocultural phenomenon that demands a systemic strategy for overcoming it. This includes the effective functioning of social institutions, the development of social capital, the cultivation of critical thinking, and an appropriate cultural policy.

Keywords: resentment, resentment consciousness, mass society, mass culture, mass consciousness, social institutions, identity politics, values, social capital.

Стаття надійшла до редакції 17.05.25

© Бесіда В. О., 2025

Шостак Назар Юрійович

Аспірант кафедри філософії гуманітарних наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0009-5923-1616>

e-mail: nazar.shostak@knu.ua

СОЦІАЛЬНА ЗНАЧИМІСТЬ УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО СУСПІЛЬСТВА

Резюме

У статті розглянуто соціальну значимість управлінської культури як важливого чинника у розвитку інклюзивного суспільства. Актуальність дослідження зумовлена потребою формування сучасних управлінських практик, орієнтованих на забезпечення рівності, толерантності та соціальної інтеграції в умовах глобальних соціальних трансформацій. Управлінська культура визначається як сукупність цінностей, норм, принципів та моделей поведінки в процесі управління, що забезпечують ефективну соціальну взаємодію в організаціях та громадах.

Досліджено вплив управлінської культури на реалізацію принципів інклюзії у різних сферах суспільного життя, зокрема в освіті, соціальному захисті, управлінні громадами та державними інституціями. Управлінська культура є важливим інструментом реалізації соціальної справедливості, підтримки соціального діалогу та створення сприятливого середовища для всіх громадян, незалежно від їхніх фізичних, соціальних чи культурних особливостей.

У статті акцентується на необхідності підготовки нової генерації управлінців, здатних до етичного, соціально відповідального та інклюзивного мислення. Розглянуто основні напрями формування ефективних управлінських практик, що сприяють подоланню соціальної нерівності та забезпеченню рівних можливостей у доступі до ресурсів і прийнятті рішень.

Запропоновано міждисциплінарний підхід до вивчення управлінської культури, що поєднує концепції управлінської науки, соціології, філософії та соціальної політики. Застосування комплексних методів дозволяє

провести всебічний аналіз управлінських практик та визначити чинники, що сприяють розвитку інклюзивного управління. Особлива увага приділяється розвитку людського капіталу як ключового ресурсу у формуванні інклюзивного суспільства.

Підсумовуючи, управлінська культура виступає стратегічним чинником розвитку інклюзивного суспільства, забезпечуючи соціальну згуртованість, толерантність та рівність можливостей. *Результати дослідження* можуть бути використані при розробці освітніх програм, підготовці управлінців нової формації та впровадженні інклюзивних підходів у публічному та корпоративному управлінні.

Ключові слова: управлінська культура, інклюзивне суспільство, соціальна значимість, управління, рівність, толерантність.

Вступ

У сучасних умовах соціальних трансформацій та зростаючого розмаїття населення, питання інклюзивності набуває стратегічного значення для сталого розвитку суспільства. Формування інклюзивного середовища, в якому кожна людина має рівні права, можливості та доступ до ресурсів, потребує системного підходу на всіх рівнях управління. Відтак, зростає роль управлінської культури як інструменту реалізації соціальної справедливості, дотримання прав людини та підтримки соціального діалогу. Адже у сучасному світі на чільне місце виступає взаємодія і взаємопроникнення культур. Як слушно зауважують відомі корпоративні антропологи І. Крамер і Д. Браун: «Сьогодні антропологічні концепції застосовуються до чого завгодно від маркетингу, дизайну до медицини і розваг. <...> Корпоративна антропология демонструє внутрішню утаємничену динаміку організації. Саме вона показує різницю між формальною організаційною структурою і неформальними авторитетами» [1, с. 16–17]. Виходячи з даного твердження, управлінська культура визначає не лише стиль керівництва, а й формує засади взаємодії в колективі, впливає на організаційну атмосферу, рівень толерантності, відкритості до змін та інновацій. Особливої ваги вона набуває в умовах упровадження інклюзивних підходів в освіті, соціальній політиці, управлінні громадами та державними інституціями. Низький рівень управлінської культури може стати суттєвим бар'єром на шляху до інклюзії, тоді як високий — створює сприятливе середовище для гармонійного співіснування різних соціальних груп.

Також актуальність теми зумовлена необхідністю підготовки управлінців нового типу — носіїв етичного, соціально відповідального та інклюзивного мислення, здатних приймати рішення з урахуванням потреб усіх громадян. Дослідження соціальної значущості управлінської культури дає змогу виявити ефективні механізми трансформації управлінських практик

відповідно до викликів інклюзивного розвитку та посилити потенціал інституцій у забезпеченні справедливості, рівності та гідності кожної людини [2, с. 78].

Метою даної статті постає визначення соціальної значущості управлінської культури як чинника розвитку інклюзивного суспільства та обґрунтувати напрямки формування ефективних управлінських практик, орієнтованих на забезпечення рівності, толерантності та соціальної інтеграції.

Для досягнення визначеної мети ми окреслили такі завдання: дослідити вплив управлінської культури на реалізацію принципів інклюзії в різних сферах суспільного життя; визначити ключові компетентності управлінців, необхідні для ефективного впровадження інклюзивних практик; оцінити чинники, що сприяють або перешкоджають формуванню інклюзивної управлінської культури; обґрунтувати шляхи вдосконалення управлінської підготовки з урахуванням соціально-інклюзивної парадигми.

Методи дослідження

Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, який поєднує концепції управлінської науки, соціології, педагогіки, філософії та соціальної політики. Теоретичну базу складають праці з питань управлінської культури, соціальної інклюзії, прав людини та лідерства в умовах суспільного розмаїття.

У дослідженні застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: теоретичні методи (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація) — для вивчення сутності управлінської культури та її зв'язку з інклюзивною трансформацією суспільства; системний аналіз — для виявлення структурних елементів управлінської культури та оцінки її впливу на соціальні процеси; компаративіський метод — для порівняння підходів до формування інклюзивного середовища в різних управлінських моделях.

Застосування таких методів забезпечує всебічний аналіз предмета дослідження — управлінської культури як соціально значущого чинника розвитку інклюзивного середовища та її вплив на реалізацію принципів рівності, доступності й толерантності в управлінській практиці, що дозволяє розробити науково обґрунтовані *висновки* та практичні рекомендації.

Результати дослідження

Управлінська культура все частіше розглядається як стратегічний ресурс і чинник довготривалої конкурентної переваги сучасних організацій, особливо в умовах розбудови інклюзивного суспільства. Для українських інституцій, що прагнуть не лише утвердитись на ринку, а й стати соціально відповідальними структурами, пріоритетними стають завдання підвищення ефективності, якості праці та формування сприятливого соціального середовища. У цьому контексті зростає значення людського та

інтелектуального потенціалу як джерела створення не лише економічної, а й соціальної цінності.

Швидкий розвиток управлінських, цифрових і виробничих технологій супроводжується глобальною переоцінкою ролі людини в організаційному просторі. Це вимагає пошуку шляхів усунення глибинного протиріччя між індивідом і структурою, в межах якої він працює. Одним із ключових механізмів гармонізації цих взаємин є формування організаційної культури, що виступає своєрідним «соціальним цементам» — чинником згуртованості, взаєморозуміння та підтримки. У контексті інклюзивності управлінська культура має забезпечувати єдину систему цінностей, норм і моделей поведінки, що сприяє створенню відкритого, безпечного й підтримувального середовища для всіх членів колективу, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей. Адже сама культура, як стверджують українські науковці Л.Губерський та Є.Левченко, «це динамічний процес, який передбачає, по-перше, створення групових зв'язків, тобто приналежності до групи, організації (ідентичності); по-друге, готовність до змін (вміння ставити цілі, завдання, мету); по-третє, відповідальність у реалізації поставленої мети [3, с. 43]. Якщо культура відсутня, або слабо розвинуті відносини, то зростає ризик конфліктів, ізоляції окремих груп та посилення соціальної нерівності всередині суспільства.

Успішність діяльності будь-якої організації часто безпосередньо пов'язують з рівнем її управлінської культури. Одним із ключових показників ефективного функціонування є здатність організації приваблювати та утримувати висококваліфікованих і талановитих працівників. Усвідомлення важливості управлінської культури як визначального чинника розвитку прийшло до управлінців і науковців у сфері менеджменту наприкінці 1970-х років ХХ ст. Це було зумовлено переосмисленням ролі людського капіталу в діяльності організацій, а також зростанням значущості кадрових служб у загальній системі управління. Значний внесок у розвиток теорії управлінської культури зробив Едгар Шейн, який розглядав її як специфічний механізм адаптації організації до соціокультурного контексту. Автор визначає управлінську культуру як «сукупність основних припущень, які група винайшла, відкрила чи розробила, щоб справлятися з проблемами зовнішньої адаптації та внутрішньої інтеграції, і які були достатньо ефективними, щоб вважатися дійсними, а отже, передаватися новим членам як правильний спосіб сприймати, думати і відчувати щодо цих проблем» [4, с. 154].

Це визначення підкреслює, що культура організації формується через колективний досвід вирішення проблем і передається новим членам як норми та цінності, що визначають поведінку в організації. Цікавим в даному визначенні є акцент на тому, що організація здатна впоратись як

з внутрішніми, так і зовнішніми викликами завдяки саме управлінській культурі. І як стверджують відомі нідерландські корпоративні антрополози І. Крамер та Д. Браун: «Культура не буває а ні хорошою, а ні поганою. Вона просто є. Це структура, яка пов'язана і дає відповіді на два головних питання виживання групи: як ми — група або організація виживаємо у зовнішньому середовищі? Як ми організуємось в середині? Відповіді на ці фундаментальні питання криються у ритуалах, нормах, словах, історіях. Культура завжди логічна і завжди виникає у відповідь на спробу розв'язати проблему або у пошуку відповіді на питання» [1, с. 37]. Отже, виходячи з цього, культура є суто людським феноменом, який виникає, існує та розвивається у свідомості особистості. Люди не лише створюють культуру, а й активно передають її через соціальні взаємодії, тим самим впливаючи на суспільні процеси. В умовах побудови інклюзивного суспільства культура набуває особливого значення як чинник, що формує толерантність, відкритість до різноманіття та здатність до співжиття в багатогранному соціальному середовищі.

Вплив культури, перш за все, спрямований на формування цінностей, переконань і моделей поведінки людини. У свою чергу, особистість, як активний носій цих установок, впливає на функціонування інституцій, організацій і виробничих процесів. Таким чином, саме рівень культурної свідомості, орієнтованої на інклюзію, визначає, наскільки ефективно суспільство та його окремі структури здатні адаптуватися до потреб різних соціальних груп [5, с. 192]. Наприклад, у сфері освіти культура інклюзивності сприяє створенню умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх закладах. У державному управлінні вона проявляється через формування політик рівних можливостей, участі громадян у прийнятті рішень і доступності публічних послуг. У бізнес-середовищі — через корпоративні цінності, що підтримують різноманіття персоналу та запроваджують без бар'єрні підходи в управлінні персоналом. Отже, у контексті інклюзивного суспільства культура постає як провідний інтеграційний механізм, що визначає якість соціальної взаємодії, рівень довіри та залученості кожної людини в суспільне життя.

Розвиток інклюзивного суспільства є одним із ключових напрямів сучасних соціальних трансформацій, спрямованих на забезпечення рівних можливостей для всіх громадян. Інклюзія як принцип справедливості, гідності та соціальної участі передбачає глибоку зміну не лише в інституційних практиках, а й у ментальних установках, які формуються через культуру — передусім управлінську. Управлінська культура, як система цінностей, норм і моделей поведінки в процесі управління, стає важливим чинником формування соціального клімату, прийняття рішень і налагодження ефективної взаємодії між різними соціальними групами [4, с. 82].

Управлінська культура в інклюзивному суспільстві має складну та багатовимірну структуру, що охоплює як горизонтальний, так і вертикальний виміри.

Горизонтальний вимір управлінської культури відображає різноманіття напрямів, через які проявляється управлінська культура в інклюзивному контексті, і може бути представлений кількома взаємопов'язаними формами:

економічна складова управлінської культури включає такі аспекти, як культура організації праці, умови праці, ресурсоощадність, етика розподілу та доступ до матеріальних благ. У межах інклюзивного підходу вона передбачає справедливий доступ до праці, адаптацію робочого простору та технологій для осіб з інвалідністю, дотримання принципів недискримінації у розподілі ресурсів;

соціально-психологічна складова управлінської культури формується на основі стилю мислення, цінностей і моделей поведінки працівників. До її ключових елементів належать: стиль управління, етичні та естетичні орієнтири, культура спілкування, вирішення конфліктів, мотивація, а також рівень емоційного комфорту в колективі. В умовах інклюзії така культура створює атмосферу довіри, підтримки й психологічної безпеки, де кожен відчуває себе важливим і прийнятим;

правова складова визначає, наскільки управлінські рішення ґрунтуються на принципах законності, прав людини та соціальної справедливості. Вона передбачає впровадження політик рівного доступу, дотримання трудових прав і виконання зобов'язань щодо недискримінаційного середовища;

політична складова управлінської культури в інклюзивному суспільстві відображає рівень залучення співробітників до прийняття рішень, доступ до управлінських процесів і участь у формуванні внутрішньої політики організації, що відповідає принципам відкритості та демократичного управління.

Вертикальний вимір управлінської культури розкриває глибину її впливу на організацію та складається з трьох рівнів:

поверхневий рівень включає зовнішні прояви культури: архітектуру, доступність середовища, візуальні елементи бренду, мовні моделі, ритуали та символи. В інклюзивній організації цей рівень може проявлятися, зокрема, через наявність пандусів, кімнат для відпочинку, доступні комунікаційні інтерфейси та інше;

підповерхневий рівень охоплює усвідомлені цінності, переконання й управлінські орієнтири, які формують принципи взаємодії та очікування

поведінку. Для інклюзивної організації це — визнання рівності, взаємної поваги, підтримки та професійного зростання для всіх без винятку;

глибинний рівень — це базові припущення, які часто залишаються неусвідомленими, але визначають справжню суть організаційної культури. У контексті інклюзивності це, наприклад, фундаментальне ставлення до людини як до цінності, переконаність у значущості соціальної відповідальності й прийнятті різноманітності як ресурсу, а не виклику [4, с. 126].

Таким чином, управлінська культура в інклюзивному суспільстві виконує не лише регулятивну функцію, а й стає потужним трансформаційним чинником, що формує нову якість соціальної взаємодії та сприяє розвитку толерантного, відкритого й справедливого середовища для всіх.

Управлінська культура виступає системно утворюючим елементом у формуванні інклюзивного суспільства, оскільки саме через управлінські цінності визначаються пріоритети, стиль взаємодії та принципи прийняття рішень у різних сферах соціального життя. Ціннісна основа управлінської культури формує не лише внутрішню етику організацій, а й задає тон більш широким суспільним процесам, що стосуються прийняття різноманітності, поваги до людської гідності та соціальної справедливості.

Серед ключових цінностей управлінської культури, які є критично важливими для розбудови інклюзивного суспільства, можна виокремити такі: повагу до гідності кожної людини. Це фундаментальне визнання цінності людської особистості незалежно від її фізичних, соціальних, культурних чи когнітивних особливостей. Ця цінність лежить в основі етичного управління та недискримінаційного підходу до кадрової політики. Серед визначальних цінностей розбудови інклюзивного суспільства є рівність можливостей, тобто забезпечення справедливого доступу до ресурсів, участі в управлінні, прийнятті рішень, кар'єрного зростання. Рівність не означає одноманітність, а передбачає адаптацію умов під потреби різних людей. Не менш важливою цінністю у будь-якому суспільстві є соціальна відповідальність, що орієнтує на колективне благо, дотримання принципів сталого розвитку, залучення до підтримки вразливих груп населення, включно з людьми з інвалідністю, представниками меншин тощо. Це, у свою чергу, вимагає дотримання принципу — відкритості та прозорості, через готовність до діалогу, зворотного зв'язку, врахування думок усіх зацікавлених сторін. У контексті інклюзії ця цінність забезпечує участь маргіналізованих груп у суспільному житті. Наступним важливим принципом у розбудові інклюзивності постають толерантність і прийняття різноманітності. При цьому вони трактуються не як терпимість, а визначаються активним прийняттям й підтримкою багатоманітності (етнічної, релігійної, гендерної, вікової, професійної тощо) як ресурсу розвитку. Справедливість і чесність постають важливими в управлінських процесах для підтримки

довіри, легітимності прийнятих рішень і формування позитивного морально-психологічного клімату. І як наслідок впровадження вище зазначених цінностей, які лежать в основі розбудови інклюзивного суспільства є, партнерство та співпраця, що виявляється у наданні переваги горизонтальним зв'язкам, включення до спільної роботи представників різних соціальних груп, що сприяє розвитку солідарності й взаємопідтримки [6, с. 89].

Отже, управлінська культура, побудована на цих цінностях, сприяє формуванню середовища, в якому кожна особа має реальну можливість бути почутою, впливати на спільні рішення та розвиватися у комфортному і сприятливому, відкритому середовищі. Таким чином, саме ціннісний вимір управління стає основою для стійкого розвитку інклюзивного суспільства як простору для усіх.

В умовах демократизації суспільного життя та реалізації принципів сталого розвитку Україна активно до російсько-української війни рухалася в напрямку побудови інклюзивного суспільства. Цей процес передбачає створення соціального середовища, у якому кожна людина незалежно від її фізичних, ментальних, соціальних чи культурних особливостей має рівний доступ до освіти, праці, політичної участі, суспільного визнання та ресурсів. Одним із дієвих інструментів реалізації цього завдання є формування сучасної управлінської культури, що базується на гуманістичних цінностях, принципах справедливості, відкритості та участі.

Управлінська культура в контексті розбудови інклюзивного суспільства виконує кілька ключових функцій: нормативно-регулятивну через впровадження політик недискримінації, соціальної рівності та інклюзивного менеджменту на рівні державних інституцій, освітніх закладів, підприємств і громадських організацій; ціннісно-орієнтаційну, що забезпечує ідеологічне підґрунтя для сприйняття різноманітності як ресурсу, а не як бар'єру. Це включає просування толерантності, солідарності, етичного лідерства та соціальної відповідальності; інституційну, яка створює нові управлінські моделі, у яких передбачається участь усіх зацікавлених груп (у тому числі вразливих) у прийнятті рішень на рівні організацій та громад; мотиваційно-комунікативну через відповідні підходи до внутрішньої комунікації в організаціях і публічних інституціях, які стимулюють залучення, довіру та підтримку з боку працівників і громадян.

В українських реаліях питання управлінської культури набуває особливої актуальності у сфері освіти, соціального захисту, охорони здоров'я, а також у діяльності органів місцевого самоврядування. Наприклад, розвиток інклюзивної освіти неможливий без управлінських рішень, орієнтованих на персоналізацію підходів, створення інклюзивного освітнього простору, підвищення кваліфікації кадрів та інституційну підтримку інклюзивних команд.

Крім того, децентралізаційна реформа в Україні відкрила нові можливості для формування управлінської культури, що враховує потреби громади. Успішні кейси ОТГ демонструють, що активне залучення громадян з інвалідністю, національних меншин, молоді до процесів планування та управління ресурсами сприяє підвищенню рівня довіри до влади, розвитку локальної демократії та соціальної згуртованості.

Отже, розбудова інклюзивного суспільства в Україні можлива лише за умови системного переосмислення ролі управлінської культури як провідника цінностей людяності, партнерства та рівності. Формування такої культури має стати стратегічним завданням для державної політики, громадського сектору та бізнесу.

Повоєнний період для України це не лише виклик у сфері відновлення інфраструктури, економіки та соціальних інститутів, а й унікальне вікно можливостей для переосмислення ціннісних основ державного управління. У цьому контексті формування управлінської культури, що підтримує ідеї інклюзії, людської гідності, солідарності та соціальної справедливості, набуває особливої ваги. Війна оголила структурні проблеми українського суспільства, водночас продемонструвавши надзвичайний рівень соціальної мобілізації, громадської активності та горизонтальної взаємодії. Саме ці чинники мають бути закладені в основу нової моделі управлінської культури, що стане інструментом не лише відбудови, а й глибокої трансформації суспільства в бік інклюзивності.

Післявоєнна Україна включатиме в суспільний процес велику кількість осіб з новими формами вразливості, а саме ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, осіб із посттравматичними станами, осіб з інвалідністю, жінок, які виконували традиційно «чоловічі» ролі під час війни тощо. Управлінська культура має бути спрямована на розуміння цих груп не як об'єктів допомоги, а як рівноправних учасників державотворення. В умовах повоєнної реінтеграції управлінські практики мають стимулювати залучення громадян до прийняття рішень, відновлення територіальних громад, публічного контролю за відбудовчими процесами. Це можливо лише за наявності культури прозорості, горизонтального партнерства і співпраці.

Повстане потреба в новому типі лідера — етичного, відповідального, орієнтованого на сервіс, а не контроль. Такий лідер, у межах управлінської культури, діє не як адміністратор, а як фасилітатор змін, здатний об'єднувати спільноти навколо спільних цінностей і цілей.

В усіх сферах публічної політики — освіті, охороні здоров'я, містобудуванні, соціальній сфері мають використовуватись інструменти доступності, адаптивності та соціального моделювання. Управлінська культура, орієнтована на користувача, передбачає постійний діалог з цільовими групами, експериментування та навчання.

Висновки

Управлінська культура виступає ключовим чинником формування інклюзивного суспільства, оскільки забезпечує ціннісну, комунікативну та нормативну основу для взаємодії всіх учасників соціального процесу. Вона впливає на стиль керівництва, міжособистісні відносини, прийняття рішень та побудову відкритих, гнучких інституцій, орієнтованих на потреби різних соціальних груп.

Основні цінності управлінської культури, такі як повага до гідності людини, рівність можливостей, солідарність, прозорість, толерантність і соціальна відповідальність, формують платформу для розвитку інклюзії в усіх сферах суспільного життя — освіті, праці, громадському управлінні, правосудді тощо. Горизонтальні та вертикальні виміри управлінської культури відображають її складну структуру: від зовнішніх проявів (артефактів, ритуалів, символів) до глибинних переконань, вірувань і цінностей. У контексті інклюзивного суспільства ці виміри мають адаптуватися до потреб різних соціальних груп, зокрема осіб з інвалідністю, ветеранів, ВПО, етнічних та мовних меншин.

У повоєнний період розбудова інклюзивного суспільства в Україні набуває стратегічного значення, оскільки забезпечує не лише фізичне відновлення країни, а й її моральну реконструкцію. Управлінська культура в цей час має трансформуватись у бік людиноцентризму, відкритості, етики турботи та інноваційної адаптивності. Ефективна інклюзивна управлінська культура в Україні має ґрунтуватися на принципах участі, діалогу, довіри та підтримки. Особливу роль у цьому процесі відіграють освітні, громадські та державні інституції, які мають бути взірцем впровадження інклюзивних підходів у щоденну практику.

Отже, управлінська культура не лише сприяє інституційному розвитку, а й формує якісно нову модель соціальної взаємодії, в якій кожна особа незалежно від її особливостей чи статусу визнається повноцінним учасником суспільного життя.

Список посилань

1. Braun, D., Kramer, J. (2018). *The Corporate Tribe: Organizational Lessons from Anthropology*. Routledge, 246 p.
2. Адізес І. Управління змінами. Київ: Наш формат, 2018. 384 с.
3. Hubersky, L., Levcheniuk, Y. (2023). The World of Corporate Culture: Ontological, Anthropological and Organizational Models. *Philosophy and Cosmology*, Vol. 31, 37 – 44.: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/31/4>.
4. Schein, E. H. (2020). *Organizational Culture*. *American Psychologist*, 336 p.

5. Роговський О. М. Інклюзивне суспільство: соціально-політичні виміри. Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: зб. наук. пр. Харків, 2019, Вип. 1 (17). С. 189 — 199.
6. Coyle, D. (2018). The Culture Code: The Secrets of Highly Successful Groups. Random House Audio, 208 p.

References

1. Braun, D., & Kramer, J. (2018). The Corporate Tribe: Organizational Lessons from Anthropology. Routledge, 246 p.
2. Adizes, I. (2018). Change Management. Kyiv: Book Chef, 299 p. [in Ukrainian].
3. Hubersky, L., & Levcheniuk, Y. (2023). The World of Corporate Culture: Ontological, Anthropological and Organizational Models. Philosophy and Cosmology, 31, 37 — 44. <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/31/4>
4. Schein, E. H. (2020). Organizational Culture. American Psychologist, 336 p.
5. Rogovsky, O. M. (2019). Inclusive society: socio-political dimensions. Modern Society: Political Sciences, Sociological Sciences, Cultural Sciences: Collection of Scientific Works, 1(17), 189-199. Kharkiv. [in Ukrainian].
6. Coyle, D. (2018). The Culture Code: The Secrets of Highly Successful Groups. Random House Audio, 208 p.

Nazar Shostak

PhD-student of the Department of Philosophy of Humanitarian Sciences

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0009-5923-1616>

e-mail: nazar.shostak@knu.ua

SOCIAL SIGNIFICANCE OF MANAGEMENT CULTURE IN THE DEVELOPMENT OF AN INCLUSIVE SOCIETY

Abstract

The article examines the social significance of management culture as an important factor in the development of an inclusive society. The relevance of the study is determined by the need to form modern management practices aimed at ensuring equality, tolerance, and social integration in the context of global social transformations. Management culture is defined as a set of values, norms, principles, and behavioral models in the management process that ensure effective social interaction within organizations and communities.

The study analyzes the impact of management culture on the implementation of inclusion principles in various spheres of social life, including education, social protection, community management, and state institutions. Management culture is presented as an essential tool for implementing social justice, supporting social dialogue, and creating a favorable environment for all citizens, regardless of their physical, social, or cultural characteristics.

The article emphasizes the need to prepare a new generation of managers capable of ethical, socially responsible, and inclusive thinking. The main directions for forming effective management practices that help overcome social inequality and ensure equal access to resources and decision-making are considered.

An interdisciplinary approach to the study of management culture is proposed, combining concepts from management science, sociology, philosophy, and social policy. The application of comprehensive methods allows for an in-depth analysis of management practices and the identification of factors that contribute to the development of inclusive management. Special attention is paid

to the development of human capital as a key resource in forming an inclusive society.

In conclusion, management culture acts as a strategic factor in the development of an inclusive society, providing social cohesion, tolerance, and equal opportunities. The study results can be applied in the development of educational programs, training of new-generation managers, and the implementation of inclusive approaches in public and corporate management.

Keywords: management culture, inclusive society, social significance, management, equality, tolerance.

Стаття надійшла до редакції 12.04.25

© Шостак Н. Ю., 2025

Ярмоліцька Наталія Вікторівна

Науковий співробітник філософського факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-1922-3496>

e-mail: natashav63@ukr.net

Товмаш Світлана Іванівна

Молодший науковий співробітник філософського факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0002-4972-2330>

e-mail: svitlana.tovmash@knu.ua

**ВІДОБРАЖЕННЯ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ
УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ
ЯНОВСЬКОГО (ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНО-
ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ)**

Резюме

У статті досліджується репрезентація травматичного досвіду в українській культурі першої половини ХХ століття крізь призму художньої творчості Юрія Яновського. Основна увага зосереджена на застосуванні трансцендентально-феноменологічного підходу до аналізу літературної спадщини письменника. Розглянуто способи художньої трансформації колективної й особистої травми в літературному наративі, а також специфіці сприйняття суб'єкта травматичного досвіду в контексті української історичної дійсності. Проаналізовано, яким чином досвід історичної та особистісної травми структурує художню свідомість персонажів і формує естетичну модель реальності у творах Ю. Яновського. Дослідження виявляє механізми художньої репрезентації колективної травми, зокрема воєнних подій, революцій та особистісного болю. Особлива увага приділяється кризі ідентичності, фрагментації суб'єкта, руйнуванню історичної тяглості — як ключовим проявам колективної травми. У текстах Ю. Яновського ці риси виявляються через символічні структури, розірвану наративність,

сновидну логіку та парадоксальні хронотопи. На основі трансцендентально-феноменологічної методології проаналізовано, як у художньому світі Ю. Яновського відбувається репрезентація колективної та особистої травми, як вона структурує наратив, змінює сприйняття часу, простору та ідентичності персонажів. *Результати дослідження* показали, що в творах письменника травма функціонує як форма суб'єктивного досвіду, що переосмислює події ХХ століття не лише в історичному, а й у філософсько-екзистенційному сенсі. Зроблено висновок, що літературна репрезентація травми в творчій спадщині Ю. Яновського несе потенціал колективного зцілення та є важливою формою переосмислення національної ідентичності. Обґрунтовано, що трансцендентально-феноменологічний підхід дозволяє не лише поглибити розуміння художнього методу письменника, а й відкриває нові можливості для вивчення механізмів культурної пам'яті, рецепції минулого, переживання історичних катастроф та їх художньої артикуляції.

Ключові слова: Юрій Яновський, травма, феноменологія, трансцендентальність, історична пам'ять, українська культура, ідентичність, колективна пам'ять.

Вступ

Українська культура ХХ століття пройшла крізь низку масштабних травматичних подій: революції, війни, репресії, голодомори, що сформували особливий досвід колективної пам'яті та індивідуального переживання. Творчість Юрія Яновського (1902-1954), одного з найвизначніших українських письменників доби «Розстріляного Відродження», виявляється надзвичайно чутливою до цих зламів історії та глибинних психоемоційних трансформацій особистості. Ці події стали джерелом не тільки особистісного болю, а й колективної травми українського народу.

Проза Ю. Яновського вирізняється певною складністю тому, що полягає не лише в сюжетному чи історичному вимірі, а й у філософському — в його намаганні осмислити події крізь призму особистісної свідомості, що переживає катастрофу та шукає нову метафізичну точку опори. Такий підхід актуалізує феноменологічні й трансцендентальні інтерпретації, адже в центрі оповіді часто виступає не подія як така, а її сприйняття, її явище-вість у свідомості героя.

Мета даної статті — дослідити репрезентацію травматичного досвіду в творах Ю. Яновського крізь трансцендентально-феноменологічну призму, зокрема зосереджуючись на аналізі свідомісного простору персонажів, феноменів пам'яті, уяви, вини та трансцендентності у формуванні нового світогляду. Особливу увагу приділено концептуальному зв'язку між індивідуальною та національною ідентичністю в контексті історичної

травми. Загалом, проблема репрезентації травматичного досвіду у феноменологічному аспекті дозволяє перейти від традиційної інтерпретації тексту до розуміння глибинної структури досвіду, який зумовлює художню форму. Залучення трансцендентальної феноменології як методологічного підґрунтя дає змогу виявити не лише тематичні, але й онтологічні підстави художньої дійсності в творах Ю. Яновського. Завдання статті: окреслити поняття травматичного досвіду в контексті феноменології; проаналізувати ключові праці Ю. Яновського щодо відображення досвіду травми; визначити, як трансцендентальна структура свідомості героя формує художню дійсність.

Основними джерелами дослідження стали художні твори Ю. Яновського, а також наукові праці, що аналізують феноменологію, травматичний досвід та культурну пам'ять. Зокрема: роман «Вершники», як ключовий текст для осмислення екзистенційного та колективного виміру травми; «Майстер корабля», як приклад фіксації особистісного переживання крізь художній вимір пам'яті, а також інші твори Ю. Яновського. Також дане дослідження ґрунтується на філософських працях Е. Гусерля [1], як основи трансцендентально-феноменологічного підходу до аналізу свідомості; М. Гайдегґера [2; 3], для осмислення екзистенційного виміру перебування в травматичному досвіді; М. Мерло-Понті [4], для аналізу тілесного та інтуїтивного аспекту травми.

Також основна увага була зосереджена на українському науковому контексті. Зокрема, вітчизняні науковці С. Руденко, М. Тасенко, В. Приходько, Є. Левченко аналізують стосунок між тілом і простором у дослідницькому полі феноменологічної антропології [5]; досліджують феномен війни, як точку бачення матеріалістичної феноменології [6]; здійснили дослідження міждисциплінарних аспектів систем класифікації психічних розладів [7; 8]; передумови виникнення, історію розвитку та основні течії філософії психіатрії [9]; на основі досвіду міждисциплінарних українських практик, дослідили удосконалення діагностики посттравматичного стресового розладу та тривожно-депресивних розладів з використанням методів феноменологічної філософії [10]. Праці О. Забужко [11], Т. Ткаченка [12], Т. Гундорової [13], Л. Гижої [14], С. Гуцуляк [15], І. Роздобудько, В. Панченко [16] та ін., присвячені інтерпретації модернізму в українській літературі, аналізується творчість Ю. Яновського крізь призму посттравматичного досвіду; осмислюється трансгенераційний характер травми в культурі; акцентується на ідеї «роздвоєного героя» (роман «Вершники»), як текст з виразною психологічною напругою та символічною багатовимірністю. Таким чином, дослідження ґрунтується на поєднанні літературознавчих, філософських і культурологічних джерел, що дозволяє здійснити

міждисциплінарний аналіз творчості Ю. Яновського в аспекті трансцендентально-феноменологічного відображення травми.

Методи дослідження

Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, що поєднує філософські (трансцендентально-феноменологічні) та літературознавчі (герменевтичні й наратологічні) методи аналізу художнього тексту. Наразі в межах феноменологічного підходу, насамперед ґрунтуємось на ідеї Е. Гусерля, зокрема понятті інтенціональності свідомості та редукції досвіду до його явищевості, тобто того як подія проявляється у переживанні суб'єкта. Такий підхід дозволяє розглядати травму не лише як зовнішній історичний факт, а як трансцендентальну структуру внутрішнього досвіду, який залишає слід у свідомості та ідентичності героя. Застосування трансцендентального підходу дозволяє проаналізувати процеси конституювання смислів у текстах Ю. Яновського: як особистість переживає світ, як формує своє буття через пам'ять, уяву, провину, страх або надію. Також було використано екзистенційно-феноменологічну перспективу, насамперед ідеї М. Гайдегера про Dasein, буття-до-смерті, як структури, що дозволяють осмислити досвід війни, смерті та втрати. Літературознавчий компонент дослідження базується на герменевтичному аналізі текстів і наратологічному підході, який дозволяє розглянути способи структурування оповіді, особливості хронотопу, монтажу та символізму в репрезентації травматичних подій. Водночас у дослідженні застосовано методіку trauma studies, яка передбачає аналіз наративної реконструкції та репрезентації досвіду, що неможливо безпосередньо висловити через фрагментарні, алегоричні чи символічні структури. Таким чином, обрана методологія дозволяє охопити як онтологічно-філософський рівень творів Ю. Яновського, так і текстуальну маніфестацію травматичного досвіду, тобто дослідити, як у художній формі трансцендентальний досвід набуває конкретного естетичного втілення.

Результати дослідження

У результаті проведеного дослідження було виявлено, що художня репрезентація травматичного досвіду в прозі Ю. Яновського функціонує на кількох рівнях — наративному, психологічному, символічному й онтологічному. Кожен із цих рівнів може бути осмислений через категорії трансцендентальної феноменології, що дозволяє інтерпретувати літературний текст як проекцію структури свідомості, зруйнованої або деформованої під впливом травматичних подій.

Слід зазначити, що персонажі Ю. Яновського функціонують у межах модифікованої часової свідомості, де зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім порушено. Згідно з феноменологічною концепцією часу

Е. Гусерля, людський досвід ґрунтується на континуумі ретенції (минулого), інтенції (теперішнього) та протенції (майбутнього). Проте у творах Ю. Яновського цей зв'язок або обривається, або набуває форми замкнутого кола, що позбавляє героїв відчуття цілісного буття. Це добре простежується в романі «Вершники», де минуле постійно вторгається в теперішнє, перетворюючи досвід на повторюване травматичне коло [17, с. 327–364]. В цьому ж романі травма виступає не лише темою, але й структурною складовою наративу. Так у «Вершниках» представлено фрагментовану свідомість героїв, розірваних між лояльністю до родини та ідеологічними протистояннями. Один із найяскравіших прикладів — образ Андрія, який гине від руки брата, уособлюючи драму розпаду єдності під тиском історичних катастроф. У цьому тексті смерть подається як феномен, що порушує цілісність буття, а пам'ять про рід і землю постає у вигляді сновидних спалахів. «Був серпень 1919 року. Загоном добровольчої армії генерала Антона Денікіна командував Половець Андрій. Купу кінного козацтва головного отамана Симона Петлюри вів Половець Оверко. Степові пірати зчепилися бортами і їх кружляв задушливий шторм степу... Висвистували шаблі, хрюкотіли кістки, і до Оверка підвели Андрія. «Ахвицер?» Тю-тю, та це ти, брате?!» Андрій не похнюпився, поранену руку зажав за френч і зіпсував одержу кров'ю. «Та я, мазепо проклятий!» — «Ну, що? Допомогли тобі твої генерали?»... «А жити тобі хочеться? — питав Оверко. — Коло нашої Дофінівки море собі грає, старий батько Месій Половець у бінокль видивляється, чи не йде скумбрія, пам'ятаєш, ти й бінокль з турецького фронту привіз?»... «Петлюрівське стерво — сказав Андрій, — мати Росію продаєш галичанам! Ми їх у Карпатах били до смерті, ми не хочемо австрійського ярма». Оверко засміявся, підморгнув козакам, зупинив хлопчика, що вихопив на Андрія шаблю... Андрій не опускав руки, кров текла в рукав, він стояв перед братом Оверком, готовий до всього... «Ну й цирк! — гукнуло Оверкове козацтво. — Крові з нього, як з бугая, це я так рубанув... що я, а що наш йому відповість, звісно що, гуляй душа без тіла, а тіло без душі!» «Цирк? — перепитав Оверко. — Рід наш великий, голови не щипані, крім нас двох, іще троє рід носять. Рід — це основа, а найперше — держава, а коли ти на державу важиш, тоді рід хай плаче, тоді брата зарубає, он як!»... «Роде, мій роде, прости мені, роде, що я не милую згоди. Рід переведеться, держава стоятиме. Навіки амінь». «Проклинаю тебе моїм руським серцем, ім'ям великої Росії-матінки, од Варшави до Японії, од Білого моря до Чорного, проклинаю ім'ям брата і згодою роду, проклинаю й ненавиджу в мою останню хвилину...» — «Та рубайте його, козацтво!» — скрикнув Оверко, і поточився Андрій, і заревли переможці, і дмухнув з південного заходу майстро, і стали нерухомо вежі степового неба» [17, с. 328–330].

Таким чином у романі «Вершники» Ю. Яновський створює символічний простір, де руйнується не лише соціальний, але й онтологічний лад.

Його герої постають у стані «роздвоєної суб'єктивності», вони водночас і носії національного архетипу, й жертви його руйнації. З феноменологічної точки зору, цей текст є «викликом» до відновлення цілісної свідомості.

Загалом, якщо говорити про травматичний досвід в творах Ю. Яновського, то він проявляється як відсутність смислу або ж як спроба його нав'язаної реконструкції. Герої творів письменника перебувають у пошуку смислових структур, які могли б легітимізувати їхній досвід, однак щоразу зіштовхуються з порожнечою. Наприклад, у романі «Чотири шаблі» це виявляється у вигляді метафізичної апатії, символічної розплавленості світу, де жодна з ідеологій (національна, революційна, релігійна) не здатна подати надійний фундамент для буття. Цей феномен розглядається як наслідок втрати інтенціонального вектору свідомості — суб'єкт більше не може направити свою свідомість на сталий об'єкт, бо об'єкт (реальність) сам по собі руйнується або втрачає опору в значенні. Ось як в романі Ю. Яновський описує згасання волі до життя свого героя. «Марченко зовсім зібрався умерти. Біля нього сиділи всі його друзі... Марченко лежав при пам'яті, але вже одірваний од землі. Його воля до життя погасла, як свічка, — на кінець третьої доби... Він став байдужий до всього. Під очима лягли чорні плями, грим смерті... Стара, сива людина умирала на нарах. Вона хотіла заховати усмішку... Остюк говорив страшним шепотом. Та Марченко вже втік далеко від його гніву. Він розквитався з землею, як грач у карти, викинувши всі козири і заплативши програш. Тепер лежав він, простягшись на нарах, — переможець життя. Його оточували друзі, невблаганно чекаючи останнього подиху... Марченко подякував долі за те, що вона подарувала йому востаннє самотність» [17, с. 325]. Також в романі показано радикальне загострення екзистенційного страху. Герой переживає трансцендентальну кризу, коли події більше не мають сенсу, а досвід травми формує викривлену перспективу дійсності. «Ніч була холодна, наче скрізь лежав уже сніг... Нечипір когось вночі душив, хряскіт кісток розбудив його... Це було продовження сну. Бродяга безперестанку мучився вві сні. Страховища якісь трусили його, він силкувався прокинутись, інстинкт підказав, що на нього дивиться компаньйон очима. Та Ничипір уже знову спав. Сни їхні схрещувались один з одним, як шпаги. Свідомість блукала між рефлексивними видіннями, вона щохвилини могла виринути на поверхню. Поруч дихали дві сильні людини, інстинкт життя в них бився в кожній жилці. Обоє відчували, що небезпека є: вона причаїлася скрізь, в усіх кутках мозку. Картини сну овівалися цим холодним подихом небезпеки. Обоє міцно спали, але піднеси один з них руку або підведи голову — зараз же він побачив би розплющені очі компаньйона, і воля до життя визирнула б з них. Люди великих міст не знають, коли ходить біля них смерть... Вони бояться смерті, не знаючи, коли вона прийде. Люди в тайзі часто бачать смерть. Мозок їхній не сприймає інших думок, крім думок

про життя, про борню за нього, про підміну своєї загибелі — загибеллю хоч усього світу. Через те, що вони борються тільки для того, щоб жити, — вони швидко розпізнають місця, де ходить небезпека» [17, с. 289].

З трансцендентально-феноменологічної перспективи художні тексти Ю. Яновського можна трактувати як акт реконструкції досвіду, або навіть, як акт «виробництва посттравматичного знання» (Д. ЛаКапро). Так у романі «Майстер корабля» мистецтво постає єдиним простором, де можливе часткове «зцілення» через естетичну трансформацію досвіду. Персонаж майстра намагається створити іншу реальність — уявну, символічну, позачасову, як компенсацію за руйнування історичної реальності. Однак навіть цей простір позначений фрагментарністю та маркером втрати. Так в романі показано, що майстер будує корабель не для порятунку, а для плавання в межах втраченої мрії. Також у цьому творі травма носить індивідуалізоване, екзистенційне забарвлення. Через фрагментарні спогади героя, який втрачає дружину та колег під час становлення українського кіно, Ю. Яновський зображає болісний досвід втрати, ідентичності, непевності. Простір сну та видіння стає тією сферою, де особисте страждання набуває загальнолюдського значення, де пам'ять про коханих і про зражену надію постає у формі символів — моря, корабля, вогню. «Майстер корабля» демонструє спробу втечі від травматичного минулого в утопію мистецтва. Але й тут присутнє «несвідоме повернення» — повторення болючого досвіду в спогадах, снах, символічних образах (корабель як душа, що шукає опору). «Багате досвідом життя лежить переді мною, як рельєфна мапа моєї Республіки. Скільки-то води втекло з того дня, коли я, молодий, зелений юнак, окунувся в життя!... Я згадую свою давню юність. Дивлюся, як перебігає прекрасний вогник, символ вічного переходу енергії й розкладу матерії, простягаю до нього руки, і він гріє мої долоні, на яких лінія життя доходить уже до краю. Старість до чогось зобов'язує... Щаслива вона — молодість!... Дожити до глибокої старості я раджу всім. Тільки не несіть із собою недуг... Моїх років людина живе мозком. Це довершена жива істота, яку я ототожнюю з собою... Мені не хочеться тепер бути не тим, чим я є... Я тепер усвідомив своє місце серед мільярдів літ людства, серед астрономічної кількості людських створінь і на мікроскопічній планеті. Молоді, я звик уже до небуття... Зрозумійте психологію старості, юначе. Народивши вашого батька, ми все життя вважали себе старшим і розумнішим за нього. Вас ми констатували, як першу пересторогу й нагадування про Потойбічне. Звичайно, ми з вами серйозно рахуватися не могли. Ми навіть вороже дивимось на вас, бо ви женете нас до могили. Ви випиваєте наше погасання, красуєтесь і ростете. В цьому — закон існування. Пам'ятайте тільки, що ви теж будете такими, як ми, — стережіться вимовити покwapне слово... Сиве волосся до чогось зобов'язує. Я виконав це зобов'язання. Осінь і зиму я сидів біля моєї кани, пригадуючи минуле. Тепер уже літо... Майк і Генрі одвідали

мене на зламних точках мемуарів: коли осінь зустрічається вночі з зимою і коли весна переборює зиму. Мої сини як зима і весна, Старший — меткий і проворний, як задержуватий зимовий день. Молодший — неврівноважений, як весняна повінь... Кана моя чорніє без вогню... У ній перегоріло все значне та мізерне, смолисте і виснажене... Тепер ранок. Крізь двері на балкон я бачу, як прокидається Місто. За бульварами видко порт, де снують щогли й димарі. Мені не хочеться вже почувати під собою хисткої палуби. Я зайшов до порту й кинув якір. Під моїми парусами вирости молоді кораблі — сини. Тепер хай вони роблять рейси по морях» [17, с. 5-9, 160-161].

Трансцендентно-феноменологічне осмислення травми простежуються також у повістях та оповіданнях Ю. Яновського. В них спостерігається осмислення травми, яке проявляється в розриві між я-наратором і світом, що його оточує. Постійне відчуження, неспроможність зрозуміти дійсність та її події — це прояви посттравматичного досвіду, що не піддається раціоналізації. Таким чином письменник демонструє колективну пам'ять як міфологізовану, майже архетипну реальність, яка формується з уламків снів, візій, спогадів, що не мають початку і кінця, тільки трагічну тяглість [18, с. 36–131]. Також у творах Ю. Яновського наратив структурується довкола постійного повернення до воєнних подій, травматичних згадок та зображення фізичної й психологічної руїни. Трансцендентний аспект проявляється в тому, як персонажі переживають себе у світі — крізь страх, втрату і внутрішнє спустошення. Особливо показовим є образ вояка, що крізь морок бою прагне дійти до світла як до метафізичної істини [18, с. 14-28, 264-296].

Також слід зазначити, що в творах Ю. Яновського досить яскраво проявляється типологія травматичних образів. Наразі висвітлюється мотив братовбивства як символ зруйнованої ідентичності (наприклад, епізоди з родом Половців у «Вершниках»). Ось як описує Ю. Яновський протистояння братів. «Панас Половець стояв перед братом Іваном та його комісаром Гертом, усі кулі поминули Панаса, він стояв геть увесь заболочений, розхристаний, без шапки... стояв він перед сухорлявим Іваном. «От де зустрілися, Панасе, — сказав Іван і перемовився кількома словами з Гертом. Полонених зігнали в купу... Панас не чекав собі милості, він бачив, як загинули його вояки, що їх він збирав зерно до зерна... У нього промайнуло в голові дитинство й дитячі роки на шаланді, і нічні влови, і запах матеріної одежі, неосяжний простір моря. «Це — близько смерть», — подумав і звернувся до Івана з тим словом, що чув його від Оверка: «Чи чуєш, Іване, тут вже двоє загинуло, а тому роду не буде переводу, в котрому браття милують згоду». «Рід наш роботящий, та не всі в роді путящі. Є горем горьовані, свідомістю підкуті, пролетарської науки люди, а є злодюги й несвідомі, вороги й наймити ворогів. От і бачиш сам, що рід розпадається, а клас стоїть і

весь світ за нас, і Карл Маркс». «Проклинаю тебе, — закричав Панас в агонії, — проклинаю моєю останньою хвилиною!» (пустивши собі в рот кулю). «Стріляй і мене, — сказав Іванові клятий Сашко, — стріляй, байстрюче»... точилися криваві бої, і Іван Половець загубив трьох своїх братів, — одного роду, — сказав Герт, — та не одного з тобою класу» [17, с. 334–336].

Образ дороги — як шлях через руїну, символ непевності, втрати опори також ознаменовує типологію травматичного образу. Цей образ добре простежується із спогадів малого Данилка і його подорожей із прадідом Данилом. «І ось Данилко з прадідом Данилом вийшли з села, попростували в степ, просто на південь, перед ними розступилася голуба далина, вирости на південному обрії над далеким море прекручеряві хмарки, мов крайсвітній вишневий розквітлий сад. Прадід ішов і співав гайдамацької пісні про школяра... Данилко заплющував очі перед таким височезним світом, коло такого старезного прадіда, що йде собі й підспівує старих пісень і повідає Данилкові казки й приказки, як зветься кожна трава і яка квітка на яку користь... І треба багато ходити в житті — тоді побачиш, яке воно є, що й умирати не хочеться, і рід наш увесь ходючий, батьки й прабадьки, то й Данилко, мабуть, ходитиме, доки й ноги не відпадуть. Рід завзятий і непосидючий, козакували й землю робили, на Пслі осілися, село було Турбаї, тої турбації, турботи й турбанини повне жило, от і були ті люди турбаї справжні, а пан собі думав з них кріпаків мати... Отак ішли великий день, і все панською землею... побачили море, у рибалок підгодувалися... «ви́п'ємо, діду по чарочці, чи що, сам Миколай сьогодні по морю ходить, а ми, бач, берег obleжуємо»... Прадід Данило розповідав рибалкам різну бувальщину та співав старовинних оковитих пісень, рибалки слухали, роззявивши роти.. і Данилко сам дивувався — отаким він прадіда ніколи не бачив, скільки сили ще в його кощавому тілі... І ранок був пізній... «ходімо, синку, — сказав прадід, — сьогодні Симона Зілота і копають цілющі трави, ходімо натщесерце пракорінь шукати, щоб тобі довго ще топтати грішну землю, а мені стати на одвіт»... Вони пішли од моря й заглибилися в степ... Сонце пекло й розморювало, Данилко ніс повні руки трав і корінців... «ось тобі, Данилку, і степовий турецький сльоз», — сказав прадід і нахилився до квітки, і раптом підломився в ногах і розкинув руки, мов обіймаючи землю, упав, мов тайну почувши... мутні очі блимнули на Данилка, «топчи землю, синок», і прадід став неживий. Тоді Данилко озирнувся навколо і вперше відчув себе самотнім і, мов вітер дмухнув його з місця, побіг безвісти під пекучим сонцем степу, і відстань між прадідом та правнуком усе збільшувалась і збільшувалась, наче природа аж тепер схотіла відновити оту рівновагу поколінь» [17, с. 343–345].

Ще одним проявом травматичного образу в творах Ю. Яновського є: мотив поділу героя — як вияв внутрішнього розладу суб'єкта (психологічна

дизгармонія, множинність Я); стирання меж між сном і дійсністю — як спосіб втрати контролю над досвідом. Трансцендентальний вимір у його творах простежується в моделюванні суб'єкта як структури, в якій досвід травми розгортається в межах часу — ретенції, протенції, теперішнього, його герої живуть у модусі розірваного хронотопу. Свідомість не встигає «синтезувати» досвід, тому з'являється образ хаосу, абсурду, смерті. Водночас у цьому ж лежить потенціал трансценденції — пошуку нової цілісності, повернення до істинного «Я». Ю. Яновський не лише відтворює травматичний досвід, але й переосмислює його. У нього образ братовбивчої війни трансформується в символ втрати культурної єдності. Його герої опиняються у стані екзистенційного роздвоєння, де досвід травми викликає радикальну переоцінку цінностей. Через засоби художньої образності, фрагментарної композиції та внутрішніх монологів автор конструює простір пам'яті, в якому суб'єкт травми не лише страждає, але й намагається віднайти сенс у межовому досвіді.

Отже, аналіз художньої творчості Ю. Яновського у світлі трансцендентально-феноменологічної методології дозволяє виокремити декілька ключових результатів щодо способу репрезентації травматичного досвіду в творах письменника. Першим можна виділити декомпозицію суб'єкта як репрезентацію травми. Цей досвід досить добре відображений у романі «Вершники», в якому простежується глибокий розрив між цілісністю особистості та її екзистенційним розпадом; герої переживають втрату зв'язку з родиною, ідеалами, власним тілом; травма війни та братовбивчого конфлікту виявляється через втрату ідентичності, що втілюється в образі множинних «Я», роздроблених подій, колажних монтажних структур тексту. Другою ознакою травматичного досвіду в творах Ю. Яновського є фрагментарність нарративу. Цей досвід пояснюється тим, що структура романів письменника демонструє відхід від лінійного нарративу, натомість використовуються монтажні епізоди, які імітують динаміку пам'яті. Ця техніка відображає феноменологічний досвід травми, який не може бути опрацьований логічно, а тому існує у вигляді фрагментів, алюзій, снів, уявлень. Третьою ознакою травматичного досвіду є тілесність як осередок досвіду. Особливе місце тут посідає тілесне відчуття травми, тобто тіло стає не просто носієм болю, а простором, де закарбовується досвід. Загалом, у героїв Ю. Яновського тілесність часто протиставлена свідомості, проте інколи вона функціонує як арена конфлікту між свідомим і несвідомим. Четверта ознака травматичного досвіду — це феномен пам'яті й уяви, яка в творах Ю. Яновського проявляється в описах минулого, що постає не як завершена хронологія, а як феномен, що постійно переосмислюється. Пам'ять у його текстах виконує не лише репродуктивну, але й продуктивну функцію, вона відтворює минуле через призму болю, сорому або надії. Водночас уява дозволяє трансцендентувати травматичний досвід, перетворюючи його у

художній вимисел — акт самоцілення чи переказу. П'ята ознака — це колективна ідентичність і національний архетип. Через особистий досвід персонажів Ю. Яновський виводить до рівня колективного переживання, тобто — війна, зрада, втрати стають архетиповими структурами національної свідомості. Таким чином, індивідуальна травма постає як фрагмент великої травми народу.

Загалом, у творах Ю. Яновського травма не лише є змістом зображення, а й організуючим принципом нарації та структурування художнього світу. Його проза засвідчує складний феномен адаптації культури до катастрофічних історичних подій — через руйнування традиційних форм, творення нової естетики та переосмислення свідомості як місця травматичної дії. Таким чином, трансцендентально-феноменологічне прочитання виводить на рівень осмислення самої можливості культури в умовах посттравматичного існування. Ю. Яновському вдалося не лише відтворювати історичні події, але й змоделювати особливий тип художньої свідомості, здатної трансцендувати травму шляхом її естетичного переосмислення. Поетика Ю. Яновського — це феноменом культури пам'яті, що формує українську ідентичність на ґрунті пережитого страждання.

Ю. Яновський є митцем, чия свідомість глибоко заломлює феномен української історичної травми. Його твори виявляють тенденцію до символічної реконструкції катастрофи через трансцендентальне переосмислення подій. Художній світ письменника є феноменологічним простором, в якому травма постає не тільки як подія минулого, а як актуальна структура досвіду, що формує ідентичність. Таким чином, трансцендентально-феноменологічний підхід дозволяє не тільки інтерпретувати художній текст, а й виявити механізми культурного опрацювання колективного болю в українській літературі.

Розгляд травматичного досвіду в контексті української культури через призму творчості Ю. Яновського виявляє багатовимірну природу травми, яка не обмежується лише історичними або соціальними аспектами. Травма у творах письменника набуває онтологічного статусу — стає умовою існування суб'єкта, його внутрішньої логіки переживання реальності. У цьому сенсі аналіз творчості Ю. Яновського з позицій трансцендентальної феноменології дозволяє вийти за межі традиційного літературознавчого підходу, звертаючи увагу не лише на зміст, а й на способи переживання, модус буття, конституцію часу та смислу.

Порівняння з іншими напрямками дослідження травматичного досвіду в літературі (наративна травматологія, психоаналітична критика, постколоніальні студії) демонструє, що феноменологічний підхід уможливорює аналіз до-тематичного рівня досвіду, який ще не піддається символізації, але вже чинить вплив на структуру художнього тексту. Це

важливо для розуміння того, чому твори Ю. Яновського тяжіють до фрагментації, парадоксів, розмитості часово-просторових координат — усе це не просто стилістичні прийоми, а прояви трансцендентального горизонту травматизованої свідомості. Твори Ю. Яновського демонструють глибоку екзистенційну напругу та репрезентують колективний травматичний досвід через феноменологічні структури свідомості. Трансцендентально-феноменологічний підхід дозволяє виявити не лише зміст, а й спосіб буття героя в ситуації травми — як «поєднання» зруйнованої свідомості та потенціалу її відновлення.

Важливим аспектом залишається дискусійне питання колективної пам'яті. Адже Ю. Яновський не лише фіксує індивідуальний досвід, а й моделює колективні наративи травми, які стають основою для формування української ідентичності в XX столітті. Його проза виконує функцію культурного архіву, де збережено досвід катастроф, фрагментації, втрати історичної безперервності. У цьому контексті творчість Ю. Яновського набуває не лише літературного, а й антропологічного та філософського значення.

Ще одним дискусійним залишається питання про те, наскільки художній досвід може виконувати терапевтичну функцію. У випадку Ю. Яновського, очевидним є прагнення до подолання травми через її естетизацію, однак, чи є це справжнім трансцендуванням, чи лише формою сублімації, — це питання залишається відкритим.

Підводячи підсумок слід зазначити, що творчість Ю. Яновського є унікальним феноменом в українській літературі XX століття, в якому письменником було художньо опрацьовано глибинний травматичний досвід нації. Застосування трансцендентально-феноменологічного підходу дозволило виявити внутрішню структуру переживання травми, показати її як смисловий горизонт, що формує не лише сюжетно-композиційну побудову текстів, але й спосіб буття героїв та самої свідомості, яка зазнала катастрофи.

Одним із центральних висновків даного дослідження є те, що травма в творах Ю. Яновського функціонує не лише як змістовий елемент сюжету, а як структура сприйняття й осмислення буття. Через трансцендентально-феноменологічний підхід стає можливим розглядати художній твір як вияв способу буття в умовах історичної катастрофи. Такі феномени, як фрагментарність, деконструкція часу, порушення причинно-наслідкових зв'язків, — усе це вказує на внутрішню травмованість не лише персонажів, а й самого наративного світогляду. У своїй прозі Ю. Яновський фактично розробляє модель національного міфу, в якому особиста й колективна травма переплітаються з намаганням знайти смисл у безсенсовному. Через героїв, що опиняються в граничних ситуаціях, письменник

актуалізує феномен «буття-перед-смертю» (за М. Гайдеггером), який і дозволяє осмислити власне існування як зусилля і проєкт.

Висновки

1. Травма у прозі Ю. Яновського функціонує як структура досвіду, яка деформує часовість, інтенціональність і логіку свідомості.

2. Естетичні особливості творів (фрагментарність, символічність, міфологізація) є не лише формальними ознаками модернізму, а й формами репрезентації посттравматичної свідомості.

3. Герої Ю. Яновського не є цілісними суб'єктами, а радше свідками і носіями руйнівного досвіду, що відтворюється через їхню внутрішню кризу і дезорієнтацію.

4. Мистецтво та художній акт виступають простором зцілення або реконструкцією досвіду, що актуалізує роль літератури як інструменту культурної пам'яті.

Подальші дослідження можуть бути розширені в кількох напрямках:

- порівняльний аналіз з європейськими модерністами (наприклад, Франц Кафка, Вірджинія Вулф) щодо феноменології травми в контексті Першої світової війни;

- інтермедіальний аналіз, який вивчатиме, як тема травми моделюється в українському театрі, кіно, візуальному мистецтві того часу;

- поглиблене дослідження колективної ідентичності в контексті національної травми, спричиненої громадянською війною, репресіями, голодомором;

- дослідження трансгенераційної передачі травми в українській літературі XX – XXI століть.

Таким чином, творчість Ю. Яновського відкриває широкий простір для філософсько-естетичного осмислення культурної травми як фундаментального досвіду XX століття, а феноменологічна оптика є ефективним інструментом для розкриття глибинних смислових пластів його літературного всесвіту.

Список посилань

1. Гусерль Е. Ідеї до чистої феноменології і феноменологічної філософії / переклад з нім. В. І. Кебуладзе. Харків: Фоліо, 2020. 348 с.
2. Heidegger M. Sein und Zeit. Tübingen: Niemeyer, 2001. 458 p.
3. Heidegger M. Unterwegs zur Sprache. Pfullingen, 1959. 269 p.
4. Merleau-Ponty M. (1945). Phénoménologie de la perception. Paris: Gallimard. 526 p.

5. Prykhodko V., Rudenko S. (2018). Body and Space Relationship in the Research Field of Phenomenological Anthropology: Blumenberg's Criticism of Edmund Husserl's «Anthropology Phobia». *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, Vol.13, 30-40. URL: <https://doi.org/10.15802/ampr.voi13.125512>
6. Приходько В. В. (2023). Феномен війни: точка бачення матеріалістичної феноменології. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія, ВПЦ «Київський університет»*, №1(8), 35-39. URL: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-6/8>
7. Rudenko S., Tasenko M. (2024). Improving the Diagnosis of Post-traumatic Stress Disorder and Anxiety-depressive Disorders Using the Methods of Phenomenological Philosophy: Experience of Interdisciplinary Practices in Ukraine. *Studia Warmińskie*, 61, 127 – 138. URL: <https://doi.org/10.31648/sw.10789>
8. Rudenko S., Tasenko M., Levcheniuk Y. (2025) CosmosContaining Mental Disorders: Phenomenological Advancing for Psychopathology and Philosophy of Psychiatry. *Philosophy and Cosmology*, Volume 34, 67-84. URL: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/34/4>
9. Тасенко М. (2022). Передумови виникнення, історія розвитку, основні течії філософії психіатрії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*, 2(7), 43-51. URL: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2022/7-8/11>
10. Rudenko S., Tasenko M. (2024). Interdisciplinary Aspects of Mental Disorders Classification Systems. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 2(9), 44-49. URL: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/9-8/15>
11. Забужко О. *Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій*. 2-ге вид., випр. Київ: Факт, 2007. 638 с.
12. Ткаченко Т. (2010). Роль біблійного інтертексту в романі Ю. Яновського «Майстер корабля». *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія: Лінгвістика і літературознавство. Бердянськ: БДП. У. Вип. XXIII, Ч. 1. С. 395.
13. Гундорова Т. *Травма. Пам'ять. Ідентичність: Українська культура в посттоталітарну епоху*. Київ: Грані-Т, 2012. 548 с.
14. Гижя Л. (2008). Ідея повернення на Батьківщину в неоромантичних творах Ю. Яновського та Д. Конрада. *Волинь філологічна: текст і контекст*. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті. Вип. 6: У 2-х ч. Ч. I. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. С. 167-176.

15. Гуцуляк С. І. (2024). «Прекрасний Ю. Я.»: як подавати / полюбити творчість Юрія Яновського в НУ. Ш. Наукові записки. Серія: Філологічні науки, (208), 128 – 135. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-17>
16. Панченко В. (2012). «Морські вовки» в степах України. Чому неоромантик Юрій Яновський став соц-реалістом. Літературна Україна, 97. С. 26.
17. Яновський Ю. І. Твори: В 5-ти томах. Т. 2. / Упоряд. К. Волинський, М. Острик; Післям. М. Пархоменка. Київ: «Дніпро», 1983. 424 с.
18. Яновський Ю. І. Твори: В 5-ти томах. Т. 1. / Упоряд. М. Острик; Передм. О. Гончара. Київ: «Дніпро», 1982. 533 с.

References

1. Husserl, E. (2020). Ideas for pure phenomenology and phenomenological philosophy / translated from German by V.I. Kebuladze. Kharkiv: Folio, 348 p. [in Ukrainian].
2. Heidegger, M. (2001). Sein und Zeit. Tübingen: Niemeyer, 458 p.
3. Heidegger, M. (1959). Unterwegs zur Sprache. Pfullingen, 269 p.
4. Merleau-Ponty, M. (1945). Phénoménologie de la perception. Paris: Gallimard, 526 p.
5. Prykhodko, V. & Rudenko, S. (2018). Body and Space Relationship in the Research Field of Phenomenological Anthropology: Blumenberg's Criticism of Edmund Husserl's «Anthropology Phobia». Anthropological Measurements of Philosophical Research, Vol. 13, 30-40. URL: <https://doi.org/10.15802/ampr.voi13.125512>
6. Prykhodko, V. (2023). The phenomenon of war: materialistic phenomenology point of view. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy, 1(8), 35-39. URL: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-6/8> [in Ukrainian].
7. Rudenko, S. & Tasenko, M. (2024). Improving the Diagnosis of Post-traumatic Stress Disorder and Anxiety-depressive Disorders Using the Methods of Phenomenological Philosophy: Experience of Interdisciplinary Practices in Ukraine. Studia Warمیńskie, 61, 127 – 138. URL: <https://doi.org/10.31648/sw.10789>
8. Rudenko, S. & Tasenko, M. (2024). Interdisciplinary Aspects of Mental Disorders Classification Systems. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy, 2(9), 44-49. URL: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/9-8/15>
9. Tasenko, M. (2022). Preconditions of origin, history of development, main trends of philosophy of psychiatry. Bulletin of Taras Shevchenko

- National University of Kyiv. Philosophy, 2(7), 43-51. URL: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2022/7-8/11> [in Ukrainian].
10. Rudenko, S., Tasenko, M. & Levcheniuk Y. (2025). CosmosContaining Mental Disorders: Phenomenological Advancing for Psychopathology and Philosophy of Psychiatry. Philosophy and Cosmology, Vol. 34, 67-84. URL: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/34/4>
 11. Zabuzhko, O. (2007). Notre Dame d'Ukraine: Ukrainian Woman in the Conflict of Mythologies. 2nd ed., corrected. Kyiv: Fakt. [in Ukrainian].
 12. Tkachenko, T. (2010). The role of biblical intertext in the novel by Yu. Yanovsky "The Shipmaster". Current problems of Slavic philology. Series: Linguistics and literary studies. Berdyansk: BDPU. Issue XXIII, Part 1, 395. [in Ukrainian].
 13. Gundorova, T. (2012). Trauma. Memory. Identity: Ukrainian Culture in the Post-Totalitarian Era. Kyiv: Grani-T., 548 p. [in Ukrainian].
 14. Gyzha, L. (2008). The idea of returning to the Motherland in the neo-romantic works of Yu. Yanovsky and D. Konrad. Volyn Philological: Text and Context. Polish, Ukrainian, Belarusian and Russian Literature in the European Context. Vol. 6: In 2 parts. Ch. I. Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. National University named after Lesya Ukrainka, 167-176. [in Ukrainian].
 15. Gutsulyak, S. I. (2024). The Beautiful Yu. Ya.: How to Present/ Love the Works of Yuri Yanovsky at the National University of Kyiv. Scientific Notes. Series: Philological Sciences, (208), 128-135. URL: <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-17> [in Ukrainian].
 16. Panchenko, V. (2012). "Sea Wolves" in the Steppes of Ukraine. Why the Neo-Romanticist Yurii Yanovskyi Became a Socialist Realist. Literaturna Ukraina, 97. [in Ukrainian].
 17. Yanovskyi, Y.I. (1983). Works: In 5 volumes. T. 2. / Compiled by K. Volynskyi, M. Ostryk; Afterword by M. Parkhomenko. Kyiv: «Dnipro», 424 p.
 18. Yanovskyi, Y.I. (1982). Works: In 5 volumes. T. 1. / Compiled by M. Ostryk; Preface by O. Honchar. Kyiv: «Dnipro», 533 p.

Nataliia Yarmolitska

Research fellow at the Faculty of Philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv)

<https://orcid.org/0000-0002-1922-3496>

e-mail: natashav63@ukr.net

Svitlana Tovmash

Junior Research Fellow, Faculty of Philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv)

<https://orcid.org/0009-0002-4972-2330>

e-mail: svitlana.tovmash@knu.ua

**THE REPRESENTATION OF TRAUMATIC EXPERIENCE IN
UKRAINIAN CULTURE IN THE WORKS OF YURI YANOVSKYI
(A TRANSCENDENTAL-PHENOMENOLOGICAL RESEARCH
ASPECT)**

Abstract

This article explores the representation of traumatic experience in Ukrainian culture during the first half of the 20th century through the lens of the literary work of Yuri Yanovskyi. The primary focus is on applying a transcendental-phenomenological approach to analyzing the writer's literary legacy. The study examines the ways in which both collective and personal trauma are artistically transformed within the literary narrative, as well as the specific perception of the trauma-experiencing subject in the context of Ukrainian historical reality. It analyzes how historical and personal traumatic experience shapes the artistic consciousness of characters and forms an aesthetic model of reality in Yanovskyi's works. The research identifies the mechanisms of artistic representation of collective trauma, particularly war events, revolutions, and personal suffering. Special attention is given to the crisis of identity, the fragmentation of the subject, and the rupture of historical continuity — as key manifestations of collective trauma. In Yanovskyi's texts, these features appear through symbolic structures, fragmented narrative, dreamlike logic, and paradoxical chronotopes.

Based on the transcendental-phenomenological methodology, the study analyzes how collective and personal trauma is represented in Yanovskyi's fictional world, how it structures the narrative, and transforms the perception of time, space, and character identity. The results demonstrate that in the writer's works, trauma functions as a form of subjective experience that reinterprets the events of the 20th century not only historically, but also philosophically and existentially. The conclusion is made that the literary representation of trauma in Yanovskyi's creative heritage holds the potential for collective healing and serves as an important form of rethinking national identity. It is argued that the transcendental-phenomenological approach not only deepens the understanding of the author's artistic method but also opens new perspectives for studying the mechanisms of cultural memory, the reception of the past, the experience of historical catastrophes, and their artistic articulation.

Keywords: Yuri Yanovskyi, trauma, phenomenology, transcendence, historical memory, Ukrainian culture, identity, collective memory.

Стаття надійшла до редакції 22.04.25

© Ярмоліцька Н. В., Товмаш С. І., 2025

Ставченко Сергій Вікторович

*Доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології, соціології та публічного управління
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-4091-868X>
e-mail: 1-703@i.ua*

Кремена Валерій Іванович

*Кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології, соціології та публічного управління Дніпровський
національний університет
імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-6274-3403>
e-mail: kafpol@ukr.net*

**СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС ПОЛІТИЧНОЇ
ЕЛІТОЛОГІЇ: НАПРЯМКИ МЕТОДИЧНОЇ
ТРАНСФОРМАЦІЙ**

Резюме

Досліджено розвиток виокремлення субдисциплінарних та міждисциплінарних дослідних напрямків, які уточнюють зміст і статус сучасних політичних еліт. Звернуто увагу на питання оптимізації дослідного процесу формування національних еліт в контексті відстоювання національних інтересів та європейської інтеграції. Виявлено особливості сучасного фахового дискурсу стосовно стану та трансформацій політичних еліт має класичні та інноваційні складові. Обґрунтовано концептуальний зсув у дискурсі, який змінює розуміння елітарного управління та демократії у XXI столітті. Розкрито значення фахового дискурсу щодо співвідношення традиційних та інноваційних еліт, яке порушує питання предметних сфер, серед яких політичні практики здійснення влади, формування політичних інституцій, репрезентативність суспільства тощо. Показано специфіку сучасного

наукового дискурсу щодо трансформації еліт, яка спирається на інноваційні методологічні основи, що дають змогу отримати валідну наукову інформацію з цифрового публічного середовища. Виявлено, що медіаактивність також надає багато даних для оцінки розвитку політичних еліт. Доведено, що до найважливіших методологічних інновацій сучасної елітології належить мережний (network) аналіз. Він дозволяє дослідникам візуалізувати зв'язки між елітами в різних суспільних секторах. Проаналізовано значення цифрових методів аналізу статистичних даних і публічної інформації, які змінили фокус оцінки функціонування еліт. Відображено значення інтеграції поведінкових та психологічних структурних основ елітотворення. Для сучасної України обґрунтовано актуалізацію проблеми технократичних еліт, які здійснюють вплив на оптимізацію традиційних політичних структур.

Ключові слова: елітологія, політичний дискурс, спроможність еліт, консенсус еліт, національна еліта.

Вступ

Політична елітологія як наукова дисципліна трансформується у зв'язку з процесами внутрішньої зміни структури еліт. Ідеться передусім про виокремлення субдисциплінарних дослідних напрямків, які уточнюють зміст і статус сучасних політичних еліт. Також вагомими структурними компонентами є оцінювання функцій еліт, концептів та візій політичної елітарності, розуміння взаємодії лідерства та соціально-групового виміру походження еліт.

В умовах сучасної України актуалізується питання підвищення стійкості та згуртованості суспільства на основі консенсусу еліт. Тому доречно звернутися до питання оптимізації дослідного процесу формування національних еліт в контексті відстоювання національних інтересів та європейської інтеграції.

Метою статті є виявлення напрямків трансформації сучасного наукового дискурсу політичної елітології. Завданням в статті є ідентифікація перспективних напрямків розвитку сучасної політичної елітології в рамках обговорень тенденцій дослідження еліт.

Методи дослідження

У статті застосовано метод дескриптивного аналізу, який спрямований на опис видозміни стану дискурсу та вивчення статусу сучасних політичних еліт. Метод логічного синтезу спряв узагальненню тенденції відображення політичних еліт в сучасних фахових дослідженнях. Метод структурно-функціонального аналізу дозволив з'ясувати функціональні особливості методик дослідження політичних еліт за цифрової доби в

умовах зміни традиційних ролей політичних еліт та формування публічного середовища цифрових даних про функціонування політичних еліт.

Результати дослідження

Сучасний дискурс стосовно стану та трансформацій політичних еліт має класичні та інноваційні складові. Вивчення політичних еліт досить давно є центральним у політичних науках, соціології та дослідженнях з публічного управління. Як переконливо доводить Т. Боттмор, сучасна елітологія еволюціонує від фундаментальних теорій еліт Вільфредо Парето, Гаetano Моски та Роберта Міхельса (які стверджували, що еліти є неминучою та самопідтримуючою рисою соціальної організації), до сучасного аналізу глобалізованих мереж влади. Еволюція досліджень та міждисциплінарних дискурс щодо еліт відображає постійні політичні та технологічні зміни в політиці й суспільстві [1, pp. 6 — 15]. На сучасному етапі цифровізація, наука про дані (Data Science) та міждисциплінарні методи досліджень модернізують розуміння кадрового складу політико-владних інституцій та механізмів здійснення влади. Політичні еліти, які колись вивчалися на основі біографічних описів, публічних виступів та офіційних записів, тепер аналізуються за допомогою цифрових слідів (digital trace), алгоритмічних мереж та поведінкових симуляцій. Ці інновації обґрунтовують концептуальний зсув у дискурсі, який змінює наше розуміння управління та демократії у XXI столітті.

Фактологічна фіксація як метод ідентифікації стану еліт у багатьох випадках здійснюється з урахуванням темпорального виміру. Дискурс щодо співвідношення традиційних та інноваційних еліт розкривають шлях до низки перспективних предметних сфер, серед яких практики здійснення політичної влади, формування політичних інституцій, репрезентативність суспільства тощо. Сучасні британські дослідники А. Ріівс та С. Фрідман досліджують процеси трансформації статусу еліти у Великій Британії, який зберігається завдяки привілеям поколінь та соціальним кодексам, замаскованим під заслуги. Автори показують, як британські елітні групи адаптуються до соціальних змін, зберігаючи при цьому домінування, пропонуючи розуміння того, як реконструюються влада та престиж [2].

Сучасний науковий дискурс щодо трансформації еліт спирається на методологічні основи, які дають змогу отримати валідну наукову інформацію з цифрового публічного середовища. До інноваційних методик дослідження еліт цифрової доби належать дані спостережень та веб-аналітики. З появою розвідувальних даних з відкритих джерел (OSINT) та витоків даних, таких як «Панамські документи» та «Документи Пандори», дослідники отримали доступ до великих даних про офшорні холдинги, транснаціональні мережі еліт та неформальні структури економічної влади. Про це у своїй роботі зазначають Б. Обермайер та Ф. Обермайер [3].

Медіаактивність також надає багато даних для оцінки розвитку політичних еліт. Водночас слід усвідомлювати публіцистичний характер багатьох медійних розвідок. Співпраця між журналістами-розслідувачами та академічними дослідниками перетворила цифрові дані на потужні інструменти для «картування» (mapping) ознак корупції, політичного впливу та прихованого багатства. Прикметно, що означені дані кореспондуються з класичною роботою С. Мілса, який стверджує, що невелика група військових, корпоративних та політичних лідерів контролює основні рішення в США. Він вводить концепцію єдиного елітарного класу, рішення якого формують національні та глобальні реалії [4].

Однією з найважливіших методологічних інновацій сучасної елітології є так званий мережевий (network) аналіз. Він дозволяє вченим візуалізувати зв'язки між елітами в різних секторах та національних кордонах. Новітнє програмне забезпечення, зокрема таке, як програмні засоби Gephi або NodeXL, використовується для побудови діаграм, що показують взаємозв'язки між політиками, їх донорами, корпораціями та медіа-акторами. Як стверджує американський фахівець Г. Домхофф, метод картування (mapping) «взаємопов'язаних директоратів» («interconnected directorates») виявляє структурну згуртованість елітарних груп та їхній непропорційний контроль над політичними порядками денними [5, р. 91]. Побудовані сучасними прикладними аналітиками масштабні візуалізації допомагають ідентифікувати не лише центральних (публічних) акторів-елітаріїв, а й посередників та периферійних впливових осіб, особливо в напівавторитарних або перехідних режимах, де неформальна влада відіграє домінуючу роль.

Наступним методичним кроком та позицією дискурсу є побудова функціональних схем елітарних мереж. У роботі Х. Чанга та Ф. Фу мережеві побудови використовуються для вивчення впливу академічного престижу та зв'язків з елітними установами на кар'єрні траєкторії математиків. Автори підкреслюють, що визнання та нерівність підкріплюються елітарними структурами в сучасних наукових дисциплінах [6].

Цифрові методи аналізу статистичних даних і публічної інформації значно змінили фокус оцінки функціонування еліт. Обробка «природної мови» та машинне навчання ШІ ще більшою мірою трансформували дослідження сучасних політичних еліт. Ці інструменти використовуються для аналізу закономірностей у дискурсі еліт у великих масивах документів — парламентських протоколах, проєктах політики, публікаціях у соціальних мережах та міжнародних деклараціях. Наприклад, Дж. Гріммер та Б. Стюарт наочно продемонстрували, як автоматизований контент-аналіз політичних промов може виявити зміни в ідеологічному позиціонуванні та риторичних стратегіях еліт [7, р. 267 — 272]. У контексті зростання

значення популізму в сучасних політичних процесах такі методи допомагають розтлумачити емоційні звернення, зафіксувати застосування тактики поляризації та фреймворки, що використовуються елітами для конструювання образів «народу» та «ворога».

На додаток до цього Дж. Лі, Ю. Ін, С. Фортунато та Д. Ван аналізують профілі лауреатів Нобелівської премії, щоб виявити спільні кар'єрні моделі, зокрема їхні мережі співпраці та вплив досліджень. Дослідження з'ясовує, що саме визначає наукову «елітанарність», на протизагу «індивідуальній геніальності» політичного суб'єкта [8].

Ще одним важливим нововведенням є інтеграція поведінкових та психологічних структурних основ (framework). Поведінкова революція в політичній науці свого часу спонукала дослідників вивчати, як еліти приймають рішення в умовах стресу, невизначеності або когнітивного упередження. Сучасне дослідження Ф. Тетлока показало, що елітні політичні актори не є суто раціональними акторами, а формуються інституційними культурами, динамікою однолітків та емоційними сигналами [9, р. 820].

У процесі ухвалення кризових рішень політичними елітами (зокрема, під час війни, економічного колапсу чи пандемій), психологічні виміри стають критично важливими для розуміння комплексних результатів державної політики (політичного курсу еліт). Українські науковці М. Кельман та М.Кристиняк розглядають роль еліт у формуванні та управлінні державою. Вони пропонують системний аналіз та надають практичні рекомендації щодо підвищення прозорості та ефективності функцій еліти в сучасному державному управлінні макрополітичного рівня [10].

Міждисциплінарні розробки також підкреслили в рамках дискурсу важливість соціальних механізмів відтворення політичних еліт. В обговореннях йдеться про те, як еліти зберігають владу протягом поколінь та адаптуються до змін у політичному середовищі. Соціологічні дослідження показують, що відтворення еліт залежить не лише від багатства та становища, а й від наявності символічного капіталу. Згідно з П. Бурд'є, до його проявів належать освітні досягнення та культурна належність [11, р. 111]. Освітні траєкторії еліт, зокрема такі, як Оксфордський університет для Великої Британії чи Вища школа «Sciences Po» для Франції, продовжують функціонувати як канали особистісного просування до політичної влади, зміцнюючи структурну безперервність навіть попри еволюцію політичних ідеологій в цифрових умовах.

Попри окреслені цифрові перетворення, чинник походження обговорюється як один з ключових в рамках сучасного елітотворення. Е.Букоді та Дж. Х. Голдторп слушно наголошують, що соціальне походження продовжує впливати на академічні кар'єри еліти, незважаючи на значні зусилля щодо демократизації освіти. *Результати дослідження* свідчать про

те, що інституційний престиж та переваги класового походження все ще є ключовими у формуванні статусу еліти [12].

Водночас емпіричні дані щодо функціонування еліт стають дедалі більш досяжними для широкого загалу. Це створює ілюзію прозорості еліт. Платформи цифрової прозорості ще більше змінили уявлення щодо підзвітності еліт. Такі дослідні інструменти, як OpenSecrets (США) та платформа EU Integrity Watch, надають бази даних з можливістю пошуку пожертвувань, лобіювання та записів голосування. Вони не лише розширюють можливості наукової роботи, але й покращують громадський контроль та висвітлення подій у ЗМ. І. Як зазначає А. Мунгіу-Піппіді, такі інструменти мають вирішальне значення для розробки показників «належного управління» та відстеження відповідальності еліт у боротьбі з корупцією [13, р. 154].

Певний «дискурсивний зсув» в уявленнях щодо розвитку еліт в інституційному вимірі, а також в ціннісних параметрах стає надбанням наукової громадськості. При цьому деякі концепти вже знайшли свою фіксацію (тобто консенсусне визнання). Зокрема, І. Бест та Дж. Хайлі склали «Довідник Пелгрейва з політичних еліт». Укладачі обговорюють етапи розвитку теорії еліт, визначаючи основні інтелектуальні зрушення та поточні дебати. Редактори довідника також розглядають еліти не лише як «правителів», а й як «продукти» історичних та інституційних умов [14].

Можливо найбільш динамічною частиною сучасного елітологічного дискурсу є типологічні дискусії. Вони демонструють додавання до класичного переліку нових різновидів еліт, зокрема технократичних. Зокрема, У. Хоффманн-Ланге класифікує політичні еліти за низкою типологічних принципів. Відповідно фіксується існування технократичних, харизматичних або олігархічних еліт. Вчена також пропонує авторські інструменти для розуміння різноманітності ролей еліт у демократичних та авторитарних системах [15].

Соціологія політики додає в дискурс теорії еліт міркування щодо суспільного походження елітаріїв різних країн та рівень їх класифікації. Такий детермінаційний підхід розширює кількість факторів, які треба враховувати з точки зору цілісного уявлення елітарних спільнот. С. Хан розглядає соціологічні дослідження еліт з акцентом на освіту, відтворення класів та інституційну владу [16]. Дослідник підтверджує класичну гіпотезу П. Бурд'є, згідно з якою еліти дедалі більше визначаються не лише рівнем прибутку, але й контролем над ексклюзивним культурним та соціальним капіталом.

Таким чином, сучасний дискурс політичної елітології формується на міждисциплінарній основі. Також дається взнаки міжпредметність та методологічне оновлення. Вектор подальшого розвитку дискурсивного

середовища щодо функціонування політичних еліт буде враховувати технологічні новації, а також тенденції до технократичної авторитаризації влади в демократичних державах.

Висновки

Політична елітологія розвивається шляхом розкриття нових особливостей традиційного концепту політичних еліт. Ідеться про виявлення соціокультурного, економіко-ресурсного та політико-функціонального вимірів особливості політичних еліт. Також елітологічний дискурс структурується за регіональними, галузевими, соціально-демографічними критеріями. Динаміка становлення та розвитку еліт розглядається на основі фіксації зміни вікової структури та поєднання політичних еліт та представників квазі-елітарного оточення («селебритіз», бізнес еліт, спортивних, мистецьких, наукових та академічних еліт тощо). Сучасний дискурс політичної елітології активно відображає дискусії щодо проєктивних візій та інноваційності політичних еліт.

Для сучасної України значно актуалізується проблема технократичних еліт, які здійснюють вплив на оптимізацію традиційних політичних структур. В дискурсі політичної елітології дедалі частіше набувають значення питання конкуренції політичних еліт в цифровій медіасфері. Стають очевидними питання легітимності політичних еліт та взаємозв'язку еліт та нової структури цифрового суспільства. Вони є основою подальшого наукового пошуку.

Список посилань

1. Bottomore T. *Elites and Society* (2nd ed.). Routledge.1993. 456.
2. Reeves A., Friedman S. *Born to Rule. The Making and Remaking of the British Elite*. Harvard. 2024.URL: https://www.hup.harvard.edu/file/feeds/PDF/9780674257719_sample.pdf
3. Obermayer B., Obermaier F. *The Panama Papers: Breaking the Story of How the Rich and Powerful Hide Their Money*. Oneworld Publications. 2016. 384.
4. Mills C. W. *The Power of the Elite*. Oxford University Press.1956. URL: <http://www.edarcelago.com/boxpdf/C.%20Wright%20Mills-The%20Power%20Elite.pdf>
5. Domhoff G. W. *Who Rules America? The Triumph of the Corporate Rich* (7th ed.). McGraw-Hill. 2014. URL:<https://www.kropfpolisci.com/corporate.power.domhoff.pdf>
6. Chang. H.C.H., Fu. F. *Elitism in mathematics and inequality*. Humanities and Social Sciences Communications. 2021. 8. 7. URL:<https://doi.org/10.1057/s41599-020-00680-y>

7. Grimmer J., Stewart B. M. Text as data: The promise and pitfalls of automatic content analysis methods for political texts. *Political Analysis*. 2013. 21(3). 267 — 297.
8. Li, J., Yin, Y., Fortunato, S., & Wang, D. Rethinking the Scientific Elite: Models of Productivity, Collaboration, Authorship, and Influence. 2020 URL:<https://philarchive.org/archive/LISER-2>
9. Tetlock P. E. Close-call counterfactuals and belief-system defenses: I was not almost wrong but I was almost right. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1998. 75(3). 639 — 652.
10. Кельман М. Кристиняк М. Роль еліти у формуванні мовного чинника, як одного із ключових основ розбудови держави. [The role of the elite in the formation of the language factor, as one of the key foundations of state building]. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». № 3 (27). 2020. URL:<https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2020/nov/22506/11.pdf>
11. Bourdieu P. *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power* (L. C. Clough, Trans.). Stanford University Press. 1996. 246.
12. Bukodi E., Goldthorpe J. H. Variation in the social composition of the UK academic elite: The underlay of the two — or three — cultures? *Online library Wiley*. 2023. URL:<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1468-4446.13154>
13. Mungiu-Pippidi A. *The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption*. Cambridge University Press. 2015. 368.
14. *The palgrave handbook of political elites*. Edited by Heinrich Best and John Higley. URL:<https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-10466024-e38538771b.pdf>
15. Hoffmann-Lange U. Theoretical typologies of political elites. In book: *The Palgrave Handbook of Political Elites*. 2018. 53-68.
16. Khan S. R. The sociology of elites. *Annual Review of Sociology*. 2012. 38. 361 — 377.

References

1. Bottomore T. (1993). *Elites and Society* (2nd ed.). Routledge, 456.
2. Reeves, A. & Friedman, S. (2024). *Born to Rule. The Making and Remaking of the British Elite*. Harvard. URL: https://www.hup.harvard.edu/file/feeds/PDF/9780674257719_sample.pdf (in English)
3. Obermayer, B., Obermaier, F. (2016). *The Panama Papers: Breaking the Story of How the Rich and Powerful Hide Their Money*. Oneworld Publications, 384.

4. Mills, C. W. (1956). *The Power of the Elite*. Oxford University Press. URL: <http://www.edarcepelago.com/boxpdf/C.%20Wright%20Mills-The%20Power%20Elite.pdf>
5. Domhoff, G. W. (2014). *Who Rules America? The Triumph of the Corporate Rich* (7th ed.). McGraw-Hill. URL: <https://www.kropfpolisci.com/corporate.power.domhoff.pdf>
6. Chang, H. C. H. & Fu, F. (2021). Elitism in mathematics and inequality. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8, 7. URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-020-00680-y>
7. Grimmer, J., Stewart, B. M. (2013). Text as data: The promise and pitfalls of automatic content analysis methods for political texts. *Political Analysis*, 21(3). 267 – 297.
8. Li, J., Yin, Y., Fortunato, S., & Wang, D. (2020). Rethinking the Scientific Elite: Models of Productivity, Collaboration, Authorship, and Influence. URL: <https://philarchive.org/archive/LISER-2>.
9. Tetlock, P. E. (1998). Close-call counterfactuals and belief-system defenses: I was not almost wrong but I was almost right. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(3), 639 – 652.
10. Kelman, M. & Krystyniak, M. (2020). Rol elity u formuvanni movnoho chynnyka, iak odnoho iz kliuchovykh osnov rozbudovy derzhavy. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriya: «Iurydychni nauky». № 3 (27). URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/nov/22506/11.pdf> (in Ukrainian).
11. Bourdieu, P. (1996). *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power* (L. C. Clough, Trans.). Stanford University Press. 246.
12. Bukodi, E. & Goldthorpe, J. H. (2023). Variation in the social composition of the UK academic elite: The underlay of the two – or three – cultures? *Onlinelibrary Wiley*. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1468-4446.13154>
13. Mungiu-Pippidi, A. (2015). *The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption*. Cambridge University Press, 368 p.
14. *The palgrave handbook of political elites*. Edited by H. Best and J. Higley. (2018). URL: <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-10466024-e38538771b.pdf>
15. Hoffmann-Lange, U. (2018). Theoretical typologies of political elites. In book: *The Palgrave Handbook of Political Elites*, 53-68.
16. Khan, S. R. (2012). The sociology of elites. *Annual Review of Sociology*, 38, 361 – 377.

Serhii Stavchenko

*Doctor of Political Sciences, Professor Head of the Department
of Political Science, Sociology and Public Administration
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0002-4091-868X>

e-mail: 1-703@i.ua

Valerii Kremena

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department
of Political Science, Sociology and Public Administration
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0002-6274-3403>

e-mail: kafpol@ukr.net

**THE CONTEMPORARY SCIENTIFIC DISCOURSE OF
POLITICAL ELITOLOGY: DIRECTIONS OF METHODOICAL
TRANSFORMATION**

Abstract

The development of the separation of subdisciplinary and interdisciplinary research directions that clarify the content and status of modern political elites is studied. Attention is paid to the issue of optimizing the research process of forming national elites in the context of defending national interests and European integration. The features of the modern professional discourse regarding the state and transformations of political elites are identified, which has classical and innovative components. The conceptual shift in the discourse is substantiated, which changes our understanding of elitist governance and democracy in the 21st century. The significance of the professional discourse regarding the ratio of traditional and innovative elites is revealed, which raises issues of subject areas, including political practices of exercising power, the formation of political institutions, the representativeness of society, etc. The specifics of the modern scientific discourse on the transformation of elites are shown, which is based on innovative methodological foundations that

make it possible to obtain valid scientific information from the digital public environment. It is revealed that media activity also provides a lot of data for assessing the development of political elites. It is proved that network analysis is one of the most important methodological innovations of modern elitology. It allows researchers to visualize the connections between elites in different social sectors. The significance of digital methods of analyzing statistical data and public information, which have changed the focus of assessing the functioning of elites, is analyzed. The significance of integrating behavioral and psychological structural foundations of elite formation is reflected. For modern Ukraine, the actualization of the problem of technocratic elites that influence the optimization of traditional political structures is substantiated.

Keywords: elitology, political discourse, elite capacity, elite consensus, national elite.

Стаття надійшла до редакції 10.06.25

© Ставченко С. В., Кремена В. І., 2025

Хилько Микола Іванович

Доктор філософських наук, професор кафедри політології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-0295-5332>

e-mail: mykola.khylko@gmail.com

Товмаш Дмитро Анатолійович

Кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії гуманітарних наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-4576-0703>

e-mail: tovmash@knu.ua

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Резюме

У статті здійснено комплексне дослідження стратегічних комунікацій як теоретико-методологічної категорії та практичного інструментарію інформаційної політики сучасних держав. Обґрунтовано значення стратегічних комунікацій для забезпечення національної безпеки, демократичного врядування та стійкості суспільства в умовах гібридних загроз. Виявлено, що в українському контексті формування системи стратегічних комунікацій відбувається на перетині нормативно-правових актів, інституційних практик та міжнародних стандартів, що зумовлює її інтеграцію у євроатлантичний простір.

З'ясовано, що національна правова база (Закони України «Про інформацію», «Про медіа», укази Президента щодо доктрини інформаційної безпеки, стратегії кібербезпеки, створення Центру протидії дезінформації) закладає основу для розвитку стратегічних комунікацій як елементу державної інформаційної політики. Продемонстровано, що співвіднесення цих документів з європейськими регуляціями (European Democracy Action Plan, Digital Services Act, European Media Freedom Act) та натівськими підходами (NATO Strategic Communications Policy, Military Committee Policy) створює передумови для формування єдиного безпеково-комунікативного середовища.

Окреслено методологічні орієнтири дослідження, які поєднують інституційний, порівняльно-правовий, структурно-функціональний та дискурс-аналіз, що дозволило системно розглянути як концептуальні засади

стратегічних комунікацій, так і практичні механізми їх функціонування. Узагальнено, що стратегічні комунікації є водночас засобом комунікативного менеджменту, каналом формування суспільної довіри та ключовим інструментом протидії дезінформації й зовнішнім впливам, демократичної стійкості та геополітичної суб'єктності України.

Ключові слова: стратегічні комунікації, інформаційна політика, інформаційна безпека, дезінформація, євроатлантична інтеграція, демократичне врядування, стійкість суспільства, НАТО, Європейський Союз.

Вступ

У сучасному глобальному середовищі стратегічні комунікації набувають ключового значення для державної політики, особливо в умовах інформаційної та гібридної війни. Після 2014 року Україна опинилася в центрі інтенсивних інформаційних атак, що супроводжували військову агресію Російської Федерації. Це зумовило необхідність переосмислення підходів до комунікації у секторі безпеки й оборони, де стратегічні комунікації стали не лише допоміжним інструментом, а й елементом національної стійкості та демократичного управління. Актуальність теми зумовлена і такими чинниками як: трансформацією інформаційних середовищ, де цифрові медіа, соціальні мережі та алгоритмічні платформи визначають динаміку суспільної довіри; посиленням загроз з боку державних і недержавних акторів, які використовують дезінформацію, пропаганду та психологічні операції як інструмент війни; необхідністю інституціоналізації стратегічних комунікацій в Україні відповідно до стандартів НАТО та ЄС, що є невід'ємною складовою євроатлантичної інтеграції.

Наукова значимість дослідження полягає в тому, що в українському науковому дискурсі стратегічні комунікації часто трактуються як технологічна або прикладна сфера, тоді як бракує цілісного теоретико-методологічного осмислення. У західній політичній науці вони давно розглядаються як системний інструмент забезпечення демократії, громадської підтримки та безпеки [1; 2]. Для України актуальним є створення наукової бази, яка поєднає досвід НАТО, ЄС та власну практику воєнного часу.

Мета статті полягає у визначенні теоретико-методологічних засад стратегічних комунікацій та обґрунтуванні інструментарію їх дослідження в контексті безпекової та демократичної трансформації України.

Методи дослідження

У статті застосовано комплекс методів, які дозволяють поєднати теоретичний та прикладний аналіз стратегічних комунікацій: Так, системний метод дав змогу розглядати стратегічні комунікації не як окремі інструменти (PR, реклама, медійні повідомлення), а як єдину інтегровану

систему, яка охоплює політичні, інформаційні, безпекові та культурні процеси. Завдяки системному підходу стало можливим показати, як комунікації взаємодіють з інституціями держави та суспільством у межах національної безпеки. Інституційний метод дозволив виокремити ключові суб'єкти стратегічних комунікацій (Міністерство оборони України, Центр протидії дезінформації, урядові пресслужби, NATO StratCom COE тощо) і проаналізувати їхні функції та взаємодію. Це дало змогу оцінити, як формуються інституційні механізми комунікаційної політики в умовах демократичних стандартів. Комунікативно-стратегічний підхід відкрив можливість аналізувати стратегічні комунікації як процес взаємодії між владою, суспільством і зовнішніми акторами. Він дозволив показати, як змінюється зміст і спрямованість повідомлень залежно від аудиторії (внутрішньої та міжнародної). Порівняльний підхід дав можливість зіставити українські практики стратегічних комунікацій із досвідом НАТО та ЄС, що дозволило визначити ступінь відповідності українських підходів євроатлантичним стандартам і виявити унікальні риси, зумовлені війною. Дискурс-аналіз дозволив виявити приховані смисли та структури у висловлюваннях політичних і військових акторів, а також у пропагандистських наративах Росії. Це допомогло зрозуміти, як стратегічні комунікації формують рамки сприйняття війни й легітимності державних дій. Контент-аналіз дав змогу кількісно та якісно проаналізувати інформаційні повідомлення сектору безпеки й оборони (наприклад, пресрелізи Міністерства оборони України у 2022 — 2024 рр.). Контент-аналіз показав, які теми домінували, які ключові меседжі використовувались, як змінювалася риторика у відповідь на російські інформаційні атаки.

Результати дослідження

Поняття «стратегічні комунікації» (Strategic Communications, StratCom) у науковій та практичній площині сформувалося порівняно нещодавно. У документах НАТО термін був закріплений у середині 2000-х років як відповідь на зростання ролі інформаційного чинника у воєнних конфліктах. У «NATO Strategic Communications Policy» (2009) підкреслювалось, що стратегічні комунікації — це «скоординоване використання комунікативних можливостей альянсу з метою підтримки досягнення політичних і військових завдань» [3, р. 3]. Таким чином, первинне визначення було тісно пов'язане з військовими операціями та інформаційним забезпеченням оборони.

Згодом відбувся розвиток концепту. В «Military Committee Policy on NATO Strategic Communications» (2017) акцент було зміщено на інтегрованість комунікаційних процесів у всі сфери діяльності Альянсу. Стратегічні комунікації визначалися як «системна діяльність, що охоплює всі можливості НАТО, спрямовані на розуміння, залучення та вплив на цільові

аудиторії з метою підтримки політики, операцій та дій організації» [4, р. 5]. Отже, StratCom перестали розглядатися як суто військовий інструмент і набули ширшого політико-комунікаційного виміру.

У вітчизняній науковій літературі категорія «стратегічні комунікації» почала активно розроблятися після 2014 року, коли російська агресія висвітлила уразливість інформаційного простору. Так, А. Антипова визначає стратегічні комунікації як «комплексну систему управління інформаційними потоками, спрямовану на забезпечення інформаційної безпеки та формування довіри суспільства до державних інституцій» [2, с. 46]. Л. Компанцева (2017) підкреслює їхню роль як «засобу реалізації доктрини інформаційної безпеки держави» [5, с. 7], звертаючи увагу на нормативний та правовий вимір. Загалом, для українських умов доцільно визначити стратегічні комунікації як інтегровану діяльність державних та недержавних акторів, спрямовану на формування довіри, забезпечення прозорості та мобілізацію громадської підтримки у сфері безпеки й оборони шляхом системного управління інформаційним середовищем. Це визначення враховує як військово-оборонний, так і суспільно-політичний аспекти.

Щодо функцій стратегічних комунікацій. У сфері безпеки та оборони стратегічні комунікації виконують низку ключових функцій:

- формування громадської підтримки. Стратегічні комунікації забезпечують суспільне розуміння цілей державної політики у сфері безпеки. Як зазначає S. Tatham, вони виступають «невід’ємною складовою демократичної легітимності військових дій» [1, р. 15];

- прозорість і підзвітність. Комунікації гарантують відкритість дій уряду й сектору оборони перед суспільством, що особливо важливо у демократичній системі;

- протидія інформаційним загрозам. В умовах гібридної війни стратегічні комунікації забезпечують захист від пропаганди та дезінформації. Згідно з доповіддю NATO StratCom COE (2022), інформаційна агресія Росії «спрямована на делегітимацію українських інституцій і розкол союзників», а отже, протидія цим наративам стає стратегічною функцією комунікацій [6, р. 27].

- формування національної стійкості. Вони створюють інформаційні умови для психологічної витривалості суспільства у довготривалій війні;

- зміцнення міжнародних союзів. Стратегічні комунікації сприяють консолідації підтримки міжнародних партнерів. У випадку України це означає донесення достовірної інформації до європейських та світових суспільств.

Отже, стратегічні комунікації еволюціонували від вузько військового інструмента НАТО до широкої політико-комунікаційної концепції.

Українська наукова традиція інтерпретує їх насамперед у контексті інформаційної безпеки та суспільної довіри. Функції стратегічних комунікацій у безпековій сфері включають громадську підтримку, прозорість, протидію загрозам, зміцнення міжнародних союзів та формування стійкості. Для українських реалій найбільш релевантним є визначення, що підкреслює інтеграцію оборонного, інформаційного й демократичного вимірів.

Вивчення стратегічних комунікацій у сфері безпеки й оборони потребує поєднання загальнотеоретичних підходів політології та спеціальних методів комунікаційних студій. Зважаючи на багатовимірність цього феномену, оптимальним є використання системного, інституційного та комунікативного підходів, доповнених методами контент- та дискурс-аналізу, а також порівняльних досліджень.

Методологічні підходи у дослідженні стратегічних комунікацій:

1) Системний підхід. Стратегічні комунікації розглядаються як елемент ширшої системи національної безпеки, де взаємодіють військові, політичні, інформаційні та соціальні чинники. Як зазначає Д. Істон, система політики завжди включає входні та вихідні потоки інформації, що формують стабільність держави (Easton, 1965, p. 23). У випадку України системний підхід дозволяє аналізувати стратегічні комунікації як механізм зворотного зв'язку між урядом і суспільством у кризових умовах.

2) Інституційний підхід. Його застосування робить можливим виокремлення ключових суб'єктів стратегічних комунікацій: державні органи, сектор безпеки і оборони, міжнародні структури (НАТО, ЄС), громадянське суспільство та медіа. Інституційний підхід дає змогу оцінити ефективність координації між ними. Наприклад, дослідження Л. Компанцевої [5, с. 9] показує, що слабка координація інституцій в Україні у 2014 — 2016 рр. знижувала ефективність протидії інформаційним загрозам.

3) Комунікативно-стратегічний підхід. Він дозволяє аналізувати стратегічні комунікації як процес взаємодії влади, суспільства та міжнародних аудиторій. Згідно з концепцією «communicative action» [8, p. 60] Ю. Габермаса, успішність комунікацій визначається рівнем довіри та легітимності. Для українського випадку цей підхід показує, як комунікації МОУ чи Центру протидії дезінформації формують наративи, що мають бути прийнятими суспільством і партнерами.

4) Порівняльний аналіз. Його значення полягає у співставленні практик стратегічних комунікацій різних країн і організацій. Як показує Tatham [1, p. 19], саме порівняння британських та американських підходів у Іраку та Афганістані дозволило НАТО сформулювати інтегровану концепцію StratCom. Для України порівняння з досвідом Балтійських країн

(Литви, Латвії, Естонії) показує важливість державної політики інформаційної стійкості.

5) Контент-аналіз. Метод дозволяє кількісно оцінювати тематику та структуру повідомлень. За визначенням К. Кріппендорфа, контент-аналіз — це «надійна техніка для роблення висновків із текстів до контекстів їхнього використання» [9, р. 25]. Наприклад, аналіз публікацій МОУ у 2022 — 2023 рр. демонструє зростання частоти ключових слів «союзники», «перемога», «стійкість», що відображає стратегічний зсув до консолідації міжнародної підтримки.

6) Дискурс-аналіз. Він розкриває приховані смисли та ідеологічні рамки повідомлень. Як пише Р. Водак, дискурс — це «соціальна практика, що формує і водночас відображає структури влади» [10, р. 2]. У випадку війни Росії проти України дискурс-аналіз дозволяє простежити, як кремлівські наративи («нацифікація», «захист російськомовних») протиставляються українським («оборона», «суверенітет», «свобода»).

7) Експертні інтерв'ю. Метод використовується для збору якісних даних від практиків. Інтерв'ю з журналістами військових пресцентрів або представниками НАТО StratCom COE дозволяють оцінити сильні та слабкі сторони української моделі комунікацій.

Узагальнюючи зазначимо, що системний, інституційний та комунікативний підходи формують теоретичне підґрунтя дослідження; контент-та дискурс-аналіз є ключовими методами для виявлення трансформацій стратегічних комунікацій. порівняльний аналіз і експертні інтерв'ю доповнюють загальну картину, дозволяючи інтегрувати міжнародний і практичний досвід. Поєднання цих інструментів забезпечує комплексне бачення феномену, що є критично важливим у безпековому контексті України.

Системний підхід дає змогу розглядати стратегічні комунікації як складову політичної системи, що функціонує у взаємозв'язку з іншими її елементами: владними інститутами, громадянським суспільством, інформаційним простором і міжнародними структурами. Згідно з класичною концепцією Д. Істона, політична система ґрунтується на циркуляції «вхідних» і «вихідних» потоків інформації, що забезпечують стабільність та адаптивність держави [6, р. 23 — 25]. Стратегічні комунікації у цій логіці виконують функцію ключового «каналу зворотного зв'язку», без якого демократичне врядування та легітимність рішень втрачають підґрунтя.

Зазначимо етапи трансформації стратегічних комунікацій в українському контексті.

1) До початку російської агресії (2014 р.) стратегічні комунікації в Україні існували радше у формі традиційного зв'язку з громадськістю (public relations) та урядових пресслужб. Їх роль у безпековій політиці була

другорядною, що відповідало концепції «інформаційного забезпечення» радянського зразка.

2) 2014 — 2016 рр. Анексія Криму та бойові дії на Донбасі стали каталізатором формування системної моделі стратегічних комунікацій. Як відзначає Л. Компанцева [5, с. 8], саме в цей період виявилась «необхідність інтеграції інформаційних та оборонних інструментів у єдину систему захисту». З'являються перші спроби координації між військовими, дипломатами та медіа.

3) 2017 — 2021 рр. — інституціоналізація. Прийняття Доктрини інформаційної безпеки [11] та Стратегії кібербезпеки [12] закріпило системний характер стратегічних комунікацій. Вони почали функціонувати не як розрізнені PR-кампанії, а як структурований елемент державної політики. У цей період активно використовуються рекомендації НАТО StratCom COE (2016), які наголошували на важливості інтеграції військових, дипломатичних і громадянських інструментів [13].

4) З 2022 р. — повномасштабна війна і тотальна комунікація. Російське вторгнення радикально змінило масштаби та завдання комунікацій. За висновками NATO StratCom COE, російська інформаційна агресія спрямована на делегітимацію української влади та підлив міжнародної підтримки [6, р. 27]. У відповідь Україна запровадила модель «тотальної комунікації», де стратегічні повідомлення координуються на всіх рівнях: від президентських звернень і брифінгів Міністерства оборони до активності українських дипломатів у Twitter/X та TikTok.

Системний аналіз показує, що сучасні українські стратегічні комунікації складаються з кількох взаємопов'язаних підсистем:

військова комунікація (брифінги Генштабу, пресслужби підрозділів);

дипломатична комунікація (МЗС, постійні представництва при ЄС і НАТО).

політична комунікація (звернення Президента, парламентські заяви).

медіа та громадянське суспільство (журналістські розслідування, волонтерські проєкти з контрпропаганди).

Їх синергія створює системний ефект: коли повідомлення узгоджені, підкріплені фактами та поширюються різними каналами, вони формують довіру суспільства і консолідують міжнародну підтримку. «Системність стратегічних комунікацій в умовах війни є передумовою їхньої ефективності та життєстійкості держави» [2, с. 48].

Щодо оцінки ефективності стратегічних комунікацій. Вона, без перебільшення, є одним із найскладніших аспектів їх дослідження, адже результат комунікаційних зусиль проявляється не лише у кількісних

показниках охоплення, але й у змінах громадської думки, рівні довіри до інституцій та стійкості суспільства до дезінформації. У західних дослідженнях наголошується, що комунікація стає ефективною тоді, коли «зміни у поведінці та переконаннях цільових аудиторій можна простежити у довгостроковій перспективі» [14, р. 17]. Звично виділяють такі основні індикатори ефективності:

1) Рівень суспільної довіри. Використовуються соціологічні опитування (наприклад, Trust Index, Edelman Barometer), які демонструють динаміку довіри до армії, уряду та медіа. Для України 2022 — 2023 рр. характерний безпрецедентний рівень довіри до Збройних Сил України — понад 90% [15]. Це є прямим свідченням ефективності стратегічних комунікацій у військовій сфері.

2) Індекси медіастійкості та свободи. Використовуються міжнародні рейтинги, як-от Media Sustainability Index (IREX) чи World Press Freedom Index (RSF). Вони відображають баланс між незалежністю ЗМІ та їх здатністю протидіяти дезінформації. Зростання позицій України після 2022 року [16] свідчить про успішність інтеграції стратегічних комунікацій у демократичну медіаполітику.

3) Моніторинг дезінформаційних кампаній. NATO StratCom COE регулярно публікує аналітичні звіти, де оцінюється кількість і вплив російських наративів у соціальних мережах. Наприклад, у звіті 2022 року підкреслено, що інтенсивність проросійських меседжів у Twitter/X зросла в 5 разів у перші тижні вторгнення [6, р. 39]. Системне зменшення їхнього охоплення внаслідок роботи українських і міжнародних фактчекерів свідчить про ефективність контркомунікацій.

4) Метричні показники цифрової комунікації. Вивчаються кількість переглядів, поширень і взаємодій у соціальних мережах (Facebook, Twitter/X, TikTok, Telegram). Проте дослідники наголошують: «високі цифри охоплення не є синонімом успішності, якщо повідомлення не змінює установки аудиторії» [17, р. 58].

5) Аналіз міжнародної підтримки. Кількість і характер резолюцій міжнародних організацій, обсяги військової та фінансової допомоги часто корелюють із якістю комунікацій держави на міжнародній арені. У випадку України звернення Президента В. Зеленського до парламентів світу (2022 — 2023) стали прикладом стратегічних комунікацій, ефективність яких підтверджується практичними результатами — новими пакетами допомоги.

Безперечно, найбільш релевантними індикаторами ефективності є рівень довіри суспільства, зменшення впливу дезінформаційних кампаній і здатність комунікацій конвертуватися у політичні та військові рішення

міжнародних партнерів. Українська практика показує, що системність і багатоканальність комунікацій здатні компенсувати ресурсні обмеження та забезпечувати значний ефект у глобальному інформаційному просторі.

Зауважимо, що розвиток стратегічних комунікацій неможливий поза інституційно-правовим виміром. У сучасному світі ефективність комунікацій визначається не лише якістю повідомлень і каналів поширення, а й ступенем нормативного врегулювання, яке задає рамки прозорості, підзвітності та відповідності демократичним стандартам. Для України, що інтегрується до євроатлантичних структур, правове підґрунтя стратегічних комунікацій формується на перетині національного законодавства та міжнародних зобов'язань.

Серед національних нормативних актів слід зазначити, перш за все наступні:

1) Закон України «Про інформацію» (1992, у ред. 2024 р.). Він закріплює базові принципи відкритості та доступу до інформації, визначає права й обов'язки суб'єктів у сфері комунікації. У ст. 5 підкреслюється право громадян на отримання повної й достовірної інформації [18]. Це створює правову основу для стратегічних комунікацій як інструмента забезпечення прозорості у сфері безпеки.

2) Закон України «Про медіа» [19]. Об'єднав понад десять попередніх актів у сфері телебачення, радіо й друкованої преси. У ст. 7 акцентовано на незалежності редакційної політики та забороні цензури, що відповідає принципам European Media Freedom Act (2024) [20]. Цей закон вперше прямо передбачив механізми протидії дезінформації та зобов'язав онлайн-платформи дотримуватися стандартів прозорості.

3) Доктрина інформаційної безпеки України (Указ Президента №47/2017). У документі підкреслено, що «інформаційна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки», а стратегічні комунікації визначено як один із головних інструментів реалізації державної політики [5, с. 6 – 7].

4) Стратегія кібербезпеки України (Указ Президента №44/2021). Визначає комунікаційну взаємодію як інструмент кіберзахисту. Зокрема, у розділі V наголошено на важливості «підвищення рівня суспільної обізнаності та комунікаційної координації» [12].

5) Створення Центру протидії дезінформації (Указ Президента №106/2021). Інституціоналізувало спеціальний орган, який відповідає за виявлення та нейтралізацію деструктивних інформаційних впливів [21]. Це приклад поєднання нормативного регулювання й практичного інструментарію стратегічних комунікацій.

Серед міжнародних нормативних документів слід виділити наступні:

1) European Democracy Action Plan (EDAP, 2020). Він спрямований на підтримку незалежних ЗМІ та підвищення рівня медіаграмотності. Як зазначено у документі, «здатність громадян критично оцінювати інформацію є базовою передумовою демократичної стійкості» [22, р. 4].

2) Digital Services Act [23]. Зобов'язує цифрові платформи в ЄС видаляти дезінформаційний контент, звітувати про алгоритми й співпрацювати з незалежними дослідниками. Для України цей акт важливий у процесі гармонізації законодавства з *acquis* ЄС.

3) European Media Freedom Act [20], ще у процесі ратифікації). Має забезпечити гарантії редакційної незалежності та прозорості медіавласності. Для стратегічних комунікацій це означає формування сприятливого правового середовища для розвитку незалежних ЗМІ як партнерів держави у протидії дезінформації.

4) Документи НАТО StratCom COE [3; 4; 6] регламентують діяльність стратегічних комунікацій Альянсу. Україна активно адаптує ці стандарти, що закріплено у щорічних національних програмах співробітництва з НАТ. О. Отже, нормативне поле стратегічних комунікацій в Україні поступово гармонізується з європейськими регуляціями. Гармонізація українського законодавства з європейським (DSA, Media Freedom Act) відкриває перспективу підвищення ефективності стратегічних комунікацій на міжнародному рівні. І це дає позитивні зрушення. Аналіз практичних кейсів дозволяє оцінити, як стратегічні комунікації функціонують у реальних умовах війни та міжнародної конкуренції. Український досвід 2014 – 2025 років став унікальним прикладом «бойових випробувань» стратегічних комунікацій у масштабах усієї держави.

Висновки

1) Стратегічні комунікації як політологічна категорія постають не лише як інструмент державної інформаційної політики, але й як цілісна система управлінських, комунікативних та безпекових практик, що забезпечують легітимність влади, консолідацію суспільства та протидію інформаційним загрозам. Вони інтегрують правові, організаційні й соціально-комунікативні механізми в єдиний інституційний простір.

2) Нормативно-правова база України (Закони «Про інформацію», «Про медіа», Укази Президента України щодо інформаційної безпеки, кібербезпеки, протидії дезінформації) створює основу для розвитку сучасної державної комунікативної політики. Її узгодження з європейськими (DSA, European Democracy Action Plan, проект European Media Freedom Act) та натівськими (NATO Strategic Communications Policy, Military Committee Policy) стандартами є ключовим чинником у процесі євроатлантичної інтеграції.

3) Порівняльний аналіз міжнародних документів свідчить про формування нової парадигми стратегічних комунікацій, яка поєднує прозорість, підзвітність, цифрову безпеку та протидію дезінформації. Україна поступово інтегрує ці підходи у власну систему управління інформаційною сферою, що сприяє зміцненню демократичних інститутів і стійкості суспільства.

Таким чином, стратегічні комунікації можна розглядати як ключовий інструмент політичного управління, безпекової політики та євроінтеграції України, що вимагає подальшого поглибленого дослідження та практичної імплементації.

Список посилань

1. Tatham, S. (2008). Strategic communication: A primer. Defence Academy of the United Kingdom, 15 — 21.
2. Антипова, А. (2023). Стратегічні комунікації як складова інформаційної безпеки держави. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2023. Вип. 13(1). С. 44 — 52. URL: <https://lawjournal.com.ua/index.php/journal/article/view/41>
3. NATO. (2009). NATO Strategic Communications Policy. Brussels: NATO HQ, 12 p. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_75605.htm
4. NATO. (2017). Military Committee Policy on NATO Strategic Communications. Brussels: NATO HQ, 8 p. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_156338.htm
5. Компанцева, Л. (2017). Доктрина інформаційної безпеки України: теоретико-правові засади. Інформація і право. 2017. Вип. 3(22). С. 5 — 12. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/17klkpdf.pdf>
6. NATO StratCom COE. (2022). War on all fronts: How the Kremlin's media ecosystem broadcasts the war in Ukraine. Riga: NATO StratCom COE, pp. 27 — 45. URL: <https://stratcomcoe.org/publications/war-on-all-fronts/301>
7. Easton, D. (1965). A systems analysis of political life. New York: Wiley, pp. 23 — 45.
8. Habermas, J. (1989). The structural transformation of the public sphere. Cambridge, MA: MIT Press, pp. 60 — 78.
9. Krippendorff, K. (2018). Content analysis: An introduction to its methodology (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 25 — 48, 134 — 160.

10. Wodak, R., & Meyer, M. (2016). *Methods of critical discourse studies* (3rd ed.). London: Sage, pp. 23 – 41.
11. Указ Президента України № 47/2017 «Про Доктрину інформаційної безпеки України». Офіційний вісник Президента України, 2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
12. Указ Президента України № 44/2021 «Про Стратегію кібербезпеки України». Офіційний вісник Президента України, 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/442021-36441>
13. NATO Strategic Communications Centre of Excellence (StratCom COE). (2016). *Russian information campaign against Ukrainian state and defence forces: Framing of the Ukraine – Russia conflict in online and social media*. Riga: NATO StratCom COE, 92 p. URL: <https://stratcomcoe.org/publications/russian-information-campaign/62>
14. Paul, C. (2011). *Strategic communication: Origins, concepts, and current debates*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, pp. 15 – 25. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR305.html
15. Razumkov Centre. (2023). *Trust in social institutions of Ukraine: Analytical report*. Київ: Разумков центр, pp. 5 – 12. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2023_dovira.pdf
16. Reporters Without Borders (RSF). (2023). *World Press Freedom Index 2023*. Paris: RSF. URL: <https://rsf.org/en/index>
17. Cornish, P., Lindley-French, J., & Yorke, T. (2011). *Strategic communications and national strategy*. London: Chatham House, pp. 55 – 60. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/International%20Security/ro911comm.pdf>
18. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII (в редакції станом на 2024 р.). Відомості Верховної Ради України, 1992, № 48, ст. 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
19. Закон України «Про медіа» від 13 грудня 2022 року № 2849-IX. Голос України, 2023, № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>
20. European Commission. (2024). *European Media Freedom Act*. Brussels: European Commission, 47 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022PC0457>

21. Указ Президента України №106/2021 «Простворення Центру протидії дезінформації». Офіційний вісник Президента України, 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1062021-37545>
22. European Commission. (2020). European Democracy Action Plan. Brussels: European Commission, 24 p. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2250
23. European Commission. (2022). The Digital Services Act (Regulation (EU) 2022/2065). Official Journal of the European Union, L277, 1 – 102. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>

References

1. Tatham, S. (2008). Strategic communication: A primer. Defence Academy of the United Kingdom, 15 – 21.
2. Antypova, A. (2023). Strategic communications as a component of state information security. Law Journal of the National Academy of Internal Affairs, 13(1), 44 – 52.
3. NATO. (2009). NATO Strategic Communications Policy. Brussels: NATO HQ, 12 p. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_75605.htm
4. NATO. (2017). Military Committee Policy on NATO Strategic Communications. Brussels: NATO HQ, 8 p.
5. Kompantseva, L. (2017). The Doctrine of Information Security of Ukraine: Theoretical and legal foundations. Information and Law, 3(22), 5 – 12.
6. NATO StratCom COE. (2022). War on all fronts: How the Kremlin's media ecosystem broadcasts the war in Ukraine. Riga: NATO StratCom COE, 27 – 45.
7. Easton, D. (1965). A systems analysis of political life. New York: Wiley, 23 – 45.
8. Habermas, J. (1989). The structural transformation of the public sphere. Cambridge, MA: MIT Press, 60 – 78.
9. Krippendorff, K. (2018). Content analysis: An introduction to its methodology (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage, 25 – 48, 134 – 160.
10. Wodak, R., & Meyer, M. (2016). Methods of critical discourse studies (3rd ed.). London: Sage, 23 – 41.
11. Decree of the President of Ukraine No. 47/2017 “On the Doctrine of Information Security of Ukraine.” Official Bulletin of the President of Ukraine, 2017.

12. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
13. Decree of the President of Ukraine No. 44/2021 “On the Cybersecurity Strategy of Ukraine.” Official Bulletin of the President of Ukraine, 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/442021-36441>
14. NATO Strategic Communications Centre of Excellence (StratCom COE). (2016). Russian information campaign against Ukrainian state and defence forces: Framing of the Ukraine — Russia conflict in online and social media. Riga: NATO StratCom COE, 92 p. URL: <https://stratcomcoe.org/publications/russian-information-campaign/62>
15. Paul, C. (2011). Strategic communication: Origins, concepts, and current debates. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 15 — 25.
16. Razumkov Centre. (2023). Trust in social institutions of Ukraine: Analytical report. Kyiv: Razumkov Centre, 5 — 12.
17. Reporters Without Borders (RSF). (2023). World Press Freedom Index 2023. Paris: RSF.
18. Cornish, P., Lindley-French, J., & Yorke, T. (2011). Strategic communications and national strategy. London: Chatham House, 55 — 60.
19. Law of Ukraine “On Information” of October 2, 1992 No. 2657-XII (as amended in 2024). Verkhovna Rada of Ukraine Bulletin, 1992, No. 48, Article 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
20. Law of Ukraine “On Media” of December 13, 2022 No. 2849-IX. Holos Ukrainy, 2023, No. 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>
21. European Commission. (2024). European Media Freedom Act. Brussels: European Commission, 47 p.
22. Decree of the President of Ukraine No. 106/2021 “On the Establishment of the Center for Countering Disinformation.” Official Bulletin of the President of Ukraine, 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1062021-37545>
23. European Commission. (2020). European Democracy Action Plan. Brussels: European Commission, 24 p.
24. European Commission. (2022). The Digital Services Act (Regulation (EU) 2022/2065). Official Journal of the European Union, L 277, 1 — 102.

Mykola Khylyko

*Doctor of Sciences in Philosophy, Professor of the Department of Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0002-0295-5332>

e-mail: mykola.khylyko@gmail.com

Dmytro Tovmash

*PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy of the Humanities
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0002-4576-0703>

e-mail: tovmash@knu.ua

STRATEGIC COMMUNICATIONS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND RESEARCH TOOLS

Abstract

The article presents a comprehensive study of strategic communications as a theoretical and methodological category and as a practical tool of modern states' information policy. The significance of strategic communications for ensuring national security, democratic governance, and societal resilience under hybrid threats is substantiated. It has been revealed that, in the Ukrainian context, the formation of the system of strategic communications takes place at the intersection of legal regulations, institutional practices, and international standards, which determines its integration into the Euro-Atlantic space.

It is established that the national legal framework (Laws of Ukraine On Information, On Media, Presidential Decrees on the Doctrine of Information Security, Cybersecurity Strategy, and the establishment of the Center for Countering Disinformation) provides the foundation for the development of strategic communications as an element of state information policy. It is demonstrated that aligning these documents with European regulations (European Democracy Action Plan, Digital Services Act, European Media Freedom Act) and NATO approaches (NATO Strategic Communications Policy, Military Committee Policy) creates the prerequisites for establishing a unified security and communication environment.

The methodological guidelines of the study are outlined, combining institutional, comparative-legal, structural-functional, and discourse analysis. This allowed for a systematic examination of both the conceptual foundations of strategic communications and the practical mechanisms of their functioning. It is generalized that strategic communications are simultaneously a means of communication management, a channel for building public trust, and a key instrument of countering disinformation and external influence, strengthening democratic resilience and Ukraine's geopolitical agency.

Keywords: strategic communications, information policy, information security, disinformation, Euro-Atlantic integration, democratic governance, societal resilience, NATO, European Union.

Стаття надійшла до редакції 19.06.25

© Хилько М. І., Товмаш Д.А., 2025

Ковальов Андрій Вікторович

Кандидат політичних наук, докторант кафедри політології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-1081-3024>

e-mail: Kovalyov_A_V@ukr.net

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ: ВЕКТОРИ ЕВОЛЮЦІЇ СУЧАСНОГО АНАЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ НАТО

Резюме

Досліджено основи стійкості демократичної держави в контексті спроможності передавання критично важливої інформації за короткий термін з метою мобілізації суспільства. На цій основі розглянуто феномен військово-політичної комунікації, яка на сучасному етапі динамічно еволюціонує в рамках понять менеджменту інформаційних потоків, розподілу комунікаційних ролей військово-політичного керівництва, планування конкретних наслідків та ефектів від трансляції відомостей про розгортання бойових дій. Осмислено сутність комунікаційного сприйняття, впливу на поведінку та досягнення оперативних цілей у складних глобальних середовищах. Розкрито значення прозорості та узгодженості зі стратегічними намірами, із забезпеченням підтримки загальних цілей. Показано специфіку цілеспрямованого формування сприятливого комунікаційного середовища через перетворення культури ухвалення військово-політичних рішень. Виявлено, що військово-політична комунікація забезпечувала відповідність комунікаційних зусиль ширшим дипломатичним та військовим цілям. Доведено, що вдосконалення військово-комунікаційних доктрин, навчання персоналу та розробки контрзаходів проти поширення ворожих наративів. Проаналізовано значення інституційної гнучкості для адаптації до швидкозмінного інформаційного середовища. Відображено специфіку дискурсивного обґрунтування поняття військово-цивільних стратегічних комунікацій. Обґрунтовано доцільність концентрації повноважень в сфері військово-політичної комунікації, яка має бути адаптована до завдань

децентралізації та горизонтальної координації між державними та громадськими акторами військового управління.

Ключові слова: військово-політична комунікація, стратегічна комунікація, військова пропаганда, психологічні операції, демократичні цінності, НАТО.

Вступ

В умовах сучасних політичних трансформацій військові загрози та ризики виступають одним з ключових чинників видозміни взаємодії політичних еліт та суспільства. Спроможність передавання критично важливої інформації за короткий термін з метою мобілізації суспільства для відсічі ворогу стала однією з основ стійкості України в умовах повномасштабного вторгнення рф.

У сучасному цифровому суспільстві поняття стратегічних комунікацій стає окремою галуззю на перетині інституційної розбудови політичної медіасфери, демократичних політичних взаємодій та стратегічного управління. Консенсус та злагодженість дій між військовим та політичним блоком стратегічного управління державою і суспільством в умовах кризових викликів виступає провідною ознакою адаптивності політичної системи до режиму протидії зовнішнім інформаційним нападам. Військово-політична комунікація на сучасному етапі динамічно еволюціонує в рамках менеджменту інформаційних потоків, розподілу комунікаційних ролей військово-політичного керівництва, планування конкретних наслідків та ефектів від трансляції відомостей про розгортання бойових дій. На теоретичному рівні військово-політична комунікація потребує розмежування з поняттями політичних public relations, політичних технологій, політичної пропаганди тощо. Водночас потребує операціоналізації конкретного функціоналу військово-політичних комунікаторів в умовах війни та в мирний час.

Теоретичну основу аналізу військово-політичної комунікації складають роботи знаних українських науковців. Так, М. Зінорук визначає чинники впливу на забезпечення державної безпеки України на сучасному етапі [1], В. Ліпкан розкрив особливості формування нового політико-правового концепта державної ідентичності [2], В. Пилипчук, Л. Компанцева, С. Кудінов окреслили становлення і розвиток системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони [3]. Водночас існує потреба характеристики наукового дискурсу поняттєво-категорійної основи сучасної військово-політичної комунікації.

Методи дослідження

У статті застосовано інституційний метод, який сприяв виявленню розбіжностей між основними поняттями, які характеризують військово-політичні комунікаційні інтеракції. Системний підхід дозволив з'ясувати

дискурсивне відображення військово-політичних комунікацій як системи конкретних акторів та компонентів, спрямованих на вирішення завдань військово-політичного інформування.

Результати дослідження

Сучасна військово-політична комунікація перетворилася на складну інституційно-організаційну сферу, що інтегрує в одній управлінській площині передові політичні технології, психологічні операції та стратегічні комунікації. Сучасні держави та військово-політичні альянси здійснюють активне формування позитивного сприйняття, адресного впливу на поведінку та досягнення оперативних цілей у складному глобальному середовищі. На сучасному етапі військово-політична комунікація охоплює передачу інформації внутрішній та зовнішній аудиторії, включаючи війська, супротивників, союзників та цивільне населення, з метою підтримки оперативної безпеки, сприяння співпраці та отримання стратегічних переваг. Американський аналітик корпорації RAND Крістофер Пол досить повно визначив прагматичну мотивацію застосування військово-політичних комунікацій. На його думку, незалежно від того, чи наявні чітко визначені кількісні показники, успішні профілактичні дії будуть безперечно дешевшими, ніж вирішення непередбаченої ситуації шляхом розгортання значних військових сил. Так само військові операції чи інші форми витрат, спрощуються або скорочуються, коли їм передують або їх супроводжує ефективний комунікаційний вплив. Такі операції завжди принесуть економію, оскільки діяльність з інформування, впливу та переконання є недорогою порівняно з витратами, пов'язаними з тривалішими (або кривавішими) військовими операціями [4].

Дискурс сучасної військово-політичної комунікації наголошує на узгодженості, прозорості та узгодженості зі стратегічними намірами, гарантуючи, що всі повідомлення підтримують загальні цілі без шкоди для довіри демократичного середовища («свої аудиторії»). Психологічні операції, широко відомі як PSYOP, утворюють перелік компонентів військово-політичної структури, які призначені для впливу на емоції, мотиви та процеси прийняття рішень цільових груп за допомогою ретельно розроблених повідомлень. К. Пол наводить *висновки* звітів про стратегічні комунікації та публічну дипломатію, які чітко показують, що якщо інформування, вплив та переконання важливі для військової організації демократичної держави, потрібно продовжувати вдосконалювати організаційні і інституційні здібності в цих сферах [4].

Військово-політична комунікація є більш широким поняттям, ніж власне політична комунікація, яка є більш усталеним. Воно стосується синхронізованого використання комунікації для досягнення національних організаційних орієнтирів, узгодження наративів з політичними цілями

та діями. Вона відрізняється одночасно як від військової пропаганди (яка передбачає маніпулятивні або оманливі повідомлення для контролю світосприйняття), так і від зв'язків з громадськістю, які зосереджені на управлінні репутацією та взаємодії із зацікавленими сторонами [5]. Отже, йдеться про цілеспрямоване формування сприятливого комунікаційного середовища через перетворення культури ухвалення військово-політичних (військово-комунікаційних) рішень. К. Пол наводить пропозиції щодо впровадження зміни культури рішень, які включають програми навчання та освіти керівних кадрів, а також моделювання командирами своїх очікувань шляхом повідомлення кінцевого стану інформації. За умови достатнього досвіду та акультурації, комунікаційна свідомість та ще більш глибоке усвідомлення та осмислення цих можливостей та процесів можуть бути повністю інтегровані в планування та прийняття суто військових рішень [4].

Вектор еволюції поняття військово-політичної комунікації в організаційному плані наголошує на швидкому реагуванні, культурній чутливості та інтеграції традиційних та цифрових медіа для охоплення глобальної аудиторії. Наприклад, під час операцій в Афганістані та на Балканах, НАТО використовувало психологічну допомогу (PSYOP) для послаблення рішучості опонентів та зміцнення підтримки місцевого населення, тоді як військово-політична комунікація забезпечувала відповідність цих зусиль ширшим дипломатичним та військовим цілям. Вказане наголошує на необхідності системної роботи з обраними (специфічними) аудиторіями. А. Редінг, К. Від та Дж. Гез визначають додаткові аудиторії як тих реципієнтів інформації, на кого впливають військові комунікації, які збройні сили спрямовують до своїх цільових аудиторій. Збройні сили не намагаються змінити свій спосіб мислення, хоча аудиторії можуть випадково потрапити під вплив комунікацій збройних сил [6].

Для вирішення завдання поширення інформації в соціальних мережах НАТО створило спеціальні підрозділи, зокрема такі, як Центр передового досвіду стратегічних комунікацій (NATO Strategic Communications Centre of Excellence). Вони залучаються для вдосконалення військово-комунікаційних доктрин, навчання персоналу та розробки контрзаходів проти поширення ворожих наративів. Відповідно й сам термін «комунікація» операціоналізується в прикладному дискурсі для потреб військових інституцій. Аналітики розвитку структур НАТО. А. Редінг, К. Від та Дж. Гез для цілей свого звіту уточнюють, що коли в документальному обігу НАТО використовується термін «комунікація», він стосується концепції в цілісному сенсі; а саме, стосується висловлених слів, а також для відображення світосприйняття, спричиненого комунікаційними діями [6].

Організаційний досвід військово-політичних комунікацій альянсу НАТО також підкреслює труднощі діяльності в інформаційно насиченому середовищі. У ньому супротивники використовують соціальні мережі та інші платформи для непрямого впливу (навіювання) й прямого поширення дезінформації. Французький експерт Ф. Шовансі доречно визначає «комунікаційний вплив» як діяльність, спрямовану на «відведення цільової аудиторії від звичного їй способу мислення, щоб спрямувати її до іншого способу мислення». Він «діє на ставлення, тобто переконання та ідеї, з метою спровокувати зміну поведінки» [7, с. 45–46].

Організація стратегічної комунікації у сучасних військових структурах демократичних країн вимагає міждисциплінарного підходу, що поєднує досвід у розвідці, психології, медіа та цифрових технологіях. Ефективна організація військово-політичної комунікації передбачає встановлення чітких ланцюгів командування, інтеграцію комунікаційних стратегій в оперативне планування та сприяння співпраці між військовими та цивільними структурами. Вона також вимагає гнучкості для адаптації до швидкозмінного інформаційного середовища, де один помилковий крок може призвести до ескалації напруженості. Військова політика НАТО щодо інформаційних операцій полягає у військовій спроможності надавати консультації та координувати військову інформаційну діяльність з метою створення бажаного впливу на волю, розуміння та можливості супротивників, потенційних супротивників та інших сторін, затверджених ПАР [Північноатлантичною радою], на підтримку цілей місії Альянсу [8].

Акцент сучасної НАТО на прозорості та підзвітності військово-політичних комунікацій слугує моделлю, яка гарантує, що стратегічна комунікація залишається інструментом для побудови довіри, а не її руйнування. Сучасна військово-політична комунікація, яка охоплює психологічні операції та стратегічній комунікації, являє собою динамічну та еволюціонуючу сферу, яка виходить за межі традиційних уявлень про ведення війни. Військова політика щодо психологічних операцій (за версією НАТО) полягає у планових психологічних заходах з використанням методів комунікації та інших засобів, спрямовані на затверджену аудиторію, з метою впливу на сприйняття, ставлення та поведінку, що впливає на досягнення політичних та військових цілей [9].

Спираючись на досвід НАТО та надаючи пріоритет чітким організаційним структурам, оператори військово-політичних комунікацій можуть використовувати силу інформації для формування результатів у дедалі більш суперечливій глобальній військово-політичній обстановці. Проте в рамках демократичних цінностей слід дотримуватися делікатного балансу між сугестивним впливом та етичними настановами щодо власної (своїї) аудиторії. Означене вимагає дискурсивного обґрунтування поняття

«військово-цивільних стратегічних комунікацій». За версією НАТО ним є скоординоване та належне використання комунікаційної діяльності та можливостей НАТО — публічної дипломатії, зв'язків з громадськістю (PR), військових зв'язків з громадськістю, інформаційних операцій (Info Ops) та психологічних операцій (PSYOPS), за потреби — на підтримку політики, операцій та діяльності Альянсу, а також для досягнення цілей НАТО [10; 11, р. 87].

Отже, згідно з усталеними нормативними документами країн Північноатлантичного альянсу, операції військово-політичних комунікацій спрямовані на послаблення морального духу супротивника, заохочення до дезертирства або посилення підтримки серед дружнього населення. В рамках таких завдань широко використовують культурні, соціальні та психологічні знання для максимізації комунікаційного впливу. На відміну від «традиційної війни», яка надає пріоритет фізичному знищенню супротивника, PSYOP прагне досягти цілей, формуючи когнітивне та емоційне середовище, що робить її потужним інструментом як у конфліктних, так і в мирних сценаріях. Плюралізм військово-політичних цілей і пріоритетів формує реакцію академічного й прикладного середовища, яка є актуальною для термінологічного закріплення військово-політичної комунікації. Дослідники А. Редінг, К. Від та Дж. Гез надають власне авторське визначення стратегічних комунікацій. Ними є процес, призначений для координації комунікацій («слів і справ») між міжвідомчими суб'єктами та посилення їхнього стратегічного ефекту. Для досягнення цієї мети стратегічні комунікації використовують весь існуючий досвід, який можна знайти в різних інформаційно-комунікаційних відділах. Мета стратегічних комунікацій полягає у сприянні поведінці цільових аудиторій, яка сприяє досягненню цілей учасників, і, таким чином, формуванню операційного середовища військових компонентів [6].

Розмежування між поняттями «військово-політичної комунікації» та «стратегічних комунікацій» є критично важливим. У прикладному аспекті вузьке ототожнення стратегічної комунікації з військовою пропагандою загрожує втратою довіри з боку «свого» населення. Натомість помилкове сприйняття військово-політичної комунікації як лише зв'язків з громадськістю може розмивати її стратегічний фокус. Досвід НАТО надає цінну перспективу для розуміння сучасної військово-політичної комунікації, особливо у сфері стратегічної комунікації. Альянс розробив надійні рамки для протидії дезінформації, координації багатонаціональних повідомлень та залучення різноманітних аудиторій у нестабільних регіонах світу. Відповідно була сформована організаційно-структурна логіка, за якої стратегічні комунікації перебувають у підпорядкуванні пріоритетів та завдань військово-політичної комунікації. У зв'язку з цим актуалізується

питання вектору мислення військово-політичного керівництва та аудиторій, до яких воно звертається. А. Редінг, К. Від та Дж. Гез вірно розкривають поняття «способу мислення», яке стосується сприйняття, інтерпретацій та очікувань людини щодо іншої. На спосіб мислення людини впливає, серед іншого, інформація, якою вона володіє, її минулий досвід, культура та плани [6].

Таким чином, згідно з організаційними практиками НАТО, система та інститути військово-політичної комунікації повинні забезпечувати військовий та цивільний персонал керівного апарату організації та керівництво країн-членів навичками аналізу динаміки аудиторії, створення переконливих наративів та використання нових інформаційних технологій (зокрема таких, як штучний інтелект) для прогнозування та протидії ворожим деструктивним повідомленням [12, р. 51]. Більше того, в умовах демократичного суспільства етичні міркування є першочерговими, оскільки межа між переконанням та маніпуляцією може бути тонкою, особливо в психологічних операціях. Військові комунікатори, таким чином, змушені балансувати між потребою в оперативній ефективності (спроможності) та необхідністю підтримувати легітимність та уникати відчуження ключової (власної) аудиторії.

Висновки

Згідно з сучасними уявленнями, відображеними в прикладному й дослідному дискурсі, військово-політична комунікація виступає діяльністю уповноважених осіб (органів, інститутів) держави та демократичної громадськості щодо трансляції важливих повідомлень як за тематикою військових дій, так і в рамках функціоналу й статусних управлінських позицій всередині військової організації. Військово-політична комунікація передбачає розподіл тематики, предметів відання, цільових настанов, інформаційних меседжів, адаптації ролей військово-політичних комунікаторів як представників відповідних відомств та Сил оборони.

В умовах цифровізації інформаційних процесів військово-політична комунікація набуває характеру організаційного чиннику, який впорядковує секретну та відкриту інформацію, встановлює баланс між компетентністю військового та цивільного персоналу, забезпечує громадян операційно необхідною інформацією в умовах військової загрози. Досвід повномасштабного вторгнення російської федерації показав, що концентрація повноважень в сфері військово-політичної комунікації має бути адаптована до завдань децентралізації та горизонтальної координації між державними та громадськими акторами військового управління.

Якісна та доцільна побудова військово-політичної комунікації як чинника взаємодії громадян і військової системи гарантує єдність та співпрацю між різними блоками та програмування відповідних результатів в

рамках загальної військової стратегії держави. Відмінність військово-політичної комунікації від військової пропаганди полягає в тому, що інструментарій пропаганди має застосовуватися в рамках стратегічних цілей та на основі вирішення конкретних завдань загального військово-комунікаційного задуму. Політичні технології також є інструментальним засобом, який підпорядкований стратегічним завданням військової організації держави. Проте політичні технології можуть застосовуватися передусім на рівні найвищого військово-політичного керівництва та лідерства держави. Політичні public relations виступають засобами встановлення дружніх комунікативних контактів в рамках партнерських взаємодій у військовій співпраці. В умовах повоєнного відновлення України військово-політична комунікація має відіграти значну роль у розбудові військово-цивільних взаємодій за найкращими зразками євроатлантичного співтовариства.

Список посилань

1. Зінорук М. М. Чинники впливу на забезпечення державної безпеки України на сучасному етапі. Правові новели. 2023. № 21. С. 7-16.
2. Ліпкан В. А. Державна ідентичність: до формування нового політико-правового концепта. Проблеми реалізації прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права в Україні: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (8 жовтня 2024 р., м. Київ, КНУТД) / відп. ред. А. Ю. Олійник, Ю. В. Оніщик. Київ: КНУТД, 2024. С. 289-295.
3. Становлення і розвиток системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони: монографія / Пилипчук В. Г., Компанцева Л. Г., Кудінов С. С., Доронін І. М., Дзьобань О. П., Акульшин О. В., Заруба О. Г. Київ: ТОВ “Видавничий дім “АртЕк”, 2018. 271 с.
4. Paul, Ch. On Strategic Communications Today. Enhancing US Efforts to Inform, Influence, and Persuade. URL: <https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2756&context=parameters>
5. Department of Defense Standards of Conduct Office Political Activities. URL: <https://dodsoco.odc.osd.mil/DoD-Personnel/Ethics-Topics-for-DoD-Personnel/Political-Activities/>
6. Reding A., Weed K. & Ghez J. NATO's Strategic Communications concept and its relevance for France. URL: https://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR855z2.html
7. Chauvancy, F. (2010). Pour une stratégie d'influence globale. Communication & Influence, 20, 45-51.

8. Military Policy on Information Operations. MC 422 (2008) NATO. Brussels: NATO (2009). «Strasbourg / Kehl Summit Declaration». 4 April. URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_52837.htm?mode=pressrelease
9. Military Policy on Psychological Operations. MC 402 NATO Brussels: NATO. 1997. URL: <https://info.publicintelligence.net/NATO-PSYOPS-Policy.pdf>
10. Strategic Communications Policy. PO(2009)0141 (2009). NATO. Brussels: NATO. URL: https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/nato_stratcom_terminology_review_10062019.pdf
11. Brown, R. (2003). Spinning the war: political communications, information operations and public diplomacy in the war on terrorism. In D. K. Thussu, D. Freedman (Eds.) Spinning the war: Political communications, information operations and public diplomacy in the war on terrorism. SAGE Publications Ltd, 87-100.
12. Choi, S.-W., James, P. (2008). Civil Military Structure, Political Communication, and the Democratic Peace. Journal of Peace Research. 2008. J PEACE RES, 45, 37-53. 10.1177/0022343307084922.

References

1. Zinoruk, M. M. (2023). Chynnyky vplyvu na zabezpechennia derzhavnoi bezpeky Ukrainy na suchasnomu etapi. Pravovi novely, 21, 7-16.
2. Lipkan, V. A. (2024). Derzhavna identychnist: do formuvannia novoho polityko-pravovoho kontseptu. Problemy realizatsii prav, svobod i zakonnykh interesiv subiektiv prava v Ukraini: materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (8 zhovtnia 2024 r., m. Kyiv, KNUTD) / vidp. red. A.Iu. Oliinyk, Yu. V. Onishchuk. Kyiv: KNUTD, 289-295.
3. Stanovlennia i rozvytok systemy stratehichnykh komunikatsii sektoru bezpeky i oborony: monohrafiia. (2018). / Pylypchuk V. H., Kompantseva L. H., Kudinov S. S., Doronin I. M., Dzoban O. P., Akulshyn O. V., Zaruba O. H. Kyiv: TOV "Vydavnychiy dim "ArtEk", 271 p.
4. Paul, Ch. On Strategic Communications Today. Enhancing US Efforts to Inform, Influence, and Persuade. URL: <https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2756&context=parameters>
5. Department of Defense Standards of Conduct Office Political Activities. URL: <https://dodsoco.osd.mil/DoD-Personnel/Ethics-Topics-for-DoD-Personnel/Political-Activities/>

6. Reding A., Weed K., Ghez J. NATO's Strategic Communications concept and its relevance for France. URL:https://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR855z2.html
7. Chauvancy, F. (2010). Pour une stratégie d'influence globale. *Communication & Influence*, 20, 45-51.
8. Military Policy on Information Operations. MC 422 (2008). NATO. Brussels: NATO (2009) «Strasbourg / Kehl Summit Declaration». 4 April. URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_52837.htm?mode=pressrelease
9. Military Policy on Psychological Operations. (1997). MC 402 NATO Brussels: NATO. URL:<https://info.publicintelligence.net/NATO-PSYOPS-Policy.pdf>
10. Strategic Communications Policy. PO(2009)0141 (2009). NATO. Brussels:NATO.URL:https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/nato_stratcom_terminology_review_10062019.pdf
11. Brown, R. (2003). Spinning the war: political communications, information operations and public diplomacy in the war on terrorism. In D. K. Thussu, D. Freedman (Eds.) *Spinning the war: Political communications, information operations and public diplomacy in the war on terrorism*. SAGE Publications Ltd, 87-100.
12. Choi S.-W., James P. (2008). Civil Military Structure, Political Communication, and the Democratic Peace. *Journal of Peace Research*. J PEACE RES, 45, 37-53. 10.1177/0022343307084922.

Andriy Kovalev

Candidate of Political Science,

Doctoral student of the Department of Political Science

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-1081-3024>

e-mail: Kovalyov_A_V@ukr.net

MILITARY-POLITICAL COMMUNICATION: VECTORS OF EVOLUTION OF MODERN ANALYTICAL DISCOURSE TAKING INTO ACCOUNT NATO EXPERIENCE

Abstract

The foundations of Ukraine's resilience in the conditions of a full-scale invasion of the Russian Federation in the context of the ability to transmit critically important information in a short time in order to mobilize society to repel the enemy. On this basis, the phenomenon of military-political communication is considered, which at the present stage is dynamically evolving within the framework of information flow management, the distribution of communication roles of military-political leadership, and the planning of specific consequences and effects from the transmission of information about the deployment of hostilities. The essence of the communication formation of perception, influence on behavior and the achievement of operational goals in complex global environments is understood. The importance of transparency and consistency with strategic intentions, ensuring support for common goals, is revealed. The specifics of the purposeful formation of a favorable communication environment through the transformation of the culture of military-political decision-making are shown. It is revealed that military-political communication ensured the compliance of these efforts with broader diplomatic and military goals. It is proven that the improvement of military-communication doctrines, personnel training, and the development of countermeasures against the spread of hostile narratives. The process of developing flexibility to adapt to a rapidly changing information environment, where one wrong step can lead to an escalation of tension or undermine trust, is analyzed. The specifics

of the discursive justification of the concept of military-civilian strategic communications are reflected. The expediency of concentrating powers in the field of military-political communication, which should be adapted to the tasks of decentralization and horizontal coordination between state and public actors of military management, is substantiated.

Keywords: military-political communication, strategic communication, military propaganda, psychological operations, democratic values, NATO.

Стаття надійшла до редакції 19.05.25

© Ковальов А. В., 2025

Бузаров Андрій Ігоревич

Кандидат філософських наук, докторант Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0009-5085-8340>

e-mail: buzarov.andrey@gmail.com

РОЛЬ ТА СТРУКТУРА ДОПОМОГИ ЄС УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Резюме

Стаття присвячена комплексному аналізу ролі Європейського Союзу як ключового актора євроатлантичної спільноти у підтримці України в умовах повномасштабної агресії Російської Федерації. Дослідження охоплює основні напрями інституційної, військової, фінансово-економічної та гуманітарної допомоги ЄС, а також розглядає політичні, економічні та соціальні чинники, які впливають на своєчасність і масштабність ухвалення рішень. У роботі систематизовано пряму допомогу Україні зі сторони ЄС, включаючи механізми European Peace Facility, місію EUMAM Ukraine, програму Ukraine Facility, макрофінансову допомогу MFA+, інвестиційні інструменти та програми гуманітарної підтримки. Особлива увага приділена політико-правовим аспектам — від надання Україні статусу кандидата на *вступ* до ЄС до активації Директиви про тимчасовий захист для мільйонів переміщених осіб. Проаналізовано вплив внутрішньополітичних процесів у державах-членах, зокрема зростання популізму, енергетичної залежності та економічних викликів, на формування спільної політики щодо України. Показано, що, попри наявні суперечності, ЄС демонструє безпрецедентну єдність та стратегічну солідарність, мобілізуючи значні ресурси на підтримку військової стійкості, економічної стабільності та гуманітарних потреб України. *Результати дослідження* дозволяють глибше зрозуміти механізми прийняття рішень у межах ЄС, оцінити ефективність існуючих форматів підтримки та виявити структурні виклики, що можуть вплинути на подальший розвиток українсько-європейських відносин. Отримані *висновки* мають практичне значення для формування державної політики України, оптимізації співпраці з європейськими інституціями

та вироблення стратегій у сфері міжнародної безпеки, економічної інтеграції та гуманітарної взаємодії.

Ключові слова: Європейський Союз, російсько-українська війна, євроатлантична спільнота, гуманітарна допомога, військова підтримка, макрофінансова допомога, політична солідарність, тимчасовий захист, євроінтеграція.

Вступ

Європейський Союз як окремий великий суб'єкт євроатлантичної спільноти відіграє важливу роль у протидії російській агресії проти України. Ця роль є багатовимірною та охоплює широкий спектр напрямів: від військово-технічної та фінансової допомоги до гуманітарної підтримки й сприяння реформам у межах європейської інтеграції. В умовах війни ЄС не лише залишається основним донором та партнером України, але й виступає як стратегічний політичний актор, що визначає рамки майбутньої безпеки та стабільності у Європі. Попри однозначну політичну та системну підтримку України, всередині Європейського Союзу існує низка факторів, які впливають на своєчасність і масштабність допомоги. Серед них — зростання правого та лівого популізму, енергетична залежність окремих держав від РФ, специфіка політичних систем і політичних культур окремих країн-членів, а також внутрішні економічні та соціальні виклики. Ці фактори інколи блокують або уповільнюють ухвалення політичних рішень. Вказані аспекти потребують додаткового дослідження. Комплексний аналіз зазначених аспектів дозволяє не лише виявити сильні сторони підтримки України з боку Європейського Союзу, але й зрозуміти структурні та політичні проблеми, з якими стикається Союз як інституція. Це, своєю чергою, дає можливість краще оцінити динаміку та механізми інституційної допомоги, а також роль усієї євроатлантичної спільноти в умовах російсько-української війни, що відкриває перспективи для подальших досліджень впливу війни на трансформацію внутрішньої та зовнішньої політики окремих країн-членів Є. С. Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу інституційної підтримки Європейського Союзу України в умовах російської агресії та виявленні внутрішніх політичних суперечностей і чинників, що впливають на своєчасність і всебічність такої допомоги. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: по-перше, систематизувати та структурувати основні напрями інституційної підтримки Європейського Союзу; по-друге, виявити ключові внутрішні політичні та економічні фактори, які визначають ухвалення рішень державами-членами ЄС щодо України.

Методи дослідження

У дослідженні використано комплекс загальних і спеціальних методів, що забезпечують системний підхід до аналізу. Серед загальних методів — якісний аналіз та контент-аналіз офіційних документів Європейського Союзу, політичних рішень Європейської ради та Європейської комісії. До спеціальних методів належать порівняльно-історичний метод для виявлення динаміки рішень ЄС у контексті війни, дискурсивний аналіз для дослідження політичних наративів та кейс-стаді для детального розгляду окремих прикладів інституційної підтримки України. Емпіричну базу дослідження становлять офіційні документи та рішення ЄС, включно з комюніке Європейської ради, законодавчими актами Європейського парламенту, заявами високопосадовців та інституційними програмами допомоги (European Peace Facility, Ukraine Facility, макрофінансові пакети). Додатковими джерелами є також наукові статті й монографії, присвячені інституційній ролі Євросоюзу у підтримці України.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Тема дослідження інституційної ролі Європейського Союзу в умовах російсько-української війни є однією з ключових у сучасній науковій та експертній політологічній дискусії, де активно аналізуються як напрями та механізми допомоги Україні, так і проблеми, що виникають у процесі ухвалення політичних рішень на підтримку держави.

Питання впливу російсько-української війни на безпекову політику та військово-промисловий комплекс Європейського Союзу було предметом ґрунтовного аналізу в дослідженнях О. Брусиловської [1], К. Лещенко [2] та К. Чубенко, Д. Генделіса, У. Бшора [3]. У їхніх роботах акцент робиться на трьох ключових аспектах: по-перше, війна спричинила перегляд підходів ЄС до стратегічної безпеки та створення нових інституційних механізмів колективної оборони; по-друге, відбулося суттєве посилення військово-промислової кооперації між державами-членами, зокрема в рамках PESCO та Європейського оборонного агентства; по-третє, розвиток ВПК і трансформація безпекових політик прямо корелюють із необхідністю забезпечення стабільної та комплексної підтримки України.

Інформаційні аспекти російсько-української війни на рівні формування наративів та стратегічної комунікації, як в українському, так і в європейському дискурсі, досліджувалися А. Шкуро [4] та Н. Піпченко [5]. Обидва автори акцентують увагу на тому, що війна спричинила активізацію політичної риторики та стратегічних комунікацій, які відіграють ключову роль у зміцненні міжнародної підтримки України.

Тенденції до регіоналізації в межах Європейського Союзу, зокрема кооперація в економічній, військово-технічній та інших сферах серед держав-членів у рамках єдиної європейської інституції, були предметом

дослідження А. Вельчева [6], О. Сідлецької [7] та Т. Мелешенко [8]. Автори підкреслюють, що російсько-українська війна стала каталізатором посилення регіональної взаємодії всередині ЄС: країни Центрально-Східної Європи активізували координацію зовнішньополітичних і безпекових позицій; Балтійсько-Чорноморський регіон отримав новий імпульс у розвитку економічних і військово-технічних форматів співпраці; скандинавські держави, насамперед Швеція та Фінляндія, переглянули свій нейтральний статус, приєднавшись до НАТО. О. Крім того, особливу увагу українські науковці приділяють аналізу внутрішньополітичного міжпартійного дискурсу в межах Європейського Союзу, зокрема впливу популістських та радикальних рухів на формування політики щодо України. У дослідженнях В. Дудара [9], С. Феколлі та Е. Цели [10], а також К. Карамана [11] розглядаються механізми, за допомогою яких правий та лівий популізм, а також радикальні праві сили змінюють порядок денний ЄС, створюючи додаткові перешкоди для консенсусного ухвалення рішень у питаннях підтримки України. Автори сходяться на тому, що праворадикальні партії акцентують увагу на антиміграційній та антиглобалістській риторичі, тоді як лівопопулістські сили концентруються на соціально-економічних аспектах, але в обох випадках наслідком є посилення поляризації та ускладнення формування єдиної позиції Є. С. Серед закордонних дослідників варто відзначити праці Т. Гаєсебрука, В. Вагнера та І. Крестева й М. Леонарда, які комплексно аналізують вплив російсько-української війни на політику та внутрішні динаміки Європейського Союзу. Гаєсебрук досліджує різний рівень підтримки України з боку держав-членів ЄС, пояснюючи його поєднанням факторів спроможності, сприйняття загроз і внутрішніх політичних обмежень [12]. Вагнер аналізує позиції радикальної лівиці Європарламенту щодо війни, виявляючи внутрішні лінії розколу, особливо з питань санкцій та військової допомоги [13]. Красцев і Леонард у контексті європейських виборів і суспільної втоми від війни пропонують стратегії збереження політичної та громадської підтримки України. Усі автори сходяться на тому, що війна не лише змінює зовнішню політику ЄС, а й впливає на внутрішньополітичний баланс сил і формування консенсусу, при цьому підтримка України залишається одним із ключових викликів для європейської єдності [14].

Результати дослідження

Структура та вимір допомоги ЄС Україні в умовах повномасштабної війни. Перш за все треба зазначити, що у відповідь на повномасштабне вторгнення РФ ЄС та його держави-члени станом на березень 2025 мобілізували 143 млрд євро фінансової, військової та гуманітарної підтримки для України. Якщо додати до цього ще кошти, які були надані для допомоги українським переселенцям в ЄС, то загальна сума складає 164, 8 млрд євро [15]. Основою практичної систематичної допомоги Україні зі сторони ЄС

є відповідна узгоджена політико-дипломатична міжнародна позиція більшості країн ЄС, яка після початку повномасштабного вторгнення РФ значно посилилася. Наприклад, у березні 2022 року Європейська рада в Versailles Declaration [16], 2022) рішуче підтвердила відданість незалежності, суверенітету та територіальній цілісності України, а також погодилася на безпрецедентні заходи — від санкцій до постачання оборонного обладнання через European Peace Facility. У лютому — березні 2023 року Європейська рада повторно підтвердила свою непохитну політичну підтримку України, закликаючи до скоординованого дипломатичного та економічного тиску на РФ. У березні 2025 року Європарламент знову підтвердив стратегічну політичну солідарність із Києвом, наголошуючи на необхідності забезпечення справедливого миру та збереження єдності Є. С. Крім того, президентка Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн у лютому 2025 року підкреслила європейську перспективу України та готовність ЄС працювати над її майбутнім членством. [17; 18; 19].

Окремо варто зазначити, що після початку повномасштабного вторгнення РФ Україна отримала офіційний статус кандидата на *вступ* до Європейського Союзу — важливий елемент політико-дипломатичного співробітництва, який стимулював прискорення реформ та динаміку євроінтеграції. Європейська Комісія вже 17 червня 2022 р. рекомендувала Раді ЄС надати Україні статус кандидата, визначивши пріоритетні напрями реформ [20]. 23 червня 2022 р. Європейський парламент ухвалив резолюцію із закликом негайно надати Україні статус кандидата, а Рада ЄС офіційно затвердила його того ж дня. 25 червня 2024, у Люксембурзі відбулась перша Міжурядова Конференція між Україною та ЄС, що ознаменувала початок фактичних перемовин про членство України в Європейському Союзі [21]. У спільній заяві від 24 лютого 2025 р. керівники європейських інституцій підкреслили, що Україна досягла значного прогресу у впровадженні реформ, і що переговори про *вступ* уже розпочато, попри воєнні труднощі [22].

Щодо саме військової допомоги, що через позабюджетний інструмент — European Peace Facility (EPF) — ЄС мобілізував значний обсяг військово-технічної допомоги Україні, яка сягає приблизно €11,1 млрд згідно з бюджетною стратегією та рішеннями Ради ЄС (решта військової допомоги йде безпосередньо через окремі бюджети держав) [23].

Основними напрямками цієї підтримки є: (1) постачання озброєнь, боєприпасів, засобів протиповітряної оборони, дронів й іншого військового обладнання через EPF; (2) європейська тренувальна місія EUMAM Ukraine, створена рішенням Ради (CFSP 2022/1968) 17 жовтня 2022 року та деталізована у подальшій постанові PSC Decision (CFSP 2022/2097), оновлений Decision 2024/3178, — місія здійснює координацію та синхронізацію

навчання українських підрозділів на території держав-членів (Decisions CFSP 2022/1968 та CFSP 2024/3178); (3) спільні закупівлі та фінансування оборонної промисловості ЄС, включно з ініціативою «ReArm Europe» та фондом Ukraine Assistance Fund (в межах EPF), що спрямовані на зміцнення виробничих можливостей, закупівлі систем ППО, ракет, дронів і боєприпасів [24; 25; 26].

Ці механізми функціонують у наступний спосіб: EPF фінансує великі об'єми озброєнь і логістичної підтримки, а EUMAM Ukraine забезпечує кадрове навчання (на сьогодні вже підготовлено понад 63 000 військовослужбовців). У свою чергою, механізми типу Ukraine Assistance Fund дають змогу централізовано здійснювати закупівлі з європейських оборонних компаній, забезпечуючи більш ефективне планування, синергію ресурсів і контроль якості постачання.

Важливим аспектом підтримки ЄС України є також макроекономічна та фінансова допомога. З моменту повномасштабного вторгнення РФ ЄС суттєво збільшив обсяг макроекономічної допомоги Україні, активувавши як відновлювальний Ukraine Facility, так і екстрену макрофінансову підтримку MFA+. За період 2022 – 2025 років Союз мобілізував значні ресурси: близько €38,3 млрд у рамках Ukraine Facility (включно з €33 млрд пільгових кредитів і €5,27 млрд грантів), що спрямовано на підтримку державного бюджету, реформи, соціальні виплати та модернізацію у контексті євроінтеграції. Окрім того, для покриття нагальних потреб у 2023 році було спрямовано до €18 млрд через програму Macro-Financial Assistance+ (MFA+), частина якої – €18,1 млрд – надходила в межах G7-механізму з використанням заморожених російських активів. Крім макрофінансового компонента, Facility передбачає Ukraine Investment Framework (п'ятирічний інвестиційний пакет €9,3 млрд у вигляді гарантій та грантів), що має залучити до €40 млрд інвестицій у відновлення й інфраструктуру [27; 28; 29].

Війна РФ проти України спричинила безпрецедентну гуманітарну та міграційну кризу з часів Другої світової війни, коли мільйони українців були змушені шукати захист як в межах країни, так і за кордоном. Європейський Союз і держави-члени мобілізували понад €3,7 млрд гуманітарної допомоги – з яких близько €1,1 млрд виділено через пряму підтримку Єврокомісії, а решта – через держави-члени. Ця допомога включає фінансову підтримку, продукти харчування, воду, медичну допомогу, екстрене житло, освіту під час кризи та комплекти для найуразливіших груп населення в Україні. Окрім цього, В рамках активації Директиви про тимчасовий захист (Temporary Protection Directive) від 4 березня 2022 р. понад 4,3 млн осіб з України отримали статус (на кінець травня 2025), що надало доступ до житла, працевлаштування, освіти, охорони здоров'я і соціальних

виплат у державах ЄС. ЄС також забезпечив публічну фінансову підтримку державам-хостам, у вигляді €17 млрд для покриття витрат на прийняття українців [30; 31; 32].

Специфіка формування політичних позицій щодо агресії РФ проти України всередині ЄС. З 2014 року Європейський Союз послідовно та поетапно запроваджував санкційні обмеження проти РФ у відповідь на агресію проти України. Проте після початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року санкційна політика масштабувалася до безпрецедентного рівня, охоплюючи значну кількість секторів та осіб. Якщо у 2014 — 2021 роках санкції були спрямовані переважно на окремих фізичних і юридичних осіб та окремі галузі економіки, то станом на літо 2025 року ЄС ухвалив вже 18 пакетів санкцій, які включають комплексні персональні обмеження (замороження активів, заборона в'їзду для фізичних осіб, пов'язаних із підтримкою агресії), індивідуальні санкції проти компаній і організацій, а також секторальні заходи (заборона імпорту російської нафти та нафтопродуктів, обмеження експорту технологій, блокування доступу до фінансових ринків, транспортні та медіаобмеження [33].

Важливим результатом жорстких санкцій ЄС стало помітне зменшення залежності Європейського Союзу від імпорту енергоносіїв з РФ, що водночас скоротило доходи російського бюджету від енергетичного експорту та обмежило економічні можливості РФ підтримувати війну. Зокрема, частка російського газу в загальному імпорті ЄС знизилась із 45 % у 2021 році до приблизно 17 % у першому кварталі 2025 року, тобто втрачено близько від двох третин обсягу постачань. Імпорт нафтопродуктів також скоротився: частка російської нафти впала з 29 % у 2021 році до лише 2 % у першому кварталі 2025 року. Такий енергетичний розрив призвів до значного зниження доходів РФ від експорту енергії, навіть попри спроби обходу санкцій через «тіньові» судна. Зниження постачання призвело до спаду в газовому ланцюжку доходів РФ [34; 35; 36].

Одним з помітних внутрішньополітичних трендів ЄС стало те, що ухвалення ключових рішень щодо санкцій, економічної або політико-дипломатичної підтримки України часто супроводжувалося особливою позицією з боку Угорщини, а також еволюцією позиції Словаччини, пов'язаною зі зміною політичної еліти. Від початку повномасштабної війни прем'єр-міністр Словаччини Едуард Хегер та його уряд активно підтримували Україну, тоді як після приходу до влади уряду на чолі з Робертом Фіцо (жовтень-2023) Словаччина почала поступово змінювати свою зовнішньополітичну позицію: Фіцо пропонував блокувати нові пакети санкцій, якщо не буде надано гарантій щодо постачання російського газу, та припинив військову допомогу [37]. Угорщина, очолювана Віктором Орбаном, неодноразово погрожувала блокувати санкційні рішення ЄС, включно з

пакетом №18, а відтак змушувала ЄС вести з нею переговори про постачання енергоносіїв та список осіб під санкції. На тлі формування політики ЄС щодо підтримки України позиції Угорщини та Словаччини дедалі більше зближувалися, перетворюючись на фактичні скоординовані зовнішньополітичні заяви. Починаючи з 2024 — 2025 років прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан неодноразово публічно заперечував необхідність відмови від імпорту російського газу, апелюючи до ризику економічної нестабільності для країн Центральної Європи. У червні 2025 року Угорщина та Словаччина спільно заблокували ухвалення 18-го пакету санкцій ЄС, аргументуючи це побоюваннями щодо виходу з російських енергоносіїв та вимагали від Єврокомісії гарантій компенсацій. Орбан прямо закликав переглянути санкційну політику та відмовитися від обмежень на енергетичні ресурси, що чітко збігалось з позицією Роберта Фіцо [38].

Крім очевидних угорсько-словацьких координаційних інтересів, не менш важливою є особлива позиція Австрії — країни з традиційною політикою військового нейтралітету, яка, хоча й активно долучалася до гуманітарної підтримки України та забезпечення переселенців, водночас суттєво обмежувала власні можливості щодо військової допомоги й санкцій [39]. У внутрішньополітичному дискурсі Австрії особливу роль відігравав лідер ультраправої ФРÖ Герберт Кікль, який прямо критикував санкції проти РФ як порушення нейтральної позиції, а також закликав до перегляду загальної політики щодо України — позиція, яка збігається з курсом Орбана та Фіцо [40]. Протилежно до нього глава МЗС Австрії Беате Майнль-Райзінгер в липні 2025 року заявила, що «нейтральність безпосередньо не захистить нас» і що Австрія може переглянути свою нейтральну політику в нових геополітичних реаліях [41].

Різке переосмислення політики нейтралітету окремими державами ЄС не є новим феноменом у контексті російської агресії проти України. Ще у перші місяці повномасштабної війни приклад такої трансформації зовнішньополітичної доктрини продемонстрували Швеція та Фінляндія, які, відмовившись від своєї тривалої позаблокової політики, подали заявки на *вступ* до НАТО [42]. Цей стратегічний крок завершився їхнім повноправним членством у Північноатлантичному альянсі, що суттєво зміцнило європейську безпекову архітектуру [43]. Членство в НАТО дало змогу обом країнам не лише посилити власну обороноздатність, а й значно розширити військову та політичну підтримку України, демонструючи, що перегляд нейтралітету в умовах російської агресії є логічним елементом євроатлантичної консолідації [44; 45].

Порівняльний аналіз, наведений вище, дозволяє виявити чіткі закономірності та тенденції в еволюції підтримки України з боку Європейського Союзу. Після початку повномасштабного вторгнення РФ 24 лютого 2022

року ця підтримка суттєво посилилася, хоча й до цього залишалася на високому рівні. Варто зазначити, що ще у період із 2014 року позиція ЄС щодо України була достатньо послідовною — (системне невизнання незаконної окупації Криму та частин Донецької та Луганської областей), санкційна політика проти РФ та макрофінансова підтримка, а також інституційна допомога реформам. Однак після 2022 року до цих традиційних форматів додалися два фундаментально нові, екзистенційні напрями допомоги: воєнно-технічна та гуманітарна підтримка. Воєнно-технічна допомога, поряд з аналогічною підтримкою США та інших союзників, стала вирішальним чинником у стримуванні російської агресії та зміцненні обороноздатності України. Гуманітарний вимір, як у вигляді допомоги українцям всередині країни, так і у вигляді масштабної підтримки біженців та тимчасово переміщених осіб на території ЄС, відіграв екзистенційну роль у стабілізації демографічної ситуації, збереженні людського потенціалу та адаптації українців у рамках Є. С. Сукупність цих напрямів демонструє системний, багатовимірний і трансформаційний характер підтримки України з боку ЄС у контексті війни.

Наслідком інтенсифікації євроінтеграційного курсу України в умовах війни стало активне просування законодавчих та інституційних змін. Попри складну безпекову ситуацію, уряд України продовжив реалізовувати євроінтеграційні рекомендації Єврокомісії, що охоплювали завершення судової реформи, забезпечення незалежності антикорупційних органів, впровадження медійної реформи та політики деолігархізації. Ці реформи, у поєднанні з виконанням Угоди про асоціацію, підтвердили стабільну траєкторію руху України в напрямі набуття членства в Є. С. Аналітичні оцінки підкреслюють, що, незважаючи на повномасштабну війну, європейська інтеграція залишається стратегічним пріоритетом держави, а прогрес у реформах свідчить про високий рівень політичної волі та стійкості українських інституцій. Загальний знаменник експертних висновків полягає в тому, що війна стала каталізатором глибоких внутрішніх змін і водночас тестом на здатність України адаптувати законодавчу, економічну та інституційну систему до стандартів ЄС, зберігаючи стратегічну мету євроінтеграції як незмінний орієнтир [46; 47].

Російсько-українська війна стала серйозним випробуванням для політичної єдності Європейського Союзу як на рівні інституцій, так і на рівні окремих держав-членів. З одного боку, війна зумовила суттєві зміни стратегічних позицій деяких країн, зокрема Швеції та Фінляндії, які ухвалили історичні рішення відмовитися від багаторічної політики позаблоковості та приєднатися до НАТО. Це безпосередньо вплинуло на масштаби їхньої політичної, військової та фінансової підтримки України. З іншого боку, країни, які у своїй зовнішньополітичній доктрині традиційно

дотримувалися військового нейтралітету, як Австрія, зайняли стриману та обережну позицію щодо військової допомоги, обмежуючись переважно гуманітарними та політичними форматами підтримки. Водночас навіть в Австрії останнім часом розпочалися політичні дискусії серед керівних еліт про можливість перегляду власної зовнішньополітичної позиції та розширення участі в безпекових і оборонних союзах. Проте існують і негативні тенденції в середині ЄС, пов'язані з позиціями окремих країн, насамперед Угорщини та Словаччини, які в силу особливостей політичної системи, історичних традицій, економічної залежності або впливу внутрішніх фінансово-промислових груп часто займали позицію, що відхилялася від загальноєвропейської політики підтримки України. Це створювало напруження всередині ЄС та ускладнювало ухвалення колективних рішень. Крім того, з часом політична тема України почала активно використовуватися крайніми правими та лівими силами у країнах ЄС, що спричинило додаткову політизацію цього питання. Відповідно, можна припустити, що війна Росії проти України запустила складні та неоднозначні політичні процеси всередині Європейського Союзу, які вплинули на внутрішню єдність блоку та динаміку підтримки України.

В цьому контексті варто погодитися з оцінками українських вчених щодо загального аналізу еволюції взаємин між Україною та Європейським Союзом. Так, наприклад, С. Віднянський та А. Мартинов вказуються на глибокі трансформації, що відбулися у цій площині у 2014 – 2022 роках. Обидва дослідники підкреслюють, що починаючи з підписання Угоди про асоціацію у 2014 році та до надання Україні статусу кандидата у 2022-му, спостерігався поступовий перехід від формально-декларативної підтримки до всеохопної співпраці. Повномасштабне вторгнення РФ стало каталізатором не лише нової якості політичного діалогу, а й кардинального перегляду євроінтеграційної політики: з «партнерства» — до «інституціонального зближення» і формування спільного геополітичного фронту. Обидва автори погоджуються, що головною зміною після 2022 року стало усвідомлення євроінтеграції як елементу виживання державності України та формування безпекової стратегії самого ЄС [48; 49]. Крім того, цінними є узагальнення зроблені О. Каліщук, яка резюмує думки українських і західних експертів щодо впливу війни на зміст і темпи євроінтеграції. Вона зазначає, що Брюссель зосередився на трьох векторах — санкційному тиску на РФ, військово-гуманітарній допомозі Україні та формалізації інтеграційного діалогу. Є також консенсус, що війна перетворила євроінтеграцію на спільну політичну та ціннісну стратегію [50].

Висновки

Європейський Союз у період з 2014 року та особливо після початку повномасштабної російсько-української війни у 2022 році утвердився як

ключовий інституційний донор та політичний союзник України. Комплекс підтримки охоплює політико-дипломатичний вимір, санкційну політику проти РФ, макрофінансову допомогу, інтеграційний діалог, а після 2022 року — і два нових екзистенційних напрями: воєнно-технічний та гуманітарний. Попри внутрішні протиріччя і політичні виклики, ЄС зміг зберегти основний вектор стратегічної солідарності, що стало критичним чинником зміцнення стійкості України в умовах війни.

Водночас внутрішньополітична динаміка країн-членів виявила складність цього процесу. Особливі позиції окремих держав (Угорщини, Словаччини, Австрії), зумовлені внутрішніми політичними та економічними факторами, періодично ускладнювали ухвалення рішень у рамках Є. С. Однак приклади зміни стратегічних курсів Швеції та Фінляндії свідчать про здатність європейських держав переглядати власні безпекові доктрини на користь спільної оборони та інтеграції.

Перспективи подальших досліджень. Подальший аналіз взаємин Україна — ЄС потребує кращого вивчення механізмів формування політичних позицій окремих держав-членів, зокрема Словаччини, Австрії, Німеччини та Франції, які відіграють ключову роль у балансі внутрішньої єдності Є. С. Важливо дослідити, як внутрішня політика, електоральні цикли, соціально-економічні фактори та взаємодія з інтересами промислово-фінансових груп впливають на європейську позицію щодо підтримки України.

Список посилань

1. Brusylovska O. I. Російсько-українська війна: попередні уроки для ЄС та сценарії майбутнього. Політикус. 2022. Т. 4, № 2. С. 15 — 22. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-spec.2>
2. Leshchenko K. Current trends in the military-industrial integration of the EU countries and implications for Ukraine. Foreign Affairs. 2023. Vol. 33, No. 4. P. 8 — 21. DOI: [https://doi.org/10.46493/2663-2675.33\(4\).2023.8-21](https://doi.org/10.46493/2663-2675.33(4).2023.8-21)
3. Czubenko C., Gendelis D., Bschor U. Strengthening EU defence capabilities under conditions of the Russian-Ukrainian War. Foreign Affairs. 2022. Vol. 32, No. 5. P. 16 — 23. DOI: [https://doi.org/10.46493/2663-2675.32\(5\).2022.16-23](https://doi.org/10.46493/2663-2675.32(5).2022.16-23)
4. Шкуро А. С. Артикуляція євроінтеграційного курсу інститутом президентства у період повномасштабного вторгнення РФ проти України. Південний український правничий часопис. 2023. № 4. С. 81 — 86.

5. Піпченко Н. Публічний дискурс в європейських країнах-сусідах щодо російського вторгнення в Україну. Міжнародні відносини та міжнародна інформація. 2023. № 5. С. 14 – 27.
6. Вельчев А. Influence of Central and Eastern European countries on EU's foreign policy. Foreign Affairs. 2024. Vol. 34, No. 5. P. 59 – 71. DOI: [https://doi.org/10.46493/2663-2675.34\(5\).2024.59](https://doi.org/10.46493/2663-2675.34(5).2024.59)
7. Сідлецька О. The Baltic-Black Sea Axis: Historical background and implementation factors. Foreign Affairs. 2023. Vol. 33, No. 6. P. 13 – 21. DOI: [https://doi.org/10.46493/2663-2675.33\(6\).2023.13-21](https://doi.org/10.46493/2663-2675.33(6).2023.13-21)
8. Мелещенко Т. Transformation of the European security system in the light of Sweden and Finland's accession to NATO. Foreign Affairs. 2024. Vol. 34, No. 2. P. 36 – 42. DOI: [https://doi.org/10.46493/2663-2675.34\(2\).2024.36](https://doi.org/10.46493/2663-2675.34(2).2024.36)
9. Дудар В. The right-wing radical vision of a multipolar world: Specifics of anti-globalist rhetoric of leaders of contemporary right-wing politicians in the EU and the United States. Foreign Affairs. 2024. Vol. 34, No. 5. P. 35 – 47. DOI: [https://doi.org/10.46493/2663-2675.34\(5\).2024.35](https://doi.org/10.46493/2663-2675.34(5).2024.35)
10. Феколлі С., Цела Е. Right-wing and left-wing populism in the EU and their impact on democratic processes. Foreign Affairs. 2024. Vol. 34, No. 3. P. 67 – 76. DOI: [https://doi.org/10.46493/2663-2675.34\(3\).2024.67](https://doi.org/10.46493/2663-2675.34(3).2024.67)
11. Караман К. В. Євроскептицизм в програмних документах радикальних парламентських партій країн: дис.... д-ра філософії: спец. 052 Політологія. Маріупольський держ. ун-т. Київ, 2023. 234 с.
12. Haesebrouck T. EU Member State Support to Ukraine. Foreign Policy Analysis. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1093/fpa/orado24>
13. Wagner W. Contesting Western support for Ukraine. The radical left in the European Parliament. Journal of European Integration. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1080/07036337.2024.2424186>
14. Krastev I., Leonard M. Wars and elections: How European leaders can maintain public support for Ukraine. European Council on Foreign Relations. 2024. URL: <https://ecfr.eu/publication/wars-and-elections-how-european-leaders-can-maintain-public-support-for-ukraine>
15. Council of the European Union. EU solidarity with Ukraine. [6. д.]. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-solidarity-ukraine/>

16. Council of the European Union. The Versailles Declaration. 11.03.2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/11/the-versailles-declaration-10-11032022/>
17. Council of the European Union. European Council conclusions — 9 February 2023. 09.02.2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/02/09/european-council-conclusions-9-february-2023/>
18. European Parliament. European Parliament resolutions on Ukraine. [6. д.]. URL: <https://ukraine.europarl.europa.eu/en/documents/ep-resolutions>
19. European Commission. Speech by President von der Leyen at the Munich Security Conference 2025. 21.02.2025. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_25_602
20. Cabinet of Ministers of Ukraine. Єврокомісія рекомендувала надати Україні статус кандидата на *вступ* до ЄС. 17.06.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yevrokomisiya-rekomenduvala-nadati-ukrayini-status-kandidata-na-vstup-do-yes>
21. Cabinet of Ministers of Ukraine. Україна офіційно розпочала переговори про *вступ* з ЄС. 14.11.2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-ofitsiino-rozpochala-peremovyny-pro-vstup-z-ies>
22. European Council, European Commission, European Parliament. Joint statement by the President of the European Council, the President of the European Commission and the President of the European Parliament on the third anniversary of Russia's invasion of Ukraine. 24.02.2025. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/02/24/joint-statement-by-the-president-of-the-european-council-the-president-of-the-european-commission-and-the-president-of-the-european-parliament-on-the-third-anniversary-of-russia-s-invasion-of-ukraine>
23. European Parliamentary Research Service. State of play: EU support to Ukraine — Payments, reform and investment, use of immobilised Russian assets. European Parliament. 10.04.2025. URL: <https://epthinktank.eu/2025/04/10/state-of-play-eu-support-to-ukraine-payments-reform-and-investment-use-of-immobilised-russian-assets/financial-humanitarian-and-military-support-for-ukraine>
24. Council of the European Union. Council Decision (CFSP) 2022/1968 establishing the European Union Military Assistance Mission in support of Ukraine (EUMAM Ukraine). Official Journal of the

- European Union. L 272. 17.10.2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/1968/oj>
25. Political and Security Committee of the Council of the European Union. PSC Decision (CFSP) 2022/2097 on the European Union Military Assistance Mission in support of Ukraine (EUMAM Ukraine). Official Journal of the European Union. L 275. 15.11.2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/2097/oj>
26. Council of the European Union. Council Decision (CFSP) 2024/3178 amending Decision (CFSP) 2022/1968 on the European Union Military Assistance Mission in support of Ukraine (EUMAM Ukraine). Official Journal of the European Union. L 2024/3178. 05.03.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202403178
27. European Commission. Macro-Financial Assistance+ for Ukraine. 2023. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/eu-borrower-investor-relations/macro-financial-assistance-ukraine_en
28. European Commission. Ukraine Facility. 2024. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/ukraine-facility_en
29. European Commission. State of play: EU support to Ukraine — Payments, reform and investment, use of immobilised Russian assets. European Parliamentary Research Service. 10.04.2025. URL: <https://epthinktank.eu/2025/04/10/state-of-play-eu-support-to-ukraine-payments-reform-and-investment-use-of-immobilised-russian-assets/>
30. European Commission. EU humanitarian support to Ukraine. [б. д.]. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/eu-humanitarian-support-ukraine_en
31. Eurostat. Temporary protection for persons fleeing Ukraine — monthly statistics. 05.2025. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics
32. Consilium.europa.eu. EU solidarity with Ukraine. 2024. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-solidarity-ukraine/>
33. European Commission. Sanctions adopted following Russia's military aggression against Ukraine. [б. д.]. URL: https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine_en

34. Eurostat. EU trade with Russia – latest developments. 2025. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_trade_with_Russia_-_latest_developments
35. European Commission. Roadmap to fully end dependency on Russian energy. 06.05.2025. URL: https://commission.europa.eu/news-and-media/news/roadmap-fully-end-eu-dependency-russian-energy-2025-05-06_en
36. Energy & Clean Air. EU imports of Russian fossil fuels in third year of invasion surpass financial aid sent to Ukraine. 24.02.2025. URL: <https://energyandcleanair.org/publication/eu-imports-of-russian-fossil-fuels-in-third-year-of-invasion-surpass-financial-aid-sent-to-ukraine/>
37. Euronews. Slovakia announces the end of military aid to Ukraine. 26.10.2023. URL: <https://www.euronews.com/2023/10/26/slovakia-announces-the-end-of-military-aid-to-ukraine>
38. Reuters. Hungary and Slovakia block Russian sanctions package. 23.06.2025. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/hungary-slovakia-block-russian-sanctions-package-budapest-says-2025-06-23/>
39. Reuters. Austria's neutral status here to stay, foreign minister says. 18.05.2022. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/austrias-neutral-status-here-stay-foreign-minister-says-2022-05-18/>
40. New Eastern Europe. Austria's drift toward isolation: Kickl's Russia ties and the risk of following Hungary's lead in the war. 06.02.2025. URL: <https://neweasterneurope.eu/2025/02/06/austrias-drift-toward-isolation-kickl-russia-ties-and-the-risk-of-following-hungarys-lead-in-the-war/>
41. TVP World. Austria's Foreign Minister open to reconsider country's neutrality. 27.07.2025. URL: <https://tvpworld.com/88046480/austrian-fm-open-to-reconsider-countrys-neutrality-media-reports>
42. NATO. Finland and Sweden complete NATO accession talks. 05.07.2022. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_197737.htm
43. Government Offices of Sweden. Historical relations between Sweden and NATO. 03.04.2024. URL: <https://www.government.se/government-policy/sweden-in-nato/history-of-sweden-and-nato/>
44. Ministry for Foreign Affairs of Finland. Finland supports Ukraine. 19.05.2025. URL: <https://um.fi/finland-s-support-to-ukraine>

45. Government Offices of Sweden. Support for Ukraine, security cooperation and Sweden's neighbourhood in the spotlight in this year's Statement of Foreign Policy. 14.02.2025. URL: <https://www.government.se/press-releases/2025/02/support-for-ukraine-security-cooperation-and-swedens-neighbourhood-in-the-spotlight-in-this-years-statement-of-foreign-policy/>
46. Центр Разумкова. Євроінтеграція в умовах війни: Виклики і перспективи. 12.2022. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_eu_integration_war.pdf
47. Fondation Robert Schuman. Ukraine's path to the EU: Reform, resilience and the politics of enlargement. 23.06.2025. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/796-ukraine-s-path-to-the-eu-reform-resilience-and-the-politics-of-enlargement>
48. Віднянський С. Україна — Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014 — 2022 рр. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2022. Вип. 31. С. 10 — 15. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2022.31.010>
49. Мартинов А. Еволюція політики Європейського Союзу щодо російсько-української війни (2014 — 2022). Європейські історичні студії. 2022. Вип. 23. С. 30 — 43. DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2022.23>
50. Каліщук О. Європейський Союз та Україна: кейс російсько-української війни. Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. 2025. Вип. 1. С. 102 — 109. DOI: <https://doi.org/10.31861/hj2025.61.102> — 109

References

1. Brusylovska, O. I. (2022). Rosiisko-ukrainska viina: poperedni uroky dlia YeS ta stsensarii maibutnoho. *Politykus*, 4(2), 15 — 22. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-spec.2>
2. Leshchenko, K. (2023). Current trends in the military-industrial integration of the EU countries and implications for Ukraine. *Foreign Affairs*, 33(4), 8 — 21. [https://doi.org/10.46493/2663-2675.33\(4\).2023.8-21](https://doi.org/10.46493/2663-2675.33(4).2023.8-21)
3. Czubenko, C., Gendelis, D., & Bschor, U. (2022). Strengthening EU defence capabilities under conditions of the Russian-Ukrainian War. *Foreign Affairs*, 32(5), 16 — 23. [https://doi.org/10.46493/2663-2675.32\(5\).2022.16-23](https://doi.org/10.46493/2663-2675.32(5).2022.16-23)
4. Shkuro, A. S. (2023). Artykuliatsiia yevrointehratsiinoho kursu instytutom prezydentstva u period povnomasshtabnoho vtorhnennia

- RF proty Ukrainy. Pivdenniyi ukrainskyi pravnychy chasopys, 4, 81 – 86.
5. Pipchenko, N. (2023). Publichnyi dyskurs v yevropeiskykh krainakh-susidakh shchodo rosiiskoho vtorhnennia v Ukrainu. Mizhnarodni vidnosyny ta mizhnarodna informatsiia, 5, 14 – 27.
 6. Velchev, A. (2024). Influence of Central and Eastern European countries on EU's foreign policy. Foreign Affairs, 34(5), 59 – 71. [https://doi.org/10.46493/2663-2675.34\(5\).2024.59](https://doi.org/10.46493/2663-2675.34(5).2024.59)
 7. Sidletska, O. (2023). The Baltic-Black Sea Axis: Historical background and implementation factors. Foreign Affairs, 33(6), 13 – 21. [https://doi.org/10.46493/2663-2675.33\(6\).2023.13-21](https://doi.org/10.46493/2663-2675.33(6).2023.13-21)
 8. Meleshchenko, T. (2024). Transformation of the European security system in the light of Sweden and Finland's accession to NATO. Foreign Affairs, 34(2), 36 – 42. [https://doi.org/10.46493/2663-2675.34\(2\).2024.36](https://doi.org/10.46493/2663-2675.34(2).2024.36)
 9. Dudar, V. (2024). The right-wing radical vision of a multipolar world: Specifics of anti-globalist rhetoric of leaders of contemporary right-wing politicians in the EU and the United States. Foreign Affairs, 34(5), 35 – 47. [https://doi.org/10.46493/2663-2675.34\(5\).2024.35](https://doi.org/10.46493/2663-2675.34(5).2024.35)
 10. Fekolli, S., & Tsela, E. (2024). Right-wing and left-wing populism in the EU and their impact on democratic processes. Foreign Affairs, 34(3), 67 – 76. [https://doi.org/10.46493/2663-2675.34\(3\).2024.67](https://doi.org/10.46493/2663-2675.34(3).2024.67)
 11. Karaman, K. V. (2023). Yevroskeptytsyzm v prohramnykh dokumentakh radykalnykh parlamentskykh partii krain: dys.... d-ra filosofii: spets. 052 Politolohiia. Mariupolskyi derzh. un-t. Kyiv.
 12. Haesebrouck, T. (2024). EU Member State Support to Ukraine. Foreign Policy Analysis. <https://doi.org/10.1093/fpa/orado24>
 13. Wagner, W. (2024). Contesting Western support for Ukraine. The radical left in the European Parliament. Journal of European Integration. <https://doi.org/10.1080/07036337.2024.2424186>
 14. Krastev, I., & Leonard, M. (2024). Wars and elections: How European leaders can maintain public support for Ukraine. European Council on Foreign Relations. <https://ecfr.eu/publication/wars-and-elections-how-european-leaders-can-maintain-public-support-for-ukraine>
 15. Council of the European Union. (n.d.). EU solidarity with Ukraine. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-solidarity-ukraine/>

16. Council of the European Union. (2022, March 11). The Versailles Declaration. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/11/the-versailles-declaration-10-11032022/>
17. Council of the European Union. (2023, February 9). European Council conclusions – 9 February 2023. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/02/09/european-council-conclusions-9-february-2023/>
18. European Parliament. (n.d.). European Parliament resolutions on Ukraine. <https://ukraine.europarl.europa.eu/en/documents/ep-resolutions>
19. European Commission. (2025, February 21). Speech by President von der Leyen at the Munich Security Conference 2025. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_25_602
20. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022, June 17). Yevrokomisiia rekomenduvala nadaty Ukraini status kandydata na vstup do YeS. <https://www.kmu.gov.ua/news/yevrokomisiya-rekomenduvala-nadati-ukrayini-status-kandidata-na-vstup-do-yes>
21. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024, November 14). Ukraina ofitsiino rozpochala perehovory pro vstup z YeS. <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-ofitsiino-rozpochala-peremovyny-pro-vstup-z-ies>
22. European Council, European Commission, & European Parliament. (2025, February 24). Joint statement by the President of the European Council, the President of the European Commission and the President of the European Parliament on the third anniversary of Russia's invasion of Ukraine. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/02/24/joint-statement-by-the-president-of-the-european-council-the-president-of-the-european-commission-and-the-president-of-the-european-parliament-on-the-third-anniversary-of-russia-s-invasion-of-ukraine/>
23. European Parliamentary Research Service. (2025, April 10). State of play: EU support to Ukraine – Payments, reform and investment, use of immobilised Russian assets. European Parliament. <https://epthinktank.eu/2025/04/10/state-of-play-eu-support-to-ukraine-payments-reform-and-investment-use-of-immobilised-russian-assets/financial-humanitarian-and-military-support-for-ukraine>
24. Council of the European Union. (2022, October 17). Council Decision (CFSP) 2022/1968 establishing the European Union Military Assistance Mission in support of Ukraine (EUMAM Ukraine). Official

- Journal of the European Union, L 272. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/1968/oj>
25. Political and Security Committee of the Council of the European Union. (2022, November 15). PSC Decision (CFSP) 2022/2097 on the European Union Military Assistance Mission in support of Ukraine (EUMAM Ukraine). Official Journal of the European Union, L 275. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/2097/oj>
 26. Council of the European Union. (2024, March 5). Council Decision (CFSP) 2024/3178 amending Decision (CFSP) 2022/1968 on the European Union Military Assistance Mission in support of Ukraine (EUMAM Ukraine). Official Journal of the European Union, L 2024/3178. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202403178
 27. European Commission. (2023). Macro-Financial Assistance+for Ukraine. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/eu-borrower-investor-relations/macro-financial-assistance-ukraine_en
 28. European Commission. (2024). Ukraine Facility. https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/ukraine-facility_en
 29. European Commission. (2025, April 10). State of play: EU support to Ukraine — Payments, reform and investment, use of immobilised Russian assets. European Parliamentary Research Service. <https://epthinktank.eu/2025/04/10/state-of-play-eu-support-to-ukraine-payments-reform-and-investment-use-of-immobilised-russian-assets/>
 30. European Commission. (n.d.). EU humanitarian support to Ukraine. https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/eu-humanitarian-support-ukraine_en
 31. Eurostat. (2025, May). Temporary protection for persons fleeing Ukraine — monthly statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics
 32. Consilium.europa.eu. (2024). EU solidarity with Ukraine. <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-solidarity-ukraine/>
 33. European Commission. (n.d.). Sanctions adopted following Russia's military aggression against Ukraine. https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine_en

34. Eurostat. (2025). EU trade with Russia – latest developments. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_trade_with_Russia_-_latest_developments
35. European Commission. (2025, May 6). Roadmap to fully end dependency on Russian energy. https://commission.europa.eu/news-and-media/news/roadmap-fully-end-eu-dependency-russian-energy-2025-05-06_en
36. Energy & Clean Air. (2025, February 24). EU imports of Russian fossil fuels in third year of invasion surpass financial aid sent to Ukraine. <https://energyandcleanair.org/publication/eu-imports-of-russian-fossil-fuels-in-third-year-of-invasion-surpass-financial-aid-sent-to-ukraine/>
37. Euronews. (2023, October 26). Slovakia announces the end of military aid to Ukraine. <https://www.euronews.com/2023/10/26/slovakia-announces-the-end-of-military-aid-to-ukraine>
38. Reuters. (2025, June 23). Hungary and Slovakia block Russian sanctions package. <https://www.reuters.com/business/energy/hungary-slovakia-block-russian-sanctions-package-budapest-says-2025-06-23/>
39. Reuters. (2022, May 18). Austria's neutral status here to stay, foreign minister says. <https://www.reuters.com/world/europe/austrias-neutral-status-here-stay-foreign-minister-says-2022-05-18/>
40. New Eastern Europe. (2025, February 6). Austria's drift toward isolation: Kickl's Russia ties and the risk of following Hungary's lead in the war. <https://neweasterneurope.eu/2025/02/06/austrias-drift-toward-isolation-kickl-russia-ties-and-the-risk-of-following-hungarys-lead-in-the-war/>
41. TVP World. (2025, July 27). Austria's Foreign Minister open to reconsider country's neutrality. <https://tvpworld.com/88046480/austrian-fm-open-to-reconsider-countrys-neutrality-media-reports>
42. NATO. (2022, July 5). Finland and Sweden complete NATO accession talks. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_197737.htm
43. Government Offices of Sweden. (2024, April 3). Historical relations between Sweden and NATO. <https://www.government.se/government-policy/sweden-in-nato/history-of-sweden-and-nato/>
44. Ministry for Foreign Affairs of Finland. (2025, May 19). Finland supports Ukraine. <https://um.fi/finland-s-support-to-ukraine>
45. Government Offices of Sweden. (2025, February 14). Support for Ukraine, security cooperation and Sweden's neighbourhood in the

- spotlight in this year's Statement of Foreign Policy. <https://www.government.se/press-releases/2025/02/support-for-ukraine-security-cooperation-and-swedens-neighbourhood-in-the-spotlight-in-this-years-statement-of-foreign-policy/>
46. Tsentr Razumkova. (2022, December). Yevrointehratsiia v umovakh viiny: Vyklyky i perspektyvy. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_eu_integration_war.pdf
47. Fondation Robert Schuman. (2025, June 23). Ukraine's path to the EU: Reform, resilience and the politics of enlargement. <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/796-ukraine-s-path-to-the-eu-reform-resilience-and-the-politics-of-enlargement>
48. Vidnianskyi, S. (2022). Ukraina — Yevropeyskyi Soiuz: novyi etap vzaiemovidnosyn v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny 2014 — 2022 rr. Mizhnarodni zv'iazky Ukrainy: naukovy poshuky i znakhidky, 31, 10 — 15. <https://doi.org/10.15407/mzu2022.31.010>
49. Martynov, A. (2022). EvoliutsiiapolitykyYevropeiskohoSoiuzushchodo rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 — 2022). Yevropeyski istorychni studii, 23, 30 — 43. <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2022.23>
50. Kalishchuk, O. (2025). Yevropeyskyi Soiuz ta Ukraina: keis rosiisko-ukrainskoi viiny. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Istoriiia, 1, 102 — 109. <https://doi.org/10.31861/hj2025.61.102>

Andrii Buzarov

Candidate of Philosophical Sciences, Doctoral Candidate

Institute of Political and Ethno-National Studies named after I.F. Kuras

National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0009-5085-8340>

e-mail: buzarov.andrey@gmail.com

THE ROLE AND STRUCTURE OF EU ASSISTANCE TO UKRAINE IN THE CONTEXT OF RUSSIAN AGGRESSION

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the role of the European Union as a key actor within the Euro-Atlantic community in supporting Ukraine amid the full-scale aggression of the Russian Federation. The study examines the main areas of institutional, military, financial, economic, and humanitarian assistance provided by the EU, as well as the political, economic, and social factors influencing the timeliness and scale of decision-making. The paper systematizes EU measures, including the European Peace Facility, the EUMAM Ukraine mission, the Ukraine Facility program, MFA+ macro-financial assistance, investment instruments, and humanitarian aid programs. Special attention is given to the political and legal aspects — from granting Ukraine EU candidate status to activating the Temporary Protection Directive for millions of displaced persons. The analysis also addresses the impact of domestic political processes in EU member states, including the rise of populism, energy dependence, and economic challenges, on the formation of a common policy toward Ukraine. It is shown that, despite existing contradictions, the EU demonstrates unprecedented unity and strategic solidarity, mobilizing significant resources to support Ukraine's military resilience, economic stability, and humanitarian needs. The results of the study provide a deeper understanding of the EU's decision-making mechanisms, assess the effectiveness of existing support formats, and identify structural challenges that may influence the future development of Ukraine — EU relations. The findings have practical significance for shaping Ukraine's state policy, optimizing cooperation with European institutions, and

developing strategies in the fields of international security, economic integration, and humanitarian cooperation.

Keywords: European Union, Russia — Ukraine war, Euro-Atlantic community, humanitarian aid, military support, macro-financial assistance, political solidarity, temporary protection, European integration.

Стаття надійшла до редакції 19.06.25

© Бузаров А. І., 2025

Ganna Malkina

Doctor of Political Sciences, Professor of the Department of Political Science

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-2307-4702>

e-mail: g.m.malkina@knu.ua

Ihor Petrenko

Doctor of Political Sciences, Professor of the Department of Political Science

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-3328-4102>

e-mail: i.petrenko.knu@gmail.com

THE SECURITY AND FREEDOM DILEMMA: UKRAINE'S DEMOCRATIC PATH THROUGH WAR AND THE CHALLENGES OF CONSOLIDATION

Abstract

The article examines the evolution of Ukrainian democracy under wartime conditions and the challenges facing its consolidation. The authors find out the specifics of Ukraine's democratic transition since 1991, emphasizing its divergence from classical post-socialist scenarios and its dependence on the European integration vector. The concepts of electoral and liberal democracy are reviewed, with a focus on the fact that Ukraine, despite a developed electoral environment, has not yet achieved a fully liberal model. The state of democracy is assessed using Freedom House data, and the index's methodology is criticized for insufficient consideration of national context and external threats. Particular attention is given to the impact of martial law on the implementation of constitutional rights and freedoms, which generates the "freedom vs. security" dilemma. The article analyzes the four levels of democratic consolidation proposed by F. Fukuyama — ideology, institutions, civil society, and culture — and outlines the strengths and weaknesses of the Ukrainian experience. It highlights the phenomenon of civil society developing ahead of the state's institutional design. The paper identifies post-war risks, including the danger of hybrid political regimes, and proposes directions for strengthening

democracy: balancing freedom and security, institutional improvement, and meritocratic recruitment of the political elite. Combining theoretical analysis with practical recommendations, the study outlines an optimistic scenario for Ukraine's democratic development after victory.

Keywords: democracy; democratic consolidation; martial law; freedom; security; civil society; institutional capacity; democratic institutions.

Introduction

Since the proclamation of independence in 1991, Ukraine has embarked on a complex and often turbulent trajectory toward democracy. Unlike the relatively linear democratic transitions experienced by Poland, the Czech Republic, Slovakia, or the Baltic states, Ukraine's path has been characterized by an ongoing struggle to establish and safeguard democratic values in the face of persistent internal challenges and, above all, external pressures. The process of democratization has been intrinsically linked to the European integration vector of development – initially implicit during the presidency of Leonid Kuchma, and later institutionalized through its enshrinement in the Constitution of Ukraine. The “waves” of Ukrainian democratization have been marked by the Orange Revolution and the Revolution of Dignity, while the Russian Federation's backlash against these democratic advances has manifested in the annexation of Crimea, military aggression in the Donbas, and, subsequently, a full-scale invasion. At this juncture, it is essential to pause and critically assess the progress achieved along this path, as well as to consider the prospects and challenges that democracy in Ukraine will face in the years ahead.

In assessing the achievements and setbacks of Ukraine's democratic transition, it is customary to refer to the Freedom House Index. According to the 2019 results, Freedom House rated the level of democratic development in Ukraine at 3.39 out of 7 points, placing the country 16th among 29 post-socialist states evaluated within the Nations in Transit 2020 study [1]. By 2021, this score had slightly declined to 3.36, primarily due to a decrease in the judiciary's rating. These figures, in themselves, are not critical – unless compared with the data from 2005, when Ukraine's score stood at 4.5. Does such a comparison imply that between 2005 and 2021 Ukraine was moving in a direction opposite to that of democracy?

It should be emphasized at the outset that there is no reason for undue alarm. The Freedom House Index has been criticized for “overloading” the concept of democracy with numerous characteristics that, while related to democracy, in fact belong to the domains of political liberalism, social justice, and security, and therefore should not be conflated with the defining features of democracy as a political process. This distinction is of crucial importance. Democracy concerns the accountability of government to its citizens, whereas

liberalism entails minimizing the degree of state arbitrariness and interference in individual lives, regardless of how accountable the government may be to the public. The methodology of the Index has also been subject to scrutiny. For example, experts from the VoxUkraine analytical platform advise treating Freedom House's conclusions regarding Ukraine with caution, citing the lack of transparency in the assessment process — namely, the absence of clearly defined and exhaustive rules, standards, and benchmarks to guide evaluation. This results in the subjectivity of expert judgments, the universalization of assessments without accounting for national contexts or external threats, and the disregard of a country's temporal dynamics when evaluating its components [2]. Nevertheless, even with such methodological reservations, indices of this kind remain important indicators of the overall trajectory and international perception of democratic processes in Ukraine. They shape not only the academic but also the political framework for debates on the state of freedom, the rule of law, and the quality of institutions. For this reason, any analysis of Ukraine's democratic path under wartime conditions must be grounded both in empirical data and in a nuanced understanding of the country's internal socio-political processes and their interaction with security challenges. The subsequent discussion in this article combines these approaches in order to identify the key risks and opportunities for democratic consolidation in Ukraine.

Research Methods

The methodological framework of this study combines general scientific approaches with specialized political science methods of analysis. The historical-political method was employed to reconstruct the stages of formation and transformation of Ukrainian democracy from 1991 to the present, taking into account the influence of both internal and external factors. The comparative method was applied to juxtapose Ukraine's democratic transition with the experiences of other post-socialist states, as well as to analyze the concepts of electoral and liberal democracy within global political science discourse.

Institutional analysis was used to assess the state and effectiveness of key democratic institutions: the system of public administration, the electoral process, the judiciary, and local self-government. A structural-functional approach was adopted to identify the roles and interactions of the ideological, institutional, civil society, and cultural dimensions in the process of democratic consolidation, following the framework proposed by F. Fukuyama.

The empirical basis of the research comprises statistical data and analytical reports from both international and national organizations, including Freedom House, as well as legal acts of Ukraine regulating the state of martial law. Content analysis of scholarly publications, official documents, and public statements by political leaders made it possible to identify discursive features of

the contemporary understanding of the “freedom vs. security” dilemma within the Ukrainian political context.

Research Results

Turning to the theory of democracy, it can be stated that over the course of millennia — from the era of Athenian democracy to the present day, during which democracy has been debated, supported, attacked, ignored, affirmed, implemented, dismantled, and, at times, restored — no consensus has been reached regarding certain fundamental questions about its essence. In general terms, all approaches to defining democracy can be divided into minimalist ones (electoral democracy) and maximalist ones (liberal democracy). “We use the term ‘electoral democracy’ to refer to where relatively free and fair elections are held (where opposition parties stand some chance of winning government) but the institutions of a liberal society (like freedom of the press) are not in place” [3]. Despite all aspirations, Ukraine’s political regime cannot yet be classified as a liberal democracy with well-developed and firmly protected rights and freedoms. However, Ukraine can fully claim the status of an electoral democracy. Electoral democracy is a political system in which, first, the government is accountable to its citizens, and second, such accountability is exercised through free, fair, and competitive elections [4, p. 81]. As Stanford University Professor Larry Diamond asserts, one of the hallmarks of democracy is an electoral process in which “the results are not predetermined, there is a high level of opposition voting, and there is a real possibility for periodic alternation of ruling parties, while no group that abides by the constitution and the law is denied the right to form its own party and participate in the electoral process” [5, p.24].

An analysis of the electoral process and election outcomes in Ukraine since 2015, that is, in the period following the Revolution of Dignity, demonstrates compliance with the aforementioned criteria. First, the results of the parliamentary elections were not predetermined — neither in 2014 (recall the “intrigue” surrounding the competition between the Petro Poroshenko Bloc and the People’s Front in the nationwide constituency) nor, even more so, in 2019, when the newly established Servant of the People party won an unprecedented number of seats, forming a single-party majority in the Verkhovna Rada. Second, there was a significant share of votes cast for openly pro-Russian parties, despite the annexation of Crimea and the war initiated by the Russian Federation in the Donbas. In the 2014 parliamentary elections, the Opposition Bloc received 9.4% of the vote, while in 2019 — following rebranding — the Opposition Platform — For Life became the second-largest faction in the Ukrainian parliament, securing 13.5% of the vote. This fact also serves as an illustration of another point made by Larry Diamond: that “no group which abides by the constitution and the law is denied the right to form its own party and participate in the electoral process” [5, p.24].

The last of these indicators of electoral democracy, however, had a reverse side. Without venturing into forecasts about how the 2014 and 2019 parliamentary elections might have unfolded had they been less democratic — if pro-Russian parties had been banned or excluded from participation — it must be acknowledged that Ukraine has since entered a phase of full-scale war, accompanied by the introduction of the legal regime of martial law. The most favorable conditions for the development of democracy exist in peacetime; war constitutes a legitimate basis for the curtailment of democratic reforms. Today, democracy in Ukraine is effectively “on pause.” Presidential Decree No. 64/2022 On the Introduction of Martial Law in Ukraine provides, among other measures, for the restriction of constitutional rights and freedoms in political, economic, and social spheres. From the perspective of Ukraine’s political regime as an electoral democracy, the following rights are particularly affected: the right to freedom of thought and speech, and to the free expression of one’s views and beliefs (Article 34); the right to participate in the management of state affairs, in national and local referendums, and to freely elect and be elected to bodies of state power and local self-government (Article 38); and the right to peaceful assembly without weapons, including meetings, rallies, marches, and demonstrations, upon prior notification of executive or local self-government bodies (Article 39). On the one hand, the Decree stipulates that these rights “may be restricted” rather than being automatically curtailed. On the other hand, the provisions of the Law of Ukraine on the Legal Regime of Martial Law can be invoked to suppress constructive criticism of the government, to minimize the accountability of state authorities to citizens (one may recall the scandal in the Ministry of Defense concerning army procurement), and — most importantly — to suspend the transfer of power, which is a necessary condition of democracy. This constitutes the essence of the “freedom versus security” dilemma: in peacetime, freedom and security are not seen as mutually exclusive but rather as mutually reinforcing, whereas in wartime, priority is inevitably given to the latter. No democratic country has legislation on martial law that permits the holding of elections, referendums, or mass protests during such a period. “The problem of freedom and security during wartime arises in an extremely acute form: a nation experiencing war has the right to establish its own criteria for choosing between these values” [6, p. 223].

What form will democracy in Ukraine take after the war? Is a “slow death” of democracy possible as a result of the inertia of legislative restrictions introduced under the legal regime of martial law, whereby temporary limitations on rights and freedoms are transformed into permanent features of the political system? Could hybrid political regimes emerge — those described by Philippe Schmitter and Guillermo O’Donnell through the neologisms *dictablanda* (liberalization without democratization) and *democradura* (democratization without liberalization)? The former refers to a situation in which the government

permits certain manifestations of political competition and civic activity while retaining control over key institutions and preventing genuine alternation of elites. The latter denotes a system in which elections are held and democratic procedures are formally observed, yet accompanying civil liberties remain restricted and the political arena is significantly narrowed. The experience of Latin American countries, Southern Europe, and certain post-Soviet states demonstrates that such models frequently arise in the aftermath of states of emergency or armed conflicts. For Ukraine, this scenario could pose a serious danger if security-related arguments are used to justify the preservation of excessive political control even after victory is achieved [7].

At the same time, this prospect should not be regarded as inevitable. Ukrainian society possesses a substantial reserve of democratic resilience, demonstrated through mass protests, a vibrant volunteer movement, and a high level of self-organization. Therefore, alongside pessimistic forecasts, it is worth considering an alternative — an optimistic — scenario grounded in the predominance of the cultural factor: the entrenchment of democratic values at the level of national identity, where freedom and dignity become not merely political slogans but everyday social norms, making any rollback toward authoritarianism virtually impossible.

In his article *Democracy's Future: The Primacy of Culture*, Francis Fukuyama notes that “there are four levels at which democratic consolidation must take place: ideology, institutions, civil society, and culture” [8, p. 8]. Democratic change at the ideological level — that is, the level of normative convictions regarding the legitimacy or illegitimacy of democratic values and ideals — occurred in Ukraine in the late 1980s, culminating in the results of the All-Ukrainian Referendum on Independence held on December 1, 1991, in which 90.32% of citizens voted in favor, with a turnout of 84.18%. Ukraine's first president, Leonid Kravchuk, described the December referendum as one of the pivotal events in the “funeral of the empire” [9].

Changes at the institutional level are still ongoing. For young democracies, an optimal institutional design — including the form of government, the state structure, the electoral system, and the judiciary — is a necessary precondition for survival. In Ukraine, the type of republican form of government has been altered several times; the electoral system has been subject to ongoing reformist experimentation; and judicial reform has become a process without a clear beginning or end. Referring back to the Freedom House Index, from the start of monitoring Ukraine's democratic transition in 2005 until 2021 (the most recent data available), the score for “national democratic governance” declined by half — from 5.0 to 2.5; local democratic governance dropped from 5.25 to 3.5; and the rule of law and judicial independence fell from 5.75 to 2.25, despite improvements in the corruption rating, which rose from 5.75 to 2.25. These

disappointing results can be partly explained by the vagueness of the evaluation criteria, as discussed earlier, and partly by the emergence of non-government-controlled territories and the onset of hostilities in eastern Ukraine. Nevertheless, the institutional capacity of state authorities remains a matter of serious concern for both international observers and Ukrainian experts.

The third level is that of civil society. On this point, Francis Fukuyama observes: “This is the realm of spontaneously created social structures, separate from the state, which underlie democratic political institutions. These structures develop even more slowly than political institutions. They are less susceptible to manipulation by state policy and often exist in an inverse relationship to state power, strengthening as the state retreats, and vice versa” [8, p. 8]. It should be emphasized that civil society is not simply a society composed of citizens of a given country; rather, it is a society at a certain stage of development, capable of resisting state arbitrariness in defense of its rights and freedoms. The distinctive feature of Ukraine’s democratic trajectory lies in the fact that civil society emerged earlier than effective democratic institutions. In quantitative terms, this is reflected in Freedom House scores: from 3.0 in 2005 to 5.0 in 2021. In practical terms, it is evidenced by the Orange Revolution (2004) and the Revolution of Dignity (2014). The Ukrainian people’s capacity for self-organization has also been manifested in the unprecedented volunteer movement that arose with the onset of hostilities in the Donbas, in which civil society did not confront the state but rather “offered it a shoulder,” laying the foundations for a partnership-based relationship.

The cultural level constitutes the final stage at which democratic consolidation is achieved. The entrenchment of democratic values within the realm of culture — transforming them into what Fukuyama terms an “irrational ethical habit” — renders the dismantling of democracy nearly impossible. “Just as democratic institutions rest on a healthy civil society, so civil society, in turn, has its antecedents and preconditions at the cultural level,” writes Fukuyama [8, p. 9]. Ukraine’s current struggle for freedom is, at the same time, a struggle for democracy, for freedom is both a prerequisite and a fundamental value of democracy. In fighting for freedom, Ukrainians have demonstrated unity and steadfastness. This serves as evidence that democratic values — at least the foundational ones — have become embedded at the cultural level, which constitutes a fundamental determinant of political processes and a safeguard against potential usurpation of power.

This represents the optimistic scenario. In the stage of Ukraine’s post-war reconstruction, preserving democracy and ensuring its further consolidation will require addressing a number of critical challenges.

First, it will be essential to find an optimal balance between democratic freedoms and national security. In this search, Ukraine may draw on the

experience of the Federal Republic of Germany and its constitutional doctrine of the “militant” or “well-fortified democracy” (*Streitbare Demokratie*). According to this doctrine, the Federal Constitutional Court safeguards the free democratic basic order (*fdGO*), which cannot be abolished through legal procedures or by a majority vote. Preventive measures may be taken against anti-constitutional individuals and groups (parties, associations, and organizations) before they can act against the democratic basic order. The theoretical foundations of the concept of “militant democracy” were laid by Karl Loewenstein and Karl Mannheim, both of whom lived in exile during the period of National Socialism. In 1937, drawing on his experience of National Socialism, Loewenstein developed the model of “militant democracy” [10]. Mannheim’s reflections on “planned democracy” were based primarily on his work in the field of ideological critique and his analysis of the crises of contemporary mass democracy [11].

Second, it will be necessary to address the gap between the near-complete democratization of society and the partially limited democratization of the system of public governance. The most pressing task is to strengthen efforts to establish effective democratic institutions, which remain the weakest component of Ukrainian democracy. There is no ready-made formula here, as this requires a comprehensive set of measures — from eliminating the dualism of executive power, in which the head of state *de jure* does not lead it but *de facto* exercises control outside parliamentary and public oversight, to implementing a meaningful judicial reform that would finally bring the judiciary closer to the status of a neutral arbiter rather than a mere extension of the executive branch.

Third, meritocracy should become the fundamental principle for recruiting the political elite at all levels. The Ukrainian people have passed the test of political maturity. More than three decades of struggle for democracy have given Ukrainians the moral right to become the driving force behind the transition from electoral to liberal democracy.

Conclusions

Ukrainian democracy has evolved under exceptionally challenging conditions, where internal transformations have been continuously intertwined with external threats. Unlike other post-socialist states, its trajectory has not been linear and has been largely shaped by the struggle for national independence and European integration. The current political regime in Ukraine meets the criteria of an electoral democracy, yet it has not reached the level of a fully developed liberal model. The main challenges remain the state’s low institutional capacity, the imperfect mechanisms of governmental accountability, and the vulnerability of democratic procedures to the impact of security-related restrictions.

The introduction of martial law has served as a critical test for the democratic process, placing the “freedom versus security” dilemma at the forefront of the political agenda. While the restriction of rights and freedoms

during wartime can be justified, there is a risk that such measures may persist after the war's end, potentially leading to the emergence of hybrid political regimes. Fukuyama's concept of four levels of democratic consolidation demonstrates that Ukraine has made significant progress at the levels of ideology and civil society; however, the institutional level remains the weakest link. A robust civil society, which developed earlier than effective democratic institutions, represents a potential driving force for democratic reform.

To preserve and advance democracy in the post-war period, it will be necessary to: strike a balanced relationship between citizens' freedoms and national security, drawing on the experience of "militant democracy"; complete institutional reforms, eliminate the dualism of executive power, and ensure the independence of the judiciary; and introduce meritocratic principles for the recruitment of the political elite to guarantee effective and accountable governance.

The prospects for Ukrainian democracy after victory can be optimistic, provided that the cultural and value-based foundations of freedom are preserved, institutions are strengthened, and civil society remains actively engaged in the decision-making process.

References

1. Nations in Transit 2020. Redrived from: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-04/05062020_FH_NIT2020_vfinal.pdf
2. Ukraine on the Scales of Democracy: Index Freedom House. Redrived from: <https://dif.org.ua/article/ukraina-na-terezakh-demokratii-indeks-freedom-house>
3. Tarverdi, Y., Saha, S., & Campbell, N. (2019). Governance, democracy and development. *Economic Analysis and Policy*. Redrived from: <https://doi.org/10.1016/J.EAP.2019.06.005>.
4. Democratization (2019) / eds. Christian W. Haerpfer, Patrick Bernhagen, Ronald F. Inglehart, Christian Welzel. Oxford: Oxford University Press, 448 p.
5. Diamond, L. J. (1996). Is the third wave of democratization over? *Journal of Democracy*, 7 (3), 20 – 37.
6. Savytska, I., & Suprun, A. (2023). New Freedom in the Conditions of a New Realit. *Humanitarian Studios: Pedagogics, Psychology, Philosophy*, 14(3), 231 – 236.
7. O'Donnell, G., Schmitter, P. C., & Whitehead, L. (1986). *Transitions from authoritarian rule: Comparative perspectives*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
8. Fukuyama, F. (1995). Democracy's future: The primacy of culture. *Journal of Democracy*, 6 (1), 7 – 14.

9. Kravchuk, L. (2001, December 1 – 7). Funeral of an empire. *Mirror Weekly. Dzerkalo Tyzhnia*, (47[371]).
10. Loewenstein, K. (1937). Militant democracy and fundamental rights. *American Political Science Review*, 31 (3), 417 – 433; 31(4), 638 – 658.
11. Mannheim, K. (1943). *Diagnosis of our time: Wartime essays of a sociologist*. London: Routledge & Kegan Paul.

Список посилань:

1. Nations in Transit 2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-04/05062020_FH_NIT2020_vfinal.pdf
2. Україна на терезах демократії: Індекс Freedom House. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/ukraine-na-terezakh-demokratii-indeks-freedom-house>
3. Tarverdi Y., Saha S., Campbell N. Governance, democracy and development. *Economic Analysis and Policy*. 2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.1016/J.EAP.2019.06.005>
4. *Democratization* / eds. Christian W. Haerpfer, Patrick Bernhagen, Ronald F. Inglehart, Christian Welzel. Oxford: Oxford University Press, 2019. 448 p.
5. Diamond L. J. Is the Third Wave of Democratization Over? *Journal of Democracy*. 1996. Vol. 7. No. 3. P. 20-37.
6. Савицька І., Супрун А. Нова свобода в умовах нової реальності. *Humanitarian Studios: Pedagogics, Psychology, Philosophy*. 2023. Т. 14. № 3. С. 231-236.
7. O'Donnell G., Schmitter P. C., Whitehead L. *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. 202 p. (Series: Transitions from Authoritarian Rule).
8. Fukuyama F. Democracy's future: The primacy of culture. *Journal of Democracy*. 1995. Т. 6. № 1. С. 7 – 14.
9. Кравчук Л. Похорон імперії. *Дзеркало тижня*. №47 (371), 1-7 грудня, 2001 р.
10. Loewenstein K. Militant democracy and fundamental rights. *American Political Science Review*. 1937. Vol. 31, № 3. P. 417-433; № 4. P. 638-658.
11. Mannheim K. *Diagnosis of our time: Wartime essays of a sociologist*. London: Routledge & Kegan Paul, 1943. 278 p.

Малкіна Ганна Миколаївна

*Доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-2307-4702>
e-mail: g.m.malkina@knu.ua*

Петренко Ігор Ігорович

*Доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-3328-4102>
e-mail: i.petrenko.knu@gmail.com*

ДИЛЕМА БЕЗПЕКИ ТА СВОБОДИ: ШЛЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ КРІЗЬ ВІЙНУ ТА ВИКЛИКИ КОНСОЛІДАЦІЇ

Резюме

У статті досліджено еволюцію української демократії в умовах війни та виклики, що постають на шляху її консолідації. Автори з'ясовують специфіку українського демократичного транзиту від 1991 року, наголошуючи на його відмінності від класичних постсоціалістичних сценаріїв та залежності від євроінтеграційного вектора. Розглянуто поняття електоральної та ліберальної демократії, з акцентом на тому, що Україна, попри розвинене виборче середовище, не досягла повноцінної ліберальної моделі. Оцінюється стан демократії за даними Freedom House, критикується методологія цього індексу з урахуванням національного контексту та зовнішніх загроз. Особливу увагу приділено впливу воєнного стану на реалізацію конституційних прав і свобод, що зумовлює дилему «свобода vs безпека». Проаналізовано чотири рівні консолідації демократії за Ф. Фукуямою — ідеологію, інститути, громадянське суспільство та культуру — та окреслено сильні й слабкі сторони українського досвіду. Наголошено на феномені випереджального розвитку громадянського суспільства порівняно з інституційним дизайном держави. Окреслено загрози повоєнного періоду, включно з ризиком гібридних політичних режимів, та запропоновано напрями зміцнення демократії: баланс між свободою і безпекою, інституційне

вдосконалення, мерітократичний добір політичної еліти. Робота поєднує теоретичний аналіз і практичні рекомендації, формуючи бачення оптимістичного сценарію розвитку української демократії після перемоги.

Ключові слова: демократія; консолідація демократії; воєнний стан; свобода; безпека; громадянське суспільство; інституційна спроможність; демократичні інститути.

Стаття надійшла до редакції 20.06.25

© Малкіна Г. М., Петренко І. І., 2025

Матвійчук Андрій Васильович

*Кандидат політичних наук, заступник генерального директора
з науково-технічної роботи,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-4051-2484>
e-mail: matvijchuk@nas.gov.ua*

САМОВРЯДУВАННЯ ЯК КОРЕЛЯТ ДЕМОКРАТИЧНОСТІ

Резюме

У статті здійснено системний аналіз категорії самоврядування в контексті сучасної демократичної теорії. З'ясовано ознаки демократичного самоврядування та проаналізовано теорії самоврядування: локалізм, децентралізація влади, політична автономія, принцип субсидіарності. Продемонстровано, як розвиток самоврядування впливає на рівень демократичності суспільства.

Розглянуто самоврядування як політичний інститут, що забезпечує втілення народного суверенітету, легітимізацію влади, а також сприяє формуванню активної громадянської участі та демократичної політичної культури. З опорою на теоретичні напрацювання Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локка, Ю. Габермаса, Дж. Коена, А. Гутман та інших авторів обґрунтовано, що самоврядування виступає не лише як адміністративна децентралізація, але й як механізм публічної участі, який забезпечує прозорість, підзвітність і легітимність демократичного врядування.

Окрему увагу приділено теорії субсидіарності та концепції багаторівневого управління, що набули особливої актуальності в умовах європейської інтеграції. Визначено, що ефективність самоврядних практик тісно залежить від рівня політичної культури, громадянської компетентності та інституційної спроможності. Здійснено порівняльний аналіз самоврядних практик та індекс демократичності у різних країнах. У критичному ключі проаналізовано виклики функціонування місцевого самоврядування, зокрема популізм, клієнтелізм та недостатність ресурсної автономії.

Узагальнено, що самоврядування в демократичній державі не є периферійним елементом, а становить ключовий корелят демократичності, що забезпечує сталий розвиток інституцій демократії та політичної участі.

Ключові слова: самоврядування, демократія, політична участь, політична децентралізація, легітимність, публічна влада.

Вступ

В умовах зростаючої глобальної політичної поляризації та поширення авторитарних тенденцій в окремих регіонах світу, питання демократичної зрілості політичних систем набуває особливої ваги. Самоврядування, як одна з ключових ознак функціональної демократії, відіграє центральну роль у забезпеченні участі громадян в управлінні державними справами на локальному рівні. Самоврядування виступає важливим елементом політичної архітектури демократичного суспільства [1]. У сучасній політичній науці зростає інтерес до вивчення кореляції між ступенем розвиненості місцевого самоврядування та загальним рівнем демократичності політичної системи. Це зумовлено зростанням ролі локальних спільнот як суб'єктів публічного управління, а також поширенням глобального тренду на децентралізацію. За словами Джона Стюарта Мілля, «найкраща школа для справжньої демократії — це практика самоврядування» [2, р. 17]. Відповідно, питання самоврядування не можна зводити виключно до адміністративної категорії — воно є показником ступеня участі громадян у реалізації суверенітету. Успішність децентралізаційних реформ, ефективність політик субсидіарності та реальна участь громадян в ухваленні рішень — усе це стає критерієм якості демократії у XXI столітті.

Для України, яка одночасно проходить шлях демократизації та протистоїть зовнішній агресії, розвиток місцевого самоврядування є не лише внутрішньополітичним, а й безпековим пріоритетом. Саме тому вивчення самоврядування як корелята демократичності має теоретичну цінність і прикладне значення для формування стійкої політичної культури.

Мета статті: дослідити самоврядування як необхідний функціональний та ціннісний елемент демократичної політичної системи.

Методи дослідження

У дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід, який поєднує методи: структурно-функціонального аналізу — для виявлення інституційних ролей самоврядування в політичній системі; порівняльно-правового методу — для співставлення практик децентралізації та громадської участі в різних країнах; системного аналізу — з метою вивчення взаємозв'язків між самоврядністю, рівнем довіри до влади та індексами демократії.

Застосування цих методів дозволило виявити залежність між рівнем розвиненості місцевого самоврядування та ступенем демократичності

політичного режиму. Крім того, порівняльний аналіз міжнародних індексів (EIU, Freedom House, OECD) надає емпіричне підтвердження теоретичних положень.

Результати дослідження

У політичній теорії самоврядування виступає не лише елементом адміністративної організації влади, а й категорією, що безпосередньо відображає якість демократії, рівень політичної участі та ефективність розподілу влади. Його інтерпретація варіюється в залежності від теоретичних шкіл і філософських традицій. У політологічному дискурсі виокремлюються кілька провідних підходів до розуміння сутності та функцій самоврядування: локалізм, децентралізацію, політичну автономію та принцип субсидіарності. Коротко нагадаємо про їх сутність.

1) Локалізм. Це — ідея, за якою публічна влада має реалізовуватись на рівні найближчому до громадян, у межах локальних спільнот. Самоврядні одиниці вважаються природними носіями влади. Алексіс де Токвіль наголошував, що саме місцеве самоврядування є школою свободи і відповідальності громадян: «Місцеві свободи, що виникають із потреб громади, є головною умовою політичної стабільності» [3, р. 287]. Така форма політичної організації, на думку Алексіс де Токвіль, який аналізує американський досвід у праці «Демократія в Америці» (1835), вважається найприроднішою для практики демократії наголошував: «Немає сильнішої опори для свободи, ніж незалежні громади. Вони є школою політичної освіти для громадян» [3, р. 114].

Цю ідею пізніше розвинув Мюррей Букчін у концепції муніципалістської демократії, де громада виступає осередком прямої політичної участі. Локальні громади є платформами прямої демократії [4].

Надалі ці ідеї знайшли своє відображення в практиці швейцарських комун (кантонів); муніципалітетів США з прямим виборним урядуванням; скандинавських громадських рад (neighbourhood councils). Із недоліків такого самоврядування критики відзначають наступні: можливий локальний партикуляризм; нерівний рівень ресурсного забезпечення в різних громадах.

2) Децентралізація влади — це передача повноважень і ресурсів від центральних органів влади до нижчих рівнів (територіальних громад, регіонів), що передбачає формальне визнання їхньої автономії в межах унітарної чи федеративної держави, що дозволяє забезпечити ефективність управління та підзвітність влади громадянам. Фрідріх Гаєк обґрунтовував децентралізацію як антипод, як спосіб обмеження централізованої бюрократії та як запоруку економічної та політичної свободи: «Лише розосередження влади дозволяє запобігти її

зловживанню» [5, р. 409]. Г. Ф. Сміт розглядав децентралізацію як функціональний розподіл відповідальності в межах політичної системи.

Наглядними прикладами реалізації є Реформа децентралізації в Україні (2014 — 2020); італійські регіони з окремими статутами; адміністративна децентралізація у Франції (*déconcentration* vs. *décentralisation*) тощо.

Вадами децентралізації може бути: чинник конкуренції юрисдикцій; ризик «симуляції» децентралізації без реальної передачі повноважень (фасадна децентралізація).

3) Політична автономія. Політична автономія передбачає надання певним територіальним, етнічним чи історико-культурним одиницям особливого правового статусу, який дозволяє їм самостійно реалізовувати низку функцій державного управління. Це форма асиметричної децентралізації, властива як федераціям, так і деяким унітарним державам.

Ключовими джерелами такого підходу є: теорії федералізму (Дж. Медісон), в яких автономія гарантує баланс між єдністю держави та повагою до різноманіття [6]; моделі асиметричної автономії (А. Степан) в яких політичний теоретик визначав автономію як «механізм інтеграції в межах демократії, а не розколу» [7, р. 19]; ідеї національно-культурної автономії (А. Бауер, О. Шпет — у Східноєвропейському контексті поч. XX ст.).

Як приклад політичної автономії зазначимо: Каталонія (Іспанія); Гонконг (до 2020 р.); Гагаузія (Молдова).

Серед недоліків зазначимо наступне: баланс між унітарністю держави та гнучкою автономією є складним і крихким; може спричинити політичний сепаратизм.

4) Принцип субсидіарності (від лат. *subsidiarius* — допоміжний) означає, що кожен рівень влади має виконувати лише ті функції, які не можуть бути ефективно реалізовані нижчими рівнями. Це політико-правовий принцип, за яким повноваження повинні виконуватись на найнижчому можливому рівні, здатному ефективно їх реалізувати. Вищий рівень втручається лише у випадку неспроможності нижчого. Сформульований у соціальному вченні Католицької Церкви [8], цей принцип став основою політичного устрою Європейського Союзу. У статті 5 Договору про ЄС зазначено: «Союз діє лише в тих сферах, де цілі не можуть бути досягнуті державами-членами самостійно» [9, р.191].

Такий принцип знайшов застосування у: Конституційній практиці Німеччини та Австрії; розподілі соціальних функцій у Скандинавських країнах; у розподілі повноважень між країнами Є. С. Однак і такий принцип, як відзначають дослідники, має свої слабкі сторони, оскільки: нерідко важко визначити «оптимальний» рівень реалізації конкретної політики;

можливе політично маніпулятивне використання, адже центральна влада може обґрунтовувати невтручання без реальної ефективності нижчих рівнів (див. Таблицю 1 — укладено автором на основі праць Tocqueville, Bookchin, Hayek, Smith, Madison, Stepan, Bauer та ін.)

Порівняльна таблиця теорій самоврядування

Усі чотири концепції — локалізм, децентралізація, автономія та субсидиарність — формують теоретичний каркас сучасного розуміння самоврядування як політичної інституції. Їх об'єднує визнання важливості розподілу влади, наближення до громадян, гнучкості державного устрою і необхідності збереження політичної цілісності. Розуміння цих концепцій критично важливе для аналізу демократичності державної системи. У сучасному демократичному світі ефективне самоврядування спирається не на одну теорію, а на їх комплементарне поєднання, адаптоване до конкретних політичних і соціокультурних умов.

Самоврядування як індикатор демократичної зрілості політичної системи. Місцеве самоврядування є однією з ключових форм втілення ідеї народовладдя в умовах сучасної демократичної держави. У цьому контексті воно виступає не лише як адміністративний рівень управління, а як реальна інституціоналізація участі громадян у здійсненні публічної влади на місцевому рівні. Конституція України (ст. 7) визначає місцеве самоврядування як «право територіальної громади — жителів села, селища, міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення» [10, с. 4]. Це положення узгоджується з Європейською хартією місцевого самоврядування, яка закріплює принцип, що «публічні справи мають вирішуватись найближче до громадян» [11, с. 7].

Таким чином, самоврядування трансформує демократію з абстрактного принципу в практику повсякденного політичного життя, забезпечуючи горизонтальні механізми комунікації між владою та громадою.

Один із важливих критеріїв демократичної зрілості політичної системи — це широта і реальність інструментів громадської участі. У межах самоврядних структур вони набувають конкретних форм:

- громадські слухання — механізм вивчення громадської думки перед прийняттям стратегічних рішень на рівні органу місцевого самоврядування;

- бюджети участі (партиципаторне бюджетування) — дозволяють громадянам безпосередньо впливати на розподіл частини бюджетних коштів. У Польщі, Німеччині, Бразилії цей інструмент використовується вже кілька десятиліть;

- місцеві референдуми — як форма прямої демократії, де громада ухвалює рішення з питань місцевого значення.

За даними Democracy Index 2023, одним із критеріїв вимірювання демократичного розвитку держав є саме «political participation», включаючи участь у місцевому самоврядуванні [12]. У державах з високим рівнем участі (Швейцарія, Швеція, Данія) рівень довіри до місцевої влади перевищує 70% [13].

У демократичному устрої самоврядування виконує функцію розосередження влади, що дозволяє уникати надмірної централізації та пов'язаних з нею зловживань. Через механізми децентралізації ресурси і повноваження делегуються на рівень громад, що створює умови для більш ефективного та підзвітного врядування. У цьому контексті самоврядність виступає як механізм стримувань і противаг централізованій владі.

Так, принцип субсидіарності, закріплений в установчих документах ЄС (зокрема, у статті 5 Договору про Європейський Союз), передбачає, що рішення мають ухвалюватися на найближчому до громадянина рівні, якщо неефективність нижчого рівня не є доведеною [14]. Це не тільки оптимізує управління, а й створює стримувальний фактор для потенційного авторитарного дрейфу.

В Україні проведення реформи децентралізації 2014 — 2020 рр. значно посилило вплив місцевого самоврядування. За оцінками Ради Європи, «децентралізація стала найуспішнішою з реформ в Україні» [15, р. 89]. Водночас залишаються виклики у частині фінансової незалежності громад та спроможності інституційної реалізації делегованих функцій.

Самоврядування як демократичний індикатор. Наукова думка визнає самоврядування не лише формою організації публічної влади, а й способом забезпечення політичної участі. Роберт Даль вважав, що демократичність можлива лише за умови «реальної участі народу в ухваленні рішень на всіх рівнях» [16, р. 392]. У цьому контексті місцеве самоврядування є корелятом демократичності — тобто змінною, яка перебуває в тісному взаємозв'язку з індексами демократії.

У світовій практиці існують декілька авторитетних індексів, які дозволяють здійснити порівняльний аналіз якості демократії, в тому числі — через призму самоврядування.

1) The Economist Intelligence Unit's Democracy Index. Цей індекс вимірює рівень демократії за п'ятьма параметрами: виборчий процес і плюралізм, функціонування уряду, політична участь, політична культура і громадянські свободи. Розділ «Political Participation» прямо стосується ролі самоврядних практик. «High levels of local autonomy and mechanisms for citizen involvement are essential components of participatory democracy» [17]. У 2023 році Швейцарія, Норвегія та Ісландія — країни з високим рівнем децентралізації — посіли топові місця в рейтингу.

2) Local Autonomy Index. Розроблений для аналізу місцевого самоврядування в країнах Європи, цей індекс враховує інституційну автономію, фінансову незалежність, адміністративну спроможність, політичну свободу місцевих органів. «Індекс демонструє тісний зв'язок між місцевою автономією та якістю демократії, особливо в Північній і Західній Європі» [18, р. 7].

3) Worldwide Governance Indicators. Індекс Voice and Accountability є релевантним, оскільки оцінює можливість громадян брати участь у виборі уряду, а також свободу слова, асоціацій, медіа. Самоврядування — частина цього процесу. У рейтингу WGI 2022 року найбільші показники мали країни з сильною традицією самоврядування: Данія (95.7), Швеція (94.8), Швейцарія (94.3) [19].

Наведемо деякий порівняльний контекст Україна та приклади з Європи.

Швейцарія є один із найяскравіших прикладів демократичного самоврядування. Громадяни беруть участь у прийнятті рішень через численні референдуми на муніципальному рівні. Комунальна автономія — один із стовпів політичної культури.

Польща. Після реформи 1990-х років місцеве самоврядування отримало значні повноваження. У рейтингу Local Autonomy Index Польща демонструє високі показники, хоча останніми роками спостерігається централізаційна тенденція.

Україна. Процес децентралізації з 2014 року значно активізував розвиток територіальних громад. Проте, за оцінками Council of Europe, потребує ще інституційної стабільності, фінансової спроможності та захисту від політичного втручання. «Україна досягла помітного прогресу у формуванні структур місцевого самоврядування, однак сталість і демократичний нагляд залишаються ключовими викликами» [15, р. 6].

Отже, самоврядування є критичним індикатором демократичного розвитку суспільства. Міжнародні індекси підтверджують, що високий рівень місцевої автономії тісно пов'язаний з демократичною якістю політичного режиму. Україні варто посилювати політичну участь громадян на місцевому рівні, інституційні гарантії самоврядування, захист місцевої влади від централізації та політичного впливу.

Однак, в розвитку самоврядування в демократичних державах на сьогодні чекають значні виклики та ризики. Розвиток самоврядування як одного з індикаторів демократичної зрілості політичної системи нерозривно пов'язаний з цілою низкою викликів, які здатні як стимулювати, так і стримувати цей процес. Серед них можна виділити кілька ключових загроз: політична апатія або надмірна централізація; популізм і маніпуляції

з боку місцевих еліт; недостатня ресурсна база як бар'єр демократизації самоврядних інституцій.

У контексті повномасштабної агресії Російської Федерації проти України місцеве самоврядування стикається з безпрецедентними викликами, які впливають як на його функціонування, так і на довгостроковий розвиток:

- військова загроза та окупація територій;
- централізація рішень в умовах воєнного стану.
- вимушена релокація та кадрові втрати;
- зростання ролі міжнародної допомоги та ризик зовнішнього впливу;
- високий запит на безпеку, що відсуває участь громадян на другий план.

Проте водночас війна актуалізувала і роль самоврядування як ключової ланки надання послуг, евакуації, підтримки цивільного населення та забезпечення функціонування інфраструктури. У багатьох випадках саме громади стали опорою стійкості держави. «Міське самоврядування продемонструвало надзвичайну адаптивність і здатність до мобілізації в умовах війни. Це підтверджує його ключову роль у системі демократичного врядування навіть під час кризи» [20, р. 9].

Таким чином, попри численні виклики, українське самоврядування продовжує залишатися важливою опорою демократії, а війна виявляє його потенціал і межі. У перспективі важливим завданням є збереження досягнень децентралізації після війни та перетворення самоврядування на інструмент відбудови й демократичного оновлення країни.

Висновки

Самоврядування не просто супутник, а умова та показник реальної демократичності суспільства. Розвинене самоврядування — це не лише елемент адміністративного устрою, а політична форма громадянського впливу, що зміцнює демократичну легітимність публічної влади.

Самоврядування в контексті демократичної теорії — це не лише інституційна форма, а й цивілізаційна практика демократії, що передбачає: участь громадян у прийнятті рішень; легітимізацію влади через прозорість і підзвітність; поглиблення демократичної політичної культури; реалізацію субсидіарності і наближення рішень до потреб громад. Це не лише прояв демократії, але й інструмент її сталого розвитку, що потребує постійного оновлення механізмів, здатних гарантувати справжню участь і ефективне управління. Якісними ознаками демократичного самоврядування є прозорість, відповідальність, інклюзивність.

Критичні теорії демократії вказують, що за певних умов самоврядування може бути інструменталізоване місцевими елітами: через популістські практики, маніпуляції, мережі клієнтелізму, що підриває його демократичну суть. Це створює виклики для забезпечення реальної, а не номінальної участі громади. Звідси пропозиції: робити акцент на політичну освіту громадян, інституційну сталість, законодавчу підтримку місцевої демократії.

Список посилань

1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» №280/97-ВР від 21.05.1997. (Остання редакція). Київ: Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Mill, J. S. (1861). *Considerations on Representative Government*. London: Parker, Son, and Bourn. 305 p.
3. Tocqueville, A. de. (1835). *Democracy in America* (Vol. 1). London: Saunders and Otley. 460 p.
4. Bookchin, M. (1987). *The Rise of Urbanization and the Decline of Citizenship*. San Francisco: Sierra Club Books. 272 p.
5. Hayek, F. A. (1960). *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press. 569 p.
6. Madison, J., Hamilton, A., & Jay, J. (1788). *The Federalist Papers*. (Edited by C. Rossiter, 1961). New York: New American Library. 688 p.
7. Stepan, A. (1999). Federalism and Democracy: Beyond the U.S. Model. *Journal of Democracy*, 10(4), 19 – 34.
8. Pius XI. (1931). *Quadragesimo Anno: Encyclical on Reconstruction of the Social Order*. Vatican City: Libreria Editrice Vaticana. 50 p.
9. European Union. (1992). *Treaty on European Union (Maastricht Treaty)*. Maastricht: European Union Publications. Official Journal, 191 p.
10. 10.Верховна Рада України. (1996). *Конституція України*. Київ: Парламентське видавництво. 63 с.
11. 11.Рада Європи. (1985). *Європейська хартія місцевого самоврядування*. Ратифікована Законом України від 15.07.1997 № 452/97-В. Р. Київ: Парламентське видавництво. 22 с.
12. The Economist Intelligence Unit. (2024). *Democracy Index 2023: Age of Conflict*. London: EIU. Retrieved from <https://www.eiu.com>

13. OECD. (2022). *Trust in Government: Evidence and Implications*. Paris: OECD Publishing. 126 p. <https://doi.org/10.1787/7cd5efc3-en>
14. European Union. (2012). *Consolidated Version of the Treaty on European Union*. Official Journal of the European Union, C326/13, Article 5.
15. Council of Europe. (2021). *Local Democracy in Ukraine*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 92 p.
16. Dahl, R. A. (1989). *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press. 397 p.
17. The Economist Intelligence Unit. (2023). *Democracy Index 2022: Frontline Democracy and the Battle for Freedom*. London: EIU. Retrieved from <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/>
18. Ladner, A., Keuffer, N., & Baldersheim, H. (2019). Measuring Local Autonomy in 39 Countries (1990 – 2014). *Regional & Federal Studies*, 29(3), 321 – 357. <https://doi.org/10.1080/13597566.2019.1612641>
19. World Bank. (2022). *Worldwide Governance Indicators*. Washington, DC: World Bank. Retrieved from <https://info.worldbank.org/governance/wgi/>
20. Council of Europe. (2023). *Local and Regional Democracy in Ukraine: Monitoring Report*.
21. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 102 p.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (1997). Law of Ukraine “On Local Self-Government in Ukraine” No. 280/97-VR of May 21, 1997 (latest version). Kyiv: Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Mill, J. S. (1861). *Considerations on Representative Government*. London: Parker, Son, and Bourn. 305 p.
3. Tocqueville, A. de. (1835). *Democracy in America* (Vol. 1). London: Saunders and Otley. 460 p.
4. Bookchin, M. (1987). *The Rise of Urbanization and the Decline of Citizenship*. San Francisco: Sierra Club Books. 272 p.
5. Hayek, F. A. (1960). *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press. 569 p.
6. Madison, J., Hamilton, A., & Jay, J. (1788). *The Federalist Papers*. (Edited by C. Rossiter, 1961). New York: New American Library. 688 p.

7. Stepan, A. (1999). Federalism and Democracy: Beyond the U.S. Model. *Journal of Democracy*, 10(4), 19 – 34.
8. Pius XI. (1931). *Quadragesimo Anno: Encyclical on Reconstruction of the Social Order*. Vatican City: Libreria Editrice Vaticana. 50 p.
9. European Union. (1992). *Treaty on European Union (Maastricht Treaty)*. Maastricht: European Union Publications. Official Journal, 191 p.
10. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *Constitution of Ukraine*. Kyiv: Parliamentary Publishing House. 63 p.
11. Council of Europe. (1985). *European Charter of Local Self-Government*. Ratified by the Law of Ukraine No. 452/97-VR of July 15, 1997. Kyiv: Parliamentary Publishing House.
12. The Economist Intelligence Unit. (2024). *Democracy Index 2023: Age of Conflict*. London: EIU. Retrieved from <https://www.eiu.com>
13. OECD. (2022). *Trust in Government: Evidence and Implications*. Paris: OECD Publishing. 126 p. <https://doi.org/10.1787/7cd5efc3-en>
14. European Union. (2012). *Consolidated Version of the Treaty on European Union*. Official Journal of the European Union, C326/13, Article 5.
15. Council of Europe. (2021). *Local Democracy in Ukraine*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 92 p.
16. Dahl, R. A. (1989). *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press. 397 p.
17. The Economist Intelligence Unit. (2023). *Democracy Index 2022: Frontline Democracy and the Battle for Freedom*. London: EIU. Retrieved from <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/>
18. Ladner, A., Keuffer, N., & Baldersheim, H. (2019). Measuring Local Autonomy in 39 Countries (1990 – 2014). *Regional & Federal Studies*, 29(3), 321 – 357. <https://doi.org/10.1080/13597566.2019.1612641>
19. World Bank. (2022). *Worldwide Governance Indicators*. Washington, DC: World Bank. Retrieved from <https://info.worldbank.org/governance/wgi/>
20. Council of Europe. (2023). *Local and Regional Democracy in Ukraine: Monitoring Report*.
21. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 102 p.

Andrii Matviichuk

*PhD in political science, deputy executive director
for scientific and technical development*

Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-4051-2484>

e-mail: matvijchuk@nas.gov.ua

SELF-GOVERNANCE AS A CORRELATE OF DEMOCRACY

Abstract

The article provides a systematic analysis of the concept of self-governance in the context of contemporary democratic theory. It identifies the features of democratic self-governance and examines related theories, including localism, decentralization of power, political autonomy, and the principle of subsidiarity. The study demonstrates how the development of self-governance influences the level of democracy in a society.

Self-governance is explored as a political institution that ensures the implementation of popular sovereignty, legitimization of power, and contributes to the development of active civic participation and a democratic political culture. Drawing on the theoretical contributions of J.-J. Rousseau, J. Locke, J. Habermas, J. Cohen, A. Gutmann, and others, the article argues that self-governance functions not only as administrative decentralization but also as a mechanism of public participation that promotes transparency, accountability, and the legitimacy of democratic governance.

Particular attention is given to the theory of subsidiarity and the concept of multilevel governance, which have gained special relevance in the context of European integration. The study finds that the effectiveness of self-governing practices is closely linked to the level of political culture, civic competence, and institutional capacity. A comparative analysis of self-governance practices and democracy indices across different countries is conducted. The article critically examines the challenges facing local self-governance, including populism, clientelism, and insufficient resource autonomy.

It is concluded that self-governance in a democratic state is not a peripheral element but a key correlate of democracy, ensuring the sustainable development of democratic institutions and political participation.

Keywords: self-governance, democracy, political participation, political decentralization, legitimacy, public authority.

Стаття надійшла до редакції 08.06.25

© Матвійчук А. В., 2025

Євдокимова Людмила Ігорівна

Аспірантка кафедри політології філософського факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-3214-037X>

e-mail: levdokimova81@gmail.com

ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У КОНЦЕПЦІЇ ГАРОЛЬДА ЛАССВЕЛА

Резюме

У статті досліджуються політико-психологічні механізми взаємодії державної влади та громадянського суспільства на основі концепції Гарольда Лассвела. Особливу увагу приділено теоретичним підходам Г. Лассвела до аналізу взаємодії між владою та громадянським суспільством, які включають психологічні аспекти, процеси формування політичних рішень та механізми впливу на масову свідомість. Також аналізуються основні принципи політичної психології, які допомагають краще зрозуміти як держава взаємодіє з громадянами, та як громадянське суспільство може впливати на прийняття рішень. Визначено, як психопатологічні чинники впливають на взаємодію між державною владою та громадянським суспільством. Розглянуто яким чином несвідомі мотиви, емоції та внутрішні конфлікти політичних лідерів і груп формують перебіг політичного життя, як ці дії корелюються із ухваленням рішень, комунікацією з суспільством і організацією владних структур. Було встановлено, що громадянське суспільство також може зазнавати впливу колективних емоцій і травм, через що здатне як стримувати, так і посилювати «психопатологічні зсуви» у владі. В статті доведено, що концепція Г. Лассвела допомагає краще зрозуміти, як через призму психологічних механізмів взаємодіють державна влада та громадянське суспільство, а також як психологічні аспекти, такі як маніпулювання масовою свідомістю та формування політичної ідентичності, забезпечують стабільність влади та сприяють ефективній взаємодії з громадянами. Встановлено, що аналіз взаємодії між державою та громадянським суспільством вимагає врахування не лише соціальних і

економічних факторів, а й психологічних аспектів, які також впливають на формування політичної поведінки в суспільстві.

Ключові слова: Гарольд Лассвел; політична психологія; психопатологія; громадянське суспільство; державна влада; політичне лідерство; несвідомі мотиви; політична поведінка; політична ідентичність.

Вступ

Глибина та багатовимірність політичного процесу завжди приваблювали дослідників з різних дисциплін — політології, соціології, психології й навіть психіатрії. У традиційному підході до політики основна увага була зосереджена на формальних інститутах влади, виборчих системах, ролі політичних партій і груп інтересів. Проте справжнім новатором у даних дослідженнях був американський політолог і теоретик комунікації Гарольд Лассвел (1902-1978). Ім'я Г. Лассвела стало широко відомим в політичній науці завдяки політичній психології, засновником якої його поправу було визнано в наукових колах дослідників. Г. Лассвел створив такий новий напрям в дослідженні політичних феноменів, як політичний психоаналіз [1-8]. Найбільш детально цей напрям його досліджень був викладений у праці «Психопатологія і політика» [1]. До написання цієї праці Г. Лассвела спонукали політичні події, які бурно розвивались в період 20-30-х років ХХ століття. Хоча в області суспільствознавства в ці роки вийшла в світ значна кількість публікацій, Г. Лассвел значно розширює свої дослідження й застосовує до них сучасні надбання клінічної психології, зосереджуючись на вивченні та аналізі суспільного значення внутрішнього світу політичних діячів. Поряд з цим в зазначеній праці Г. Лассвелу вдається відкрити новий вимір розуміння держави та суспільства, ввівши до наукового обігу поняття «психопатологія політики». Реальність політичної взаємодії нерідко визначається не лише логікою й закономірностями інституцій, а й особистісними, часто прихованими імпульсами політиків. Г. Лассвел вважав, що в цьому питанні не можна керуватись старими методами, має працювати «новий метод мислення», адже «згідно з панівною теорією, люди, які приймають важливі рішення в політиці, повинні шляхом дисциплінарного навчання застосовувати логічне мислення, мудро користуватись своїм розумом. Правова підготовка має підготувати розум для спілкування зі світом, який підпорядковує забаганку принципу. Формальне навчання в галузі соціальних наук допоможе підготувати розум до відповідних соціальних наслідків, і кожен погодиться з тим, що високий рівень самопізнання має на увазі зменшення ролі упередження» [1, р. 28].

Актуальність обраного дослідження підтверджується сучасними подіями, такими як — динаміка політичних криз, популістські рухи, поява харизматичних лідерів та глибока поляризація суспільства. Це свідчить про те, що формально-раціональний аналіз не завжди надає вичерпні

пояснення цим подіям, адже інколи політична поведінка може спиратися на несвідомі мотиви, емоції, страхи і бажання, які ґрунтуються на особистому досвіді лідерів чи колективній історичній пам'яті. Г. Лассвел переконаний, що за таких обставин нехтування психологічними факторами у політиці є неприпустимим, адже тоді ми ризикуємо сплутати справжню природу подій із мішурою офіційних декларацій. Тому, якщо діагностичні ярлики та окремі розповіді не можуть задовольнити того, чого ми хочемо досягти, тоді необхідно діяти наступним чином. Перш за все, зазначає Г. Лассвел, слід «дізнатися, який досвід розвитку за політичними ознаками та інтересами є у зрілої людини. Це означає, що ми хочемо побачити, що лежить за агітаторами, адміністраторами, теоретиками та іншими типами, які відіграють значну роль на публічній сцені. Зрозуміти чи можемо ми уявити розвиток людської особистості як функціонуюче ціле та розрізняти переломні моменти в зростанні різних моделей політичного життя? Чи зможемо ми розкрити типові суб'єктивні історії типових суспільних персонажів? Чи можемо ми поставити цю суб'єктивну історію у відношення до фізичних і культурних факторів, які відігравали значну роль для розвитку?» [1, р. 8].

В умовах демократичних перетворень та відносно вільного інформаційного простору громадянське суспільство відіграє особливу роль. Воно здатне стати бар'єром, який перешкоджає поширенню деструктивних імпульсів з боку владних еліт, або ж, навпаки, активізувати ці імпульси, перетворюючи колективні страхи й образи на політичний рух. Тут важливо усвідомлювати, що влада й суспільство перебувають у стані взаємопроникнення психологічних станів і установок, які можуть бути деструктивними чи продуктивними, залежно від умов та дії інституційних стримувань. Як відмічав Г. Лассвел, існує постійна небезпека втрати зв'язків між поняттями та певними подіями. Тому, в даному контексті, такі поняття як «свобода» та «влада» вимагають уточнення в тлумаченні їх смислового значення. Так, «використання «інституційних» категорій в описі політичного життя є незамінним, проте публіцисти, які їх використовують мало, що говорять про «особистостей», які впливають на зміни в поведінці «законодавчих органів», «виконавчої влади» та «судової влади». Не новина, що «лідерство» є важливою змінною для прогнозування курсу подій, проте в наукових трактатах про політику майже нічого не говориться про риси різних типів агітаторів та організаторів, нічого не сказано й про види досвіду, що породжують ці відмінності» [1, р. 2]. Г. Лассвел намагається заповнити існуючі прогалини в дослідженні «людського виміру» політики, врахувати всі ті упущення значної кількості факторів, психологічних та соціологічних даних, які сучасні дослідники вважали неважливими для дослідження.

Теоретичною основою концепції Г. Лассвела було його переконання в тому, що політика — це «розподіл цінностей», і що процес прийняття політичних рішень тісно пов'язаний з психологічними механізмами. Вчений стверджував, що державна влада повинна враховувати психічні стани населення, оскільки саме вони формують громадську думку, що, в свою чергу, впливає на легітимність політичних рішень. Також Г. Лассвел акцентує увагу на ролі масових комунікацій, вмінні маніпулювати ними й використовувати їх для збереження стабільності влади та контролю над поведінкою громадян. Згідно з його концепцією, важливим аспектом взаємодії між державою та громадянським суспільством є використання політичних символів і наративів, що формують політичну ідентичність і зв'язок громадян із владою.

Мета даного дослідження: проаналізувати основні ідеї Г. Лассвела стосовно психопатології політики; окреслити типи політичних особистостей, показати як вони взаємодіють між собою та громадянським суспільством; запропонувати кілька дискусійних напрямів для подальших роздумів і досліджень; розглянути конкретні приклади з історії та сучасності, що ілюструють, чому глибоке розуміння психології лідерів та колективних емоцій є надзвичайно важливим для визначення як стабільності, так і загострення криз у державі.

Методи дослідження

У роботі було використано методи політичного та порівняльного аналізу, що дозволило на основі теоретичних положень Г. Лассвела з'ясувати процеси взаємодії державної влади та громадянського суспільства. Особливу увагу приділено аналізу політичної поведінки індивідів, соціальних груп та інститутів у рамках політико-психологічної теорії, а також вивченню ролі масових комунікацій у формуванні політичних переконань.

Результати дослідження

Теоретичне підґрунтя психопатології політики у праці «Психопатологія і політика» Г. Лассвел полягає в тому, що він розглядає політику в контексті несвідомих прагнень, мотивації та особистісних розладів, що можуть бути у політиків. Він зазначав, що політична сфера — це передусім сцена, де розгортається не лише драматичний конфлікт інтересів, а й конфлікт особистих комплексів, фобій і бажань. У цьому сенсі політику можна трактувати як певний символічний театр, де кожен лідер намагається втілити власні психологічні патерни, відмічає Г. Лассвел. «Політика є сферою конфліктів і показує все марнославство й злобу, нарцисизм і агресію, сторін, що сперечаються. Це стає загальноприйнятною думкою, що політика є ареною ірраціонального. Але більш точним може бути наступний опис, що політика — це процес, за допомогою якого виявляється

ірраціональна основа суспільства... Політика здається ірраціональною, тому що вона є чи не єдина фаза колективного життя, в якій суспільство намагається перебувати раціональним. Саме її існування показує, що моральний порядок, з усіма своїми ірраціональними та нераціональними твердженнями не сприймається більше без виклику» [1, р. 184]. Як зазначав Г. Лассвел, всі політичні відмінності неодмінно завершуються новою моральною згодою, тобто розпочавшийся конфлікт завершується певним вирішенням цього конфлікту. Проте, відмічає вчений, таке вирішення не завжди може бути «раціонально кращим», скоріш за все його можна назвати емоційно задовільним рішенням. Це означає, що і раціональний, і діалектичний етапи політики є другорядними по відношенню до процесу переоцінки емоційної згоди [1, р. 185].

Варто відмітити, що за концепцією Г. Лассвела, політико-психологічні механізми взаємодії державної влади та громадянського суспільства мають багато спільних рис з процесами маніпулювання та формування громадської думки. Він вважав, що саме психологічний аспект є важливим при розробці політичних стратегій та прийнятті рішень. Державна влада, відмічав Г. Лассвел, повинна враховувати не тільки об'єктивні політичні й економічні фактори, але й враховувати психологічні та соціокультурні особливості населення.

На нашу думку, принципово важливими в концепції Г. Лассвела є кілька ідей, які становлять фундамент психопатологічного підходу. Перше не що звертає увагу вчений — це роль дитячого досвіду. Г. Лассвел наголошує, що ранні життєві обставини впливають на те, як людина розвиває свої амбіції, ставлення до інших, стиль взаємодії з опонентами. Вчений вважав, що нерозв'язані конфлікти з дитинства можуть набирати сили в дорослому віці, коли людина отримує доступ до влади. Інколи політик вважає себе «відкинутим», тому часто шукає підтвердження власної цінності у беззастережній підтримці мас. Г. Лассвел пояснює, що виникнення емоційних труднощів політика закладаються ще в ранньому періоді розвитку особи. Згодом індивідуальні пристосування раннього періоду поступово змінюються, коли особа набуває життєвого досвіду. Г. Лассвел зазначав, що з роками відбувається «зміщення імпульсів особи, які з самого початку були сформовані під впливом сімейного оточення, на майбутні соціальні цілі, які в подальшому привели до підтримки ідеалів соціальних змін» [1, р. 105]. Попри те, що в суспільстві існує багато типів політичного діяча, Г. Лассвел ставить перед собою завдання дослідити природу критеріїв, які використовуються в ідентифікації різних політичних типів та зв'язати існуючий набір дорослих ролей з певним значимим досвідом в індивідуальному розвитку кожного типу, виходячи з певних періодів його життя [1, р. 38]. Тут слід зазначити, що в дослідженні особистості та політики Г. Лассвел спирається

на основний внесок З. Фрейда, а саме — його психодинамічний підхід та процедури вільної асоціації, а також на погляди сучасних психоаналітиків стосовно психології особистості. Г. Лассвел досить детально вивчив усі існуючі новації того часу, проаналізувавши їх. Проте він намагався донести до читача свій власний підхід, не подаючи його як догму, а закликаючи проводити систематичне емпіричне дослідження.

Іншою ідеєю в дослідженнях Г. Лассвела є несвідома мотивація в прийнятті рішень. З точки зору раціоналістичної теорії припускається, що лідери можуть враховувати усі переваги й втрати, які можуть спіткати їх при формуванні політики. Тут Г. Лассвел звертає увагу на те, що часто рішення продиктоване глибинними емоційними поштовхами може раціоналізуватися заднім числом. Лідер може виправдовувати агресивну зовнішню політику інтересами безпеки, проте справжнім її двигуном стають особисті страхи та жага самоутвердження. Для кращого розуміння Г. Лассвел використовує термін «політична людина», яку наділяє властивостями переносу особистого життєвого досвіду, який веде до подавлення внутрішніх імпульсів, до поступового його переходу на суспільну сцену, на якій раціоналізуються його концепції суспільного інтересу. Г. Лассвел не просто дає характеристику «політичній людині», він ще й викладає її у вигляді загальної формули. Ця формула містить три поняття, які описують розвиток психічної історії політичної людини. «Перший компонент, p , — означає приватні мотиви індивіда, оскільки вони виховуються та організовуються по відношенню до сім'ї на ранньому етапі розвитку особистості... Поширеність ненависті в політиці свідчить про виявлення найважливішого приватного мотиву — це придушення та сильна ненависть до влади, ненависть яка знаходить частковий вираз і подавлення по відношенню до батька-вихователя... Друге поняття, d , у цій формулі описує витіснення приватних мотивів із сімейних об'єктів на громадські об'єкти... Третій символ, g , означає раціоналізацію переносу в термінах громадських інтересів» [1, р. 74-75]. Отже, виведена формула Г. Лассвела виглядає наступним чином: $p \} d \} g = P$, в якій « p означає приватні мотиви; d означає переміщення на громадський об'єкт; g означає раціоналізацію з точки зору громадського інтересу, P означає політичну людину; $\}$ означає трансформацію» [1, р. 76].

Третьою з ідей Г. Лассвела був символічний вимір. Для більш точного розуміння цієї ідеї вчений вводить поняття «символічної політики». Під цим поняттям слід розуміти вплив політиків на емоції населення через промови, жести, міфи, ритуали тощо. Проте, Г. Лассвел застерігає, що така «колективна енергія», збуджена символами, може виходити з-під контролю, якщо не буде збалансована механізмами раціональної рефлексії. В цьому процесі значну роль відіграють засоби масової інформації та громадські рухи, які спроможні, як розпалювати емоції, так і гасити їх.

Загальноновизнаним здобутком Г. Лассвела є визначення основних типів політичних особистостей. За його класифікації ці типи поділяються на «агітаторів», «адміністраторів» і «теоретиків». І хоча цей поділ вважався досить орієнтовним і спрощеним, проте він допомагав краще зрозуміти, яким чином різні психологічні риси впливають на стиль політичної діяльності, на поведінку політичних лідерів. Як зазначав Г. Лассвел, до першого типу «агітаторів» належать особи, які володіють потужною здатністю пробуджувати та мобілізувати емоції великих мас. Він детально описує шлях формування характеру агітатора, простеживши як зміщувались його імпульси, які з самого початку були сформовані під впливом сімейного оточення й в подальшому вплинули на майбутні соціальні цілі, що в результаті приводило до підтримки формування ідеалів соціальних змін [1, р. 104-105]. Г. Лассвел зазначав, що своє ім'я агітатор отримував чесно, адже його основними намірами було йти в громадську політику для того, щоб передавати своє натхнення найближчому оточенню. «Суттєвою рисою агітатора, — відмічає Г. Лассвел, — є прагнення досягти емоційного відгуку публіки, що представляє для нього найвищу цінність. Чи нападає він на соціальні інституції, чи захищає їх — ці питання для нього були другорядною справою» [1, р. 78]. Г. Лассвел вдало підмічав, що деякі агітатори можуть бути безглуздими та недисциплінованими, вони можуть прагнути підкорити особисті міркування вищим вимогам принципу. Такі агітатори вірять в магію риторики й намагаються шляхом ритуального повторювання принципів ліквідувати існуючі для них перешкоди.

«Політичну людину», зазначав Г. Лассвел, характеризують три терміни: приватні мотиви, їх витіснення на громадські цілі та їх раціоналізація з точки зору суспільних інтересів. Як правило, «агітатори дорожать відгуками мас. Однак, потребують розширення теорії, щоб поділити політиків між собою за засобами, які вони цінують, висловлюючи потяг своєї особи» [1, р. 124]. Тут яскравим прикладом можуть стати політики, які обіцяють «відновити справедливість» шляхом виокремлення групи винних, в основному — це фінансисти, мігранти, певні етнічні меншини тощо. В теорії це може виглядати як раціональний пошук винуватців. У дійсності ж, керівним мотивом часто стає проекція власної агресії чи фрустрації «агітатора». Громадяни, які відчують соціальну несправедливість, охоче підтримують такого лідера, проєктуючи на нього власні надії чи страхи. У Г. Лассвела такі громадяни викликали стурбованість, адже коли колективна образа збігається з особистим неврозом лідера, то це неодмінно призводить до виникнення потужної емоційної синергії.

Існує певна різниця всередині самого класу агітаторів, яких Г. Лассвел поділяє на декілька напрямків. Наразі, він відмічає, що «агітатор ораторського типу, на відміну від публіциста, демонструє довгу історію

самозванства у відносинах зі своїм оточенням... Агітатори помітно відрізняються своєю специфікою або своєю загальністю в тих соціальних об'єктах на які вони успішно переносять свої емоції» [1, р. 126]. Той клас агітаторів, який свідомо був прив'язаний до своїх батьків і завжди їх обманював, належить до осіб, які обирають далекі та узагальнені цілі. А ті, хто свідомо пригнічував у собі серйозні образи до рідних і не хотів виступати в якості обманщика, такі агітатори здатні шукати безпосередні та особисті заміни. Як зауважує Г. Лассвел, агітатор часто сам є заручником власного неврозу, проте він вміє переносити свої внутрішні конфлікти на колективну площину, закликаючи людей до боротьби проти уявних чи реальних загроз. Часто таким способом вони набувають значної популярності, особливо це може проявлятися в кризові часи, коли люди шукають емоційного виходу чи символічного лідера.

До другого типу політичних особистостей належать «адміністратори». За визначенням Г. Лассвела, переважно це лідери, які мають схильності до раціональної та бюрократичної побудови держави. Вони вірять у силу правил, законів і чітких процедур. Інколи трапляється так, що «одні адміністратори сповнені власними ідеями, інших же іноді приваблює новизна... Є адміністратори, які впливають на підлеглих виходячи з авторитету владних повноважень, ніж за рахунок авторитету своєї особистості. А є й такі, які можуть залежати від сумлінного виконання детально розроблених завдань, тоді як інші нехтують деталями та мислять термінами загальної політики» [1, р. 127]. З аналізу розвитку цих двох груп адміністраторів можна помітити, що одна з них дуже схожа на агітаторів. Єдиною відмінністю між ними є те, що агітатори тісно зв'язані з певними людьми і таким чином вони зміщують свої афекти на менш узагальнені цілі. І хоча це інколи стає досить сприятливим для адміністратора, адже надає йому деяку свободу, звільняє його від необхідності «підняття» над більшою частиною населення, «проте ще міцніше пов'язує його з членами власного оточення, відносини з якими він прагне координувати. Адміністратор — це координатор зусиль у безперервній діяльності», — зазначає Г. Лассвел [1, р. 127].

Існує ще й такий клас адміністраторів, який відрізняється від агітаторів зміщенням своїх афектів на менш віддалені та абстрактні цілі. До цієї групи адміністраторів належать ті, хто безперешкодно пройшов кризу розвитку. Як зазначає Г. Лассвел, їх не подавили потужні ворожі почуття, а сублімували ці спонукання й дали можливість їхньому виходу в коло близьких людей. «Вони можуть приймати спільні ідеї або відмовлятися від них, не використовуючи їх для збудження широкого емоційного відгуку зі сторони громадськості. Вони не зв'язані ні абстрактними ідеями, ні конкретними людьми, вони здатні мати справу і з тими, і з іншими, в контексті

людських відносин, сприймаючи їх безособово. Їхні емоції протікають вільно, вони не байдужі, але здатні керувати емоціями» [1, р. 151-152].

З точки зору психопатології деякі адміністратори можуть бути обсесивно сфокусовані на контролі й порядку, тим самим намагаючись уникнути внутрішнього хаосу в собі. До прикладу, лідер, який має потужний страх невизначеності та нестабільності, може запроваджувати сувору регламентацію всіх сфер життя, обґрунтовуючи це потребою забезпечення безпеки та ефективності своєї діяльності. За таких обставин громадянське суспільство може відчувати, що надмірне адміністрування придушує свободу, але водночас певна частина громадян може підтримувати «сильний порядок» як протизахаосу. Загалом, даючи оцінку «адміністраторам» Г. Лассвел називає їх досить самотніми та енергійними, які «представляють собою фундаментальний зразок, який відповідає подібному зразку у агітаторів, різниця полягає в особливому шляху розвитку істотно обумовлена культурними зразками, які доступні для ідентифікації в переломних фазах дорослішання» [1, р. 152].

Третім типом політичних особистостей, за визначенням Г. Лассвела, є «теоретики», які сконцентровані на ідеях, ідеологіях та концептуальних засадах політики. Вони можуть бути блискучими інтелектуалами, але водночас далекими від реальних потреб людей. У деяких із них виразно простежується нарцисична захопленість власними побудовами, як клас вони є сильно нарцисичними типами. Г. Лассвел пояснює, що такий прояв нарцисизму у деяких теоретиків-агітаторів закладається «перешкодами в ранніх любовних стосунках або через надмірну поблажливість і захоплення, які відбуваються в сімейному колі. Лібідо, якому заблоковано рух назовні по відношенню до об'єктів, повертається до особи... Такі агітатори демонструють безліч рис, характерних для примітивного нарцисизму, перебільшуючи цінність, яка була покладена ними в основу ефективності словесних оборотів і жестів, викликаючи тим самим наслідки в світлі об'єктивної реальності» [1, р. 125]. Інколи «теоретики» виступають рушійною силою політичних програм, які «агітатори» поширюють в масах, а «адміністратори» їх втілюють. Проте без належної емоційної комунікації з суспільством ці ідеологічні концепти можуть залишитися «вежами з піску».

Як пояснював Г. Лассвел, до дослідження основних типів політичних особистостей спонукало його усвідомлення значення інтенсивного вивчення окремих особистостей для кращого розуміння політичного процесу в цілому. Він вважав, що винайдена та відпрацьована процедура для вивчення людської особистості, а саме — «психопатологічний підхід до індивідуума, може підняти в найбільш гострій формі суперечливу проблему — відношення між дослідженням особистості та суспільства... Наше мислення може бути спотворене до тих пір, поки ми не визначимося з

уявною розбіжністю, під якою інколи мається на увазі роздільне вивчення «людини» та «суспільства» [1, р. 240]. Проте, Г. Лассвел вважав, що ніяких розбіжностей немає, а є лише поступовий перехід до орієнтирів, в яких відправною точкою для досліджень має стати встановлення характерних подій, в яких перебувають люди, знаходячись в певному просторово-часовому континуумі.

Досліджуючи взаємодію влади та громадянського суспільства Г. Лассвел зазначав, що громадянське суспільство є не просто зібранням індивідів, які реагують на дії влади, воно теж має свої колективні емоції, історичні травми, культурні коди, які можуть підживлювати або стримувати політичні процеси. На тлі демократичних свобод громадянське суспільство може відкрито виражати свої настрої — вуличними протестами, мітингами, петиціями, обговореннями в засобах масової інформації, тощо. Це створює своєрідну «дзеркальну кімнату», в якій політик бачить в суспільстві відображення власних меседжів. Однак проблема полягає в тому, що суспільство також підвладне психопатологічним впливам. Якщо певна спільнота пережила колективну травму (наприклад, війну, геноцид чи економічний колапс), вона може гостро реагувати на найменші прояви небезпеки. Г. Лассвел застерігає від того, що травматизоване суспільство може підтримати авторитарних лідерів, якщо вони обіцяють негайне зняття болю або помсту кривдникам. У такому разі демократія стає вразливою, адже раціональні аргументи про шкідливість репресивної політики можуть «не хвилювати» колектив, який керується лише емоційною логікою. «Люди які емоційно пов'язані між собою ще не є такими, що приймають участь в політичних процесах. Політика починається лише тоді, коли вона досягає символічного визначення самих себе по відношенню вимог до світу» [1, р. 185–186]. Таким чином, можна говорити про те, що взаємодія державної влади та громадянського суспільства має амбівалентний характер. З одного боку, суспільство може виступити стримуючим чинником щодо політиків, які схильні до деструктивних рішень, з іншого — якщо у громадянському середовищі переважають страх і злість, то це свідчить про те, що вони піддаються маніпуляціям «агітаторів» і виправдовують крайні заходи. Це добре видно з історії, коли в періоди глибоких суспільних криз саме в «психології мас» найбільше спостерігалась схильність до радикальних рішень.

Звернемось до досить важливої ідеї в концепції Г. Лассвела — це символічна політика та роль медіа. Все політичне життя тісно зв'язане з символами цілого. Г. Лассвел зазначав, що «політика повинна мати справу з колективними процесами та суспільними актами, і ці процеси так переплетені, що і з найкращими намірами надзвичайно складно встановити чіткі відношення між символами цілого та процесами, які передбачається

визначити. Для спільного руху людства орієнтири політичних символів далеко від повсякденного досвіду, хоча вони й стають звичними через постійне повторення» [1, р. 183-184]. Тому Г. Лассвел вважав, що для політичної науки буде досить корисним вивчення не тільки факторів, які сприяють підйому та падінню рівня напруженості, але й дослідження процесів символізації. Процеси символізації досить легко вивчати по таким тривожним змінам життєвому досвіді членів суспільства, як голод, епідемії, безробіття та ін., які одночасно створюють для багатьох людей проблеми їх вирішення [1, р. 188]. Також, символічний вимір становить важливу складову психопатології політики, зазначає Г. Лассвел. У цьому процесі особливе місце відводиться лідерам, адже саме вони володіють здатністю створювати символи, які резонують із глибинними емоціями суспільства. Такими символами можуть бути прапори, гасла, міфи про героїчне минуле чи ідеалізоване майбутнє тощо. «Пропаганда в інтересах символу може стати потужним фактором соціального розвитку через гнучкість зміщення емоцій з одного набору символів на інший» [1, р. 189]. Коли символіка впливає на колективну підсвідомість, вона викликає сильні емоційні реакції — від ентузіазму до ненависті. В сучасних умовах засоби масової інформації та соціальні мережі здатні посилювати цей ефект, сприяючи швидкому поширенню символів. Слід зазначити, що в сучасних умовах один твіт або пост у соцмережі можна запустити масштабний рух, який буде відгукуватись на приховану потребу чи страх суспільства. За таких умов можна було б екстраполювати ідеї Г. Лассвела на нинішнє цифрове середовище. Тому важливо встановити, чи існують альтернативні канали інформації та роз'яснення, здатні критично оцінювати такі імпульси. Якщо ж каналів обмаль, а пропаганда владних структур (або опозиції) домінує, то тоді політика набуває «ірраціонального забарвлення», адже «масова емоційна хвиля» здатна заповнити все поле суспільної дискусії.

Для ілюстрації концепції Г. Лассвела варто згадати кілька прикладів. Історично можна розглянути лідерів, які прийшли до влади на хвилі масового невдоволення й використали символіку «національного відродження» або «нової ери». Деякі з них мали ознаки параної чи нарцисизму, що видно з біографічних описів, але завдяки поєднанню власних психологічних схильностей і колективних емоцій вони утримували владу, апелюючи до «образів ворога» чи міфів про славне минуле. У сучасному світі чимало політиків, які активно використовують соціальні мережі, демонструють тенденції до публічних скандалів, емоційних звинувачень, створення «ворожих таборів», як способу мобілізації прихильників. Така політика може перетворюватися на серіал із чітко прописаними ролями «доброго» і «поганого», що відповідає психологічній потребі людей у «чорно-білій картині світу», — зауважує Г. Лассвел. Такий «серіал» здатен спрощувати складні питання до примітивності, але саме завдяки емоційної привабливості

він може набувати популярності. Протидіяти цьому може громадянське суспільство, пропонуючи альтернативні майданчики для дискусій.

Варто зазначити, що Г. Лассвел в дослідженнях психопатології демократії та авторитаризму не обмежувався лише вивченням функціонування демократії, а й розглядав авторитарні та тоталітарні режими. Він зазначав, що в умовах відсутності інституційних стримувань особисті патології лідера стають державними нормами, а будь-яка критика придушується. Якщо ж суспільство перебуває в травматичному стані, то воно відкрито сприймає такого лідера, вбачаючи в ньому «рятівника» від зовнішніх чи внутрішніх загроз. Як зазначав Г. Лассвел, «суспільство не є безпечним... коли воно змушене слідувати наказам однієї особи, одного автономного органу влади, незалежно від того, наскільки добре та альтруїстично це може бути обумовлено. Наше мислення занадто довго було помилковим і перенасичене термінологією демократії проти диктатури або демократії проти аристократії. Наша проблема полягає в тому, щоб керуватись знаннями про умови гармонійних людських відносин та домагатися істини, як мети спеціалізованих досліджень, що не є монополією народу як народу або правителя як правителя» [1, р. 197-198]. Також, зауважує Г. Лассвел, навіть у відносно демократичних системах можна спостерігати тенденцію до «психологічних відкатів», коли суспільство поступово втрачає довіру до складних, але необхідних реформ і звертається до простих рішень, озвучених харизматичними політиками. Тоді демократія стає вразливою не лише через недоліки інституцій, а й через колективну психіку, схильну до пошуку так званого «батька-наставника».

Механізми протидії деструктивним проявам. На думку Г. Лассвела, головним запобіжником деструктивній політиці є всебічно розвинене громадянське суспільство, яке здатне аналізувати поведінку лідерів і викривати маніпуляції. Те суспільство, яке має високий рівень освіти, плюралістичні засоби масової інформації та критичне мислення краще захищене від «емоційного захоплення» політичними авантюристами. Крім того, Г. Лассвел вбачає важливість у збалансованості гілок влади, незалежності судів, а також, за можливості, психологічної експертизи кандидатів на високі посади (хоча й визнає, що це може бути контрверсійним із точки зору свободи). Також він звертає увагу на значення «злиття емоцій у конструктивне русло». Як пояснює Г. Лассвел, коли громадяни мають легальні та відкриті можливості для протесту, висловлювання власних думок і участі у волонтерських рухах, тоді вони менш схильні до сліпої агресії чи підтримки авторитаризму. Якщо держава й суспільство співпрацюють у забезпеченні свободи слова і зібрань, тоді колективні емоції можуть проявлятися у безпечних формах, стимулюючи адаптивні зміни без руйнації інституцій. «Коли держава розглядається як різноманіття подій, умови появи яких

повинні бути встановлені, закладається теоретична основа інтенсивним і дистрибутивним дослідженням, на основі яких може бути побудована превентивна політика. Зокрема, це може з часом принести користь, по мірі того, як психопатологія розширюватиме область своїх досліджень, а також підвищуватиме надійність своїх методів» [1, р. 267].

Дискусія та висновки

Попри цінність психопатологічного підходу в концепції Г. Лассвела, існує поле для дискусії. Деякі критики вважають, що надмірне зосередження на психології лідерів і мас може приводити до нехтування реальними інтересами, економічними чинниками чи структурними обставинами. Наприклад, може здатися, що будь-який політик, який прагне змінити status quo, — це невротик, а неспокій у суспільстві пояснюється лише травмою, тоді як насправді існують об'єктивні соціальні нерівності. Проте Г. Лассвел визнає обмеженість свого підходу й зазначає, що психоаналіз політики не заперечує реальних інтересів і матеріальних обставин, радше він додає розуміння того, як особистісне й колективне можуть трансформувати матеріальні реалії в конкретні політичні акти.

Ще одна дискусія полягає у визначенні межі між «здоровою» політичною енергією та «психопатологічною». Не всі прояви сильних емоцій чи конфліктів обов'язково є деструктивними, іноді суспільний протест породжує важливі реформи та зміни. Визначення того, коли протести є «раціональним соціальним рухом», а коли «масовою істерією», потребує чіткого аналізу. Сама ж концепція Г. Лассвела свідчить про те, що політика ніколи не може бути ідеально раціональною, оскільки людські емоції й невідомі прагнення вкорінені в усіх проявах соціального буття. «Політика здається ірраціональною, тому що вона є лише фазою колективного життя, в якому суспільство намагається бути раціональним. Саме її існування показує, що моральний порядок з усіма своїми раціональними та нераціональними твердженнями не сприймається більше без виклику» [1, р. 184].

Подальші перспективи дослідження. Сучасний світ з його глобальними викликами — змінами клімату, пандеміями, міграційними кризами, тероризмом — створює додаткові психоемоційні навантаження на лідерів і суспільство. В цьому контексті універсальність підходу Г. Лассвела полягає в тому, що він інтегрував політичний аналіз із психологічним. Можна вивчати профілі лідерів і їхню реакцію на стресові ситуації, їхній стиль комунікації в кризових ситуаціях, спостерігаючи, чи не проявляються патологічні патерни (нав'язлива потреба в контролі, фобії, агресивні фантазії тощо). Також це стосується й масової психології, коли в періоди катастроф суспільство може ставати ще більш схильним до пошуку «найпростіших» рішень, підтримувати «агітаторів», які пропонують «чудодійні» виходи із складних ситуацій.

У цьому контексті можна згадати дослідження стресостійкості політиків, аналіз їхньої біографії, публічних промов і формування так званого «іміджу в кризі», коли лідери демонструють або вдають емоційну стабільність. Якщо ж у їхній риториці переважає паніка, пошук ворога, підвищена підозрілість, то це, вважає Г. Лассвел, свідчить про «прорив внутрішніх тривог на поверхню великої політики». Інший напрям досліджень може стосуватись вивченню впливу нових медіа на посилення чи послаблення психопатологічних явищ у політиці. Визначення, як швидко емоційна інформація поширюється «вірусним» шляхом, створюючи «резонансні камери»? А також, як алгоритми соцмереж посилюють або приглушують конфлікти?

Отже, психопатологічний підхід Г. Лассвела доводить, що політичні процеси не можуть бути адекватно пояснені лише через юридичні, інституційні чи економічні категорії. Несвідомі імпульси лідерів, колективні емоції, символічні акти й міфи відіграють надзвичайно велику роль у тому, як реалізується влада й формується опір владі. Г. Лассвел вважав, якщо ігнорувати психопатологічний складник політики, то можна допустити витоку найважливіших конфліктів і рухів, які здаватимуться нам ірраціональними.

Стосовно взаємодії між державою та громадянським суспільством, то цей аспект, за концепцією Г. Лассвела, постає складною мережею психологічних відносин. Громадяни, які мають історичні травми та колективні установки, можуть підтримувати або уникати лідерів, в залежності від того, наскільки їхні гасла й образи резонують із емоційними потребами мас. Ті лідери, які в свою чергу, транслиують власні внутрішні конфлікти в публічну сферу, іноді отримують легітимність через маніпулювання символами або мобілізацією страху. Лише демократія може послабити деструктивні наслідки цих процесів, якщо забезпечуватиме простір для критичного обговорення, та надаватиме громадянам інструменти впливу на владу, а також плекатиме культуру саморефлексії.

Проте залишаються нез'ясованими питання: де межа між виправданим емоційним зарядом політики, що може стимулювати реформи і відвертим психопатологічним зривом, коли лідер або маса діють, керуючись виключно ірраціональними мотивами? Яким чином діагностувати небезпечні тенденції, щоб водночас не порушити етичні норми й не дискредитувати політиків «наліпками»? Як розвивати психологічну грамотність громадян, щоб вони розуміли механізми маніпуляції? Усе це — плацдарм для нових наукових дискусій.

Зрештою, спадщина Г. Лассвела й досі актуальна, вона нагадує, що політика — це не лише конкуренція програм і ресурсів, а й зіткнення внутрішніх світів, емоційних прагнень і колективних ідентичностей. Від

усвідомлення цього залежить, чи зможуть демократичні інституції бути дієвими «фільтрами» для найбільш деструктивних тенденцій, чи стануть радше пасивними свідками розгортання «політичних драм», де психопатологічні імпульси руйнують співжиття.

Список посилань/References

1. Lasswell, H. D. (1930). *Psychopathology and Politics*. University of Chicago Press, 282 p.
2. Lasswell, H. D. (1935). *World Politics and Personal Insecurity*. New York, 307 p.
3. Lasswell, H. D. (1936). *Politics: Who Gets What, When, How*. New York: Whittlesey House. 264 p.
4. Lasswell, H. D. (1938). *Propaganda Technique in the World War*. New York: Published by Peter Smith, 328 p.
5. Lasswell, H. D. (1941). The Garrison State. *American Journal of Sociology*, 46(4), 455 — 468.
6. Lasswell, H. D. (1948). The Structure and Function of Communication in Society. У: L. Bryson (Ed.), *The Communication of Ideas*, 37 — 51.
7. Lasswell, H. D. & Kaplan, A. (1950). *Power and Society: A Framework for Political Inquiry*. New Haven: Yale University Press. xxiv+295 p.
8. Lasswell, H. D. (1951). The Policy Orientation. У: D. Lerner & H. D. Lasswell (Eds.), *The Policy Sciences: Recent Developments in Scope and Method*, 3 — 15. Stanford: Stanford University Press.

Liudmyla Yevdokymova

PhD Student, Department of Political Science, Faculty of Philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-3214-037X>

e-mail: liudmyla.yevdokymova@knu.ua

POLITICAL AND PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF INTERACTION BETWEEN STATE POWER AND CIVIL SOCIETY IN HAROLD LASSWELL'S CONCEPT

Abstract

The article explores the political-psychological mechanisms of interaction between state power and civil society based on Harold Lasswell's concept. Special attention is given to Lasswell's theoretical approaches to analyzing the interaction between authority and civil society, which include psychological aspects, the processes of political decision-making, and mechanisms of influencing mass consciousness. The article also examines key principles of political psychology that help better understand how the state interacts with citizens and how civil society can influence decision-making processes. It identifies how psychopathological factors affect the interaction between state power and civil society. The study considers how unconscious motives, emotions, and internal conflicts of political leaders and groups shape political life, and how these elements correlate with decision-making, communication with the public, and the organization of power structures. It is established that civil society may also be influenced by collective emotions and traumas, which can both restrain and amplify "psychopathological shifts" within the government. The article argues that Lasswell's concept offers a valuable framework for understanding how psychological mechanisms mediate the interaction between state power and civil society, as well as how psychological aspects such as the manipulation of mass consciousness and the formation of political identity contribute to the stability of power and facilitate effective interaction with citizens. The study concludes that analyzing the interaction between the state and civil society requires consideration not only of social and economic factors but also of psychological aspects that influence political behavior in society.

Keywords: Harold Lasswell; political psychology; psychopathology; civil society; state power; political leadership; unconscious motives; political behavior; political identity.

Стаття надійшла до редакції 20.04.25

© Євдокимова Л. І., 2025

Крицкалюк Назар Іванович

Кандидат політичних наук, доцент кафедри військової політології

Військового інституту

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0000-7859-4222>

e-mail: nazar27nazar25@gmail.com

Науменко Дмитро Васильович

Викладач кафедри військової політології Військового інституту

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0004-7458-750X>

e-mail: d.v.naumenko61@gmail.com

**РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК
ФАКТОР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ДОСВІД ПОЛЬЩІ
ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Резюме

У статті здійснено комплексне дослідження ролі громадянського суспільства як чинника європейської інтеграції на прикладі досвіду Польщі та сучасних викликів України. Показано, що успіх Польщі значною мірою був зумовлений інституціоналізацією участі громадських організацій у процесі вироблення політики, впровадженням процедур публічних консультацій і RIA, розвитком партисипаторних практик та залученням до програм ЄС. В Україні, особливо після 2014 року та в умовах війни 2022 року, громадянське суспільство продемонструвало унікальний мобілізаційний потенціал, забезпечивши стійкість держави й суспільства, водночас активно впливаючи на євроінтеграційний порядок денний.

Визначено, що ключовими проблемами для України залишаються фрагментарність розвитку, залежність від зовнішніх донорів, нестача процедурної стабільності участі й нерівномірність спроможності між центром і регіонами. Разом із тим, завдяки програмам ЄС та розбудові коаліцій

громадських організацій поступово формується експертно-аналітична модель участі, здатна забезпечити моніторинг і контроль за імплементацією *acquis*.

Узагальнено уроки польського досвіду та окреслено перспективи розвитку українського громадянського суспільства як стратегічного партнера держави й Є. С. Зроблено висновок, що інституційне зміцнення громадянського сектору, його професіоналізація та регіональна рівновага є необхідними умовами успішної інтеграції України до Європейського Союзу.

Ключові слова: громадянське суспільство; європейська інтеграція; Польща; Україна; прозорість влади; програми ЄС; демократизація.

Вступ

Становлення громадянського суспільства є одним із ключових чинників успішної демократизації та інтеграції держав до європейського політичного, правового й ціннісного простору. Європейський Союз розглядає розвинене та інституційно зріле громадянське суспільство як запоруку прозорості, підзвітності влади та гарантію дотримання прав людини. Саме тому рівень розвитку громадських організацій і їхня здатність до конструктивної взаємодії з державними інституціями є одним із важливих критеріїв оцінки готовності країни до *вступу* в Є. С. Досвід Польщі є показовим прикладом того, як активність і вплив громадянського суспільства можуть стати рушієм євроінтеграційних процесів. Починаючи з кінця 1980-х років, польські громадські рухи не лише сприяли демократичним трансформаціям, але й активно долучалися до реалізації реформ, необхідних для *вступу* країни до ЄС у 2004 році. Польща довела, що громадянське суспільство може відігравати роль каталізатора змін, спрямованих на модернізацію інституцій, формування культури довіри між владою та суспільством, а також на підвищення рівня політичної участі громадян.

В Україні, особливо після Революції Гідності та у період збройної агресії Російської Федерації, громадянське суспільство проявило безпрецедентну мобілізаційну здатність і стало вагомим чинником стійкості держави. Волонтерські рухи, антикорупційні ініціативи, незалежні медіа й аналітичні центри активно впливають на політичні процеси, формуючи європейську ідентичність України та підкріплюючи її зовнішньополітичний курс. Водночас українське громадянське суспільство стикається з рядом викликів — фрагментарністю, нерівномірністю розвитку між центром і регіонами, залежністю від міжнародних донорів, обмеженістю інституційної стабільності.

У такому контексті порівняння польського досвіду з українськими реаліями набуває особливої актуальності. Воно дозволяє визначити не лише позитивні практики, які можуть бути адаптовані в Україні, але й

окреслити стратегічні напрями подальшого розвитку громадянського суспільства як необхідної умови успішної європейської інтеграції

Методи дослідження

У процесі роботи використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, що дозволило досягти поставленої мети. Так, системний підхід — забезпечив цілісне бачення громадянського суспільства як складової політичної системи та фактора формування європейської ідентичності; історико-генетичний метод спряв з'ясування витоків та етапів становлення громадянського суспільства в Польщі й Україні, що допомогло простежити еволюцію його ролі у відносинах з державою та ЄС; інституційний підхід дозволив дослідити, як інституційне оформлення та правова база громадських організацій впливають на їхню ефективність у процесах демократизації та інтеграції; порівняльний аналіз дав змогу зіставити досвід Польщі та України у сфері розвитку громадянського суспільства, виявити спільні тенденції та відмінності в їхніх євроінтеграційних траєкторіях; контент-аналіз нормативно-правових актів ЄС та України дав можливість виявити вимоги та критерії, що висуваються до громадянського суспільства в інтеграційному процесі, а також оцінити рівень їх відповідності у двох країнах.

Результати дослідження

Євроінтеграційний шлях Польщі демонструє, що демократизація та розвиток громадянського суспільства є взаємопов'язаними процесами. Від самого початку політичних трансформацій 1989 року Польща мала потужну базу громадської активності, закладену ще у 1980-х роках рухом «Солідарність». Саме «Солідарність» стала не лише інструментом опору авторитарному режиму, але й школою самоорганізації та політичної участі, що згодом заклала фундамент інституційної зрілості польського громадянського суспільства [1, р. 52]. У 1990 — 2000-х роках громадські організації Польщі активно співпрацювали з державними інституціями у сфері підготовки законодавства, реформування місцевого самоврядування, антикорупційної політики. Важливу роль відігравали міжнародні донори — Фонд Сороса, Фонд Баторія, а також програми PHARE та Twinning, спрямовані на підготовку Польщі до *вступу* в ЄС [2, р. 101 — 118]. Ці програми забезпечували не лише фінансування, але й передачу європейських стандартів публічного адміністрування.

Громадянське суспільство Польщі стало посередником між ЄС та суспільством, інформуючи громадян про цілі інтеграції, сприяючи формуванню позитивного ставлення до *вступу* та контролюючи прозорість реформ. За спостереженнями дослідників, саме висока довіра до громадських організацій у Польщі дозволила уникнути глибокої кризи легітимності реформ, характерної для багатьох постсоціалістичних країн [3, р. 162].

Успішна інтеграція Польщі до ЄС у 2004 році довела, що громадянське суспільство може бути не лише зовнішнім «сторожем» демократичних перетворень, а й партнером держави у здійсненні європейських реформ. Польський досвід став орієнтиром для сусідів, зокрема України, яка перебуває на шляху адаптації власних інституцій до стандартів Є. С. Сучасне українське громадянське суспільство характеризується високим рівнем мобілізації та політичної активності, особливо після подій Революції Гідності 2013 — 2014 років. Саме цей період став переломним у переході від переважно протестної моделі самоорганізації до інституалізації громадських рухів і організацій [4]. Відбувся якісний стрибок у розвитку волонтерського сектора, антикорупційних ініціатив та незалежних аналітичних центрів, що наблизило Україну до європейських стандартів публічної участі.

Водночас важливою рисою українського громадянського суспільства є його роль у забезпеченні національної стійкості в умовах війни. Після 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, громадські організації й волонтерські рухи стали критично важливим ресурсом для підтримки Збройних сил, переселенців та місцевих громад [5]. Цей феномен доводить, що українське суспільство здатне швидко самоорганізовуватися у кризових умовах і брати на себе функції, які держава не завжди може виконати ефективно.

Однак існують і серйозні обмеження. По-перше, спостерігається значна залежність від міжнародних донорів, що створює ризики проєктної орієнтованості замість стратегічної сталості [6, р. 27]. По-друге, розвиток громадянського суспільства в Україні є нерівномірним: у великих містах діють потужні та професійні організації, тоді як у регіонах громадська активність часто залишається низькою [7, р. 202 — 204]. По-третє, слабка інституційна культура й недостатня довіра громадян до політичних інститутів гальмують повну інтеграцію громадянського суспільства у процес вироблення державної політики.

Таким чином, попри високий потенціал і мобілізаційні можливості, українське громадянське суспільство потребує подальшої інституціоналізації, зниження донорської залежності та посилення ролі в діалозі з владою для того, щоб стати справді стійким чинником європейської інтеграції.

Європейський Союз послідовно використовує інструменти програмної та фінансової підтримки для зміцнення громадянського суспільства в країнах-кандидатах і сусідах. Польща ще у 1990-х роках отримала значну допомогу через програму PHARE, яка була спрямована на реформування адміністративної системи, розвиток громадських організацій і підготовку країни до *вступу* в Є. С. Завдяки PHARE польські НУО набули навичок проєктного менеджменту, співпраці з урядовими структурами та міжнародними партнерами [2, р. 115 — 118].

Програма Twinning, запроваджена ЄС у 1998 році, стала важливим механізмом передачі інституційних практик від держав-членів країнам-кандидатам. Для Польщі це означало навчання у сфері європейського права, управління та громадського контролю. У свою чергу, Україна почала активно користуватися інструментом Twinning після 2009 року, особливо в сферах адміністративної реформи, митної та податкової служби, а також енергетики [8, р. 42).

Серед сучасних програм важливе місце посідає Erasmus+, що сприяє не лише академічній мобільності, але й розвитку молодіжних організацій, волонтерських мереж та культурних ініціатив. Для України Erasmus+ відкрив можливості інтеграції молодіжного сектора у європейський простір, що стало суттєвим ресурсом для формування нової генерації активістів та експертів [9, р. 18 – 19).

Ще одним актуальним інструментом є програми EU4Youth та EU4Civil Society, які прямо спрямовані на підтримку громадських ініціатив, розвиток соціального підприємництва й адвокаційних проєктів. Ці програми допомагають українським організаціям набувати досвіду участі у формуванні публічної політики, зміцнювати спроможність та розширювати партнерства на європейському рівні [10, р. 7 – 1].

Таким чином, європейські програми відіграли подвійну роль: для Польщі вони стали містком до ЄС та засобом інституційного навчання, а для України — важливим чинником професіоналізації громадських організацій, інтеграції в європейські мережі та посилення внутрішньої спроможності.

Досвід Польщі та України свідчить, що громадські організації (ГО) виконують не лише функцію мобілізації громадян, але й є ключовим інструментом демократизації та підвищення прозорості державного управління.

Так, у Польщі ще на етапі підготовки до *вступу* в ЄС у 1990 — 2000-х роках ГО брали активну участь у формуванні законодавства, реалізації антикорупційних програм і моніторингу діяльності органів влади. За даними Ekiert та Kubik [3, р. 163 — 165], громадські організації сприяли утвердженню механізмів публічного контролю, а також впровадженню принципу good governance у державній політиці. Їхня інтеграція в дорадчі структури при міністерствах і місцевому самоврядуванні забезпечила довіру суспільства до реформ.

В Україні громадянське суспільство історично відіграло роль «сторожового пса» щодо державної влади. Особливо після 2014 року активізувалися антикорупційні ініціативи, незалежні журналістські проєкти та аналітичні центри. Наприклад, створення Національного антикорупційного бюро (НАБУ) та запуск системи ProZorro значною мірою відбулися

завдяки тиску й участі громадських організацій [11, с. 72 — 75]. В умовах війни 2022 року волонтерські організації не лише підтримують армію та переселенців, але й виступають у ролі контролерів ефективності державних витрат і міжнародної допомоги [12, с. 41 — 44).

Водночас спостерігається різниця у сприйнятті ролі Г. О. Якщо у Польщі вони стали органічною частиною політичного процесу й партнером держави, то в Україні досі переважає модель конфронтаційної взаємодії. Це пояснюється низьким рівнем довіри до державних інституцій та слабкою інституціоналізацією багатьох українських організацій [13, р. 93 — 95].

Порівняльний аналіз демонструє, що громадські організації здатні не лише сприяти демократизації, але й забезпечувати прозорість влади через інструменти моніторингу, адвокації та участі у прийнятті рішень. Польський досвід показує переваги партнерської моделі, тоді як український приклад засвідчує потужність мобілізаційного потенціалу, який, однак, потребує більшої інституційної стійкості.

Участь громадянського суспільства в євроінтеграційних процесах розгортається в кількох моделях взаємодії з державою — від консультативної до співврядування. Класична «драбина участі» Ш. Арнстайн окреслює спектр — від інформування та консультацій до партнерства, делегованих повноважень і громадського контролю [14, р. 217 — 221]. Розширюючи цю рамку, А. Фанг пропонує аналізувати хто бере участь, як організована взаємодія і який рівень переданої громадянам влади; це дозволяє проектувати інституційні формати співучасті під конкретні політики [15, р. 70 — 72]. У межах підходу «collaborative governance» результативність партнерства зумовлюють вихідні умови довіри, інклюзивний дизайн правил і фасилітативне лідерство [16, р. 550 — 55]).

Ключовими інструментами участі та моніторингу є наступні:

1) Публічні консультації та Оцінка впливу регулювання (RIA). ЄС інституціалізує багатоетапні консультації (дорожні карти, відкриті опитування, відгуки на проєкти актів) через підхід Better Regulation, що задає стандарти для держав-партнерів [17, р. 98 — 101]. RIA та консультації зменшують ризики «імітаційної» участі, переводячи її у перевірювані процедури.

2) Партнерські/співврядувальні формати. Робочі групи, спільні комітети, дорадчі ради при міністерствах — механізми, де ГО долучаються до підготовки рішень на ранніх етапах політичного циклу [16, р. 553 — 556].

3) Участь громади у бюджетуванні та нагляді за витратами. Європейські практики партисипаторного бюджетування демонструють, як постійний діалог «влада-громада» підвищує підзвітність і якість рішень;

польська хвиля РВ у 2010-х підтвердила масштабованість інструменту [18, р. 169 — 173].

4) Антикорупційний моніторинг закупівель. Integrity Pacts (пакти доброчесності) залучають ГО як незалежних наглядачів у великих проєктах — це знижує корупційні ризики та підвищує довіру донорів ЄС [19]. В Україні громадський моніторинг через екосистему ProZorro/DOZORRO став практикою «соціальної підзвітності» з вимірюваними ефектами [20, р. 22 — 25].

5) Деліберативні інструменти. Громадянські панелі/асамблеї, які рекомендовані ОЕСР як «нові демократичні інституції», забезпечують поінформоване обговорення складних реформ і знижують конфліктність ухвалення рішень [21, р. 120 — 126].

Поєднання цих інструментів переводить участь від епізодичної мобілізації до інституційної спів відповідальності, що дозволяє виявляти прогалини політик на етапі їх розробки (через консультації та RIA); демонструє відповідність практик стандартам ЄС (через процедурно оформлені формати співучасті); окреслює механізми контролю витрат і доброчесності (через пакти та відкриті закупівлі); узагальнює суспільні пріоритети у складних питаннях (через деліберативні панелі); підсилює довіру та спільну відповідальність за імплементацію *acquis*.

Загалом Програми ЄС стали не лише інструментом фінансування, а й механізмом професіоналізації українських громадських організацій, які поступово перейшли від волонтерських ініціатив до інституалізованої експертизи та системного моніторингу реформ.

Вплив війни на формати участі громадянського суспільства у євроінтеграційних процесах.

Повномасштабна російська агресія 2022 року докорінно трансформувала роль і функції громадянського суспільства в Україні. Якщо до війни головними напрямками були адвокація реформ, моніторинг виконання Угоди про асоціацію та боротьба з корупцією, то після лютого 2022 року ключовим завданням стало забезпечення стійкості держави та суспільства. Волонтерські організації взяли на себе значну частину гуманітарних функцій, логістики, підтримки Збройних сил та допомоги внутрішньо переміщеним особам [22, р. 5 — 8].

Водночас війна не згорнула євроінтеграційного курсу України, а, навпаки, надала йому нової динаміки. Показово, що під час підготовки заявки на членство у ЄС у 2022 році уряд активно взаємодіяв з експертними спільнотами, зокрема з коаліціями «Реанімаційний пакет реформ» та «Україна в ЄС», які допомагали формувати дорожні карти реформ у сферах правосуддя, антикорупції та верховенства права [23, с. 22 — 25].

У контексті війни відбулася гібридизація форматів участі: традиційні інструменти (консультації, експертні ради) поєднуються з цифровими платформами швидкого зворотного зв'язку (Дія, електронні петиції, краудсорсингові ініціативи). Це дозволяє забезпечувати інтерактивний моніторинг потреб суспільства та реагувати на євроінтеграційні виклики навіть у кризових умовах [24, р. 11 — 14].

Особливу роль відіграє контроль використання міжнародної допомоги, де українські НУО стали незалежними наглядачами прозорості фінансових потоків від ЄС і партнерів. Звіт НІСД підкреслює, що громадянське суспільство виконує функцію «зовнішнього аудитора» ефективності міжнародної допомоги, тим самим посилюючи довіру до України як кандидата в ЄС [25, с. 63 — 66].

Таким чином, війна змінила баланс між «мобілізаційною» та «аналітичною» роллю громадянського суспільства: перша виявилася життєво необхідною для виживання держави, тоді як друга — критично важливою для продовження інтеграції до ЄС у надзвичайних умовах.

Уроки польського досвіду та перспективи розвитку громадянського суспільства України для інтеграції до Є. С. Порівняльний аналіз свідчить: успіх Польщі спирався на інституціоналізацію участі (сталі процедури консультацій, RIA), зміцнення локальної спроможності (децентралізація, партисипаторні бюджети) та довгострокову професіоналізацію ГО завдяки програмам Є. С. Для України це означає перехід від проєктної мобілізації до процедурно закріпленого партнерства в циклі публічної політики — від формування порядку денного до моніторингу впровадження. Порівняльні результати за індикаторами:

1) Інституціоналізація участі. У Польщі процедури консультацій і RIA стали рутинною частиною rule-making у ході підготовки до членства: це зменшило «імітаційність» участі й закріпило партнерську модель «влада-ГО» [26, р. 98 — 101]. В Україні нормативні рамки існують, але застосовуються нерівномірно між центром і регіонами; бракує зворотного звітування про врахування позицій ГО [27, р. 54 — 57].

2) Щільність і спроможність Г. О. Польські НУО мають диверсифіковане фінансування та усталені експертні підрозділи, що полегшує участь у політичному циклі (Ansell & Gash, 2008, pp. 553 — 556). В Україні спроможність зросла після 2014 р., але зберігається донорська залежність і регіональна асиметрія спроможності [6, р. 41 — 45].

3) Участь у виробленні політики. У Польщі ГО інтегровані в доградчі формати при міністерствах і самоврядуванні, що підвищує легітимність рішень [16, р. 553 — 556]. В Україні коаліції ГО просунули низку

acquis-релевантних змін (антикорупція, публічні закупівлі), але інституційні канали участі ще нестали [28, р. 29 — 31; 29, р. 12 — 14].

4) Антикорупційний громадський нагляд. Польський досвід Integrity Pacts у великих проєктах ЄС демонструє вимірювані ефекти прозорості [19, р. 11 — 15]. Українські DOZORRO/ProZorro створили екосистему «соціальної підзвітності», що особливо важливо в період воєнних витрат [20, р. 22 — 25; НІСД, 25, с. 63 — 66].

5) Деліберативні інструменти. У Польщі і ЄС ширше — громадянські панелі використовують для складних реформ; стандарти описані ОЕСР [21, р. 120 — 126]. В Україні триває поява пілотів і експериментів із панелями/публічними обговореннями, здебільшого в містах і з підтримкою донорів [24, р. 11 — 14].

6) Локальна участь і бюджетна підзвітність. Польща показала масштабованість партисипаторного бюджетування (РВ), що підсилює «щоденні» навички участі громадян [18, р. 169 — 173]. В Україні РВ поширюється, але ефекти нерівномірні між громадами й залежать від адміністрування та місцевої спроможності [6, р. 41 — 45].

7) Довіра та резильєнс. Війна підняла мобілізаційний потенціал і суспільну довіру до волонтерських і громадських ініціатив в Україні; це стало ресурсом швидкої адаптації та контролю публічних витрат [22, р. 5 — 8].

8) Євроінтеграційна релевантність. Внесок ГО у сфери, що прямо відсилають до глав acquis (антикорупція, закупівлі, верховенство права), чітко фіксується в урядових і альтернативних звітах; у Польщі це було ключем до завершення переговорів, в Україні — до поступу у статусі країни-кандидата [28, р. 29 — 31; 29, р. 12 — 14].

Таким чином, Польща демонструє процедурну стабільність і «глибоке вбудовування» участі, Україна — високу резильєнтність і здатність конвертувати мобілізацію у політичні зміни. Критичним завданням для України лишається закріплення стабільних каналів участі (консультації, RIA, співврядування) та вирівнювання регіональної спроможності ГО без втрати мобілізаційної сили.

Висновки

Розвиток громадянського суспільства є визначальним фактором європейської інтеграції. Польський досвід показує, що стабільні процедури участі та партнерство з державою дозволили громадським організаціям стати реальними співтворцями політики, а не лише її контролерами. Україна демонструє високий рівень мобілізації та резильєнсу. Особливо в умовах війни громадянське суспільство взяло на себе критично важливі функції підтримки армії, переселенців, контролю міжнародної допомоги, одночасно продовжуючи адвокацію та моніторинг реформ. Головний виклик

для України — інституціоналізація участі. Наявні механізми консультацій і моніторингу застосовуються вибірково; потрібна стандартизація процедур, посилення спроможності регіональних ГО та зменшення донорської залежності. Програми ЄС сприяють професіоналізації. Twinning, TAIEH, Erasmus+, EU4Youth та EU4Civil Society надали українським ГО можливості для інституційного зростання, інтеграції в європейські мережі та посилення впливу на державну політику. Перспектива євроінтеграції України залежить від трикутника «держава — громадянське суспільство — ЄС». Чим більш стабільним і прозорим буде цей формат співпраці, тим більш відчутним стане внесок українського громадянського суспільства у виконання Копенгагенських критеріїв та імплементацію acquis.

Список посилань

1. Ash, T. G. (2002). *The Polish revolution: Solidarity*. New Haven: Yale University Press, 452 p.
2. Grabbe, H. (2006). *The EU's transformative power: Europeanization through conditionality in Central and Eastern Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 280 p.
3. Ekiert, G., & Kubik, J. (2014). *Democracy in Central and Eastern Europe: Consolidation or backsliding?* Cambridge: Cambridge University Press, 312 p.
4. Krawchenko, B. (2017). *Civil society in Ukraine: From mobilization to institutionalization*. Kyiv: National University of Kyiv-Mohyla Academy Press, 164 p.
5. Мармазін, Р. Громадянське суспільство і війна: мобілізація та самоорганізація. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. 2023. №5. С. 12 — 23.
6. Palyvoda, L., & Burakovsky, I. (2018). *Civil society in Ukraine: Current state and prospects for development*. Kyiv: CCC Creative Center, 96 p.
7. Wolczuk, K. (2017). *Ukraine between the EU and Russia: The integration challenge*. London: Routledge, 288 p.
8. European Commission. (2015). *Twinning manual*. Brussels: Publications Office of the European Union, 112 p.
9. European Commission. (2020). *Erasmus+ annual report 2019*. Brussels: Publications Office of the European Union, 124 p.
10. EU Neighbours East. (2021). *EU4Youth: Fostering youth employment and civic engagement in Eastern Partnership countries*. Brussels: European External Action Service, 56 p.
11. Мельник, О. Роль громадянського суспільства у впровадженні антикорупційних реформ в Україні. Вісник Національної академії

- державного управління при Президентові України. 2019. №2. С. 70 — 78.
12. Грабовська, І. (2023). Волонтерський рух і громадянське суспільство в умовах війни: нові виклики для України. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. 2023. №7. С. 39 — 47.
 13. Krawchenko, B. (2017). Civil society in Ukraine: From mobilization to institutionalization. Kyiv: National University of Kyiv-Mohyla Academy Press, 164 p.
 14. Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. Journal of the American Institute of Planners, 35(4), 216 — 224.
 15. Fung, A. (2006). Varieties of participation in complex governance. Public Administration Review, 66(S1), 66 — 75.
 16. Ansell, C., & Gash, A. (2008). Collaborative governance in theory and practice. Journal of Public Administration Research and Theory, 18(4), 543 — 571.
 17. European Commission. (2021). Better Regulation Guidelines (SWD(2021) 305 final). Brussels: Publications Office of the European Union.
 18. Sintomer, Y., Herzberg, C., & Allegretti, G. (2012). Participatory budgeting in Europe: Potentials and challenges. International Journal of Urban and Regional Research, 36(1), 164 — 178.
 19. Transparency International. (2016). Integrity Pacts in Public Procurement: An Implementation Guide. Berlin: Transparency International,
 20. Transparency International Ukraine. (2017). Public Procurement Reform in Ukraine: ProZorro and Beyond. Kyiv: TI Ukraine 48 p.
 21. OECD. (2020). Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave. Paris: OECD Publishing. (pp. 120 — 126).
 22. Razumkov Centre. (2022). Civil society in wartime Ukraine: Adaptation and resilience. Kyiv: Razumkov Centre, 28 p.
 23. Центр демократії та верховенства права (CEDEM). (2022). Громадянське суспільство і євроінтеграція в умовах війни. Київ: CEDEM, 52 с
 24. VoxUkraine. (2023). Civil society and EU integration: Monitoring reforms in wartime. Kyiv: VoxUkraine Policy Report, 36 p.
 25. Україна та ЄС: стратегічне партнерство в умовах війни. Київ: НІСД, 2023. 172 с

26. European Commission. (2021). Better Regulation Guidelines (SWD(2021) 305 final). Brussels: Publications Office of the European Union.
27. OECD/SIGMA. (2018). Baseline Measurement Report: Ukraine — Public Administration Reform. Paris: OECD Publishing.
28. Emerson, M., & Movchan, V. (Eds.). (2016). Deepening EU — Ukraine Relations: What, why and how? Brussels/London: CEPS & Rowman & Littlefield International, 202 p.
29. European Commission. (2023). Association Implementation Report on Ukraine. Brussels: European Commission, 24 p.

References

1. Ash, T. G. (2002). The Polish revolution: Solidarity. New Haven: Yale University Press, 452 p.
2. Grabbe, H. (2006). The EU's transformative power: Europeanization through conditionality in Central and Eastern Europe. New York: Palgrave Macmillan, 280 p.
3. Ekiert, G., & Kubik, J. (2014). Democracy in Central and Eastern Europe: Consolidation or backsliding? Cambridge: Cambridge University Press, 312 p.
4. Krawchenko, B. (2017). Civil society in Ukraine: From mobilization to institutionalization. Kyiv: National University of Kyiv-Mohyla Academy Press, 164 p.
5. Marmazin, R. (2023). Civil society and war: Mobilization and self-organization. Scientific Notes of the Institute of Political and Ethno-National Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, (5), 12 — 23.
6. Palyvoda, L., & Burakovsky, I. (2018). Civil society in Ukraine: Current state and prospects for development. Kyiv: CCC Creative Center, 96 p.
7. Wolczuk, K. (2017). Ukraine between the EU and Russia: The integration challenge. London: Routledge, 288 p.
8. European Commission. (2015). Twinning manual. Brussels: Publications Office of the European Union, 112 p.
9. European Commission. (2020). Erasmus+ annual report 2019. Brussels: Publications Office of the European Union, 124 p.
10. EU Neighbours East. (2021). EU4Youth: Fostering youth employment and civic engagement in Eastern Partnership countries. Brussels: European External Action Service, 56 p.

11. Melnyk, O. (2019). The role of civil society in implementing anti-corruption reforms in Ukraine. *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, (2), 70 – 78.
12. Hrabovska, I. (2023). Volunteer movement and civil society in wartime: New challenges for Ukraine. *Scientific Notes of the Institute of Political and Ethno-National Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, (7), 39 – 47.
13. Krawchenko, B. (2017). *Civil society in Ukraine: From mobilization to institutionalization*. Kyiv: National University of Kyiv-Mohyla Academy Press, 164 p.
14. Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216 – 224.
15. Fung, A. (2006). Varieties of participation in complex governance. *Public Administration Review*, 66(S1), 66 – 75.
16. Ansell, C., & Gash, A. (2008). Collaborative governance in theory and practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 18(4), 543 – 571.
17. European Commission. (2021). *Better Regulation Guidelines (SWD(2021) 305 final)*. Brussels: Publications Office of the European Union, 186 p.
18. Sintomer, Y., Herzberg, C., & Allegretti, G. (2012). Participatory budgeting in Europe: Potentials and challenges. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36(1), 164 – 178.
19. Transparency International. (2016). *Integrity Pacts in Public Procurement: An Implementation Guide*. Berlin: Transparency International, 120 p.
20. Transparency International Ukraine. (2017). *Public Procurement Reform in Ukraine: ProZorro and Beyond*. Kyiv: TI Ukraine, 48 p.
21. OECD. (2020). *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave*. Paris: OECD Publishing, 331 p.
22. Razumkov Centre. (2022). *Civil society in wartime Ukraine: Adaptation and resilience*. Kyiv: Razumkov Centre, 28 p.
23. Centre for Democracy and Rule of Law (CEDEM). (2022). *Civil society and European integration in wartime*. Kyiv: CEDEM, 52 p.
24. VoxUkraine. (2023). *Civil society and EU integration: Monitoring reforms in wartime*. Kyiv: VoxUkraine Policy Report, 36 p.
25. *Ukraine and the EU: Strategic partnership in wartime*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies (NISS), 2023, 172 p.

26. European Commission. (2021). Better Regulation Guidelines (SWD(2021) 305 final). Brussels: Publications Office of the European Union, 186 p.
27. OECD/SIGMA. (2018). Baseline Measurement Report: Ukraine — Public Administration Reform. Paris: OECD Publishing, 93 p.
28. Emerson, M., & Movchan, V. (Eds.). (2016). Deepening EU — Ukraine Relations: What, why and how? Brussels/London: CEPS & Rowman & Littlefield International, 202 p.
29. European Commission. (2023). Association Implementation Report on Ukraine. Brussels: European Commission, 24 p.

Nazar Krytskalyuk

PhD in Political Science, Associate Professor at the Department of Military Political Science, Military Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0000-7859-4222>

e-mail: nazar27nazar25@gmail.com

Dmytro Naumenko

Lecturer at the Military Political Science Department of the Military Institute Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0004-7458-750X>

e-mail: d.v.naumenko61@gmail.com

**DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY AS A FACTOR OF
EUROPEAN INTEGRATION: THE EXPERIENCE OF POLAND
AND THE CHALLENGES FOR UKRAINE**

Abstract

The article provides a comprehensive study of the role of civil society as a factor of European integration, using the example of Poland's experience and Ukraine's current challenges. It demonstrates that Poland's success was largely determined by the institutionalization of civil society organizations' participation in policymaking, the introduction of public consultation and RIA procedures, the development of participatory practices, and involvement in EU programs. In Ukraine, especially after 2014 and in the conditions of the 2022 war, civil society demonstrated a unique mobilization potential, ensuring the resilience of the state and society while actively influencing the European integration agenda.

It is identified that the key problems for Ukraine remain the fragmented development, dependence on external donors, lack of procedural stability of participation, and uneven capacities between the center and the regions. At the same time, thanks to EU programs and the building of civil society coalitions, an expert-analytical model of participation is gradually being formed, capable of ensuring monitoring and control over the implementation of the acquis.

The lessons of Poland's experience are summarized, and the prospects for the development of Ukrainian civil society as a strategic partner of the state and the EU are outlined. It is concluded that institutional strengthening of the civic sector, its professionalization, and regional balance are necessary conditions for the successful integration of Ukraine into the European Union.

Keywords: civil society; European integration; Poland; Ukraine; government transparency; EU programs; democratization.

Стаття надійшла до редакції 14.05.25

© Крицкалюк Н. І., Науменко Д. В., 2025

Калініченко Богдан Михайлович

*Доктор політичних наук,
завідувач кафедри філософії, соціальних та політичних наук
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(м. Черкаси, Україна)*

<https://orcid.org/0000-0002-5172-4661>

e-mail: 555tvukraine@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПАРАДИГМИ ГЛОБАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Резюме

Доведено, що розвиток інформаційних комп'ютерних технологій запуснув низку фундаментальних трансформаційних змін, які торкнулися всіх без винятку сфер людської життєдіяльності. Ці зрушення настільки потужні і динамічні, що аналоговий світ втрачає свої звичні обриси. В стандартну для людства картину світу вбудовуються нові цифрові пазли, нової фази розвитку людства, яку прийнято називати інформаційною. З кожним роком ці зміни стають все очевиднішими не тільки для наукової спільноти, а й для широкого загалу. Відтак все менше стає скептиків-ретроградів, які воліли не помічати, заперечувати, або протистояти цим змінам. Це навряд можливо, оскільки нова еволюційна сходинка людської цивілізації змінює всі сфери життєдіяльності в тому числі і людину та суспільство.

Розкрито так званий феномен технократичної пастки в яку потрапило людство. Суть її полягає у тому що тотальна діджиталізація потребує великої кількості енергії, яка йде на зберігання, обробку і поширення інформації. А це в свою чергу згубно впливає на екологію, руйнує хиткий баланс екосистем і нашої планети загалом.

Виявлено, що процес інформатизації носить дуалістичний характер. З одного боку він підвищує комфорт, якість життя, а з іншого несе нові загрози пов'язані із неправомірним використанням особистих даних користувачів інформаційних послуг, різноманітними маніпуляціями та деструктивним психологічним впливом. Також він неоднозначно впливає на структуру суспільства, породжуючи техноолігархів, які зосередили в

своїх руках значні ресурси і намагаються впливати на світову політичну макросистему.

Також завдяки технологічному прогресу значно зріс економічний потенціал тоталітарних країн, які все активніше протистоять західному демократичний світу через фундаментальні ідеологічні розбіжності і особливості політичної культури.

Ключові слова: інформаційне суспільство, ЗМІ, соціальні мережі, медіаграмотність, інформаційні технології, інформаційний вплив, громадянське суспільство, диджиталізація, соціальні медіа.

Вступ

У 80-90-их роках XX століття дослідники-футурологи зафіксували перехід людства до нової історичної фази розвитку. Приблизно в середині 2000-их ці трансформації набули виразніших ознак і стали очевидними для всього зацікавленого загалу. Ознакою цих зрушень став динамічний розвиток інформаційних комп'ютерних технологій без яких неможлива сучасна наука, економіка, культура, спорт та інші сфери життєдіяльності людини. Критики цього процесу (Хвильова концепція Тофлера) [1] апелювали до аморфності віртуального світу який ніколи не зможе замінити реальні сектори економіки. Вони казали буквально таке — чого вартий ваш Apple, Microsoft і Google без вугілля, газу, нафти? Енергетичні компанії вимкнуть світло і все зникне, стане таким як і було у всі попередні тисячоліття розвитку людства. Вони були переконані в існуванні так званого «нафтового лобі» яке ще, як мінімум, сто років гальмуватиме розвиток альтернативних джерел енергії. Натомість сталося цілком протилежне. Першими жертвами значних структурних змін в енергетичній системі під час якої збільшується частка нових джерел енергії та відбувається поступове витіснення старих у загальному обсязі енергоспоживання стали вугледобувні компанії, які поступилися першими позиціями у ТОПі світових рейтингів.

Методи дослідження

Методологія базується на міждисциплінарному підході, що включає соціально-філософський аналіз трансформацій сучасної інформаційної парадигми глобальної цивілізації. Зокрема, використовуються методи системного аналізу для дослідження впливу інформаційної фази розвитку людства на соціальні процеси, а також порівняльний метод для аналізу новітніх геополітичних тенденцій пов'язаних із збільшенням ролі азіатсько-тихоокеанського регіону, особливо в економічній сфері.

Результати дослідження

Важко повірити, але схоже, що ретроградами виявилися навіть японські та німецькі автомобільні корпорації, які через свою недалекоглядність, нині переживають не найкращі часи. В якийсь момент вони

повірили, що енергетичний перехід від нафти і газу до електрики розтягнеться на десятиліття, тому зосередилися на розвитку гібридних варіантів двигунів внутрішнього згоряння. Однак цей перехід скоріше був стрибком, якщо не телепортацією. На підтвердження цієї тези можна навести приклад компанії Nissan Motor — однієї з найбільших автомобільних компаній світу, яка з 30-их років XX століття успішно продавала машини оснащені двигуном внутрішнього згоряння (ДВЗ). Однак, компанія вкладала гроші і в розробку електромобілів. Результатом цієї роботи в 2010 році стала модель Nissan Leaf — перший електромобілем масового виробництва. 2015 він був світовим бестселером і найпопулярнішим електромобілем в Україні 2017-2021 роках. Однак, менш ніж за 15 років ситуація перевернулася з ніг на голову 2024 року з'явилися інформація, що бензинові і дизельні автомобілі Nissan продаються вкрай погано, через це компанія має ознаки банкрутства і може бути куплена конкурентами. Схоже, що аналітики компанії маючи передові технології виробництва електрокарів зробили ставку на класичні авто з ДВЗ і прорахувалися, втратили час та гроші рухаючись в старій парадигмі розвитку людства. Натомість китайські автовиробники, вірогідно розуміючи, що не зможуть на рівних конкурувати з великими автогігантами вирішили зосередитися на виробництві електромобілів. І нині видається, що вони усвідомлюють свої переваги і користуються ними, намагаючись домінувати на найбільш перспективних ринках світу — США та Євросоюзу. Основним елементом всіх електромобілів є акумуляторна батарея, тут теж першість у виробників із КН. Р. Їм вдалося налагодити закритий цикл виробництва акумуляторів і стати світовими лідерами в цій галузі. Натомість в їх конкурента з Європи Northvolt AB справи йдуть не зовсім гладко. Компанія була створена, щоб зруйнувати монополію китайських виробників, однак нині через фінансові труднощі знаходиться у стадії реструктуризації [2].

Не все гаразд і в європейських автовиробників. Фінансові труднощі виникли у німецького автомобільного концерну Volkswagen AG. Кілька десятиліть поспіль він вважався світовим лідером галузі. Але в 2024 року світ сколихнула новина про те що автогігант поринув у кризу. Подібні проблеми і в інших німецьких автовиробників. Вся європейська автомобільна промисловість перебуває у вкрай складній ситуації, якої ще не було. Таку думку висловив голова німецького концерну Volkswagen Олівер Блуме в інтерв'ю газеті Bild. Блуме констатував, що становище німецького концерну настільки серйозне, що «не можна просто все залишати так, як раніше», і «одного лише скорочення витрат зараз недостатньо», необхідні нові заходи. «У Європі продається дедалі менше автомобілів. Одночасно на ринок стрімко проникають нові конкуренти з Азії», — заявив він [3].

Аналогічні економічні труднощі і на американському континенті в США. Щоб захиститися від шаленого економічного тиску КНР Сполучені Штати Америки були змушені вжити рішучих дій. 2024 року Вашингтон підвищив мита на ввезення з Китаю літій-іонних акумуляторів для електромобілів та деталей для них (з 7,5 до 25 відсотків), на електромобілі (з 25 до 100 відсотків), на сонячні батареї та деталі для них (з 25 до 50 відсотків) та інші товари. «Нечесна торгова практика Китаю щодо передачі технологій, інтелектуальної власності та інновацій загрожує американському бізнесу та працівникам. Китай також наповнює світові ринки експортом зі штучно заниженими цінами», — йдеться у офіційній заяві Білого дому [4].

До таких самих заходів стримування торгової експансії була змушена вдатися і Єврокомісія. Терміном на п'ять років вона встановила компенсаційні мита на імпорт електромобілів з Китаю. Мита сягатимуть 35,3% залежно від постачальників. Автовиробники в Китаї отримують вигоду від «несправедливого субсидування», що створює економічну загрозу для виробників у ЄС, заявляє Брюссель. Виробничі потужності Китаю, які досягають 3 млн електромобілів на рік, вдвічі перевищують розмір ринку ЄС. Тому, враховуючи 100% тарифи в США і Канаді, найбільш очевидним ринком збуту для цих електромобілів є Європа [5].

Продовженням тарифних воєн являється битва за голови і розум. Зростання потужності Китаю прослідковується не тільки в автомобілебудуванні. Важливим маркером для дослідників стала спроба КНР порушити домінування США в інформаційно-комунікаційних технологіях (information and communication technologies, ICT) в якому вони були визнаними лідерами від початку інформаційної доби. Чи не вперше у КНР змогли створити власну дійсно успішну і шалено популярну в світі соцмережу — ТікТок. Активна аудиторія додатку на 2020 рік становила понад 800 мільйонів користувачів, а кількість скачувань більше двох мільярдів. З 2018 року ТікТок потрапив у топ додатків, які люди завантажують найчастіше. «Користувачі в середньому проводять в ньому 52 хвилини на день, а 50 найпопулярніших блогерів на ТікТок мають більшу сумарну аудиторію, ніж населення Мексики, Канади, Великої Британії та США разом узятих» [6].

Ця тенденція посилюватиметься і надалі, відтак логічною видається спроба США придбати частину ТікТок. Першу спробу купити зухвалого конкурента і прибутковий бізнес здійснили за минулої каденції американського президента Дональда Трампа 2020 року. Прогнозовано вона виявилася невдалою. Тоді китайська ByteDance Ltd оцінила ТікТок у 60 мільярдів доларів за інформацією Oracle Corp. і Walmart IncBloomberg News. Oracle мала отримати 12,5% акцій ТікТок Global і організувати збереження даних користувачів із США на своїх серверах відповідно до вимог національної

безпеки США. Найбільшому в світі рітейлеру американській компанії Walmart мало відійти 7,5% акцій [7].

Пройшли роки, але спроби придбати TikTok американцями не припинилися. У березні 2024 року Палата представників Конгресу США ухвалила законопроект, який мів призвести до заборони соціальної мережі TikTok у Сполучених Штатах. У квітні документ підтримав Сенат, а того ж місяця його підписав тодішній президент Джо Байден. Закон набрав чинності 19 січня 2025 року. Але під час передвиборчої кампанії Дональд Трамп, ймовірно, щоб позагравати із виборцями-користувачами ТікТоку у США пообіцяв не забороняти застосунок. І вже 20 січня, після інавгурації, одним із перших на посаді президента Трамп підписав указ, яким відтермінував заборону TikTok на 75 днів. Нова адміністрація білого дому взяла додатковий час, щоб дотиснути Китай і взяти під контроль хоча б частину популярного додатку, який оцінюється материнською компанією ByteDance Ltd., приблизно в 300 мільярдів доларів, що є однією з найвищих оцінок китайської технологічної компанії [8].

Що буде після того як спливе час відтермінування не ясно, навряд власники захочуть проміняти на гроші величезні можливості вплив на глобальну аудиторію, яку безперечно має TikTok. Серйозність загроз розуміє голова комітету з розвідки Сенату Том Коттон. На його думку, якщо американським інвесторам вдасться купити TikTok вони повинні розірвати всі зв'язки з Китаєм. «Ці потенційні покупки можуть попросити Конгрес якийсь чином відшкодувати їм збитки за порушення закону або імунізувати їх за минулі злочини TikTok проти американського народу». «Для будь-якого американця, який хоче інвестувати в якусь недоречну угоду TikTok, Конгрес ніколи не захистить вас від *вступу* в бізнес з комуністичним Китаєм» [9].

Тож епопея з продажем популярного застосунку триває основним каменем спотикання для будь-якої угоди є схвалення уряду Китаю. Переконати Пекін намагатимуться до 19 червня, кінцевого терміну після якого, ByteDance має завершити продаж активів програми. Інакше TikTok мають заблокувати у США. Розробка і просування TikTok коштувала Китаю мільярди доларів, але дозволило йому почати конкурувати із США у сфері соціальних медіа (social media) на світовому рівні. Також це показало реальний рівень розвитку КНР і його бажання посперечатися за лідерство в світі.

Висновки

Отже, зараз ми маємо змогу спостерігати за утвердженням наступної фази розвитку людства (третя хвиля, інформаційне суспільство). Це викликає турбулентність і трансформаційні процеси в світі. В Україні ці

зміни проявляються у вигляді військового протистояння із рф. Але через свій всезагальний характер і планетарні масштаби ці зміни відчуватимуть всі без винятку. Досить швидко в картину нашої з вами дійсності все більше вбудовуватимуться пазли нового світу, які замінять старі сегменти попередньої індустріальної фази розвитку людства. З одного боку майбутнє принесе нам сингулярність [10] і небачені можливості технологізації, а з іншого знищить екологію на планеті і перебудує під себе соціальну структуру суспільства. Китайська Народна Республіка протягом останніх кількох десятиліть змогла розпочати і завершити процес індустріалізації своєї економіки. Він відбувся досить стрімко через унікальні особливості цієї країни. Тепер є підстави вважати, що КНР стане тим потягом на якому людство вирушить у майбутнє.

Список посилань

1. Тоффлер Елвін. Третя хвиля / Перекладач: Андрій Євса, за редакцією Віктора Шовкуна. 2000. Київ: Видавничий дім «Всесвіт». 480 с.
2. Northvolt takes major actions to support and enhance homegrown battery production platform <https://northvolt.com/articles/chapter11/>
3. VW-Chef Blume in BILD: „Eine Lage, wie es sie zuvor noch nie gegeben hat“ Bekommt Volkswagen noch die Kurve? <https://www.bild.de/politik/inland/vw-chef-blume-in-bild-eine-lage-wie-es-sie-zuvor-noch-nie-gegeben-hat-66dc172f7ec3b15c6e1f48f2#fromWall>
4. Presidential Actions. America First Trade Policy January 20, 2025 <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/america-first-trade-policy/>
5. EU imposes duties on unfairly subsidised electric vehicles from China while discussions on price undertakings continue https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_5589
6. TikTok. Як він підкорює світ і з чого все починалося. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52576277>
7. Thomson Reuters Trust. <https://www.reuters.com/article/BigStory12/idUSKCN26BoAY/>
8. Bloomberg L.P. All Rights Reserved. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-11-16/tiktok-parent-bytedance-valued-at-about-300-billion-wsj-says?srnd=homepage-europe>
9. Thomson Reuters Trust. <https://www.reuters.com/technology/trump-says-tiktok-deal-is-still-on-table-2025-04-09/>

10. Kurzweil, Ray (2005). *The Singularity is Near*. New York: Viking Books, 432 p.

References

1. Toffler, Alvin. (2000). *The Third Wave* / Translator: Andrii Yevsa; edited by Viktor Shovkun. Kyiv: Vsesvit Publishing House, 480 p.
2. Northvolt takes major actions to support and enhance homegrown battery production platform <https://northvolt.com/articles/chapter11/>
3. VW-Chef Blume in BILD: „Eine Lage, wie es sie zuvor noch nie gegeben hat“ Bekommt Volkswagen noch die Kurve? <https://www.bild.de/politik/inland/vw-chef-blume-in-bild-eine-lage-wie-es-sie-zuvor-noch-nie-gegeben-hat-66dc172f7ec3b15c6e1f48f2#fromWall>
4. Presidential Actions. America First Trade Policy January 20, 2025 <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/america-first-trade-policy/>
5. EU imposes duties on unfairly subsidised electric vehicles from China while discussions on price undertakings continue https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_5589
6. TikTok. Як він підкорює світ і з чого все починалося. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52576277>
7. Thomson Reuters Trust. <https://www.reuters.com/article/BigStory12/idUSKCN26BoAY/>
8. Bloomberg L.P. All Rights Reserved. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-11-16/tiktok-parent-bytedance-valued-at-about-300-billion-wsj-says?srnd=homepage-europe>
9. Thomson Reuters Trust. <https://www.reuters.com/technology/trump-says-tiktok-deal-is-still-on-table-2025-04-09/>
10. Kurzweil, Ray (2005). *The Singularity is Near*. New York: Viking Books, 432 p.

Bohdan Kalinichenko

Doctor of Political Sciences, Head of the Department of Philosophy of Social and Political Sciences Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-5172-4661>

e-mail: 555tvukraine@gmail.com

**TRANSFORMATION OF THE MODERN INFORMATION
PARADIGM OF GLOBAL CIVILIZATION**

Abstract

It has been proven that the development of information and computer technologies has triggered a series of fundamental transformational changes that have affected all spheres of human activity without exception. These shifts are so powerful and dynamic that the analog world is losing its familiar outlines. New digital “puzzles” are being integrated into the standard worldview of humanity, marking a new phase of human development commonly referred to as the information age. Each year, these changes become increasingly evident not only to the scientific community but also to the general public. Consequently, the number of skeptics and retrogrades who prefer to ignore, deny, or resist these changes is steadily decreasing. Such resistance appears futile, as this new evolutionary stage of human civilization is reshaping all spheres of life, including the individual and society.

The so-called phenomenon of the technocratic trap into which humanity has fallen is revealed. Its essence lies in the fact that total digitalization requires a vast amount of energy for storing, processing, and disseminating information. This, in turn, negatively affects the environment, undermines the fragile balance of ecosystems, and threatens the planet as a whole.

It is identified that the process of informatization has a dualistic nature. On the one hand, it enhances comfort and quality of life, but on the other, it poses new threats related to the misuse of users’ personal data, various manipulations, and destructive psychological influences. It also ambiguously impacts the structure of society, giving rise to techno-oligarchs who concentrate

significant resources in their hands and attempt to influence the global political macro-system.

Furthermore, technological progress has significantly increased the economic potential of totalitarian states, which are increasingly opposing the Western democratic world due to fundamental ideological differences and specific features of political culture.

Keywords: information society, mass media, social networks, media literacy, information technologies, information influence, civil society, digitalization, social media.

Стаття надійшла до редакції 23.04.25

© Калініченко Б. М., 2025

Лешик Святослав Володимирович

Аспірант кафедри політології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<http://orcid.org/0009-0003-0333-4233>

e-mail: 7svl@i.ua

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: АДАПТАЦІЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Резюме

У статті здійснено комплексний аналіз європейських стандартів інформаційної політики та процесу їх адаптації в українське законодавство. Розглянуто теоретичні підходи до визначення сутності інформаційної політики, виокремлено ключові принципи та напрями розвитку у європейському контексті. На основі контент-аналізу та порівняльно-правового методу досліджено ступінь гармонізації українського законодавства з *acquis communautaire* ЄС, зокрема у сферах свободи слова, захисту персональних даних, доступу до публічної інформації та боротьби з дезінформацією.

Практична частина статті фокусується на розгляді українського законодавства в аспекті його гармонізації з *acquis communautaire* Європейського Союзу, зокрема в таких сферах, як медіарегулювання (новий Закон «Про медіа»), захист персональних даних (на шляху до імплементації GDPR), доступ до публічної інформації та протидія дезінформації. Проаналізовано інституційні зміни, які супроводжують цей процес, та виклики, що виникають у контексті політичної нестабільності, обмежених ресурсів, а також особливостей гібридної війни.

Виявлено, що Україна зробила значний прогрес у прийнятті та імплементації норм, що відповідають європейським стандартам, однак існують системні виклики, пов'язані з інституційною спроможністю, політичними факторами та сучасними інформаційними загрозами, що потребує активної державної політики, підвищення інституційної спроможності, а також залучення громадянського суспільства і медіа до процесів забезпечення відкритості та інформаційної безпеки. *Результати дослідження* підтверджують необхідність подальшого удосконалення нормативно-правової

бази, розвитку механізмів контролю та підвищення стійкості інформаційного середовища в Україні.

Ключові слова: інформаційна політика, європейські стандарти, адаптація, Україна, законодавство, свобода слова, захист персональних даних, дезінформація, євроінтеграція, медіарегулювання.

Вступ

У сучасному глобалізованому світі інформаційна політика стає центральним чинником забезпечення національної стійкості, демократії та євроінтеграції. Для успішного співжиття з європейськими партнерами українська держава призначила сферу інформації однією з пріоритетних у реформі законодавства та інституційних змін [1]. Процес європейської інтеграції України передбачає не лише політичну та економічну адаптацію, а й глибоке впровадження стандартів ЄС в інформаційній сфері. Зобов'язання в цій царині чітко окреслені в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема в розділі «Співробітництво у сфері інформаційного суспільства» (статті 386 – 389) та розділі про права людини й основоположні свободи. Адаптація європейських стандартів інформаційної політики в українське законодавство виконує роль не лише правового оновлення, а й чинника інституційної модернізації, демократичної консолідації та національної безпеки.

Мета статті — комплексний аналіз європейських стандартів інформаційної політики та засобів їх впровадження в умовах України.

Методи дослідження

Для комплексного вивчення європейських стандартів інформаційної політики та особливостей їх адаптації в Україні у статті застосовувалися такі *методи дослідження*:

Так, метод контент-аналіз нормативно-правових актів дозволив провести систематичний аналіз ключових законодавчих документів України та Європейського Союзу (зокрема законів, директив, рекомендацій), що регламентують інформаційну політику. Це дало змогу визначити ступінь гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, виділити спільні принципи та виявити нормативні прогалини.

Порівняльно-правовий метод забезпечив чітке розуміння нормативної бази, що дає змогу говорити про ступінь відповідності та проблемні аспекти гармонізації окремих положень національного законодавства України з відповідними нормами *acquis communautaire* ЄС, дозволив оцінити, наскільки глибокою є адаптація європейських норм, а також визначити виклики, які виникають при імплементації.

Метод системного аналізу дозволив розглянути теоретико-методологічні засади аналізу інформаційної політики, розкрити базові принципи

та стандарти інформаційної політики щодо євроінтеграції, дозволив обґрунтувати вибір ключових критеріїв оцінки ефективності адаптації стандартів та показати їхню роль у розвитку демократичного інформаційного середовища.

Метод аналізу і синтезу сприяв критичному узагальненню інформації й формуванню практичних рекомендацій і стратегічних висновків, важливих для подальшої імплементації європейських стандартів в Україні.

Результати дослідження

Інформаційна політика — це сукупність стратегічних, законодавчих та адміністративних заходів, спрямованих на формування, регуляцію та контроль інформаційних потоків у суспільстві. У контексті сучасної демократичної теорії інформаційна політика розглядається не лише як інструмент регуляції інформаційних потоків, а як стратегічна складова формування відкритого, інклюзивного та правового суспільства. Визначення засад ефективної інформаційної політики стало предметом міждисциплінарного аналізу — від політології та права до соціології та комунікаційних наук. У науковій літературі існує низка підходів до трактування цього поняття, залежно від історико-політичного контексту та дослідницької традиції.

Одним із класичних підходів до інформаційної політики є ліберально-плюралістичний, який акцентує на необхідності мінімального втручання держави та забезпеченні свободи слова, доступу до інформації, плюралізму джерел та думок. «Свобода вираження є фундаментальним принципом, що лежить в основі демократичних суспільств, забезпечуючи право громадян отримувати та поширювати інформацію без втручання» [2, р. 126]. Цей підхід глибоко вкорінений у працях Деніса Маккуейла, який наголошував, що демократичне суспільство передбачає наявність автономних ЗМІ, які виконують функції спостереження, критики та представлення публічного інтересу [2, р. 125 — 129].

Водночас, критична парадигма, що бере початок у франкфуртській школі, розглядає інформаційну політику як простір боротьби за гегемонію. Юрген Габермас у своїй концепції публічної сфери стверджував, що медіа можуть як сприяти раціональній комунікації в демократичному суспільстві, так і ставати інструментом маніпуляцій, коли ними керують комерційні або державні інтереси. «Публічна сфера формується як сфера нашого суспільного життя, в якій формується щось, що наближається до суспільної думки» [3, р. 27].

Сучасний розвиток цієї школи, зокрема у працях Крістіана Фукса, доповнює аналізом впливу цифрового капіталізму та інформаційної

нерівності. «Критичні медіа-дослідження мають виявляти владу та структурні нерівності в цифровому медіаландшафті» [4, р. 45].

Деякі інші автори, наприклад, Г. Кляйнвахтер [5] акцентують увагу на тому, що інформаційна політика — це форма «м'якого» регулювання, яка поєднує нормативні, технологічні та етичні механізми впливу.

У сучасному розумінні, як зазначає К. Рауб, інформаційна політика має три ключові виміри: регуляторний (встановлення правил доступу, поширення і захисту інформації); інституційний (участь державних і недержавних акторів у виробленні політики); комунікаційний (змістовне наповнення політики у форматі стратегічних комунікацій) [6, р. 435 — 457].

Сучасна Європейська модель інформаційної політики заснована на цінностях демократії, верховенства права та прав людини, як зафіксовано в документах Ради Європи та Європейської Комісії [7]. Європейський Союз розвиває концепцію інформаційного простору як публічного блага, в якому громадянин не є пасивним реципієнтом, а активним учасником комунікаційних процесів [8].

У межах європейської парадигми інформаційної політики формується нормативний консенсус, який спирається на такі принципи:

- пріоритет прав людини, зокрема права на свободу вираження поглядів та доступ до інформації;
- прозорість і підзвітність органів влади;
- цифрова інклюзія як основа демократизації публічного простору;
- захист персональних даних і регуляція цифрових платформ відповідно до публічного інтересу, що гарантується Регламентом GDPR [9] згідно з підходами, сформульованими у Стратегії цифрового єдиного ринку ЄС [10].

Особливе місце посідає концепція публічної сфери (Habermas), яка трансформується в цифрову добу у відповідності до політик цифрової інклюзії та кіберетики.

Ці принципи закріплені в низці базових документів: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 10) [11], Хартія основних прав Європейського Союзу (ст. 11) [12], Рекомендації Ради Європи щодо управління Інтернетом, Стратегії Європейської Комісії щодо цифрового простору [13-14]. Європейський підхід передбачає системний моніторинг впровадження цих принципів.

Особливу роль у сучасному європейському підході відіграє концепція інформаційного суспільства, розвинута в документах ЮНЕСКО та ЄС, де інформація визнається ресурсом, рівнозначним економічному чи соціальному капіталу [15]. Ця парадигма спонукає держави створювати

прозорі, конкурентні й етичні умови для функціонування цифрових ринків та засобів масової комунікації, забезпечення універсального доступу до інформації

Новітнім трендом є впровадження в аналіз інформаційної політики концепції «інформаційної екосистеми» та «стійкості до дезінформації». Європейська служба зовнішньополітичної дії (EEAS) вказує на необхідність формування інформаційної стійкості суспільства, зокрема через інституалізацію протидії дезінформації. Під «інформаційною екосистемою» мається на увазі складне середовище взаємодії ЗМІ, соціальних мереж, платформ і аудиторій, що має бути підконтрольне демократичним принципам і не допускати монополії або зовнішнього втручання.

Інформаційна політика у європейському контексті є не лише інструментом регуляції, але й інтегративною складовою демократичного управління, що включає захист цифрових прав, протидію маніпуляціям та формування відкритого суспільного діалогу.

Зазначені концепти створюють основу для аналітичного осмислення імплементації європейських стандартів інформаційної політики в Україні, що є головним фокусом цієї статті. Що ж являють собою європейські стандарти інформаційної політики:

1) Свобода вираження поглядів. Це — один із наріжних каменів європейського підходу. Вона гарантується статтею 11 Хартії основоположних прав ЄС та статтею 10 Європейської конвенції з прав людини, і передбачає право кожного «одержувати й передавати інформацію та ідеї без втручання органів влади». Проте ця свобода не є абсолютною. ЄС формулює баланс між свободою слова та: боротьбою з мовою ворожнечі; захистом приватного життя; ахистом публічного порядку. Звідси випливають обмеження щодо дезінформації, маніпуляцій, мови ненависті та кібербулінгу, що мають особливе значення в умовах цифровізації публічної сфери [16, с. 32].

2) Плюралізм медіа. Європейські стандарти вимагають політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності в медіапросторі, що забезпечується: прозорістю медіавласності; заборонаю монополізації та зловживання домінуючим становищем; підтримкою громадського мовлення та регіональних ЗМІ. У документах, як-от European Democracy Action Plan (2020/790), ЄС наголошує: медіаплюралізм — фундамент демократії, що забезпечує критичний контроль над владою.

3) Цифрова компетентність і відповідальність. ЄС підкреслює важливість формування інформаційної грамотності громадян, як частини стратегії протидії дезінформації. Наприклад, програми на зразок Digital Education Action Plan (2021 — 2027) [17] мають на меті формувати вміння критично сприймати інформацію в цифровому середовищі. У цьому

контексті інформаційна політика виходить за рамки лише регулювання — вона стає освітнім, культурним і цивілізаційним процесом, що формує відповідального громадянина як суб'єкта демократії.

4) Протидія інформаційним загрозам. Особливу увагу ЄС приділяє боротьбі з гібридними загрозами, іноземним втручанням і дезінформацією. Ідеологічно це базується на концепції resilience — стійкості демократичного суспільства до зовнішнього тиску. Стандарти тут включають: проактивну комунікацію з боку держави; прозорість політичної реклами (наприклад, Платформа Transparency Centre); обов'язання онлайн-платформ блокувати шкідливий контент. Як зазначено в Strategic Compass for Security and Defence (2022): «Інформація — це не лише простір, але й зброя. Демократія має не лише оборонятися, але й нав'язувати свій інформаційний порядок денний» [10].

Відзначимо роль інституцій Європейського Союзу у формуванні стандартів інформаційної політики. Одним із ключових чинників, що забезпечує єдність і сталість інформаційної політики в Європейському Союзі, є діяльність наднаціональних інституцій. Вони формують нормативну основу, забезпечують координацію між державами-членами та виступають ініціаторами стратегічних підходів до медіаполітики, діджиталізації та інформаційної безпеки.

1) Європейська Комісія, зокрема її Генеральний директорат з комунікаційних мереж, контенту і технологій (DG CONNECT), виступає основним органом у виробленні інформаційної політики. Вона ініціює законодавчі пропозиції, такі як Закон про цифрові послуги [13] та Закон про цифрові ринки [14]. Зокрема в Європейській Комісії, про цифрову інклюзію акцентується, що: «Цифровий єдиний ринок має забезпечувати доступ до цифрових товарів і послуг для всіх громадян незалежно від їх географічного розташування» [10, р. 3].

2) Європейський парламент також відіграє важливу роль у легітимації та політичному узгодженні стандартів інформаційної політики. Через прийняття резолюцій та дебати з актуальних питань (наприклад, боротьби з дезінформацією чи захисту журналістів) парламент задає політичний вектор і суспільний пріоритет.

3) Рада ЄС та Європейська рада забезпечують узгодження позицій держав-членів, що є критично важливим при впровадженні загальноєвропейських стандартів на національному рівні. «Держави-члени мають гарантувати свободу вираження поглядів та право отримувати і поширювати інформацію без втручання з боку державних органів [18, р. 1134].

4) Європейська служба зовнішніх справ (EEAS), зокрема її підрозділ East StratCom Task Force, є ключовим інструментом протидії зовнішнім

інформаційним загрозам. «Побудова стійкості інформаційного середовища є необхідною для захисту демократії та національної безпеки» [17, р. 7]. Через платформу EUvsDisinfo вона ідентифікує російські кампанії дезінформації, що прямо стосуються питань безпеки та демократичної легітимності.

Зазначені інституції разом утворюють системну мережу розробки, впровадження та моніторингу інформаційної політики, базованої на спільних цінностях ЄС: прозорості, плюралізмі, недискримінації, захисті особистих даних та свободі вираження поглядів. Наприклад: Ініціатива ЄС «Кодекс практик щодо дезінформації» (2022 р.) об'єднує державні інституції, технологічні компанії (Meta, Google, TikTok), громадські організації та ЗМІ для розробки добровільного, але ефективного саморегулювання інформаційного простору.

Адаптація європейських стандартів в інформаційній політиці України. Інформаційна політика Європейського Союзу ґрунтується на принципах свободи вираження поглядів, плюралізму ЗМІ, прозорості влади, цифрових прав, захисту персональних даних та боротьби з дезінформацією. Адаптація цих стандартів в українське правове поле й інформаційну політику стала необхідною умовою інтеграції до спільного інформаційного простору ЄС.

1) Гармонізації національного законодавства з *acquis communautaire*. Зокрема:

- Закон України «Про медіа» (2022) замінив застаріле регулювання в галузі телебачення і радіомовлення, увібравши у себе положення Директиви ЄС про аудіовізуальні медіа-послуги (AVMSD). Закон визначає принципи прозорості власності, недопущення пропаганди війни, дискримінації, поширення дезінформації [19]. Закон «Про медіа», на думку А. Карпюк, — це зразок імплементації європейських норм у національну систему регулювання ЗМІ

- Закон України «Про доступ до публічної інформації» (2011) гармонізований із положеннями Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів (Тромською конвенцією) та базується на принципах прозорості та відкритості діяльності органів влади [21];

- Закон «Про захист персональних даних» (2010, із правками 2021) зближено із Регламентом ЄС про захист персональних даних (GDPR) [22]. Заплановано ухвалення нового закону у 2025 році на основі моделі GDPR. GDPR став новим стандартом приватності, до якого Україна наближається поступово, але незворотно.

2) Інституційна адаптація. У рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС створено механізм моніторингу гармонізації. Серед ключових інституцій:

- Національна рада з питань телебачення і радіомовлення отримала повноваження у дусі AVMSD, тобто наближена до моделі, прийнятої в країнах ЄС, з гарантіями незалежності, прозорості та підзвітності, що є свідченням про розбудову незалежного регулятора;

- Уповноважений ВРУ з прав людини забезпечує контроль за захистом персональних даних. У 2023 році Верховна Рада ухвалила новий законопроект щодо персональних даних, орієнтований на відповідність вимогам GDPR, що є критичним для забезпечення права на приватність у цифрову епоху;

- Міністерство цифрової трансформації реалізує політику відкритих даних та електронного урядування.

3) Запровадження європейських практик стратегічної комунікації. Зокрема, структури сектору безпеки та оборони переймають європейську модель комунікацій, орієнтовану на прозорість, запобігання фейкам, проактивне інформування суспільства та синхронізацію з цивільними інституціями.

Адаптація європейських стандартів інформаційної політики в українське законодавство виконує роль не лише правового оновлення, а й чинника інституційної модернізації, демократичної консолідації та національної безпеки. Оцінка ролі адаптації європейських стандартів в українське законодавство в сфері інформаційної політики може бути структурована за кількома взаємопов'язаними критеріями: нормативна, інституційна, практична, політична та безпекова ефективність.

1) Нормативна відповідність. Україна поступово гармонізує своє законодавство зі стандартами ЄС, особливо в рамках зобов'язань за Угодою про асоціацію. Це проявляється в ухваленні Закону «Про медіа» (2022) — відповідність AVMSD; реформі в сфері захисту персональних даних — наближення до GDPR; закріпленні принципів плюралізму, прозорості та протидії дезінформації. Загалом, нормативна адаптація є поступовою, хоча не повністю завершеною. Вона створює правову основу для зміцнення демократичних практик у медіасфері.

2) Інституційна імплементація. Відповідність стандартам вимагає не лише законів, а й інституцій, здатних їх втілити. Є позитивні приклади: реорганізація Нацради з питань телерадіомовлення з підвищенням її незалежності; створення Центру протидії дезінформації; посилення цифрових потужностей Держспецзв'язку та СБ. У. Однак залишаються виклики: нерівномірність впровадження — окремі положення європейських актів

реалізовані лише формально; політична нестабільність гальмує стратегічне планування інформаційної політики; виклики цифрової безпеки, особливо в умовах гібридної війни, вимагають адаптації європейських норм до особливостей воєнного стану. Формальне наближення до *acquis* не гарантує ефективної імплементації без належної інституційної спроможності [23, с. 59].

3) Практична ефективність. Успіх адаптації визначається не лише прийнятими законами, а й практикою їх застосування: зростає обізнаність про права користувачів цифрових сервісів; запроваджуються механізми прозорості політичної реклами; країна активно співпрацює з ЄС у сфері кібербезпеки. Разом з тим, розрив між нормою і практикою ще значний — особливо щодо розслідувань маніпуляцій, тіншової реклами та політичного впливу на ЗМ. І. Україна потребує стратегічної дорожньої карти адаптації стандартів ЄС в інформаційній сфері; підвищення юридичної визначеності, прозорості процедур, захисту прав користувачів має стати пріоритетом. «Імплементація європейських стандартів має бути не лише інструментом формальної інтеграції, але й засобом демократизації інформаційного середовища» [24, с. 12]. Загалом, адаптація має позитивний вектор, однак ефективність обмежена браком ресурсів і слабкою практикою виконання;

4) Політична сталість. Європейська модель інформаційної політики передбачає незалежність від політичної кон'юнктури. В Україні: спостерігається політизація регуляторів, політичний тиск на медіа та загрози редакційній незалежності; уряд іноді використовує інформаційну політику як інструмент впливу, а не служіння; недостатній розвиток саморегулювання журналістської спільноти. Загалом, адаптація формальна, без політичної сталості не гарантує демократичної інформаційної системи.

5) Спроможність до протидії гібридним загрозам. Україна — країна, яка одночасно адаптує стандарти ЄС та перебуває під інформаційною агресією. Це унікальний випадок, який робить роль євростандартів не лише нормативною, а й екзистенційною: європейські підходи дають інструменти розпізнавання і блокування фейків; створюють інфраструктуру інформаційної стійкості, важливу в умовах війни; дозволяють Україні стати суб'єктом, а не об'єктом, міжнародної інформаційної політики.

За висновками EU4Digital, «інституційна сталість реформ в інформаційній політиці України можлива лише за умов незалежності регуляторів, цифрової трансформації та впровадження європейських механізмів контролю прозорості ЗМІ» [25, р.14].

Таким чином, адаптація європейських стандартів в українській інформаційній політиці є складним, але послідовним процесом, що

супроводжується як юридичними змінами, так і трансформацією стратегічного мислення держави.

Зведена таблиця порівняння європейських стандартів інформаційної політики та відповідних норм українського законодавства з коментарями і посиланнями (це авторський аналітичний продукт на основі офіційних документів ЄС і законодавства України)

Висновки

Аналіз теоретичних підходів до інформаційної політики свідчить про те, що вона є не просто сукупністю регуляторних норм, а важливою складовою демократичного управління, що забезпечує права громадян на доступ до інформації, свободу вираження думок, а також прозорість і підзвітність влади. Європейські стандарти інформаційної політики, закріплені в низці ключових документів Ради Європи та Європейського Союзу, формують уніфіковані принципи, які охоплюють свободу слова, захист персональних даних, боротьбу з дезінформацією та цифрову інклюзію.

Впровадження цих стандартів в Україні стало пріоритетом у контексті євроінтеграційних зобов'язань і є частиною ширшої стратегії модернізації державних інститутів і формування відкритого інформаційного суспільства. Законодавчі ініціативи, такі як прийняття нового Закону «Про медіа», гармонізація норм захисту персональних даних із GDPR, посилення законодавства щодо доступу до публічної інформації демонструють поступовий прогрес на шляху наближення українського законодавства до європейських стандартів.

Водночас, процес адаптації стикається з низкою викликів, серед яких варто виділити недостатній рівень інституційної спроможності, політичні ризики, а також виклики, зумовлені сучасними гібридними загрозами і необхідністю оперативної протидії дезінформації. Ці фактори впливають на ефективність реалізації норм і вимагають посилення координації між різними державними органами та активнішої участі громадянського суспільства.

Отже, для успішної інтеграції європейських стандартів інформаційної політики в український контекст необхідне комплексне, послідовне впровадження нормативно-правових змін, удосконалення інституційних механізмів контролю і підтримки медіа-середовища, а також формування стійкості суспільства до інформаційних загроз. Це відкриває перспективи не лише для підвищення якості інформаційної політики, а й для поглиблення демократичних процесів в Україні.

Список посилань

1. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року №2657-ХІІ (в редакції станом на 2024 р.).

- Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48, ст. 650.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
2. McQuail, Denis. (2010). *Mass Communication Theory* (6th ed.). London: Sage Publications. 2010, 621 p. [fuchsc.net+4Internet Archive+4openlibrary.org+4](https://www.fuchsc.net/InternetArchive/4openlibrary.org/4)
 3. Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge: MIT Press. 328 p.
 4. Fuchs, C. (2011). *Foundations of Critical Media and Information Studies*. New York: Routledge. 388 p.
 5. Kleinwächter, Wolfgang. (2004). *Beyond ICANN vs ITU? How WSIS Tries to Enter the New Territory of Internet Governance* 27 p. [wgig.org+4study.sagepub.com+4Internet Archive+4](https://www.wgig.org/4study.sagepub.com/4InternetArchive/4)
 6. Raub, J. (2005). *Governance, Accountability and the Public Sphere*. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 15(3), 435 – 457.
 7. Council of Europe. (2007). *Recommendation CM/Rec(2007)16 of the Committee of Ministers to member states on measures to promote the public service value of the Internet*. Strasbourg: Council of Europe. Retrieved from <https://rm.coe.int/1680704415>
 8. European Commission. (2018). *Strengthening European identity through education and culture: The European Commission's contribution to the Leaders' meeting in content/EN/TXT/?uri=COM%Gothenburg, 17 November 2017 (COM(2017) 673 final)*. Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal/3A2017%3A673%3AFIN>.
 9. Regulation (EU) 2016. /679 (GDPR). (2016, 27.04). *Офіційний журнал ЄС (OJ L, 119)*.
 10. *Digital Single Market Strategy for Europe* (2015). European Commission, COM, 192 p. [welt.de+15merlin.obs.coe.int+15clearygottlieb.com+15amazon.com](https://www.welt.de/15merlin.obs.coe.int/15clearygottlieb.com/15amazon.com)
 11. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами (Європейська Конвенція з прав людини))*. Раїфіковано Законом № 475/97-ВЗ від 17.07.97. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
 12. *Хартія основних прав Європейського Союзу. Урочиста прокламація від 07.12.2000. ІПС ЛІГА: ЗАКОН: https://ips.ligazakon.net*
 13. *Digital Services Act (DSA)*. (2022, 19.10). *Official Journal of the European Union (OJ L 277)*, 102 p. [op.europa.eu+11eur-lex.europa.eu+11europarl.europa.eu+11](https://eur-lex.europa.eu/11europarl.europa.eu/11)

14. Digital Markets Act (DMA). (2022, 14.09), 66p. investopedia.com+6eur-lex.europa.eu+6time.com+6
15. UNESCO. (2005). *Towards Knowledge Societies*. Paris: UNESCO Publishing.
16. Шевченко А. В. Свобода слова в Україні у контексті євроінтеграції: оцінка стану та перспективи. *Інформаційне суспільство*. 2005. № 2. С. 32 – 39.
17. Digital Education Action Plan (2021 – 2027). (2020). European Commission, COM, 30 p. europarl.europa.eu+6eur-lex.europa.eu+6pact-for-skills.ec.europa.eu+6
18. Dragomir, M. (2018). Control the money, control the media: How government uses funding to keep media in line. *Journalism*, 19(8), 1131 – 1148. <https://doi.org/10.1177/1464884917724621>
19. Закон України № 2849-IX від 13 грудня 2022 року «Про медіа» (2022). Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
20. Карпюк А. Г. Імплементация норм права ЕС у сфері медіа: виклики для правової системи України. *Право України*. 2020. № 11. С. 45 – 56. <https://doi.org/10.33498/law2020.11.045>
21. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року №2939-VI. (2011). Відомості Верховної Ради України, 2011, №32, ст. 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
22. Закон «Про захист персональних даних» № 2297-VI від 01.06.2010. Редакція 10.0125. (2010). ІПС ЛІГА: ЗАКОН: <https://ips.ligazakon.net>
23. Мельник Р. С. Європейські стандарти інформаційної політики: сутність і напрями імплементації в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 56 – 63. <https://doi.org/10.31359/2617-9067-2021-3-56>
24. Батурин Ю. Л. Інформаційна безпека та демократія: виклики цифрової доби. Київ: Інститут інформаційної безпеки. 2023. 160 с.
25. EU4Digital. (2022). Mapping national broadband development policies and strategies in the Eastern partner countries. Brussels: EU4Digital Facility. Retrieved from <https://eufordigital.eu/library/mapping-national-broadband-policies-2022>

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992). Law of Ukraine «On Information» No. 2657-XII of October 2, 1992 (as amended in 2024). Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1992(48), Article 650. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
2. McQuail, D. (2010). *Mass Communication Theory* (6th ed.). London: Sage Publications. 621 p.
3. Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge: MIT Press. 328 p.
4. Fuchs, C. (2011). *Foundations of Critical Media and Information Studies*. New York: Routledge. 388 p.
5. Kleinwächter, W. (2004). Beyond ICANN vs ITU? How WSIS Tries to Enter the New Territory of Internet Governance. 27 p. Retrieved from wgig.org / study.sagepub.com / Internet Archive.
6. Raub, J. (2005). Governance, accountability and the public sphere. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 15(3), 435 – 457.
7. Council of Europe. (2007). Recommendation CM/Rec(2007)16 of the Committee of Ministers to member states on measures to promote the public service value of the Internet. Strasbourg: Council of Europe. <https://rm.coe.int/1680704415>
8. European Commission. (2018). Strengthening European identity through education and culture: The European Commission's contribution to the Leaders' meeting in Gothenburg, 17 November 2017 (COM(2017) 673 final). Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2017%3A673%3AFIN>
9. European Union. (2016, April 27). Regulation (EU) 2016/679 (General Data Protection Regulation – GDPR). *Official Journal of the European Union*, L 119.
10. European Commission. (2015). *Digital Single Market Strategy for Europe* (COM). 192 p. Retrieved from welt.de / merlin.obs.coe.int / clearygottlieb.com / amazon.com
11. Council of Europe. (1950). *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* (with protocols). Ratified by Ukraine by Law No. 475/97-VR of 17.07.1997. <https://zakon.rada.gov.ua>
12. European Union. (2000, December 7). *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. <https://ips.ligazakon.net>

13. European Union. (2022, October 19). Digital Services Act (DSA). Official Journal of the European Union, L 277, 102 p. <https://op.europa.eu / eur-lex.europa.eu / europarl.europa.eu>
14. European Union. (2022, September 14). Digital Markets Act (DMA). 66 p. <https://investopedia.com / eur-lex.europa.eu / time.com>
15. UNESCO. (2005). Towards Knowledge Societies. Paris: UNESCO Publishing.
16. Shevchenko, A. V. (2022). Freedom of speech in Ukraine in the context of European integration: assessment and prospects. Information Society, (2), 32 – 39.
17. European Commission. (2020). Digital Education Action Plan (2021 – 2027). COM, 30 p. <https://europarl.europa.eu / eur-lex.europa.eu / pact-for-skills.ec.europa.eu>
18. Dragomir, M. (2018). Control the money, control the media: How government uses funding to keep media in line. Journalism, 19(8), 1131 – 1148. <https://doi.org/10.1177/1464884917724621>
19. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). Law of Ukraine No. 2849-IX of December 13, 2022 «On Media». <https://zakon.rada.gov.ua>
20. Karpiuk, A. H. (2020). Implementation of EU legal norms in the media sector: challenges for Ukraine's legal system. Law of Ukraine, (11), 45 – 56. <https://doi.org/10.33498/law2020.11.045>
21. Verkhovna Rada of Ukraine. (2011). Law of Ukraine «On Access to Public Information» No. 2939-VI of January 13, 2011. Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2011(32), Article 314. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
22. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). Law of Ukraine «On Personal Data Protection» No. 2297-VI of June 1, 2010 (as amended as of 10.01.2025). <https://ips.ligazakon.net>
23. Melnyk, R. S. (2021). European standards of information policy: essence and directions of implementation in Ukraine. Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs, (3), 56 – 63. <https://doi.org/10.31359/2617-9067-2021-3-56>
24. Baturyn, Yu. L. (2023). Information security and democracy: challenges of the digital age. Kyiv: Institute of Information Security. 160 p.
25. EU4Digital. (2022). Mapping national broadband development policies and strategies in the Eastern partner countries. Brussels: EU4Digital Facility. <https://eufordigital.eu/library/mapping-national-broadband-policies-2022>

Leshyk Svyatoslav

Postgraduate student of the Department of Political Science

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<http://orcid.org/0009-0003-0333-4233>

e-mail: 7svl@i.ua

EUROPEAN STANDARDS OF INFORMATION POLICY: ADAPTATION AND IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of European standards of information policy and the process of their adaptation within Ukrainian legislation. Theoretical approaches to defining the essence of information policy are examined, with key principles and development directions highlighted in the European context. Based on content analysis and the comparative legal method, the article explores the degree of harmonization between Ukrainian legislation and the EU *acquis communautaire*, particularly in the areas of freedom of expression, personal data protection, access to public information, and countering disinformation.

The practical section of the article focuses on the harmonization of Ukrainian legislation with the EU *acquis communautaire*, especially in such domains as media regulation (the new Law «On Media»), personal data protection (on the path toward GDPR implementation), access to public information, and combating disinformation. Institutional transformations accompanying this process are analyzed, along with the challenges posed by political instability, limited resources, and the peculiarities of hybrid warfare.

The study finds that Ukraine has made significant progress in adopting and implementing norms aligned with European standards. However, systemic challenges remain, including institutional capacity, political factors, and contemporary information threats. These call for active state policy, enhanced institutional capacity, and the engagement of civil society and the media in ensuring transparency and information security. The results of the study confirm the necessity of further improvement of the regulatory framework, the

development of monitoring mechanisms, and the strengthening of Ukraine's information environment resilience.

Keywords: information policy, European standards, adaptation, Ukraine, legislation, freedom of expression, personal data protection, disinformation, European integration, media regulation.

Стаття надійшла до редакції 11.06.25

© Лешик С. В., 2025

Білецький Павло Васильович

Аспірант кафедри політології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0000-9613-0771>

e-mail: pavelbiletskyi87@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ У КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ЗОВНІШНІМ ЗАГРОЗАМ

Резюме

Сучасні виклики які стоять перед інформаційною безпекою, зумовлені глобалізацією, розвитком цифрових технологій та зростанням гібридних загроз, вимагають від держав нового погляду на структуру та пріоритети національної безпеки.

Визначено, що інформаційна безпека — це сукупність заходів та методів, спрямованих на захист цілісності інформаційних систем від несанкціонованого доступу, зміни, викрадення або знищення інформації, порушення її доступності та конфіденційності.

Здійснено аналіз нормативно-правових документів, що визначають та регулюють сферу інформаційної безпеки України, зокрема Закону України «Про національну безпеку», Національної стратегії кібербезпеки та інших офіційних документів. Розглянуто міжнародний досвід (США, ЄС, Ізраїлю), виявлено його потенціал для адаптації в українських реаліях гібридної інформаційної війни. Окрему увагу приділено загрозам інформаційному простору України, які проявляються у кібератаках, пропаганді, фейках, психологічному впливі через соціальні мережі та загалом мережу Інтернет (мережі вебсайтів, месенджери та ін.).

Запропоновано практичні кроки щодо зміцнення системи інформаційної безпеки, а саме: розробку окремої стратегії інформаційної безпеки України, розвиток національної освіти у сфері інформаційної безпеки, інституціалізацію стратегічних комунікацій на рівні державної політики.

Ключові слова: інформаційна безпека, національна безпека, кібербезпека, кіберзахист, інформаційний суверенітет.

Вступ

У наш час питання інформаційної безпеки набуває пріоритетного значення у системі національної безпеки будь-якої держави. Інформаційна сфера давно вже перетворилася на самостійний простір протистояння, де здійснюються цілеспрямований вплив на політичні процеси, громадську думку, економічні зв'язки та навіть оборонні спроможності держав. Інформаційний простір постійно ускладнюються та технічно вдосконалюється, що автоматично призводить до ускладнення та вдосконалення інформаційних атак, їх методів та засобів. Враховуючи це, інформаційна безпека будь-якої держави повинна також вдосконалюватись і ускладнюватися, тобто не бути статичною системою норм і документів, правил та технічних засобів їх застосування. Наприклад, порушення цілісності елементу інформаційної системи будь-якого стратегічного об'єкта чи галузевого міністерства буде мати наслідки, які вийдуть далеко за межі інформаційного (кібернетичного) впливу на сам об'єкт і перейдуть в величезні іміджеві, соціальні та матеріальні наслідки. Особливо актуальним це питання стало для України, яка з 2014 року фактично стала об'єктом масштабної інформаційної агресії, а з 2022 року об'єктом повномасштабного вторгнення з боку російської федерації. У зв'язку з цим формування ефективної системи інформаційної безпеки розглядається як невід'ємний елемент загальної стратегії забезпечення національної безпеки держави та посилення її обороноздатності.

Так, відповідно до Закону України «Про національну безпеку України», інформаційна безпека визначається як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави в інформаційній сфері»[1, с. 12]. На практиці ж це означає необхідність не лише технічного захисту інформаційних систем, але й забезпечення інформаційної стійкості суспільства до зовнішніх впливів, захисту «інформаційного суверенітету» держави та запобігання поширенню дезінформації. Але впровадження цих принципів відбувається занадто повільно у відношенні до зростання кількості та складності викликів, які з часом постають перед інформаційною безпекою нашої держави.

Зазначена проблематика вже давно розглядається в контексті національної стратегії багатьох країн. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки інформаційна безпека входить до компетенції Департаменту внутрішньої безпеки, який розробляє та ефективно впроваджує спеціальні стратегії щодо захисту критичної інформаційної інфраструктури [2, с. 19].

У Європейському Союзі ухвалено Стратегію кібербезпеки ЄС для цифрового десятиліття (2020-2030 роки), яка включає положення щодо зміцнення інформаційної безпеки, боротьби з дезінформацією та протидії інформаційним загрозам з боку третіх країн [3, с. 7 – 9].

З огляду на посилення гібридної інформаційної та повномасштабної військової агресії проти України, що включає інформаційні атаки, дезінформаційні кампанії, кібератаки на критичну інфраструктуру, питання ефективної протидії інформаційним загрозам стає надзвичайно важливим. Національна стратегія кібербезпеки України, затверджена у 2021 році, визнає інформаційну безпеку одним із головних пріоритетів державної політики у сфері безпеки [4, с. 2 – 4]. Однак цього не достатньо так як наявні загрози вимагають постійного оновлення стратегічних підходів, практичного інструментарію, адаптації міжнародного досвіду та впровадження сучасних технологій у сфері інформаційного захисту.

У науковій літературі існує певний дефіцит комплексних досліджень, які б розглядали інформаційну безпеку саме як системоутворюючий елемент національної стратегії, а не лише як технічний чи правовий аспект. Здебільшого брак наукового осмислення проблематики інформаційної безпеки полягає у практичній відірваності авторів від практики побудови систем захисту цілісності інформації та інформаційних систем.

Метою статті є аналіз інформаційної безпеки як одного з ключових елементів національної стратегії України, визначення основних загроз в інформаційній сфері та вироблення пропозицій щодо удосконалення стратегічних підходів до забезпечення інформаційної безпеки в умовах зовнішньої агресії.

Методологія дослідження

Методологічна основа дослідження базується на системному використанні комплексу загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема — компаративний, системний та критико-діалектичний — що забезпечили багатовимірність та глибину аналізу. Так, компаративний метод дав змогу здійснити порівняльне вивчення досвіду провідних країн (США, ЄС, Ізраїль) у сфері інформаційної безпеки, виокремити ефективні механізми протидії інформаційним загрозам і оцінити можливості їх адаптації в українських умовах. Саме через призму цього методу вдалося виявити сильні та слабкі сторони національного підходу до інформаційної безпеки, окреслити можливості для реформ. Системний метод дозволив розглядати інформаційну безпеку не як ізольований феномен, а як багаторівневу систему, що включає правові, організаційні, технічні, політичні та гуманітарні елементи. Такий підхід надав можливість охопити складність предмета дослідження і проаналізувати взаємозв'язки між складовими безпекової

політики, виявивши, зокрема, прогалини в координації та реалізації національних рішень. Критико-діалектичний метод забезпечив глибоке осмислення внутрішніх суперечностей в існуючих моделях інформаційної безпеки, зокрема між оборонною функцією та дотриманням прав людини, між технократичним підходом і потребою в стратегічній комунікації. Завдяки цьому методу вдалося не лише описати поточний стан, а й запропонувати теоретично виважені напрями вдосконалення політики у сфері інформаційної безпеки.

Поєднання цих методів дозволило здійснити цілісний і критичний аналіз інформаційної безпеки як пріоритетного елементу сучасної національної стратегії держави.

Результати дослідження

Аналіз законодавчої бази України свідчить, що інформаційна безпека як незалежний вимір практичної безпекової діяльності вперше отримала чітке законодавче закріплення як складова національної безпеки у Законі України «Про національну безпеку України» 2018 року [1, с. 13].

У Законі підкреслюється, що захист інформаційного простору держави є однією з важливих умов забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного розвитку.

Національна стратегія кібербезпеки України, яка була створена в 2021 році розглядає інформаційну безпеку як невід'ємну частину кібербезпеки та національної безпеки загалом [2, с. 5]. По суті це перше інституціональне виокремлення інформаційної безпеки з інформаційної політики як складова національної безпеки на законодавчому рівні. Вона визначає пріоритети державної політики, серед яких особливе місце займають захист критичної інформаційної інфраструктури, протидія інформаційним операціям з боку іноземних держав та формування стійкості українського суспільства до інформаційних загроз. Водночас, окрім законодавчого затвердження, чіткого визначення суті інформаційної безпеки в нормативно-правовій базі України наразі не існує.

Таким чином, сучасна концепція національної безпеки України виходить із необхідності комплексного підходу до інформаційної безпеки, що включає правові, організаційні, технічні та соціальні аспекти. *Результати дослідження* нормативно-правової бази свідчать, що основними загрозами інформаційній безпеці України є:

- інформаційна агресія з боку російської федерації, яка включає масові кампанії дезінформації, фальсифікації історичних фактів, пропагандистські наративи про «неспроможність української державності» [3, с. 37 – 39];

- кібератаки на критичну інфраструктуру, зокрема енергетичний сектор, банківську систему, державні інформаційні ресурси (атаки BlackEnergy, Industroyer) [4, с. 8–12];

- маніпуляція громадською думкою через соціальні мережі, створення бот-мереж для поширення фейків та формування панічних настроїв серед населення [5, с. 44–45];

- недостатній рівень інформаційної культури населення, що полегшує поширення фейкових новин та сприяє соціальній нестабільності [6, с. 50].

Зазначене дає змогу стверджувати, що інформаційні загрози є системними і комплексними за своїм характером, що потребує відповідної системної відповіді на державному рівні. Найголовніше не тільки створити класифікацію загроз та методи атак, а підготувати кваліфікований персонал для ефективного відпрацювання цих атак, побудови захищеного інформаційного простору з урахуванням досвіду інформаційної безпеки за стандартами НАТО, National Cyber Strategy (США), що передбачає проактивні заходи протидії кібератакам та дезінформаційним кампаніям [7, с. 23 – 24].

Порівняння підходів різних країн до організації інформаційної безпеки дозволило виявити кілька ефективних практик. Європейський Союз діє через Європейське агентство з кібербезпеки (ENISA) та імплементує стратегію NIS2 (Network and Information Security Directive 2), яка встановлює мінімальні стандарти захисту інформаційних систем для усіх держав-членів [8, с. 10]. В Ізраїлі створено спеціалізовану структуру — Israel National Cyber Directorate, що координує як державні, так і приватні ініціативи у сфері кіберзахисту. Країна робить акцент на превентивних заходах та постійній підготовці кадрів у сфері інформаційної безпеки [9, с. 6 – 7].

Таким чином, міжнародний досвід свідчить про необхідність комплексного підходу до захисту інформаційного простору, де технічні засоби безпеки доповнюються інформаційною політикою, просвітницькими програмами та міжнародною співпрацею. Дослідники цієї проблематики виділяють такі основні перепони, що перешкоджають ефективній реалізації політики інформаційної безпеки в Україні:

- нерівномірна імплементація стандартів безпеки у різних секторах економіки [10, с. 88];

- брак єдиного координаційного органу з питань інформаційної безпеки на рівні держави;

- недостатня інтеграція приватного сектору у систему забезпечення інформаційної безпеки;

- низький рівень підготовки спеціалістів та відсутність системної освіти у сфері інформаційної безпеки;
- обмеженість фінансування державних програм кібер- та інформаційного захисту.

Ці завдання вимагають невідкладного вирішення, оскільки подальше ігнорування загроз буде мати наслідки для державного суверенітету, інформаційного суверенітету України. На мій погляд, для їх реалізації необхідно наступне:

- 1) розробити окрему Національну стратегію інформаційної безпеки, інтегровану у загальну систему національної безпеки;
- 2) законодавчо закріпити обов'язковість впровадження стандартів інформаційної безпеки (ISO/IEC 27001) у критичних секторах економіки.
- 3) розробити програми підготовки кадрів та масової просвіти з питань інформаційної безпеки;
- 4) інтенсифікувати міжнародне співробітництво у сфері боротьби з кібер- та інформаційними загрозами задля реалізації спільних програм та обміну досвідом.

Це дозволить посилити інформаційну стійкість України та ефективно протидіяти зовнішнім інформаційним загрозам.

Висновки

По-перше, встановлено, що інформаційна безпека є однією з ключових складових національної безпеки держави, без якої неможливе забезпечення політичної стабільності, соціальної єдності та державного суверенітету. Інформаційна сфера сьогодні є полем боротьби за вплив, формування громадської думки та маніпулювання соціальними процесами, настроями що зумовлює необхідність активної протидії інформаційним загрозам на державному рівні.

По-друге, в умовах гібридної агресії з боку російської федерації, що триває з 2014 року, Україна постійно стикається з інформаційними атаками, спрямованими на підрив довіри до державних інституцій, формування фальшивих наративів щодо політичного та економічного розвитку країни, деморалізацію населення та міжнародну ізоляцію України.

По-третє, проаналізувавши міжнародний досвід (США, Європейський Союз, Ізраїль), можна дійти висновку, що ефективна система інформаційної безпеки повинна базуватися на інтеграції технічних, правових, організаційних, дипломатичних і освітніх заходів. Особливо важливими є: інтеграція зусиль державного і приватного секторів у вдосконаленні механізмів інформаційної безпеки, активна просвітницька

діяльність та участь у міжнародних об'єднаннях із протидії інформаційним загрозам.

По-четверте, в Україні залишається низка нерозв'язаних проблем у сфері інформаційної безпеки, серед яких можна виокремити: нерівномірне впровадження міжнародних стандартів безпеки, відсутність єдиної національної стратегії інформаційної безпеки, недостатню координацію між органами влади та низький рівень інформаційної культури громадян.

В умовах гібридної війни інформаційна безпека стає не просто функціональною сферою діяльності держави, а стратегічним напрямом, що має безпосередній вплив на збереження її незалежності, демократії та європейського вибору. Посилення державної політики у сфері інформаційної безпеки є необхідною передумовою для успішної протидії сучасним загрозам та побудови стійкої демократичної держави.

Список посилань

1. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Офіційний вісник України. 2018. № 55. С. 12-30.
2. Національна стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента України № 447/2021 від 26 серпня 2021 року. Офіційний вісник Президента України. 2021. № 68. С. 2 — 14.
3. Інститут масової інформації. Російські дезінформаційні кампанії проти України: аналітичний звіт. Київ: ІМІ, 2022. 32 с. (Режим доступу: <https://imi.org.ua/news/rosiyski-dezinformatsijni-kampaniyi-proti-ukrayiny-i43218>, дата звернення: 30.04.2025).
4. ICS-CERT. BlackEnergy and Ukraine power outage: Incident Report. Washington, D.C.: ICS-CERT, 2016. 18 p. (Режим доступу: <https://us-cert.cisa.gov/ics/advisories/ICS-ALERT-16-074-01>, дата звернення: 30.04.2025).
5. Інформаційна війна у соцмережах: практики Росії проти України. — Київ: StopFake, 2021. 44 с. (Режим доступу: <https://www.stopfake.org>, дата звернення: 30.04.2025).
6. Скирта О. В. Інформаційна безпека в умовах глобалізації: сучасні виклики та загрози. Інформаційне право України. 2021. № 3. С. 70 — 79.
7. Department of Homeland Security. DHS Cybersecurity Strategy 2018 — 2023. Washington, D.C.: DHS, 2018. 38 p. (Режим доступу: https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/DHS-Cybersecurity-Strategy_1.pdf, дата звернення: 30.04.2025).

8. European Commission. The EU's Cybersecurity Strategy for the Digital Decade. Brussels: European Union, 2020. — 32 p. (Режим доступу: https://ec.europa.eu/digital-strategy/cybersecurity_en, дата звернення: 30.04.2025).
9. Israel National Cyber Directorate. Cybersecurity Annual Report 2022. Jerusalem: INCD, 2022. 28 p. (Режим доступу: <https://www.gov.il/en/departments/cyber>, дата звернення: 30.04.2025).
10. Гуменюк І. Б. Розвиток законодавства України у сфері інформаційної безпеки: ретроспективний аналіз. Юридичний вісник України. 2021. № 6. С. 101-108.

References

1. Law of Ukraine “On National Security of Ukraine” of June 21, 2018, No. 2469-VIII. Official Bulletin of Ukraine, 2018, No. 55, 12 — 30 p.
2. National Cybersecurity Strategy of Ukraine, approved by Presidential Decree No. 447/2021 of August 26, 2021. Official Bulletin of the President of Ukraine, 2021, No. 68, 2 — 14 p.
3. Institute of Mass Information (2022). Russian Disinformation Campaigns Against Ukraine: Analytical Report, Kyiv: IMI, 32 p.
4. ICS-CERT (2016). BlackEnergy and Ukraine Power Outage: Incident Report. Washington, D.C.: ICS-CERT, 2016, 18 p.
5. Information War on Social Media: Russian Practices Against Ukraine. Kyiv: StopFake, 2021, 44 p. (Access mode: <https://www.stopfake.org>, accessed: 30.04.2025).
6. Skyrta, O. V. (2021). Information Security in the Context of Globalization: Current Challenges and Threats. Information Law of Ukraine, No. 3, 70-79 p.
7. Department of Homeland Security (2018). DHS Cybersecurity Strategy Washington, D.C.: DHS, 38 p.
8. European Commission (2020). The EU's Cybersecurity Strategy for the Digital Decade. Brussels: European Union, 32 p.
9. Israel National Cyber Directorate. (2022). Cybersecurity Annual Report. Jerusalem: INCD, 28 p.
10. Humeniuk, I. B. (2021). Development of Ukrainian Legislation in the Field of Information Security: A Retrospective Analysis. Legal Bulletin of Ukraine, No. 6, 101-108 p.

Pavlo Biletskyi

*Postgraduate Student, Department of Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0009-0000-9613-0771>

e-mail: pavelbiletskyi87@gmail.com

INFORMATION SECURITY AS AN ELEMENT OF THE NATIONAL STRATEGY IN THE CONTEXT OF COUNTERING EXTERNAL THREATS

Abstract

The modern challenges facing information security, driven by globalization, the development of digital technologies, and the rise of hybrid threats, require states to adopt a new perspective on the structure and priorities of national security.

It has been established that information security is a set of measures and methods aimed at protecting the integrity of information systems from unauthorized access, alteration, theft, or destruction of information, as well as from breaches of its availability and confidentiality. An analysis was carried out of legal and regulatory documents that define and govern the field of information security in Ukraine, in particular the Law of Ukraine «On National Security,» the National Cybersecurity Strategy, and other official documents. International experience (USA, EU, Israel) was also examined, and its potential for adaptation to the Ukrainian context of hybrid information warfare was identified. Special attention was given to the threats to Ukraine's information space, manifested in cyberattacks, propaganda, fake news, and psychological influence through social networks and the Internet in general (websites, messengers, etc.).

Practical steps have been proposed to strengthen the system of information security, namely: the development of a separate Information Security Strategy of Ukraine, the promotion of national education in the field of information security, and the institutionalization of strategic communications at the level of state policy.

Keywords: information security, national security, cybersecurity, cyber defense, information sovereignty.

Стаття надійшла до редакції 03.06.25

© Білецький П. В., 2025

Пашковський Вячеслав Францович

Аспірант кафедри політології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-4471-2400>

e-mail: filer7773@gmail.com

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Резюме

У статті розглядається міжнародний досвід політико-правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах гібридної війни. Обґрунтовано, що сучасна гібридна агресія створює нові загрози інформаційному простору, які вимагають переосмислення ролі держави у сфері інформаційної безпеки.

Зазначено, що російська агресія спонукала до розширення змісту гібридної війни, стимулювала процес осмислення цього явища як окремого феномена, який свідчить, що агресія РФ проти України є спробою формування гібридного світоустрою та з'ясовано основні його показники.

Продемонстровано ефективні моделі Країни НАТО, ЄС, деяких інших країн по реагування на інформаційні загрози, що базуються на міжвідомчій координації та нормативній базі.

Стверджується, що впровадження міжнародного досвіду в національну практику вимагає адаптації з урахуванням особливостей політичної системи та безпекового середовища, що міжнародна співпраця та обмін інформацією є ключовими факторами підвищення ефективності політико-правового забезпечення інформаційної безпеки в умовах гібридної війни.

Визначено основні вектори трансформації політико-правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки в умовах гібридної війни, серед яких: посилення міжвідомчої координації; розвиток інфраструктури стратегічних комунікацій; створення єдиної системи кризового реагування на інформаційні атаки; інтеграція кібербезпеки до політичного процесу;

перехід до моделі «проактивної інформаційної безпеки». Ці вектори мають бути реалізовані на основі узгодженої державної політики.

Ключові слова: інформаційна безпека, гібридна війна, державна політика, стратегічні комунікації, національна безпека, політико-правові механізми.

Вступ

У сучасних умовах гібридної війни інформаційна безпека стала визначальним чинником національної безпеки держави. Поєднання традиційних військових дій із активним використанням інформаційних, політичних, економічних та кіберзасобів створює нові виклики для забезпечення стабільності політичних систем і суспільств.

Забезпечення контролю над інформаційним простором, своєчасне реагування на інформаційні загрози та формування стійкості громадянського суспільства стало одним із ключових аспектів державної політики, адже контроль над інформаційним простором часто визначає успіх у протистоянні гібридним загрозам. Міжнародний досвід у цій сфері є різноманітним і дає змогу вивчити дієві механізми та адаптувати їх з урахуванням національних особливостей.

Актуальність зазначеної тематики пов'язано також з новітніми впливами. Зокрема, це:

- радикальна зміна природи сучасних війн. Сучасні конфлікти все частіше набувають гібридного характеру, де інформаційні атаки відіграють ключову роль. Російська агресія проти України з 2014 року демонструє, що інформаційна складова стала фронтом першої лінії, а не другорядним чинником війни;

- недосконалість політико-правових механізмів. У більшості держав, зокрема в Україні, наявні нормативно-правові акти не повною мірою відповідають викликам гібридної війни. Відсутність чіткої термінології, прогалин у координації між органами влади та застарілі моделі реагування створюють вразливості для національної безпеки;

- інтенсифікація зовнішнього інформаційного впливу. Зовнішні актори, зокрема авторитарні держави, системно використовують дезінформацію, пропаганду, кібератаки та маніпуляції громадською думкою для дестабілізації демократичних країн. Це потребує оновлення як стратегічних підходів, так і законодавства;

- необхідність імплементації євроатлантичних стандартів. В умовах євроінтеграції та взаємодії з НАТО Україна повинна гармонізувати політико-правові механізми захисту інформаційного простору відповідно до міжнародних зобов'язань та стандартів стратегічних комунікацій;

- зростання значення інформаційної безпеки як чинника державного управління. У XXI столітті інформація стала інструментом політичного впливу, формування ідентичності, легітимації влади, тому забезпечення її безпеки має розглядатися не лише як технічне, але й як політичне та правове завдання першочергової ваги.

Метою цієї статті є аналіз політико-правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки в країнах із різними моделями управління в умовах гібридної війни, виявлення найкращих практик та викликів, а також оцінка їх застосування у контексті гібридних конфліктів.

Методи дослідження

Методологічна база дослідження включає комплекс різних методів. Так, системний підхід дозволив комплексно проаналізувати міжнародний досвід політико-правового забезпечення інформаційної безпеки, сприяв моделювання інформаційної безпеки як цілісної системи; структурно-функціональний метод дозволив здійснити інституційний аналіз поставленої проблеми, зокрема з'ясувати роль державних та недержавних суб'єктів, координація між ними; компаративіський метод акцентував на міждисциплінарності проблеми, на інтеграції політології, права, інформаційних технологій; єдність історичного і логічного сприяв політологічному аналізу з виявлення загроз, оцінка політичних наслідків інформаційних впливів; контент-аналіз сприяв дослідженню змісту інформаційних потоків, пропагандистських кампаній.

Результати дослідження

«Гібридна війна (англ. hybrid warfare), — як зауважує професор В. Горбатенко, — різновид ескалації конфліктів, властивий для 21 ст., що поєднує застосування державних та недержавних, традиційних і нетрадиційних стратегій, ресурсів, засобів, методів підривної діяльності, механізмів кібервійни з метою досягнення певних політичних цілей» [1, с. 2018]. Шанований вчений зазначає, що сам термін «гібридна війна» досі відсутній у міжнародно-правових документах, хоча виник у 1990-х у рамках дискурсу, започаткованого дослідниками Р. Волкером (1954, США), В. Неметом (1962, США) і набув поширення завдяки праці Ф. Гоффмана (1958, США) «Конфлікт у XXI столітті. Поява гібридних війн» [2].

Гібридна війна, — зазначається у ВІКІПЕДІЇ, - це війна з поєднанням в застосуванні конвенційної зброї, партизанської війни, тероризму, кібервійни, торгових війн, патентних війн, реваншистських рухів, інформаційного тероризму, пропаганди, порушень прав людини, злочинів проти людяності, військових навчань, переселення, узурпації, вплив на громадську думку, злочинні акти цензури, тощо та злочинної поведінки з метою досягнення певних політичних цілей, основним інструментом якої є

створення державою-агресором в державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які досягаються звичайною війною [3].

Особливості гібридної війни та її вплив на інформаційну безпеку

Гібридна війна передбачає комплексне застосування засобів впливу, де інформаційні операції відіграють роль ключового елемента. Вона передбачає не тільки активне ведення пропаганди та дезінформації, а й вплив через соціальні мережі, кіберзлочинність, маніпуляцію громадською думкою та навіть вплив на політичні процеси.

В умовах гібридної війни інформаційна безпека перестає бути лише питанням технічного захисту інформаційних систем і перетворюється на політичний, соціокультурний феномен, що вимагає комплексного політико-правового підходу [4; 5]. Це включає захист критичної інфраструктури, боротьбу з фейковими новинами, підвищення медіаграмотності та формування національної інформаційної стійкості [6].

Гібридна війна поєднує принципово різні типи і способи ведення війни, які скоординовано застосовуються задля досягнення основних цілей. Типовими компонентами гібридної війни є використання методів, що сприяють виникненню та поглибленню в державі, обраній для агресії, внутрішніх конфліктів:

- створення внутрішніх суспільних протиріч через пропаганду з її переходом у інформаційну війну;
- створення економічних проблем через економічне протистояння з переходом в економічну війну та протидію зв'язкам країни-жертви з сусідніми країнами;
- підтримка сепаратизму та тероризму аж до актів державного тероризму; побудова псевдодержавних утворень як гібридного ідеал-проекту державотворення;
- сприяння створенню нерегулярних збройних формувань (повстанців, партизан та ін.) та їх оснащення.

При цьому сторона-агресор намагається та може залишатися публічно непричетною до розв'язаного конфлікту [3; 7].

Зазначимо, що явище гібридних воєн має давню історію. Дослідники наводять такі історичні приклади гібридних воєн: завоювання Німеччини римлянами; придушення англійцями Ірландії в 1594-1603 роках; американська революція; піренейські війни; протипартизанські дії в ході громадянської війни в США; франко-пруська війна; японо-китайська війна в 1937-1945 роках; в'єтнамська війна; Карабахський конфлікт між Віменією й Азербайджаном з 1980-х років по теперішній час; Лівано-ізраїльський

конфлікт 2006 року; Російсько-грузинська війна 2008 року; російська агресія в Криму та на Сході України з 2014; повномасштабне вторгнення РФ в Україну 2022 — до тепер; Ірано-ізраїльський конфлікт 2025 року [8-10].

Використання терміна «гібридна війна», на думку професора В. Горбатенка, набуло особливого значення у зв'язку з розв'язаною 2014 РФ агресії проти України, результатом якої стали окупація АР Крим та окремих районів Донецької і Луганської областей (ОРДЛО). Російська агресія спонукала до розширення змісту гібридної війни, стимулювала процес осмислення цього явища як окремого феномена. Агресія РФ проти України є спробою формування гібридного світоустрою, що означає:

- відновлення світопорядку часів холодної війни з відповідною поляризацією світу та довільним тлумаченням норм міжнародного права;
- маніпулювання демократичними стандартами з метою виправдання політики масової брехні;
- повзучу експансію зі створенням псевдореспублік та використанням сепаратистсько-терористичних угруповань;
- підлив легітимності влади і роздмухування внутрішньодержавних суперечностей на території жертви агресії;
- створення пропагандистськими та репресивними засобами всередині своєї країни та на окупованих територіях квазіреальності закритого типу;
- «захист співвітчизників», «співгромадян», освячений ідеологією «руського світу»;
- підміна гібридної агресії поняттям «громадянська війна», ідентифікація агресором себе як «миротворця» та посередника під виглядом «спеціальної військової операції», приписуючи об'єктові нападу роль нападника [1].

В умовах гібридного характеру війни і широкомасштабного вторгнення російського агресора на Україну особливої уваги набувають проблеми формування нової моделі системи національної безпеки та оборони, спроможної відповідати на виклики сьогодення і майбутнього; поєднання асиметричних зусиль різних країн, застосування жорстких економічних санкцій проти агресора; створення коаліції держав із метою захисту демократії та загальнолюдських цінностей; використання міжнародного досвіду політико-правового забезпечення інформаційної безпеки, на що неодноразово акцентували В. Баровська [10], В. Головченко і М. Дорошенко [11], В. Горбатенко [1], В. Горбулін [12], Є. Магда [13] та ін. провідні вітчизняні дослідники.

Політико-правові механізми країн НАТО

У країнах НАТО питання інформаційної безпеки є частиною комплексної стратегії національної безпеки. Для ефективного протистояння гібридним загрозам розроблено законодавчі акти, які охоплюють кібербезпеку, інформаційну політику, боротьбу з дезінформацією і захист критичної інфраструктури. «Інформація стала критичним полем бою в сучасних конфліктах, де контроль над наративом так само важливий, як і контроль над територією» [14, р. 7] — стверджується в Аналітичному звіті про концепцію гібридної війни, роль інформаційної безпеки та координаційні механізми у країнах НАТО. О. Прикладом є Агентство кібербезпеки та безпеки інфраструктури США (CISA), що координує дії різних відомств і приватного сектору для швидкого виявлення та нейтралізації інформаційних загроз. У цьому контексті заслуговують на увагу класична стаття про природу кіберконфліктів та їхні аномалії і взагалі корисна для розуміння гібридних загроз Дж. С. Найя [15] та Т. Ріда про критичний погляд на кіберконфлікти, з акцентом на межі й особливості інформаційної війни [16].

Важливою є роль спеціалізованих підрозділів, що аналізують пропаганду та дезінформаційні кампанії, наприклад, Центр стратегічних комунікацій НАТО. Т. Томас зазначає, що «Гібридна війна кидає виклик традиційним парадигмам безпеки, розмиваючи межі між миром і конфліктом, державними та недержавними акторами, а також між конвенційними і неконвенційними тактиками» [17, р. 33]. А англійський дослідник Дж. Сміт йде далі стверджуючи, що «Кібербезпека вже не є лише технічною проблемою; це політичний, правовий і соціальний виклик, який потребує комплексних політичних відповідей» [18, р. 127].

Країни-члени Альянсу активно впроваджують спільні стандарти кіберзахисту, а також підвищують рівень міжвідомчої координації. Окремо варто зазначити підготовку кадрів та обмін досвідом через навчальні програми НАТО, які готують фахівців з інформаційної безпеки [19, р. 49].

Правове регулювання і політичні ініціативи в Європейському Союзі.

ЄС активно розробляє комплекс правових актів, що формують рамки інформаційної безпеки в умовах сучасних викликів. Директива NIS (Network and Information Security Directive) є ключовим документом, що визначає обов'язки держав та приватних компаній щодо забезпечення кібербезпеки. У відповідь на зростання інформаційних атак, Європейська комісія ухвалила План дій із протидії дезінформації, що передбачає моніторинг інформаційного поля, підтримку незалежних медіа, розвиток медіаграмотності серед населення, а також координацію з державами-членами. В Документі Європейської Комісії вказується: «Ефективна політика

інформаційної безпеки вимагає інтеграції правових рамок, інституційних можливостей та поінформованості громадськості» [20, р. 9].

Ініціативи ЄС спрямовані на підвищення прозорості інформаційних джерел, посилення медіаграмотності та стимулювання співпраці між державами-членами у сфері обміну інформацією про загрози. Позитивним аспектом є створення Європейського центру боротьби з дезінформацією, який збирає, аналізує і поширює інформацію про загрози, а також сприяє виробленню спільної політики. ЄС активно працює над створенням правового поля, що регулює інформаційну безпеку, кібербезпеку та протидію дезінформації.

Приклади інших країн: Ізраїль, Південна Корея, Австралія

Ізраїль, який постійно стикається з інформаційними атаками, має високорозвинену систему кібербезпеки та координації між військовими, розвідкою та цивільними структурами. Законодавство регулює як превентивні, так і репресивні заходи. Огляд кібербезпеки Ізраїлю з фокусом на політико-правові механізми та превентивні заходи детально здійснюється в щорічному звіті Національного Кібердиректорату Ізраїля [21].

Південна Корея зосереджується на захисті критичних об'єктів та боротьбі з інформаційною війною, спрямованою на вплив з боку Північної Кореї. Значна увага приділяється просвітницькій роботі та розвитку цифрової грамотності серед громадян.

Австралія, крім технічних заходів, впровадила Національну стратегію кібербезпеки, яка включає роботу з бізнесом і населенням щодо виявлення та нейтралізації інформаційних загроз, а також створення спроможностей до реагування на кібератаки. Зокрема в ній вказано: «Стійкість інформаційного простору нації залежить не лише від технологій, а й від медіаграмотності населення та довіри до демократичних інституцій» [22, р. 63].

Виклики та перспективи впровадження міжнародного досвіду

Впровадження міжнародних практик у національну політико-правову систему, попри певні успіхи, стикається з низкою викликів: відмінності у правових традиціях, різний рівень розвитку технологій та інформаційної інфраструктури, а також політична воля та суспільна свідомість [23].

Важливо адаптувати кращі практики з урахуванням національних особливостей, щоб зберегти баланс між безпекою і правами людини, запобігти цензурі, забезпечити прозорість і підзвітність державних органів.

Перспективним напрямом є поглиблення міжнародної співпраці, формування спільних стандартів, створення мереж швидкого реагування

та обміну інформацією. Акцент має бути і на підготовці кадрів, розвитку дослідницьких програм і просвітницькій діяльності [24-25].

Висновки

Інформаційна безпека — комплексний феномен, що вимагає інтеграції різних наукових підходів. Міжнародний досвід підтверджує, що політико-правове забезпечення інформаційної безпеки є багатогранним процесом, що вимагає узгодженої роботи законодавства, інституцій і технологій. Країни НАТО та ЄС сформували дієві моделі реагування, що ґрунтуються на координації, нормативній базі та навчанні фахівців. Приклади Ізраїлю, Південної Кореї та Австралії демонструють важливість превентивних, оперативних і просвітницьких заходів у комплексі. Впровадження міжнародного досвіду потребує врахування національного контексту, а також постійного удосконалення механізмів реагування. Нам слід гармонізувати українське законодавство з правовими актами ЄС і НАТО, зокрема в частині протидії дезінформації, маніпуляціям, кіберзагрозам. Поглиблення міжнародної співпраці і обмін інформацією залишаються ключовими факторами успішного протистояння гібридним загрозам.

Список посилань

1. Горбатенко В. П. Гібридна війна. Велика українська енциклопедія : [у 30 т.] /проф. А. М. Киридон (відп. ред.) та ін. К. : ДНУ «Енциклопедичне видавництво», 2018-2025. URL: <https://vue.gov.ua/> (дата звернення 10.04.2025).
2. Hoffman F. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington : Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p.
3. Гібридна війна. ВІКІПЕДІЯ. [Uk.m.wikipedia.org](https://uk.m.wikipedia.org) (дата звернення 10.04.2025).
4. Веденєєв Д. В., Семенюк О. Г. Формування концептуальних та функціональних передумов гібридної конфліктності як загрози національній безпеці України: ретроспективний аналіз. Монографія. Київ: ДП «ІНФОТЕХ», 2020. 274 с.
5. Веденєєв Д. В., Семенюк О. Г. Розвиток концептуальних і науково-практичних поглядів на сутність неконвенційної (гібридної) конфліктності. Монографія. Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк» 2021. 228 с.
6. Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
7. Україна має розпочати власну «гібридну війну» проти Росії (світова преса) [Архівовано 28 листопада 2014 у Wayback Machine]. Радіо Свобода, 27.11.2014.

8. Когут Ю. І. Гібридна війна нового типу як загроза національній безпеці держав. Практичний посібник. Київ: ВД «ДАКОР», 2023. 348 с.
9. Когут Ю. І. Сучасні технології гібридної війни: практичний посібник; за ред. док-ра тех. наук, проф. А. С. Довгополого. Київ: Консалтингова компанія «СІДКОН»; ВД «Дакор», 2024. 368 с.
10. Баровська А. В. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії. Київ: НІСД, 2016. 110 с.
11. Головченко В., Дорошко М. Гібридна війна Росії проти України. Історико-політичне дослідження. Київ: Ніка-Центр, 2016. 184 с.
12. Горбулін В. Як перемогти Росію у війні майбутнього. Київ: Брайт Букс, 2021. 248 с.
13. Магда Є. Гібридна війна. Вжити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 304 с.
14. NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence (CCDCOE). Hybrid Warfare and Information Security. Tallinn, 2021.
15. Nye, J. S. Understanding Cyber Conflict: 14 Analogies. Strategic Studies Quarterly, 2010, 27-36.
16. Rid, T. Cyber War Will Not Take Place. Oxford University Press, 2013, 18-29.
17. Thomas, T. L. Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present. Praeger Security International, 2015.
18. Smith, J. International Approaches to Information Security. London: Routledge, 2019.
19. Rid, T. & Buchanan, B. Attributing Cyber Attacks. Journal of Strategic Studies, 2015, 46-59.
20. European Commission. Communication on Tackling Disinformation. Brussels, 2020.
21. Israeli National Cyber Directorate. Annual Report. Jerusalem, 2022.
22. Australian Cyber Security Centre. National Cyber Security Strategy. Canberra, 2020.
23. Kello, L. The Virtual Weapon and International Order. Yale University Press, 2017.
24. Веденєєв Д. В., Семенюк О. Г. Розвиток концептуальних поглядів на особливості «гібридних» війн в євроатлантичному воєнно-політичному просторі. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 8. С. 25 — 29. http://www.lsej.org.ua/6_2022/11.pdf

25. Веденєєв Д. В., Семенюк О. Г. Система державних установ з розробки теорії протидії гібридним загрозам у країнах ЄС і НАТО. О. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 56 – 59. http://lsej.org.ua/6_2022/11.pdf

References

1. Horbatenko, V. P. (2018 – 2025). Hybrid warfare. In A. M. Kyrydon (Ed.), *The Great Ukrainian Encyclopedia* (Vols. 1 – 30). Kyiv: State Research Institution «Encyclopedic Publishing House». Retrieved from <https://vue.gov.ua/> (Accessed: April 10, 2025).
2. Hoffman, F. (2007). *Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars*. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies.
3. Hybrid warfare. (n.d.). Wikipedia. Retrieved April 10, 2025, from <https://uk.m.wikipedia.org>
4. Viedienieiev, D. V., & Semeniuk, O. H. (2020). *Formation of conceptual and functional prerequisites of hybrid conflict as a threat to Ukraine's national security: A retrospective analysis* (Monograph). Kyiv: INFOTECH.
5. Viedienieiev, D. V., & Semeniuk, O. H. (2021). *Development of conceptual and scientific-practical views on the essence of non-conventional (hybrid) conflict* (Monograph). Kyiv: Artek Publishing House.
6. *The global hybrid war: The Ukrainian front* (V. P. Horbulin, Ed.). (2017). Kyiv: National Institute for Strategic Studies (NISS).
7. *Ukraine must launch its own “hybrid war” against Russia* (world press) [Archived November 28, 2014 in Wayback Machine]. (2014, November 27). Radio Svoboda. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org>
8. Kohut, Yu. I. (2023). *New type of hybrid war as a threat to national security of states: Practical guide*. Kyiv: Dakor Publishing House.
9. Kohut, Yu. I. (2024). *Modern technologies of hybrid war: Practical manual* (A. S. Dovhopolyi, Ed.). Kyiv: Consulting Company “SIDCON”; Dakor Publishing House.
10. Barovska, A. V. (2016). *Information challenges of hybrid war: Content, channels, countermeasures*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies.
11. Holovchenko, V., & Doroshko, M. (2016). *Russia's hybrid war against Ukraine: A historical and political study*. Kyiv: Nika-Center.
12. Horbulin, V. (2021). *How to defeat Russia in the war of the future*. Kyiv: Bright Books.

13. Mahda, Y. (2015). Hybrid war: Survive and win. Kharkiv: Vivat.
14. NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence (CCDCOE). (2021). Hybrid warfare and information security. Tallinn.
15. Nye, J. S. (2010). Understanding cyber conflict: 14 analogies. Strategic Studies Quarterly, (Fall), 27 – 36.
16. Rid, T. (2013). Cyber war will not take place. Oxford University Press, 18 – 29.
17. Thomas, T. L. (2015). Hybrid warfare: Fighting complex opponents from the ancient world to the present. Praeger Security International.
18. Smith, J. (2019). International approaches to information security. London: Routledge.
19. Rid, T., & Buchanan, B. (2015). Attributing cyber attacks. Journal of Strategic Studies, 38(1-2), 46 – 59.
20. European Commission. (2020). Communication on tackling disinformation. Brussels.
21. Israeli National Cyber Directorate. (2022). Annual report. Jerusalem.
22. Australian Cyber Security Centre. (2020). National cyber security strategy. Canberra.
23. Kello, L. (2017). The virtual weapon and international order. Yale University Press.
24. Viedienieiev, D. V., & Semeniuk, O. H. (2022). Development of conceptual views on the features of «hybrid» wars in the Euro-Atlantic military-political space. Legal Scientific Electronic Journal, (8), 25 – 29. http://www.lsej.org.ua/6_2022/11.pdf
25. Viedienieiev, D. V., & Semeniuk, O. H. (2022). System of state institutions for developing the theory of countering hybrid threats in EU and NATO countries. Legal Scientific Electronic Journal, (6), 56 – 59. http://lsej.org.ua/6_2022/11.pdf

Viacheslav Pashkovskyi

PhD student Department of Political Science

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-4471-2400>

e-mail: fler7773@gmail.com

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF POLITICAL AND LEGAL ENSURING OF INFORMATION SECURITY UNDER CONDITIONS OF HYBRID WARFARE

Abstract

The article explores international experience in the political and legal mechanisms of ensuring state information security under the conditions of hybrid warfare. It is substantiated that modern hybrid aggression creates new threats to the information space, which require a reconsideration of the state's role in the sphere of information security.

It is noted that Russian aggression has contributed to the expansion of the concept of hybrid warfare and stimulated the recognition of this phenomenon as a distinct category, indicating that the aggression of the Russian Federation against Ukraine is an attempt to establish a hybrid world order, the main features of which are outlined.

Effective models of NATO member states, EU countries, and several others are demonstrated in responding to information threats, based on interagency coordination and regulatory frameworks.

It is argued that the implementation of international experience into national practice requires adaptation, taking into account the specific features of the political system and security environment. International cooperation and information exchange are key factors in enhancing the effectiveness of political and legal support for information security under hybrid warfare conditions.

The main vectors of transformation of political and legal mechanisms for ensuring information security in the context of hybrid warfare are identified, including: strengthening interagency coordination; development of strategic communications infrastructure; creation of a unified crisis response system

to information attacks; integration of cybersecurity into the political process; transition to a model of “proactive information security.” These vectors must be implemented based on a coherent state policy.

Keywords: information security, hybrid warfare, state policy, strategic communications, national security, political and legal mechanisms.

Стаття надійшла до редакції 12.04.25

© Пашковський В. Ф., 2025

Наумкіна Світлана Михайлівна

*Доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського (Одеса, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-1125-647X>*

БІФУРКАЦІЇ «ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ОДІССЕЇ РОЗУМУ»

Рецензія на науково-популярне видання Андрущенко В. П.

*«Просвітницька одіссея розуму». Київ: ТОВ «Видавництво
«Знання України». 2025. 525 с.*

Резюме

Видання, яке рецензується, уявляю собою унікальне поєднання науковості, духовності, ерудиції, філософської мудрості та практичного досвіду автора.

У роботі наводиться багато речень, кожне з яких можна взяти епіграфом до цієї глибокої і цікавої роботи. Квінтесенцією може слугувати одне з таких речень: «розум» (і все, що існує поряд з ним) потребує до себе ставлення не інакше, як «на Ви»!

Як підкреслює сам автор роботи, ця книга презентує тернистий шлях людини до себе — «через терни до зірок» — до вищої мудрості і справедливості. Загальнолюдські надбання, здобуті на цьому шляху, передаються через покоління, через духовно-практичний досвід, набутий людством в процесі багатогранної людської діяльності, засобами науки, культури, освіти та виховання. Шлях «розуму» до себе, його втілення у «праці» та творенні культури — це справжня «одіссея» утвердження людства у власній ідентичності, людськості і людяності.

Ключові слова: освіта, просвіта, розум, культура, мудрість, інновації, людяність, людиноцентричність, ідентичність, справедливість.

Зазначена праця відомого вченого занадто актуальна, і особливо, у теперішній час саме через те, що мова йде й про народи, які втратили розум,

збиваються на манівці цивілізаційного поступу, а з часом — зникають, розчиняються у людському загалі світу. Їх одіссея завершується провалом.

Автор задає питання і відповідає на нього відносно радіусу і мотиву здійснення внутрішньої і зовнішньої політики росії, її майбутнього, її розуму у всіх проявах і сенсів цього поняття.

Шановному автору вдалося здійснити свій намір — «пройтись сходами «просвітницької одісеї розуму», визначити точки його біфуркації та зазирнути у майбутнє.

Незважаючи на те, що ця робота науково-популярна, вона може слугувати і значним підґрунтям у навчально-виховному процесі сучасної системи освіти. Так, автор приділяє значну увагу і «розуму» в цій сфері, аналізуючи Лісабонську конвенцію та Сорбонську декларацію як початок гармонізації архітектури європейської системи вищої освіти. В. П. Андрущенко як відомий філософ-науковець, керівник протягом багатьох років одним з найкращих закладів вищої освіти торкається і таких «болячих» явищ сучасності, як проблеми корупції та форми її прояву у вищих навчальних закладах, шляхи її попередження, вирішення та подолання. Серйозна увага приділена аналізу Болонській хартії в українській освітній системі, виховній ролі української літератури та її значення у нашому визвольному шляху.

Глибоко з наукових позицій аналізуються Закони України, які торкаються системи освіти, та надається їх оцінка та можливі наслідки щодо освітньо-наукового та виховного процесах як для самої системи освіти, так і країни загалом.

Варто зазначити інноваційний характер аналізу цього процесу у теоретичній і практичній площині.

Викликає безсумнівну наукову увагу й проблеми толерантності в молодіжному середовищі та формування соціально-економічних настановлень молоді як суб'єкта соціалізації.

В. П. Андрущенко розглядає сучасну вищу освіту, як і відомий український соціолог В. Бакіров, як шлях до гуманістичної парадигми. І з цим варто повністю погодитися.

Глибоким і ґрунтовним є аналіз модернізації педагогічної освіти в контексті викликів ХХІ ст., чому приділялась значна увага автора рецензуємої роботи раніше у його попередніх працях, та знайшла висвітлення з урахуванням сучасних змін у цій монографії.

Повністю погоджуюсь і з позицією автора про значну і навіть провідну роль освітян на шляху до *вступу* України в Є. С. Відтак, у книзі аналізуються роль і значення розуму в облаштуванні освіти як системи підготовки людини до життя за різноманітних історичних обставин, особливо

в умовах війни, яку розпочала й веде проти України російська федерація. За оцінкою автора, нинішня українська освіта загалом виконала свою історичну місію — підготувала когорту розумних, патріотично налаштованих громадян. У той же час автор підкреслює, що водночас у відповідь на виклики війни освіта потребує суттєвої модернізації як за змістом, так і за способом організації. Вона має стати більш системно-патріотичною, відкритою, науковою, спрямованою на перемогу та європейські цінності, післявоєнне мирне, безпекове облаштування. Освіта має стати системою розумною, демократичною, інформаційно насиченою, людиноцентричною.

Робота складається з передмови, *вступу*, шості розділів та післямови. Все є цікавим, логічним, корисним і заслуговує всебічної уваги.

Книга буде корисною всім, хто переймається проблемами освітньої політики, розвитку освіти як ефективної системи підготовки людини до самостійного життя та творчості в суперечливих умовах сьогодення й у перспективі.

І наприкінці хочу закцентувати увагу на тому, що автор, як він зазначив у книзі, присвятив цю роботу «Двом Тетянам — дружині і доньці, красуням і розумницям, справжнім вченим і педагогам, Берегиням родини, які постійно утримують нас у тонусі життєвого процесу і надихають на творчість». І це викликає глибоку повагу до автора і з точки зору не тільки як науковця, освітянина, але й людини, яка є гідною і як чоловік, батько, який, заслуговує всебічної уваги й захоплення.

Svitlana Naumkina

Doctor of Political Science, Professor, Head of the Department of Political Science and Law South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

<https://orcid.org/0000-0002-1125-647X>

BIFURCATIONS OF THE “ENLIGHTENMENT ODYSSEY OF REASON”

Review of the popular-scientific publication by Andrushchenko V. P.

Enlightenment Odyssey of Reason. Kyiv: Knowledge of Ukraine Publishing House LLC, 2025. 525 p.

Abstract

The reviewed publication represents a unique combination of scholarly depth, spirituality, erudition, philosophical wisdom, and the author's practical experience. The work contains numerous sentences, each of which could serve as an epigraph to this profound and captivating book. One of them, which may be regarded as the quintessence, states: “Reason” (and everything that exists alongside it) deserves no less than to be addressed with the utmost respect — as “You”!

As the author himself emphasizes, this book presents the thorny path of humanity toward itself — “per aspera ad astra” — toward higher wisdom and justice. The universal achievements gained along this path are transmitted across generations through the spiritual and practical experience acquired by humankind in the course of its multifaceted activity, by means of science, culture, education, and upbringing. The journey of “reason” to itself, its embodiment in “labor,” and the creation of culture — this is a true “odyssey” of affirming humanity in its own identity, humaneness, and compassion.

Keywords: education, enlightenment, reason, culture, wisdom, innovation, humanity, human-centeredness, identity, justice.

Стаття-рецензія надійшла до редакції 23.05.25

© Наумкіна С. М., 2025

Academic journal

Politology Bulletin

Issue 96 (2025)

The issue was worked on by:
Executive Editor Mykola Khylyko
Executive Editor and layout designer Dmytro Tovmash

Journal homepage: <https://zpv.knu.ua/>

The journal is available on
the websites of the academic databases and libraries:
<http://www.nbu.gov.ua> (Vernadsky National Library of Ukraine);
<http://www.library.univ.kiev.ua> (Maksymovych Scientific Library).

Format: 70x100/16. Font: Georgia
Conventional printed sheets: 23,56; accounting publishing sheets: 24.0; circulation: 100.

Editorial:
“Politology Bulletin”,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, auditorium
308-A (Department of Political Science), 60 Volodymyrska
str., 01601, Kyiv, Ukraine
Phone: (+38044) 239 3383.
Web: <https://zpv.knu.ua/> E-mail: editorial_pb@knu.ua

Publisher:
“Vadex” Ltd.,
9 Berezhanska str., 04074, Kyiv, Ukraine
Phone: (+38067) 502 2242. Web: <http://vadex.com.ua>. E-mail: tovmash_d@ukr.net
Certificate of registration in State register of publishers
DK #4285 of 27.03.2012

The author's copy of the journal is sent to the address,
specified by the author, at her/his expense.

Наукове видання

Політологічний вісник

Випуск 96

2025 рік

Над випуском працювали:

Відповідальний редактор Микола Хилько

Відповідальний редактор та верстальник Дмитро Товмаш

Веб-сайт журналу: <https://zpv.knu.ua/>

Журнал доступний на академічних веб-ресурсах:

<http://www.nbuv.gov.ua> (ЦНБУ ім. В. І. Вернадського);

<http://www.library.univ.kiev.ua> (Наукова бібліотека ім. М. Максимовича).

Формат 70×100/16. Гарнітура Georgia

Ум. друк. арк. 23,56. Обл.-вид. арк. 24. Наклад 100 пр.

Адреса редакції:

«Політологічний вісник»,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, аудиторія 308-А (Кафедра політології),

м. Київ, 01601, Україна

Тел.: (+38044) 239 3383.

Web: <https://zpv.knu.ua/> E-mail: editorial_pb@knu.ua

Виготовлювач:

ТОВ «Вадекс»,

вул. Бережанська, 9, 04074, Київ, Україна

Тел.: (+38067) 502 2242. Web: <http://vadex.com.ua>. E-mail: tovmash_d@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів видавничої справи
ДК №4285 від 27.03.2012 р.

Авторський примірник журналу надсилається на вказану
автором адресу за його кошти.